

აკაკი გელაშვილი

რუსეთ-საქართველოს ომი 1812-1813 წლებში

რედაქტორები:

ჯაბა სამუშია

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი

ნიკო ჯავახიშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი

დამკაბადონებული

ირინე სტროგანოვა

გარეკანის დიზაინერი

ილია ხელაია

ISBN 978-9941-504-48-8

© აკაკი გელაშვილი, 2023

© გამომცემლობა „არტანუჯი“, 2023

ავტორისაგან

2003 წელს გამომცემლობა „არტანუჯმა“ გამოსცა ჩემი ნაშრომი „კახეთის 1812 წლის აჯანყება“, სადაც თვითონვე ვაყენებდი კითხვის ნიშნის ქვეშ ნიგნის სათაურს და ვაცხადებდი, რომ ეს იყო არა აჯანყება, არამედ რუსეთის წინააღმდეგ მიმართული განმათავისუფლებელი ომი.

სამწუხაროდ, მაშინ ამ აზრს ბევრი ოპონენტი გამოუჩნდა და მეც დიდად არ გამომიღია თავი, რადგან მათში ჩემთვის (და არა მხოლოდ ჩემთვის) ანგარიშგასაწევი და პატივსაცემი მეცნიერებიც იყვნენ.

კიდევ უფრო სამწუხაროდ, თავად საზოგადოებაში იმ დროს ბევრად მეტი იყო ჩრდილოეთისკენ იმედის თვალით მაცქერალიც, რომელთაც „შეჩვეული ჭირი“ ერჩიათ უცხო და „შეუჩვეველ ლხინს“, ან გულუბრყვილოდ სჯეროდათ, რომ დრო შეიცვალა და ეს ის რუსეთი აღარაა, ადრე რომ იყო...

ამ იმედებიდან 5 წლის შემდეგ, 2008 წლის 8 აგვისტოს ამ „სხვა რუსეთმა“ კიდევ ერთი ფართომასშტაბიანი შეიარაღებული კონფლიქტი განახორციელა ჩვენი ქვეყნის წინააღმდეგ, რომელსაც საქართველოში (და არა მარტო საქართველოში), სრულიად სამართლიანად; რუსეთ-საქართველოს ომი უწოდეს.

რა არის ომი? როგორია მისი განმარტება? რა მოთხოვნებს უნდა აკმაყოფილებდეს კონფლიქტი, მას რომ ომი ეწოდოს?

ამ კითხვებზე ერთმნიშვნელოვანი პასუხი არ არსებობს. თუმცა, არსებობს სხვადასხვა მოსაზრება და განმარტება, რომელთა მიხედვით 1812 წელს კახეთში დაწყებული და შემდგომ მთელ აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებული საბრძოლო მოქმედება ნამდვილად არ იყო აჯანყება, რამდენადაც ბრძოლა მიმდინარეობდა არა კანონიერი ხელისუფლების, არამედ აღიარებული დამპყრობელის წინააღმდეგ (ამ საკითხზე დეტალურად ნაშრომის მე-3 თავში გვექნება მსჯელობა).

რუსული მმართველობის დიდი მცდელობის მიუხედავად, ქართულ სახელმწიფოს არ მიუღია ნებით იმპერიის ქვეშევრდომობა და შესაბა-

მისად, არ უცვნია თავი მის დაქვემდებარებაში. ამდენად, დამპყრობლის წინააღმდეგ ბრძოლის აჯანყებად გამოცხადებით, ჩვენვე ვალიარებთ რუსული ხელისუფლების კანონიერებას, რის დამტკიცებასაც ასე დაჟინებით ცდილობდნენ ცარისტული თუ საბჭოური მმართველობები.

სწორედ ამ ტენდენციის გაგრძელებაა ის რეალობა, რომ დღესაც ქვეყნის საგანმანათლებლო დაწესებულებებში, სახელმძღვანელოებსა თუ ნებისმიერ სხვა სამეცნიერო თუ პოპულარულ ლიტერატურაში XIX საუკუნის საქართველოში მიმდინარე განმათავისუფლებელი ბრძოლები აჯანყებად იწოდებიან და არა ომებად, ან თუნდაც შეიარაღებულ კონფლიქტებად.

უფიქრობთ, დროა, დაპყრობილი ქვეყნის წინააღმდეგ მიმართულ ბრძოლებს დაერქვას თავისი სახელი. ამით აღდგება ისტორიული სამართლიანობაც და ის გმირი ქართველები თუ არაქართველებიც, რომელთაც მღელვარე 1812-1813 წლებში თავი გადადეს წამებული სამშობლოს თავისუფლების აღდგენისათვის ბრძოლაში, დაიმკვიდრებენ თავიანთი ღვაწლის შესაბამის თავდადებულთა (და არა ამბოხებულთა) სახელს ისტორიაში.

წიგნს დასკვნების გამოსატანად „ვუძღვნი“

*ყველა ჩემს თანამემამულეს,
ვისაც ჯერ კიდევ აქვს რუსეთიდან სიკეთის მიღების იმედი*

აკაკი გელაშვილი
თბილისი. 2023 წელი

წინასიტყვა

1812-1813 წლების რუსეთ-საქართველოს ომი საქართველოს თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ისტორიის ერთი ლამაზი და საინტერესო ფურცელია და წარმოადგენს იმ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაგრძელებასა და შემადგენელ ნაწილს, რომელსაც ქართველი ხალხი მთელი თავისი არსებობის განმავლობაში ეწეოდა მრავალრიცხოვანი დამპყრობლის წინააღმდეგ. ეს იყო ერის იძულებითი, მაგრამ გააზრებული, სასიცოცხლოდ აუცილებელი, სისხლიანი და გმირული ბრძოლა ეროვნულობის, თვითმყოფადობისა და თუნდაც, საერთოდ, არსებობის შესანარჩუნებლად.

ამ ბრძოლამ განსაკუთრებულად დიდი და სასიცოცხლო მნიშვნელობა XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში შეიძინა, ანუ მას შემდეგ, რაც რუსეთის იმპერიამ დაუძლურებულ ქართლ-კახეთში დაასრულა მეგობრობა-მფარველობით წესზე აგებული დიპლომატიური კურსი – გააუქმა და კოლონიად აქცია იგი.

ამ დროიდან მოყოლებული აქ, უფლებააყრილი ქვეყნის უძველეს და უმდიდრეს მიწაზე, კახეთში, სადაც სიცოცხლის უკანასკნელი წლები გაატარეს ბაგრატიონმა მეფეებმა და სადაც მოსახლეობას კვლავ თვალწინ ედგა გულჯავერიანი, სათაყვანო მეფე ერეკლეს აჩრდილი, წინააღმდეგობის გრძნობა განსაკუთრებულად დიდი და ძლიერი იყო.

ასეთ პირობებში ნებისმიერი მოაზროვნე მმართველი მეტ სიფრთხილესა და გონიერებას მიმართავდა, მაგრამ რუსებმა ეს გონიერება ვერ გამოავლინეს. პირიქით, ისინი დაადგნენ ცინიკურად გამომწვევ პოლიტიკას, რომელშიც მთავარმართებლიდან მოყოლებული, რიგით სალდათამდე ყველა რუსი სამხედრო თუ სამოქალაქო მოხელე იყო ჩართული.

აქაური ხალხისათვის გაუგონარი და შეურაცხყოფელი იყო ის უზნეო ქმედებები, რასაც უსამართლო, ლოთი, მრუში და მექრთამე მოხელეები სჩადიოდნენ. მათი შემყურე ძნელადღა თუ დაიჯერებდა ვინმე ჩრდილოეთიდან მოსალოდნელ სიკეთეს და „აღექსანდრე ხელმწიფის

საზეიმო განცხადებები, ქართველი ხალხის კეთილდღეობაზე ზრუნვას რომ ღალადებდა, ცარიელ სიტყვებად გამოიყურებოდა" უკვე.¹

ამ ქმედებებს არ შეიძლებოდა, ხალხის მხრიდან ძლიერი და სერიოზული უკმაყოფილება არ მოჰყოლოდა და გონსმოსულმა კახელობამაც იარაღს მოჰკიდა ხელი. ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ბრძოლაში ჩაება აქაური თავადაზნაურობის, სამღვდელოებისა და გლეხობის ყველაზე აქტიური (ზოგ შემთხვევაში, ყველაზე შეჭირვებული) ნაწილი.

ეს პროცესი კახეთში, ფაქტობრივად, მანიფესტის გამოცხადების დღიდანვე დაიწყო, თანდათანობით დაიხვეწა და გაძლიერდა და უკვე 1812 წლისთვის კულმინაციას მიაღწია, როცა „კახეთმა იშინულა ხმალი მთელის თავისის ძველთაგან განთქმულის ვაჟკაცობით და მამულიშვილობით ეკეთა მტერს და შეარყია კიდეც მისი ძლიერება საქართველოში.“²

ეს არ იყო სტიქიური მოძრაობა; 1812 წლის 31 იანვარს კახეთის მთიანეთში დაწყებული „ამბოხი“ წინასწარ მომზადებული, ქვეყნის საშინაო და საგარეო ვითარებაზე გონიერულად გათვლილი ომი იყო, რომელიც უამრავ საინტერესო მასალას შეიცავს ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიის შესასწავლად.

თავისი ხასიათითა და მასშტაბებით იგი ბევრად აღემატება იმპერიის წინააღმდეგ მიმართულ ყველა აქამდე ცნობილ (გნებავთ, შემდეგდროინდელ) მოძრაობას. კარგად ორგანიზებული და მრისხანე ხასიათის გამო მას თანამედროვენი „საფრანგეთის რევოლუციას“ ადარებდნენ, რომელსაც თავად მთავარმართებელიც კი გამოარჩევდა სახალხო სულის გაუგონარი აღმავლობით და აცხადებდა, „აჯანყების ორგანიზაცია ეჭვს გარეშე ხდის, რომ აქ იფარებოდა შეგნებული შეთქმულება, რომლის შედეგადაც კავკასიის ტერიტორია მთლიანად ეპარგებოდა რუსეთს" (ხაზგასმა ჩვენია. ა. გ.).³ ყოველივე ამით 1812 წელს კახეთში დაწყებული ბრძოლა, ფაქტობრივად, მცირე ქვეყნის მიერ უზარმაზარი იმპერიის წინააღმდეგ გამოცხადებულ განმათავისუფლებელ ომად მოიაზრება.

¹ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბილისი 1965. გვ. 262.

² მ. წერეთელი. „ასი წლის წინათ კიდეც კაცნი ვყოფილვართ“. „განათლება“. 1808.

³ Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией (შემდგომში – АКАК) II აქტები). ტ. V. 97.

შესავლის დასასრულს, გვინდა, გაეხსენოთ დიდი ქართველი მამულიშვილის, ალექსანდრე ყიფშიძის (ფრონელის) სიტყვები: „სულითა და გულით ვსწუხვარ, რომ ამ ჟამად შეუძლებელია მიუდგომელის, მეცნიერულად დამუშავებულის ისტორიის დანერა... ადვილად მოხერხდებოდა პირუთენელი გამოკვლევა წარსულთა დროთა და ჟამთა, მაგრამ... დრო მეტის-მეტად უხერხულია და ფუჭად ჩაივლის აღნიშნული ხასიათის შრომა. ამის გამო, იძულებული ვართ ზედაპირზე ვიაროთ, გაბნეული ფაქტები რიგზე დავაწყოთ და ამ გვარათ როგორმე მოვახერხოთ პერსპექტივის გაჩენა, მაგრამ რა ვუყოთ, უსარგებლოდ არც ეს შრომა ჩაივლის. უეჭველია იგი, დიდად შეუწყობს ხელს ერის თვითცნობიერებას“.¹

აღნიშნული ნაშრომი, რამდენადაც დროც და ვითარებაც ნამდვილად იძლევა ამის საშუალებას, იქნება მოკრძალებული ცდა საუკუნის დასაწყისში ალ. ფრონელის იმედის ოდნავ მაინც გამართლებისა.

¹ ალ. ფრონელი. ამბობება კახეთისა 1812 წელს. თბილისი. 1907. გვ. 6.

თავი I

ისტორიოგრაფია

1812-1813 წწ. ომის დიდ მნიშვნელობასა და მასშტაბებზე მიუთითებს მის მიმართ როგორც თანამედროვე, ისე მომდევნო პერიოდის ქართველ თუ უცხოელ ისტორიკოსთა უდიდესი დაინტერესება, რომელთა შეფასებებიც უამრავ ნიგნში, ნაშრომში, სტატიაში, მიმოწერებსა და სხვადასხვა ოფიციალურ თუ არაოფიციალურ დოკუმენტებშია წარმოდგენილი.

მათი დიდი ნაწილი, ეპოქისა თუ გარემოს გამოისობით, ურთიერთსაწინააღმდეგო, მიკერძოებულ და ტენდენციურ ხასიათს ატარებს. თუმცა, ყველა მათგანი საკითხის შესასწავლად მეტნაკლებად საინტერესო და მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს.

ყოველივე ამის გათვალისწინებით, ეს მასალები და ავტორები პირობითად შეგვიძლია, გარკვეული კლასიფიკაციით დავყოთ:

1. ომის თანადროული ოფიციალური დოკუმენტური წყაროები;
2. XIX-XX საუკუნეების (გასაბჭოებამდელი პერიოდის) ქართული საისტორიო მასალები;
3. იმავე პერიოდის რუსული ისტორიული მასალები (ცარისტული ისტორიოგრაფია);
4. ყველა დროის უცხოური, დასავლური და აღმოსავლური მასალები;
5. საბჭოური ისტორიოგრაფია:
 - ა) 1921-1953 წლები.
 - ბ) 1953-1990 წლები.
6. თანამედროვე ავტორები;
7. მხატვრული ლიტერატურა, პუბლიცისტიკა, ფოლკლორი.

უპირველეს ყოვლისა მიმოვიხილავთ მოვლენის თანამედროვე ოფიციალურ დოკუმენტებს, რომელიც ძირითადად წარმოდგენილია საქართველოს უმაღლესი, მაღალი და საშუალო რანგის სამხედრო თუ სამოქალაქო მოხელეთა მიმოწერებით, სხვადასხვა წერილობითი მასალებით. ეს დოკუმენტები ძირითადად დაცულია კავკასიის არქეოგრა-

ფიული კომისიის აქტებში, საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივის ფონდებში, აგრეთვე, მოსკოვისა და პეტერბურგის ცენტრალურ სახელმწიფო არქივებში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ისტორიული საბუთების ფონდებში და სხვა.

რამდენადაც ეს მრავალრიცხოვანი დოკუმენტები წარმოდგენენ მხოლოდ და მხოლოდ ფაქტებს (რეალურსა თუ ტენდენციურს) და არა მეცნიერულ მასალას, მათზე ახლა დეტალურად არ შეეჩერდებით და ისინი შესაბამისად წინამდებარე ნაშრომის სხვადასხვა თავებში გვექნება წარმოდგენილი.

ვიტყვიტ მხოლოდ იმას, რომ ოფიციალური დოკუმენტების საერთო მახასიათებელია, როგორმე გაამართლონ კავკასიასა და საქართველოში რუსთა მიერ წარმოებული პოლიტიკა ნებისმიერი თვალსაზრისით, წარმოაჩინონ რუსული მმართველობის სიკეთე და ყველა დიდი თუ ნიუანსობრივი უბედურება ბაგრატიონებსა და ქართველ დიდებულებს, ან წერილი რუსი მოხელეებისა და ჩინოვნიკების ქმედებებს გადააბრალონ და აქეთ მიმართონ ქართველი ხალხის რისხვა, რომელსაც ისინი გაუგონარი შეურაცხყოფისა და ჩაგვრის გამო იჩენდნენ.

ამ წერილებს წითელ ზოლად გასდევს 1812 წლის ომის სოციალურ მოძრაობად წარმოჩენის და მასში ყოველგვარი პოლიტიკური ასპექტის გამორიცხვის ცდა.

ერთი შეხედვით, დამპყრობლის იდეოლოგთა ეს მოქმედება ლოგიკური იყო და შემფოთებასაც არ უნდა იწვევდეს, რომ არა ერთი მომენტი – ეს დოკუმენტები გახდა შემდგომში ცარისტული თუ საბჭოთა ისტორიკოსების ცრუ ზროვნების განვითარების საფუძველი, რამაც ომს დიდი ხნით დაუკარგა რეალური სახე, მიზნები და ხასიათი.

მათგან განსხვავებით, საკითხის პოლიტიკური ასპექტების წინა პლანზე წამოწევას ცდილობენ მოვლენის თანამედროვე, ქართველი ავტორები, რომლებიც უმთავრესად ბაგრატიონთა სამეფო სახლის წარმომადგენლები არიან. ეს ნაწერები ძირითადად მიუკერძოებელ ხასიათს ატარებენ და სიმართლესთან ერთად თან ახლავთ ურვა და გულისტკივილი მშობელი მინისა და ხალხის მძიმე ბედ-ილბლის გამო. ამიტომ, მომდევნო პერიოდის რუსი თუ საბჭოთა მკვლევრები ცდილობენ, შორიდან შემოუარონ აღნიშნულ წყაროებს, მაგრამ ყოველთვის ვერ ახერხებენ ამას და გამოსავლად ისლა რჩებათ, რომ მათი ავტორები პიროვნულ

ამბიციებსა და რეაქციონერულ მსოფლმხედველობაში დაადანაშაულონ. ამ მიზეზით ისინი ბოლო დრომდე ჩრდილში იყვნენ მოქცეულები და, იშვიათი გამონაკლისების გარდა, მათკენ გახედვის სურვილს არც არავინ ამჟღავნებდა.

ასეთ ავტორთა რიცხვში, პირველ ყოვლისა, უნდა დასახელდეს პირუთენელი მემატიანე და მამაცი სარდალი დავით ბატონიშვილი, რომელსაც ეკუთვნის ნაშრომი „ახალი ისტორია“.¹

ომის მიზეზების ჩამოთვლის შემდეგ დავით ბატონიშვილი აღწერს მის დაწყებას და ჩქარ განვითარებას თელავისა და სიღნაღის მაზრებში, ასახელებს მონაწილეებს, ხელმძღვანელებს, მარკიზ პაულუჩის მიერ განხორციელებულ შეტევებს, წარმოადგენს სხვადასხვა საინტერესო დეტალებს, რომელთაც ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვთ საკითხის ისტორიული და სამეცნიერო კლევისტის. ასევე მოგვითხრობს მის დასრულებასა და შედეგებზე.

სამწუხაროდ, ბატონიშვილის ნაშრომი მხოლოდ ომის პირველ ეტაპს ეხება და არ გადადის მის მეორე, შედარებით უფრო აქტიურ და ორგანიზებულ პერიოდზე.

თუ ყველაზე დრამატულ მომენტებზე თხრობისას დავით ბატონიშვილი რადიკალური განწყობის მიუხედავად, ასე თუ ისე ახერხებს წონასწორობისა და თხრობის სიმშვიდის შენარჩუნებას, მისგან განსხვავებით ემოციებს ვერ ფარავს მისი ძმა ბაგრატ ბატონიშვილი, რომელსაც ეკუთვნის ნაშრომი „ახალი მოთხრობა“.²

ომის დაწყების თარიღად, ყველა სხვა წყაროსაგან განსხვავებით, ბაგრატ ბატონიშვილი რატომღაც 4 თებერვალს მიუთითებს, როცა კახელებმა, „რომელთა ჩვეულება არს მეფის თვისისა ერთგულება“,³ თიანეთში დაიწყეს ამბოხი, საიდანაც იგი თელავსა და სიღნაღს გადასწვდა.

ბაგრატ ბატონიშვილი გაკვრით ეხება ომის შედეგებს, რუსული მმართველობის სისასტიკეს და სხვა.

თუმცა, ბაგრატი თავადაც ვერ აღწევს თავს რუსიფიკატორულ გავლენას და მის მიერ აღწერილი 1812 წლის რუსეთის სამამულო ომი თუ რუსთა მიერ გადახდილი სხვა ბრძოლები და საბრძოლო ეპიზოდები გაცილებით უფრო ვრცელ და პათეტიკურ ელფერს ატარებენ, ვიდრე იგივე 1812 წლის კახეთის მოვლენები.

¹ დავით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია. თ. ლომოურის რედაქციით. თბილისი. 1941.

² ბაგრატ ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. თ. ლომოურის რედაქციით. თბილისი. 1941.

³ იქვე. გვ. 85.

ამასთან, ბაგრატი ბატონიშვილს არ ავიწყდება, იგივე სამამულო ომი საქართველოში განვითარებულ მოვლენებს დაუკავშიროს და მიუთითებს, რომ ნაპოლეონის მიერ მოსკოვის აღებით შეგულიანებულმა ბაბა-ხანმა თავის ძეს აბას-მირზას კარგად განვრთნილი რეგულარული ჯარით საქართველოსკენ გალაშქრება უბრძანა¹ (ამ ჯარმა სასტიკი მარცხი განიცადა რუსთაგან 20 ოქტომბერს ყარაბაღში).

იმ მომენტიდან თხრობას უფრო კონკრეტული ხასიათი ეძლევა. ავტორი გვიამბობს საქართველოში ალექსანდრე ბატონიშვილის შემოჭრის ამბებს, რომელსაც მთელი კავკასია გამოეხმაურა. იხსენებს პირველივე დღეებში ლეკთა რვაათასიანი ლაშქრის შემოსვლას, აღწერს კახეთისა და ქიზიყის იმჟამინდელ მდგომარეობას, მოსახლეობის განწყობას, არცთუ იშვიათ მერყეობას, რომელსაც მეომრები იჩენდნენ და სხვა.²

უნდა ითქვას, რომ იმ პერიოდის ყველა ქართველი ავტორის შეფასება არ არის ერთგვაროვანი, მაგრამ მნიშვნელოვანია იმით, რომ სწორედ ისინი უდებენ სათავეს მოვლენის პოლიტიკურ მოძრაობად შეფასების ტენდენციას, რომელსაც შედარებით თავისუფალი აზროვნების პერიოდში, XX საუკუნის დასაწყისში, გამოიყენებენ და გააგრძელებენ სხვა ავტორები.

მემატიანე ბატონიშვილთა თხრობასა და ნააზრევს, რა თქმა უნდა, არ ემთხვევა მასალები, რომელიც რუსთა სამსახურში მდგომ ქართველ ავტორებს ეკუთვნით. მათი ნაშრომები, ფაქტობრივად, ბევრად არც განსხვავდებიან რუსული წყაროებისაგან და გამოკვეთილად ტენდენციურ, მიკერძოებულ ხასიათს ატარებენ. მოვლენის ნამდვილი ხასიათის მიჩქმალვით ისინი ცდილობენ ასიაშოვნონ „ზემდგომ“, მათ გამომკვებავ ინსტანციებს და ამით ხაზი გაუსვან ხელმწიფე იმპერატორისადმი თავიანთ ერთგულ და ეფექტურ სამსახურს.

თუმცა, ამის მიუხედავად, მათი რუსულ ისტორიოგრაფიასთან გაიგივება მაინც არ იქნება სამართლიანი, თუნდაც იმიტომ, რომ მათთან, ასე თუ ისე, ჩანს გულისტკივილი მშობელი ხალხის ბედ-იღბლის მიმართ. შესაბამისად, მათი გადმოცემებიც არც მარტოოდენ სტატისტიკაა და არც შორიდან სხვათა ჭირზე მაცქერალი ადამიანის ნაამბობი.

¹ ბაგრატი ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. თ. ლომოურის რედაქციით. თბილისი. 1941. გვ. 131.

² იქვე.

ასეთ ავტორთა პლეადას ხსნის გამოჩენილი ქართველი პოეტი, ქართული რომანტიზმის ფუძემდებელი, ალექსანდრე ჭავჭავაძე ნაშრომით „საქართველოს მოკლე ისტორიული ნარკვევი და მდგომარეობა 1801-1831 წლებში“.¹

ალ. ჭავჭავაძე, როგორც მარკიზ პაკულუჩის „ნაიბ-ეშკალაბაში“ (ადიუტანტი), თვითონ მონაწილეობდა „აჯანყების“ ჩახშობაში და საომარ ოპერაციებში ჭრილობაც მიუღია. ამდენად, წინასწარვე გასაგებია 1812 წელს კახეთში განვითარებული მოვლენების მისეული შეფასებები.

ალ. ჭავჭავაძე ცდილობს, ყველაფერი სოციალურ პრობლემებს დაუკავშიროს, დაუმტკიცოს იმპერატორს ქართველი ხალხის ერთგულება და საამისოდ იმპერიის წინააღმდეგ მიმართულ ამ მოძრაობას უწოდებს მხოლოდ „ველურ“ და „თავეზე ხელაღებულ ბრბოს მოქმედებას“.²

ავტორი ხაზს უსვამს, რომ ყველაფრის მიუხედავად, გლეხობა ერთგული იყო იმპერატორისა და იგი რუსეთს კი არ ებრძოდა, არამედ ადგილობრივ მოხელეებს, რის საილუსტრაციოდაც მოჰყავს ფაქტი, როგორ გადაარჩინეს სიკვდილს „აჯანყების“ პერიოდში ქართველმა გლეხებმა რუსი ჯარისკაცები.³

ასე რომ, 1804 წლის მთიულეთის ომის გმირი თავს იკავებს 1812 წლის მოვლენების ეროვნულ მომენტებზე საუბრისაგან, აუბრალოებს ბრძოლის მნიშვნელობას, ჩქმალავს მასში თავად-აზნაურთა როლს და სურს, მთლიანად გლეხურად წარმოაჩინოს იგი. ყოველივე ამას თანამედროვე მკვლევრები ერთმნიშვნელოვან ახსნას უძებნიან – ალ. ჭავჭავაძე ყოველნაირად ცდილობს თავისი წოდებისადმი იმპერატორის ნდობის დამტკიცებასა და განმტკიცებას.⁴

იგივე ტენდენციას აგრძელებს 1812 წლის მოვლენების თანამედროვე და მონაწილე, იმჟამად ყაზახის ოლქის მოურავი, თავის დროზე ერეკლე მეორის კარზე მეტად დაახლოებული თავადი იოსებ ბებუთოვი, რომელსაც ხშირი მიმონერები ჰქონია სპარსეთში მყოფ ალექსანდრე ბატონიშვილთან.⁵

¹ А. Чавчавадзе. Краткий исторический очерк. Положение Грузии в 1801-1831 гг.*

² იქვე. გვ. 32.

³ იქვე. გვ. 19.

⁴ ნ. როდონია. საქართველოს გლეხთა მოძრაობის ისტორიოგრაფია. 1980. გვ. 61.

⁵ ალექსანდრე ბატონიშვილისა და იოსებ ბებუთაშვილის მიწერ-მოწერა. „მოამბე“. 1900. 2. გვ. 57.

მოგვიანებით ეს წერილები გამოქვეყნდა ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით გამოსულ წიგნში „საქართველოს სიძველენი“, სადაც ავტორი აღნიშნულ მიმონერათა გარდა წარმოადგენს საინტერესო წერილს ი. ვ. ბებუთოვის სახის წარმოსაჩენად.

ამ წერილით ბებუთოვი მიუთითებს თავის დამსახურებებზე „1812 წ. კახეთში ამტყდარი I და II ბუნტის“ დროს, როცა იგი თავისი „ლაზუტ-ჩიკებისაგან“ შემოსულ ცნობებს უგზავნიდა თბილისისა და კახეთის რაზმის უფროსობას.¹

1812 წლის დრამატულ ამბებს დაწერილებით აღგვიწერს ი. ბებუთოვის ვაჟიშვილი, ყაზახის მოურავი, ასევე რუსთა ერთგულებით გამორჩეული თავადი დავით ბებუთოვი წერილში „კახეთში არეულობა“ (მოგვიანებით, 1868 წ. ეს წერილი ითარგმნა და გამოქვეყნდა გაზეთ „დროებაში“². 1902 წელს კი იგივე მასალა, მცირეოდენი ცვლილებებით დაიბეჭდა ჟურნალში „Кавказский сборник“* სათაურით „Князь Давид Осипович Бебутов“³).*

ბებუთოვი ამ დროს გენ. პორტნიაგინთან თარჯიმანი ყოფილა და ომის მთელი მსვლელობისას თან ახლდა მას. იგი სწორედ პორტნიაგინს ადანაშაულებს გაჭირვებული ხალხის კიდევ უფრო შევიწროებაში, რაც, მისი თქმით, „აჯანყების“ დაწყების საფუძველი გამხდარა.

ბებუთოვი ხლებია, აგრეთვე, კახეთში სადამსჯელო ექსპედიციას ზაგრაჟსკის მეთაურობით. აღწერს მის განსაკუთრებულ სისასტიკესა და უხეშობას. აუგად მოიხსენიებს ბატონიშვილ გიორგისა და რამდენიმე სხვა დიდებულს. მიუთითებს ომისადმი ადგილობრივი მოსახლეობის სიმპათიებსა და იმედებზე...⁴

შეფარვის დიდი მცდელობის მიუხედავად, ბებუთოვს მაინც ეპარება ცნობები რუსთა დანაკარგების შესახებ, რომელიც ომის დასაწყის პერიოდში განსაკუთრებით დიდი ყოფილა.

ცოტა უფრო მოგვიანებით, ჩვენთვის საინტერესო საკითხს შეეხო ქართველი მოღვაწე ალექსანდრე ორბელიანი წერილში „მამა ჩემისაგან ღალატი მეფის ირაკლისა“, სადაც იგი აღწერს ომში მამამისის, ერეკლე

¹ ე. თაყაიშვილი. საქართველოს სიძველენი. ტ. III. ტფილისი. 1910. გვ. VII.

² დ. ბებუთოვი. კახეთში არეულობა. „დროება“. 1868 წ. 12 იანვარი. 2. გადმოთარგმნილი ჟურნალიდან „Кавказский Сборник“* 1867. 6.

³ Д. Бебутов (Биографический очерк с воспоминаниями). „Кавказский сборник“. т. 23. Тифлис.* 1902. გვ. 21.

⁴ იქვე.

II-ის სიძის, ვახტანგ ორბელიანის მონაწილეობისა და სიკვდილის ამბავს.

ნაამბობის მიზანია, შეარბილოს ვახტანგ ორბელიანის დამოკიდებულება ქართველთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მიმართ და მისი რუსის ჯარში სამსახური იძულებით, ხოლო სიკვდილი – ნებაყოფლობით ნაბიჯად წარმოაჩინოს მხოლოდ.¹

მოვლენის შესახებ უხვ მასალას გვანვდიან ომის თანამედროვე რუსი სამხედრო მოხელეები, რომელნიც განსაკუთრებულად ტენდენციური და მიკერძოებული მიდგომებით ხასიათდებიან. ეს გასაგებიცაა, რამდენადაც ბევრი მათგანი თვითონ მონაწილეობდა საბრძოლო ოპერაციებში და წინააღმდეგობის ჩახშობაში.² შესაბამისად, ისინი ყოველთვის ცდილობენ, გააზვიადონ საკუთარი დამსახურებანი იმპერიის წინაშე, დაფარონ ომის რეალური მიზეზები და მიზნები, მაქსიმალურად წარმოაჩინონ რუსთა სიმართლე და ძლევამოსილება. მათგან ბევრი ისე შორს მიდის და იმ დონეზე აჭარბებს, რომ არც გამოდგება ისტორიულ წყაროდ.

კავკასიური პოლიტიკის ამ იდეოლოგთა დამახასიათებელი ტენდენციაცაა, ისე დახატონ საქართველოში არსებული მდგომარეობა, თითქოს ადგილობრივ მოსახლეობაში საერთოდ არ ყოფილიყო ანტირუსული განწყობილება. ისინი, მართალია, აღიარებენ ქართველი ხალხის უკიდურეს აღშფოთებასა და უკმაყოფილებას, მაგრამ საერთოდ გამორიცხავენ მასში ეროვნულ მომენტებს და მიზეზად მხოლოდ სოციალურ შევიწროებას ასახელებენ, რომელიც, მათი მტკიცებით, ადგილობრივი დიდებულების ქმედებებიდან მომდინარეობდა. თუმცა, ვერ მალავენ ახალი ადმინისტრაციის „შეცდომებსაც“, რაც მათ ბოროტმოქმედებაში, ძალადობასა და განუკითხაობაში გამოიხატებოდა.³ მაგრამ, ვიმეორებთ, არამც და არამც არ მოიხსენიებენ ეროვნული ჩაგვრის, დამცირებისა და შეურაცხყოფის გრძნობას, რაც ქართველ ხალხს სახელმწიფოებრიობის დაკარგვის შემდეგ ლოგიკურად უნდა დაუფლებოდა.

ეს „ისტორიკოსები“ თავისებური სიმართლითა და გასაოცარი სითამამით შეაფასა ნ. ბერძენიშვილმა, რომელმაც ხაზგასმით აღნიშნა, რომ

¹ ალ. ორბელიანი. მამა ჩემისაგან ღალატი მეფის ირაკლისა. კ. კეკელიძის სახ. ხელნ. ინსტიტუტის ფონდები. პ – 1652.

² ნ. როდონია. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 47.

³ იქვე.

ბუტკოვის, დუბროვინის და სხვა „მათი ძმების“ ნაშრომები (როგორც ფორმალურად, ისე არსებითადაც)... რუსულ ისტორიოგრაფიას ეკუთვნის, რომელნიც საქართველოს და მის ისტორიას რუსეთის იმპერიის საშენ მასალად უყურებენ. ჩვენი ქვეყნის წარსულის „მომამაგენი“ XIX საუკუნეში და შემდეგაც ბევრი იყვნენ, „მომამაგენი“, რომელთაც საქართველო მხოლოდ დამონებული და პოლიტიკურად მკედარი უყვარდათ”.¹

ალბათ, ამას გულისხმობდა იური კაჭარავაც, როცა აღნიშნავდა, რომ „ოფიციალური ისტორიოგრაფია ცარიზმის კოლონიალური პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლას განიხილავდა როგორც „გაუგებრობას“ და უმადურობას ქართველების მხრივ. ისინი კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლების მიზეზს რომელიმე მოხელის ყოფა-ქცევაში ეძებდნენ და არა თვით სისტემის ბუნებაში.”²

ამ კატეგორიის ავტორთა პლეადას ხსნის ნ. ფ. დუბროვინი წიგნით „История войны и владычества русских на Кавказе”,³ რომელშიც დაწვრილებითაა მოთხრობილი ომის დაწყება და მიმდინარეობა.

ომის მთავარ მიზეზად ავტორი თურქეთიდან გადმოსულ შავი ჭირის ეპიდემიას, მექრთამეობას, ეგზეკუციებს და რუს მოხელეთა სხვა ბოროტმოქმედებებს ასახელებს. ასევე დეტალურად აღწერს სამხედრო ოპერაციებს.⁴

უნდა აღინიშნოს, რომ სხვა თანამემამულე კოლეგებისაგან განსხვავებით, დუბროვინის თხრობა ნაკლებად ემოციურია. თუმცა, დამპყრობლის სიყოფიერსა და პატივმოყვარეობას არც მისი ნაშრომია მოკლებული.

რუს სამხედრო ისტორიკოსთა შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია გენერალ ვ. პოტოს, რომელიც კახეთის 1812 წლის ამბებს ვრცლად შეეხო თავის ნაშრომში „История 44-го Драгунского Нижегородского полка”.⁵

პოტო თვლის, რომ 1812 წლის მოვლენები გამოწვეული იყო იმ პერიოდის სირთულებით. საბაბად კი სამხედრო ეგზეკუციებს ასახელებს.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, სიტყვა თქმული აკად. ი. ჯავახიშვილის გარდაცვალების პირველ წლისთავზე. ენმკ-ის მოამბე. ტ. XIII. 1943. გვ. 264.

² ი. კაჭარავა. ქართული ისტორიოგრაფიის საკითხები. თბილისი. 1962. გვ. 212.

³ Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе.* ტ. VI. 1886.

⁴ იქვე. გვ. 5.

⁵ В. Пото. История 44-го Драгунского Нижегородского полка.* ტ. I. პეტერბურგი. 1902.

პოტო საუბრობს „აჯანყების“ მიზეზებზე, დაწყებასა და განვითარებაზე, მის პირველ დღეებზე, საშინელებაზე, რომელიც ყარაღაჯში მდგომ ნიუეგოროდელთა 2 ესკადრონს დაატყდა თავს, აღწერს სოფ. ბოდბისხევში ყაბარდოს ბატალიონის დარბევას და სხვ.¹

ავტორი არ მალავს ადგილობრივ მოსახლეობაში აღექსანდრე ბატონიშვილის დიდ ავტორიტეტს, ამ უკანასკნელის მიერ სამხედრო გზის დაკავების ცდებს. მიუთითებს ომში დაღესტნელების, ოსების, თუშების, ხევსურების მონაწილეობას.

ნაშრომი საგანგებო დანიშნულებისაა და მოწოდებულია ნიუეგოროდის დრაგუნთა 44-ე პოლკის საგმირო საქმეთა წარმოსაჩენად. ალბათ, ამ მიზეზით საერთოდ არ მოიხსენიებს „აჯანყების“ „მთავარ ჩამხშობ“, გენერალ დ. ორბელიანს და სხვა „არანიუნიგოროდელ“ ქართველ გენერლებსა და ოფიცრებს. სამაგიეროდ, მაქსიმალურად არის წარმოჩენილი გენერალ სტალისა და პოლკის სხვა მამაც დრაგუნთა ქმედებები.

ამის მიუხედავად, ვ. პოტო იძულებულია, აღიაროს ის უდიერი ქცევები, რომელსაც რუსული ჯარი საქართველოში იჩენდა. უარყოფს პირველ ეტაპზე „აჯანყების“ პოლიტიკურ საფუძვლებს და აცხადებს, რომ იგი გამოწვეული იყო შემანუხებელი უსამართლობითა და შეურაცხყოფით, რომელსაც მოსახლეობა დიდი ხნის განმავლობაში ითმენდა.²

სამაგიეროდ, დაუფარავად აღწერს რუს ჯარისკაცთა ზღვარს გადასულ და განუკითხავ ქმედებებს, თუმცა მიუთითებს, რომ მარკიზი პაულუჩი „*нынл менее всех виноват*“*, რამდენადაც ის მთავარმართებლად დანიშვნის პირველივე დღეებიდან იღებდა ზომებს გადასახადებისა და ბეგარის მოსაწესრიგებლად, სასურსათო მოხელეთა ბოროტმოქმედების აღსაკვეთად. მიანიშნებს, რომ, რომ არა პაულუჩის პეტერბურგში განწვევა და გენერალ რტიშჩევის დანიშვნა, „აჯანყება“ აღარ განახლდებოდა. ასევე მიუთითებს ამ მომენტიდან მის პოლიტიკურ ხასიათზე.³

ვ. პოტო აქაური, კერძოდ კი, ქიზიყელი მოსახლეობის შეიარაღებას, ასევე კახეთის მოვლენების დროს გამოჩენილ საბრძოლო მზადყოფნას და სისასტიკეს ხსნის ტრადიციით, რომელიც მათ ისტორიულად მეზობელ ქარ-ბელაქანის ლეკებთან ბრძოლაში ჩამოუყალიბდათ.⁴

¹ В. Пото. История 44-го Драгунского Нижегородского полка. * ტ. I. პეტერბურგი. 1902.

² იქვე. გვ. 75.

³ იქვე. გვ. 79.

⁴ იქვე. გვ. 81.

საკითხის კვლევისათვის მნიშვნელოვან წყაროდ შეიძლება ჩაითვალოს იმავე ვ. პოტოს რედაქციით გამოსული კ. ანოსოვის ნიგნი „Утверждение русского владычества на Кавказе“,¹ სადაც ავტორი ძალზე დანერვილებით აღწერს 1812 წლის მოვლენებს. ჩვეულებას ვერც იგი ღალატობს და საკმაოდ ალოგიკურად, ომის მიზეზად ასახელებს რუსთა მოძულე პირებს, ძირითად როლს კი ხალხის „აბუნტებაში“ ალექსანდრე ბატონიშვილს მიაკუთვნებს.

კახეთის მოვლენებით დაინტერესებულა, აგრეთვე, კავკასიაში სამხედრო სამსახურში მყოფი ნ. ნ. მურავიოვი (კარსკი), რომელიც კახეთის ბუნტის მიზეზად მიიჩნევს ჩინოვნიკთა გამყიდველობასა და მექრთამეობას. აღნიშნავს, რომ „ბუნტის შემდეგ დაისაჯნენ უდანაშაულო ქართველები, დამნაშავეებმა კი შესძლეს არა მარტო თავის გამოსყიდვა, არამედ ჩინების, ჯვრებისა და ჯამაგირის მიღება“.²

„სამხედრო ისტორიკოსთა“ გარდა, ჩვენთვის საინტერესო საკითხს გამოეხმაურნენ „ეკონომისტი ისტორიკოსებიც“. ამ მხრივ დიდ ინტერესს იწვევს გასული საუკუნის ოთხმოციან წლებში ილია ბახტაძის მიერ გამოცემული ნაშრომი „Подати и повинности после введения в крае“.³

ბახტაძის თქმით, კახელთა პროტესტს ძალზე შეუშინებია მთავარ-მართებელი, რომელსაც საჭიროდ მიუჩნევია გადასახადის წესის შეცვლა და სამოქალაქო ცხოვრების განვითარების ხელშემწყობ ღონისძიებათა უსწრაფესად განხორციელება.⁴

♦♦♦

აღმოსავლეთ საქართველოს 1812 წლის მოვლენებმა იმთავითვე პოვა ასახვა უცხოურ, კერძოდ კი აღმოსავლურ ცნობებში, რომელიც

¹ Аносов Н. С. Утверждение русского владычества на Кавказе. Тифлис*. 1902. გვ. 351.

² Н. Н. Муравьев. Записки 1813 г. Русский Архив Москва.* 1886 г. 9. გვ. 326.

³ И. Бахтадзе. Подати и повинности после введения в крае. Свод материалов по изучению экономического быта государственных крестьян Закавказского края.* Т. I. 1887.

⁴ იქვე. გვ. 55.

სხვადასხვა მიმონერებისა და წერილებისაგან შედგება და ძირითადად კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტებშია დაცული.¹

მათთან შედარებით ბევრად უფრო მწირია დასავლური, ევროპული წყაროები, რომელთა ავტორები ამ დროისათვის ნაკლებ ინტერესს იჩენენ საქართველოში და, საერთოდ, კავკასიაში მიმდინარე მოვლენების მიმართ და ფრაგმენტულად ჩნდებიან კავკასიის შესახებ ირან-თურქეთის მმართველ წრეებთან მიმონერებში.

ამ ავტორთა რიგში უნდა დავასახელოთ მოვლენის თანამედროვე გერმანელი ცოლ-ქმარი ფრეიგანები.

ფრეიგანი რუსულ ჯარში მსახურობდა. ამასთან, იგი ასრულებდა რუსეთის რწმუნებულის მოვალეობას საქართველოში 1812 წლის ზაფხულიდან და მონაწილეობდა მთავარმართებელ რტიშჩევის მიერ თავრიზში წარმოებულ მოლაპარაკებებში. ის მოვლენათა შუაგულში იყო და, როგორც ჩანს, კარგად ფლობდა სიტუაციას. რასაც ადასტურებს შემდგომში მის მიერ პამბურგში გამოცემული წიგნი „Lettres d'e le Caucase at La Georcie Suivis d'arie relation d'un voyage en Perse en 1812“.²

ფრეიგანი მიუთითებს 1812 წლის ომის წამოწყებასა და განვითარებაში ირანის როლსა და გავლენაზე. მას, თავისი მასშტაბების გამო, რევოლუციას უწოდებს და ამტკიცებს, რომ ეს ინგლისის მხარდაჭერით ირანის მიერ ინსპირირებული ბრძოლა იყო, რომელსაც იგი მეფისნულ ალექსანდრეს მეშვეობით ახორციელებდა.

ოდნავ განსხვავებული აზრი აქვს ამ საკითხზე რუსეთის არმიის სამსახურში მყოფ ფრანგ პოლკოვნიკს როტერიეს, რომელიც 1812 წლის კახეთის მოვლენებს რუსეთ-თურქეთის საომარ მოქმედებებს უკავშირებს. საუბრობს „აჯანყებაში“ ფრანგული აგენტურის მონაწილეობაზე, აქვე მიუთითებს ალექსანდრე ბატონიშვილის, როგორც საფრანგეთის, ირანისა და თურქეთის აგენტის როლზე.³

კიდევ უფრო გაკვერთ მოიხსენიებენ კახეთის 1812 წლის ომს ინგლისელი ისტორიკოსები ბედლი ნაშრომში „კავკასიის დაპყრობა“⁴ და ელე-

¹ აქტები. ტ. V. თბილისი. 1866.

² Lettres d'e le Caucase at La Georcie Suivis d'ane relation d'un voyage en Perse en 1912. Hamburg.* 1816.

³ Rottiers. Memore sur la Georgie.* 1815. აქტები. ტ. IV. გვ. 965-981.

⁴ Badlar. The Russion Conquest in Georgia.* ლონდონი. 1888.

ნი „ქართველი ხალხის ისტორია“¹ ორივე ეს ნაშრომი ფრაგმენტულ ხასიათს ატარებს და მათ სამეცნიერო დატვირთვა არ გააჩნია.

ყველა ზემოწამოთვლილი თუ სხვა ევროპელი ავტორი ამ დროს რუსეთში გადიოდა სამსახურს და ომსაც იმპერიის პროვინციაში მომხდარ ბუნტად აღიქვამდა. აქედან გამომდინარეობდა საკითხის მათეული შეფასებებიც. ამდენად, ცოტა გაუგებარია, რატომ უყურებენ მათ მტრული და დაეჭვებული თვალთ თვითონ რუსი მკვლევრები.

საკითხის შესწავლისთვის ყველაზე სანდოდ და საინტერესოდ უნდა ჩაითვალოს XX საუკუნის პირველი ათეული წლების ქართველ ისტორიკოსთა ცნობები, რომელნიც შედარებით რეალური თხრობითა და აზროვნებით გამოირჩევიან. ამ მხრივ უმნიშვნელოვანეს ნაშრომს წარმოადგენს ალექსანდრე ყიფშიძის (ფრონელის) წიგნი „ამბოხება კახეთისა 1812 წელს“. იგი განსაკუთრებით საინტერესოა იმით, რომ მასში თავმოყრილია უამრავი ფაქტობრივი მასალა, რომელიც დაწვრილებით ასახავს ომის მსვლელობასა და ხასიათს.

ალ. ფრონელი მიუთითებს მოვლენის საშინაო და საგარეო ფაქტორებზე. საგარეო მიზეზად თვლის რუსეთის გართულებულ დამოკიდებულებას ირანსა და ოსმალეთთან. ამ სიტუაციაში, როცა შესუსტდა კონტროლი და მომთხოვნელობა ადგილობრივ მოხელეთა მიმართ, ეს უკანასკნელები არნახულ თვითნებობასა და განუკითხავ ქმედებებზე გადავიდნენ და პირდაპირ „ღვთის რისხვად გადაიქცნენ ხალხისათვის“.²

ალ. ფრონელი ასევე გადმოგვცემს მოვლენისადმი საზოგადოების სხვადასხვა ფენების დამოკიდებულებას. სხვა წყაროთაგან განსხვავებით, ხაზს უსვამს მასში სამღვდელოების აქტიურ მონაწილეობას, უსაყვედურებს თავად-აზნაურების ნაწილს უპრინციპობის გამო, გულისტკივილით აღნიშნავს ქართლის ფეოდალთა მერყევ პოზიციას.

საკმაოდ საუბრობს ომის ხელმძღვანელობაზე, მაგრამ უარყოფს აზრს იმის შესახებ, რომ ბრძოლა სწორედ მათ მიერ იყო ინსპირირებული და ხალხის პროტესტის მიზეზს უფრო დამპყრობლის ბუნებასა და ქმედებებში ხედავს.

¹ W. Allen. A history of Georgian people“. ლონდონი. 1932.

² ალ. ფრონელი. ამბოხება კახეთისა 1812 წელს. თბილისი. 1907. გვ. 11.

ამიტომ აკრიტიკებს იგი თავისებური სიმართლითა და სიმშვიდით ზემოთ ნახსენები ანოსოვის აზრის უსაფუძვლობას. „ისე გამოდის – წერს ალ. ფრონელი – ალექსანდრე რომ არ ყოფილიყო და არ ჩაეგონებინა კახელებისთვის აჯანყება, წამებული ერი კრინტს არ დასძრავდა და საეგზეკუციო კამანდების ვაჟკაცობა-გმირობას ისე მოთმინებით აიტანდა, როგორც ასატანია ბევრი სხვა უსამართლობა-შენუხება“.¹

იმის მიუხედავად, რომ მისი დანერიდან ლამის საუკუნეა გასული, ალ. ფრონელის წიგნი დღესაც უაღრესად საინტერესო და აქტუალურია. ამასთან, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ იგი ომამდელ, მის დროინდელ თუ შემდგომი პერიოდის ალ. საქართველოს რეალური სურათების წარმოჩენისა და შეფასების თვალსაზრისით ყველაზე კომპეტენტურია 1812 წლის მოვლენების შესახებ არსებულ ნაშრომთა შორის.

მართალია, ალ. ფრონელის გადმოცემას ზოგჯერ ნაკლებად მეცნიერული სახე აქვს და თხრობასაც ფრაგმენტულობა და არათანამიმდევრულობა ახასიათებს, იგი უდავოდ დიდ, მიუკერძოებელ, ჭეშმარიტ მამულიშვილად და პირუთენელ მკვლევარად გვევლინება. ფრონელი ამ ნაშრომშიც არ ღალატობს ჩვეულებას: მისი სტილი არ არის ვისიმე გაქილიკება, შეურაცხყოფა. ის ამ შემთხვევაშიც მშვიდი, განონასწორებული ავტორია, რომელიც დასკვნებს რეალური სიტუაციებიდან გამომდინარე აკეთებს. ალბათ, ამიტომ არ სწყალობენ მას შემდეგდროინდელი პერიოდის ხმაურის მოყვარული, რუსიფიკატორი საბჭოთა ისტორიკოსები, რომელნიც მკაცრად აკრიტიკებენ „ბურჟუაზიული შეხედულებების“ ქართველ ისტორიკოსს.

საპირისპიროდ, ალ. ფრონელის წიგნისათვის თავის დროზე დიდი შეფასება მიუცია მიხაკო წერეთელს. იგი აბსოლუტურად იზიარებდა აზრს კახეთის 1812 წლის მოვლენების მასშტაბებსა და გრანდიოზულობაზე, მისი დამარცხების მიზეზებს კი გათიშულობასა და მოუმზადებლობაში ხედავდა. „აქაც ღალატმა, რეგულარულმა ჯარმა, საქართველოს ერთიანობის უქონლობამ და მრავალმა სხვა მიზეზმა სძლია იგი და მოახრევეინა ქედი მტარვალის წინაშე“ – აცხადებდა იგი.²

¹ ალ. ფრონელი. ამბობება კახეთისა 1812 წელს. თბილისი. 1907. გვ. 351.

² მ. წერეთელი. ასი წლის წინათ კიდეც კაცნი ვყოფილვართ (ბ-ნ ალ. ფრონელის ისტორიული წიგნების გამო). „განათლება“. 1908. 3.

ამავე პერიოდის ავტორთა რიცხვს მიეკუთვნება ა. აბესაძეც, რომელსაც 1914 წელს „სახალხო გაზეთში“ გამოუქვეყნებია ვრცელი წერილი ალექსანდრე ბატონიშვილზე.¹

ავტორი 1812 წლის ომს უმნიშვნელოვანეს ისტორიულ მოვლენად მიიჩნევს. ზედმიწევნით ზუსტად აღწერს მის დაწყებასა და მიმდინარეობას. განსაკუთრებულად აღნიშნავს ალ. ბატონიშვილის როლს მის გავრცელებასა და განვითარებაში, აღწერს საბრძოლო ოპერაციებსა და შედეგებს, თუმცა, შეფასებებისა და დასკვნებისგან ყოველთვის თავს იკავებს.

ასევე დიდ შეფასებას აძლევს ალექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლას იმავე პერიოდის ავტორიც თ. ხუსკივაძე, რომელიც განსაკუთრებულად უსვამს ხაზს მებრძოლთა საგარეო კავშირებს, კერძოდ კონტაქტებს სპარსეთთან. დაწვრილებით გადმოგვცემს ალექსანდრე ბატონიშვილის მიმოწერას შაჰის კართან და სხვ.²

1812 წლის ომზე ორიგინალური შეხედულება აქვს ა. ჯორჯაძეს. კერძოდ, იგი მიიჩნევს, რომ ეს პოლიტიკური მნიშვნელობის მოვლენა იყო, რამდენადაც მას დიდებულები ედგნენ სათავეში, საერთო ხელმძღვანელობას კი მეფისწული გრიგოლ ბატონიშვილი ახორციელებდა. თუმცა, სასტიკად ამათრახებს ქართველ თავადაზნაურობას, რომელსაც ღრმად ჰქონდა გამჟღარი წოდებრივი ინტერესი და სრულიად „დახშობოდა მამულიშვილობის გრძნობა“.³

1812 წლის ომი, ისე როგორც ჩვენი ქვეყნის ნებისმიერი, მეტ-ნაკლებად საინტერესო მოვლენა, ყურადღების გარეშე არ დარჩენია ივანე ჯავახიშვილსაც, რომლის გამოკვლევებს ამ საკითხზეც ფასდაუდებელი მნიშვნელობა აქვს. აღნიშნულ თემას სულმნათი მეცნიერი განსაკუთრებით ვრცლად შეეხო 1906 წელს პეტერბურგში გამოცემულ ნაშრომში „Политическое и социальное движение в Грузии в XIX веке“.

ავტორი დეტალურად წარმოაჩენს მიზეზებს, რომელთაც განსაზღვრეს ქართველი ხალხის თვალში რუსეთის მთავრობის ავტორიტეტის დაცემა. მიუთითებს, რომ 1812 წლის „აჯანყებას დაახლოებით იგივე მიზეზები ჰქონდა, რაც 1804 წლის მთიულეთის ამბოხს. იმ განსხვავე-

¹ ა. აბესაძე. ალ. ბატონიშვილი – ისტორიული ამბავი. „სახალხო გაზეთი“. 1914. 1132-1139.

² თ. ხუსკივაძე. ალექსანდრე ბატონიშვილი. „ივერია“. გვ. 262-269.

³ არ. ჯორჯაძე. ეროვნული პრობლემების გარშემო პოლიტიკური წერილები. თხზულებანი. 1911. წიგნი I. გვ. 112.

ბით, რომ მას თან დაერთო სამხედრო ეგზეკუციაც, „პროვიანტის“ აკრეფა ჯარისათვის“.¹

ივ. ჯავახიშვილი ხაზგასმით მიუთითებს, რომ XIX საუკუნეში და მის წინარე ხანაშიც საქართველოში სოციალური და პოლიტიკური მოძრაობა ისტორიული ტრადიციით იყო გამყარებული. სახალხო მოძრაობას ღრმად ჰქონდა გადგმული ფესვები ხალხის ფსიქიკასა და აზროვნებაში, რომ ქართველი ხალხი გამოწრთობილი იყო მსგავს ბრძოლებში და სხვ.²

დიდი მეცნიერი ომს ერთი საერთო მოძრაობის შემადგენელ ნაწილად მიიჩნევს, რომელიც ფეოდალიზმის კრიზისიდან მომდინარეობდა, თუმცა, საქართველოს რუსეთთან შეერთებამ, პირველ ხანებში, აღნიშნული მოძრაობის ერთგვარი შენელება გამოიწვია, რამდენადაც ამ აქტის შემდეგ ქართველ მწარმოებელ მოსახლეობას უღლის შემსუბუქების რალაც იმედები ჩაესახა.³

ივ. ჯავახიშვილი თვლის, რომ 1812 წლის ომის დროსაც მწარმოებელი კლასი ცალკე იდგა თავად-აზნაურობისაგან და როგორადაც მძიმე არ უნდა ყოფილიყო რუსული რეჟიმი, ხელს არ აღმართავდა მათ წინააღმდეგ, რამდენადაც მათგან ელოდა ბატონყმობის უღლისაგან თავის დაღწევას. გამორიცხავს, რომ გლეხობას შეეძლო, მონაწილეობა მიეღო კლასობრივ ბრძოლაში თავადაზნაურობის მხარეს და მისი პროტესტიც, პირველ რიგში, ბატონყმობისა და თავადაზნაურობის წინააღმდეგ იყო მიმართული.⁴

ფაქტობრივად, ივ. ჯავახიშვილი გლეხობისათვის რუს მოხელესაცა და ქართველ თავადაცა ერთნაირ მჩაგვრელად თვლის. აქედან გამომდინარე, 1812 წლის „აჯანყებასაც“, როგორც XIX საუკუნის დასაწყისის სახალხო მოძრაობის შემადგენელ ნაწილს, გლეხურ ბრძოლად წარმოაჩენს.⁵

საკმაოდ საინტერესოა სიმონ ავალიანის 1912 წელს ოდესაში გამოცემული წიგნი „Крестьянский вопрос в Закавказье“. ეს ნაშრომიც ძირითადად „აქტებს“ ეყრდნობა, საიდანაც მოპოვებული ცნობებიდან ავტორს გამოაქვს საკუთარი დასკვნები და შეფასებები. ს. ავალიანი

¹ И. Джавахов. политическое и социальное движение в Грузии в XIX веке.* პეტერბურგი. 1906. გვ. 16.

² იქვე.

³ იქვე. გვ. 17.

⁴ იქვე.

⁵ С. Авалиани. Крестьянский вопрос в Закавказье.* ტ. I. ოდესა. 1912.

პროტესტის მიზეზად ასახელებს გლეხთა საშინელ ჩაგვრასა და შევინროვებას, რაშიც ადგილობრივ ფეოდალებს ადანაშაულებს. აქვე, ავტორი მკაცრად აკრიტიკებს ყველა იმ მკვლევარს, რომელნიც ცდილობენ, ლმობიერად და ლამაზი ფერებით წარმოაჩინონ ქართული ფეოდალიზმი.

ს. ავალიანი არ იზიარებს იმ მოსაზრებას, რომ „აჯანყებას“ პოლიტიკური საფუძველი ჰქონდა. თუმცა, არ გამორიცხავს თავადაზნაურთა ცდას, შეიარაღებული ბრძოლის გზით გაეთავისუფლებინათ ქვეყანა რუსეთისაგან. ამის საილუსტრაციოდ იშველიებს მარკიზ პაულუჩის განცხადებას, რომ ამბობება ადრიდანვე იყო მომზადებული ქართული სამეფო ტახტის მემკვიდრეთა მიერ სპარსეთის წაქეზებით, ადგილობრივ მოხელეთა ბოროტმოქმედებანი კი მხოლოდ და მხოლოდ საბაბი იყო!.

აქ აზრი ცოტა გაუგებარია, მაგრამ გასაგებია ის, რასაც ს. ავალიანი შენიშნავს – პაულუჩი მაქსიმალურად ცდილობს, დაფაროს რეალობა და ყველაფერი ბატონიშვილებსა და ადგილობრივ თავადაზნაურობას გადააბრალოს. თუმცა, ბოლომდე ვერ ახერხებს შიმშილის, შეურაცხყოფის, „პროვიანტის“ აკრეფიდან გამომდინარე ფაქტებისა თუ სხვა უბედურებათა დაფარვას.

1812 წლის ამბებს ვრცლად შეეხო ისტორიკოსი სიმონ ქვარიანი თავის ნაშრომში „ქართველი ერის ისტორია“ (XVIII-XIX სს.), სადაც ის ძირითადად იმონებს საკითხთან დაკავშირებით ალ. ფრონელისა და სხვა ავტორების გადმოცემებს. თუმცა, ავითარებს საკუთარ მოსაზრებებსაც, რომელსაც მუდამ ახლავს თან ავტორის პატრიოტული შემართება, სიყვარული და თანაგრძნობა საკუთარი ხალხისა და ქვეყნის მიმართ.²

1812 წლის ომის შესახებ მოკლე, მაგრამ ორიგინალურ დასკვნებს აკეთებს სარგის კაკაბაძე 1920 წელს თბილისში გამოცემულ ნაშრომში „საქართველოს მოკლე ისტორია“, სადაც ავტორი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ მართალია, „რუსეთმა თვალსაჩინოდ გააუმჯობესა ქართლ-კახეთის მშვიდობიანი ცხოვრების პირობები, ალაგმა რამდენადმე ლეკთა თარეში და გარეშე მტრის ხდომა-აოხრებისაგან გაათავისუფლა ქვეყანა, სულიერი განწყობა მაინც სერიოზული იყო“.³

¹ С. Авалиани. Крестьянский вопрос в Закавказье. Т. I. Одесса. 1912. გვ. 165.

² ს. ქვარიანი. ქართველი ერის ისტორია (XVIII-XIX სს.). ნაწ. I. ქუთაისი. 1919.

³ ს. კაკაბაძე. საქართველოს მოკლე ისტორია. თბილისი. 1920. გვ. 180.

ავტორი დიდ ყურადღებას ამახვილებს ალ. ბატონიშვილის კავშირებზე ირანთან და დარწმუნებით აცხადებს, რომ 1812 წლის ამ უკანასკნელის ყარაბაღში შემოჭრის მიზანი სწორედ რუსთა ყურადღების გაფანტვა და ძალთა დაქსაქსვა იყო, რაც ალ. ბატონიშვილის ხელშეწყობისათვის იყო გამიზნულიო.¹

1996 წელს თ. კაკაბაძის რედაქციით გამოიცა სარგის კაკაბაძის „ქართველი ხალხის ისტორია“. მასში, სხვა მასალებთან ერთად, შევიდა არცთუ ვრცელი ცნობები კახეთის 1812 წლის მოვლენების შესახებ. აქ, ფაქტობრივად, განმეორებულია ავტორის მიერ ზემოთ ნახსენებ შრომაში განვითარებული აზრი, თუმცა, არის რამდენიმე განსხვავებული მოსაზრებაც:

ს. კაკაბაძე მიუთითებს, რომ ის მხეცური ძალმომრეობები, გაუგონარი შეურაცხყოფები და დამცირებები, რომელსაც მშვიდობიანი მოსახლეობა რუსთა მხრიდან განიცდიდა, ძირითადად სახაზინო გლეხობის მიმართ ხორციელდებოდა, „რომელთაც ჩივილის საშუალებაც არ ჰქონდათ (საბატონო და საეკლესიო გლეხებს რამდენადმე თავიანთი ბატონები იცავდნენ)".²

ს. კაკაბაძე არ უარყოფს, რომ კახეთის 1812 წლის „აჯანყება“ განმათავისუფლებელი ხასიათის ბრძოლაა, მაგრამ მას, თავისი ხასიათითა და მამოძრავებელი ძალებით, მძლავრ ეროვნულ განმათავისუფლებელ მოძრაობად მაინც არ მიიჩნევს.

♦ ♦ ♦

გასაბჭოებამდელი პერიოდის ისტორიოგრაფიამ XIX საუკუნის I ნახევრის ომების კლასობრივ ბრძოლად გამოცხადებისა და ეროვნული ხასიათის უგულებელყოფის ტენდენცია მემკვიდრეობით გადააბარა საბჭოურ ისტორიოგრაფიას.

ამ ხნის ისტორიკოსთათვის დამახასიათებელია გაბატონებული კლასის ყველანაირი პროგრესული როლის უარყოფა და მასების დამსახურების წინა პლანზე წამოწევა. ამით აღნიშნული ავტორები ისტორიკოსებზე მეტად იდეოლოგებად გვევლინებიან, რომელთაც ერთადერთი დანიშნულება აქვთ – XIX საუკუნის დასაწყისის განმათავისუფლებელი ბრძოლები იმპერიის წინააღმდეგ მიმართულ ხალხთა მასობრივ

¹ ს. კაკაბაძე. საქართველოს მოკლე ისტორია. თბილისი. 1920. გვ. 180.

² ს. კაკაბაძე. ქართველი ხალხის ისტორია. 1783-1921. თბილისი. 1996. გვ. 81.

მოძრაობად წარმოაჩინონ, სადაც უპირატესი როლი გლეხობას განეკუთვნება. მათ მსჯელობებში ფაქტობრივად უგულებელყოფილია ეროვნული მიზნები, რაც განმათავისუფლებელ ბრძოლებს უკარგავს რეალურ, დამოუკიდებელ სახეს და მთელს იმპერიაში მიმდინარე კლასობრივი ბრძოლის შემადგენელ ნაწილად აქცევს მას. ამით საბჭოთა ისტორიკოსები ერთდროულად უსვამენ ხაზს ერთი უღლის ქვეშ გაერთიანებულ ხალხთა საერთო მახასიათებლებს და ცდილობენ, რაც შეიძლება ლამაზ ფერებში წარმოაჩინონ „დიდი რუსი ერის“ ინტერნაციონალური ბუნება და ჰუმანური ხასიათი.

ჭეშმარიტების მიჩქმალვა და არასწორი აზრების განვითარება ქმნის მთელ რიგ გაუგებრობებს და პარადოქსებს, რომელიც საბჭოელ ისტორიკოსებს თვითონვე აქცევთ ჩიხსა და გამოუვალ მდგომარეობებში. სწორედ ამას გულისხმობდა ნ. როდონაია, როცა ბრძანებდა: გლეხთა მდგომარეობის შეუსწავლელობა, მზამზარეული სქემების მექანიკურად გამოყენება, „რომელიც ყოველთვის როდი უდგებოდა საქართველოს სინამდვილეს, იწვევდა წინააღმდეგობრივ მსჯელობებს: ჭირდა ამა თუ იმ გლეხთა აჯანყებისათვის სათანადო კლასიფიკაციის მიცემა... ამ მოძრაობის ანტიკოლონიური აზრი აშკარა იყო, პარალელურად ჩანდა გლეხების ბრძოლა თავიანთი მჩაგვრელების წინააღმდეგ, მაგრამ ამ ბრძოლას სოციალურ ბრძოლას ვერ არქმევდნენ, რადგან მისი მასშტაბები არ აკმაყოფილებდათ“.¹

არადა, სურათი ისე ცხადი და დაუფარავი იყო, რომ დამალვას თვით საბჭოთა იდეოლოგი ისტორიკოსებიც კი ვერ ახერხებდნენ. ამ საკითხზე საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში აზრთა მრავალრიცხოვნებაზე მიუთითებდა გ. მარგიანი.² იგივე მომენტს უფრო ადრე აღნიშნავდა ნ. ბერძენიშვილიც.³

ეს აზრობრივი უთხნმოებები სულ უბრალო მიზეზის გამო ხდებოდა: საბჭოელი ისტორიკოსები, რომლებიც პოლიტიკური ვალდებულებების გამო ვერ ბედავდნენ ჭეშმარიტი დასკვნების გამოტანას, ყველანაირ ხერხსა და საშუალებას მიმართავდნენ დაკვეთილი, სათავეშივე მცდარი არგუმენტების დასამტკიცებლად. დაძაბულად მსჯელობდნენ, აკრი-

¹ ნ. როდონაია. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 102.

² გ. მარგიანი. XIX-XX სს. საქართველოს ისტორიისა და საბჭოთა ისტორიოგრაფიის ზოგიერთი ცდის შესახებ უცხოეთში. საქართველოს მეცნ. აკად. საზ. მეცნ. განყოფილების მოამბე. თბილისი. 1912. გვ. 283.

³ საქართველოს მეცნიერებათა აკად. ისტორიის ინსტ. შრომები. ტ. I. გვ. 471-469.

ტიკებდნენ ერთმანეთს. ფაქტობრივად, მათ შორის გამოუცხადებელი კონკურსი მიმდინარეობდა, ვინ უფრო მოხერხებულ დამტკიცებას მოუძებნიდა არარსებულ ვერსიას, მაგრამ რთულ და შეუსრულებელ ამოცანას ვერაფრის დიდებით ვერ ართმევდნენ ბოლომდე თავს და აბსურდულ დონეებზე ჩერდებოდნენ. თუმცა, აქაც იყვნენ გამოწვავილები: ნიჭიერი და შედარებით გაბედული ისტორიკოსები, შეძლებისდაგვარად, მაინც ახერხებდნენ უხერხულობათა დაძლევას და რამდენადმე შეუფერავი აზრებისა და ფაქტების პირუთვნელ წარმოჩენას.

ამ შემთხვევაში საუბარია საბჭოთა ისტორიოგრაფიის იმ თავისებურებებზე, რომელსაც იგი საქართველოსა და ქართველი ხალხის მიმართ იჩენდა. ასეთი მიდგომა ქართველი ხალხის დამოუკიდებლობისა და თავისუფლებისათვის ბრძოლის განსაკუთრებული ხანგრძლივობიდან და სიმძაფრიდან გამომდინარეობდა, რომელსაც ანალოგი არ ჰქონდა მთელს იმპერიაში. ამ მიმართებით დასაშვებად მიგვაჩნია თვით საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში აღნიშნული საკითხისადმი ქართველ და არაქართველ (რუს) ისტორიკოსთა გამიჯვნა. ამ უკანასკნელთა მსჯელობა საქართველოში მიმდინარე ბრძოლებისა და მისი მამოძრავებელი ძალების თაობაზე ძალზე მძაფრი და რადიკალურია. მას არ ახასიათებს არავითარი სიმპათია და თანაგრძნობა ქართველი ხალხის მიმართ, ნოდებისა და დამოკიდებულების განურჩევლად. ეს ეხება არა მარტო ბრძოლებში მონაწილე თავადაზნაურობასა თუ გლეხობას, არამედ მისგან განზე მდგარ პირებსაც კი. უფრო მეტიც, მათგან თავადაზნაურობის თვით იმ ნაწილსაც კი არა აქვს შენდობა, ვისაც ომის პერიოდში რუსთა მხარე ეკავა და ვინც არა მარტო სიტყვით უჭერდა მხარს დამპყრობელს, არამედ ხმლით ხელში საოცარი ერთგულებით გამოდიოდა საკუთარი ხალხის წინააღმდეგ რუსთა პოლიტიკური ინტერესების დასაცავად. და მიუხედავად არაერთგზის აღნიშვნისა, თუ რა როლს თამაშობენ ქართველი თავადები კავკასიაში რუსთა მიერ წარმოებულ ომებში, ადგილობრივ წინააღმდეგობათა ჩახშობასა, და საერთოდ, იმპერიის სამხედრო სტრატეგიული დაპყრობითი პოლიტიკის განხორციელებაში, შემთხვევას არ უშვებენ, რომ არ გაკილონ და დაამცირონ ისინი.

საბჭოთა ისტორიკოსები, რომელნიც ფაქტობრივად ოფიციალურ დაკვეთას ასრულებენ, ყოველთვის არიდებენ თავს იმავე ტენდენციის რუს არისტოკრატიაზე გავრცელებას და ღალატს, სიხარბეს, უგუნურობასა და სილაჩრეს ძირითადად არარუს, ამ შემთხვევაში კი, კავკასიელ და ქართველ თავადთა დამახასიათებელ თვისებად წარმოაჩენენ.

თავიანთი მიზნის ძიებაში გართულ ამ იდეოლოგებს სულ ავიწყდებათ თავიანთი გამომკვებავი რუსული მმართველების გულისამაჩუყებელი განცხადებები ქართველი ხალხის მოფრთხილებისა და ზრუნვის შესახებ და მაშინ, როცა მთელი დრამატიზმით აღწერენ ომში დახოცილ და ნანამები თანამოდმეების ბედს, თავიანთ მფარველობაში მიღებულ ქართველ გლეხთა სიკვდილსა თუ ჩამოხრჩობაზე ყოველთვის გაგულისებითა და ნიშნის მოგებით გვესაუბრებიან.

სწორედ ამას გულისხმობდა მინდია ლაშაური (ქართველი ემიგრანტი, მწერალი და ჟურნალისტი ილია კუჭუხიძე), როცა აცხადებდა, რომ 1812 წლის აჯანყების შესწავლაში საბჭოურ ისტორიოგრაფიას არავითარი დადებითი წვლილი არ შეუტანია და ვერც შეიტანდა, რადგან იგი არ იყო მოწოდებული საერთოდ „XIX საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოში მომხდარი აჯანყებების საფუძვლიანად შესასწავლად, რადგან ისინი მიმართულნი იყვნენ მეფის რუსეთის პოლიტიკის წინააღმდეგ.“¹

თუმცა, თვით საბჭოთა ისტორიკოსების ერთ რანგში მოქცევაც არ იქნებოდა გამართლებული. ამ მხრივ ერთმანეთისაგან განსაკუთრებულად განსხვავდება 1921 წლიდან მოყოლებული 60-იან წლამდე პერიოდისა და შემდეგდროინდელი საბჭოური ისტორიოგრაფია.

ჯერ მიმოვიხილავთ XX საუკუნის 60-იან წლებამდელი პერიოდის საბჭოურ წყაროებს, რომელთაც, გარკვეული განსხვავების მიუხედავად, ერთი საერთო ხასიათი და ტენდენცია ახასიათებს.

ქართულ საბჭოთა ისტორიოგრაფიაში 1812 წლის აჯანყებით განსაკუთრებული დაინტერესება XX საუკუნის ოციათი წლებიდან აღინიშნება. პირველი ავტორი, ვინც ამ საკითხს შეეხო, იყო სიმონ ხუნდაძე, რომელიც ერთ-ერთი პირველი შეეცადა, შეექმნა საქართველოს გლეხთა მოძრაობის პერიოდიზაცია.² იგი 1812 წელს კახეთში ორ სხვადასხვა აჯანყებაზე მიუთითებს და მათ თავისსავე ჩამოყალიბებულ პერიოდიზაციაში ე. წ. მეორე ეტაპს აკუთვნებს (XIX ს-ის I ნახევარი), რომელსაც ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმებით უდებს სათავეს. ამ ფაქტს

¹ M. Lashauri. „Curent Soviet Interretations of XIX-XX centery Georgian history“*. „კავკასიის მიმოხილვა“. GR. 13. 1956. მიუხეხნი (ნასარგებლებია გ. მარგიანის წერილიდან „XIX-XX საუკუნის საქართველოს ისტორიისა და ქართული საბჭოთა ისტორიის ზოგიერთი ცდის შესახებ უცხოეთში“).

² ს. ხუნდაძე. გლეხთა მოძრაობა საქართველოში. „რევ. მატთანე“. 1929. 2(22). გვ. 43-76.

ავტორი პროგრესულ მოვლენად, ქართული ფეოდალური სახელმწიფოებრივი წყობილების მოსპობად მიიჩნევს. თუმცა, აღნიშნავს, რომ ამით ხალხისთვის საძულველ და მიუღებელ ბატონყმურ ურთიერთობას ბოლო არ მოღებია. სწორედ ამიტომ, დაასკვნის ავტორი, გლეხობა პროტესტს უცხადებს ამ უღელსა და მის დამცველ ბიუროკრატიულ აპარატს. შესაბამისად, 1812 წელსაც იბრძვის არსებული წეს-წყობილებისა და პირადი თავისუფლების მოსაპოვებლად.¹

ასე რომ, 1812 წლის მოვლენების პირველივე საბჭოელი მკვლევარი იწყებს და ამკვიდრებს არასწორ აზრსა და ტენდენციურ დამოკიდებულებას საქართველოში XIX საუკუნის დასაწყისში მიმდინარე განმათავისუფლებელი ბრძოლის შესახებ, რომელსაც იგი მთლიანად კლასობრივად მიიჩნევს და საერთოდ გამოორიცხავს მასში ეროვნულ მოტივებს.²

ეს მხოლოდ დასაწყისი იყო. შემდეგი პერიოდის მკვლევრებს აღარ აკმაყოფილებდათ ს. ხუნდაძის კონცეფციაც კი და უფრო რადიკალურ მოსაზრებებს ავითარებდნენ.³

ამ მხრივ ყველაზე შორს წავიდა ფ. მახარაძე ნაშრომში „Грузия в XIX столетии“,⁴ სადაც ავტორი ხაზს უსვამს გლეხთა უიმედო მდგომარეობას. აღნიშნავს ამ სიტუაციაშიც ადმინისტრაციის გაუგონრად მკაცრ მიდგომებს და დაასკვნის, რომ „აჯანყების“ დაწყებას თვითონ მთავრობამ შეუწყო ხელი თავისი ბოროტი ქმედებებით.⁵

ფ. მახარაძის მოსაზრება ნამდვილად არავისთვის არის მისაღები, რამდენადაც იგი თვით გლეხთა კლასსაც შეურაცხყოფს და წარმოაჩენს მას როგორც უსაგნო, უსამშობლო და უაზრო მასას. დანარჩენ შემთხვევაში ომის შესახებ ის სხვა რაიმე ორიგინალურ მსჯელობას არ ავითარებს და 1812 წლის მოვლენებს თავისივე აზრების ჩვეულებრივ დამადასტურებელ ფაქტებად წარმოგვიჩენს მხოლოდ.⁶

იგივე ითქმის 1832 წელს ფ. მახარაძისა და გ. ხაჭაპურიძის მიერ გამოცემულ ერთობლივ ნაშრომზე „Очерки по истории рабочего и крес-

¹ ს. ხუნდაძე. გლეხთა მოძრაობა საქართველოში. „რევ. მატჩანე“. 1929. 2(22). გვ. 43-76.

² იქვე.

³ ნ. როდონაია. დასახელებული ნაშრომი.

⁴ Ф. Махарадзе. Грузия в XIX столетии. Краткий исторический очерк*. თბილისი. 1933.

⁵ იქვე. გვ. 29.

⁶ იქვე. გვ. 27.

ტყანსკოგო დჷვნჷნჷა ვ გრუზიი",¹ რომელშიც მარქსისტი მეცნიერები კახეთის 1812 წლის „აჯანყებას“ მეფის რუსეთის წინააღმდეგ მიმართულ იმპერიის გლეხთა საერთო მოძრაობას მიაკუთვნებენ.

იგივე ტენდენცია კიდევ უფრო გაამდიდრა და გააძლიერა გ. ხაჭაპურიძემ დამოუკიდებელ ნაშრომში „გლეხთა მოძრაობა XIX საუკუნის საქართველოში“, სადაც განავითარა აზრი, რომ „კახეთის ამბოხი მიმართული იყო რუსული ხელისუფლების, როგორც მთავარი მტრის წინააღმდეგ, მაგრამ ისიც აშკარაა, რომ გლეხების დაჩაგვრა-გალატაკებაში დამნაშავენი იყვნენ მემამულე-მებატონეებიც“.²

კიდევ უფრო მოგვიანებით გამოცემულ ნაშრომში „საქართველო XIX საუკუნის I ნახევარში“, იგივე ავტორი თვლის, რომ სახაზინო გლეხობა მემამულეთა წინააღმდეგ ტერორისა და გახსნილი ბუნებით ბრძოლას სწორედ 1812 წელს იწყებს, რის შემდეგაც მათ მასობრივი ხასიათი ეძლევათ.³

გ. ხაჭაპურიძე „სისასტიკესა და დაუნდობლობას“ ძირითადად ქართველი ფეოდალებისა და სამღვდელოების მიმართ იჩენს. რუს მოხელეებს კი მხოლოდ იმაში ადანაშაულებს, რომ მათმა „უაზრო ქმედებებმა“ ამ უკანასკნელთა მისცათ გლეხობის უკმაყოფილოების საკუთარი ინტერესებისათვის გამოყენების საშუალება.⁴

სწორედ ასეთ გამოვლინებად მიიჩნევს გ. ხაჭაპურიძე 1812 წლის კახეთის „აჯანყებას“ და ამტკიცებს, რომ ეს იყო გლეხთა სოციალური ჩაგვრით გამოწვეული კლასობრივი ბრძოლის მაგალითი, რაშიც „არც კახეთის თავად-აზნაურობა აკლებდა ხელს. გარდა გლეხების უშუალო ექსპლოატაციისა, იგი თანამონაწილე იყო ხელისუფალთა საერთო ბოროტმოქმედებისა... გლეხთა შევიწროვების საქმეში სხვებს არც უმაღლესი სამღვდელოება ჩამორჩებოდა“.

ამიტომ „სავსებით გასაგებია – დაასკვნის გ. ხაჭაპურიძე – რომ აჯანყებული გლეხები უსწორდებოდნენ ყველაზე საძულველ მება-

¹ Ф. Махарадзе. Г. Хачапуридзе. Очерки по истории рабочего и крестьянского движения в Грузии*. Тбилиси. 1932.

² გ. ხაჭაპურიძე. გლეხთა მოძრაობები საქართველოში XIX საუკუნეში. თბილისი. 1932. გვ. 45.

³ გ. ხაჭაპურიძე. საქართველო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში. ნაწ. I. 1958. გვ. 5.

⁴ იქვე. გვ. 25.

ტონებს. წვადნენ, ანადგურებდნენ თავადთა და საეკლესიო პირთა მამულებს“.¹

როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ტიპურ საბჭოთა ისტორიკოსთან, რომელიც რეალობაზე მეტად სასურველის წარმოჩენით არის დაინტერესებული. ეს გასაგებიცაა, გ. ხაჭაპურიძე, ფართო და ღრმაც რომ იყოს მისი გონებრივი თვალსაზიერება, ვერ წარმოადგენს სხვანაირ დასკვნებს. ის იძულებულია, შეასრულოს დროის მოთხოვნა და მაქსიმალურად დააკნინოს ქართველ თავადაზნაურთა როლი. განსაკუთრებით „ამათრახებს“ ალექსანდრე ბატონიშვილს, რომელიც გაქნილ, გაიძვერა, მხდალ და ანგარებიან პიროვნებად ჰყავს გამოყვანილი.

გ. ხაჭაპურიძეს, ისე როგორც საბჭოთა ისტორიკოსებისათვისაა დამახასიათებელი, არ აძლევს ხელს სახალხო მოძრაობის ხანგრძლივი დროით წარმოჩენა (რამდენადაც, ხალხის უკმაყოფილება მოძმე რუსების მიმართ არ შეიძლებოდა, დიდხანს გაგრძელებულიყო) და ბრძოლის ზაფხული-შემოდგომის პერიოდს ძირითად „აჯანყებას“ კი არ მიაკუთვნებს, არამედ ცალკე, განყენებულად წარმოაჩენს და ამბობს, „ამავე 1812 წლის ზაფხულში კახეთში კვლავ იფეთქა აჯანყებამ, რომელიც განსაკუთრებით გაიზარდა შემოდგომაზეო“.²

დადებითად უნდა ჩაითვალოს ის გარმოება, რომ სხვა საბჭოელი ისტორიკოსებისაგან განსხვავებით, რომელნიც იმ მიზნით, რომ ისტორიამ არ შემოინახოს მემამბოხეთა სახელები, ერიდებიან მათ ხსენებას, გ. ხაჭაპურიძე არ ჩქმალავს და ასახელებს შეიარაღებული რაზმების რამდენიმე ხელმძღვანელს: ნ. ანდრონიკაშვილს, რ. ერისთავს, ი. ჯორჯაძეს, ს. ჩოლოყაშვილს, დ. ჯანდიერს.

„აჯანყებას“ გ. ხაჭაპურიძე შედეგიან ბრძოლად მიიჩნევს, რაც, მისი აზრით, სამაზრო და საეროს ნაცვლად საოლქო სასამართლოთა გახსნაში, მასში რამდენიმე ქართველი მოხელის შეყვანასა და „მოსახლეობისათვის საძულველ“ საერო პოლიციებისა და სამოურავოების გაუქმებაში გამოიხატა.³

უფრო ვრცლად იგივე საკითხს გ. ხაჭაპურიძე ეხება 1950 წელს გამოცემულ ნაშრომში, სადაც საკმაოდ ვრცლად არის განხილული „აჯანყების“ დაწყება და განვითარება, ხელმძღვანელთა საგარეო კავშირ-ურ-

¹ გ. ხაჭაპურიძე. საქართველო XIX საუკუნის პირველ ნახევარში. ნაწ. I. 1958. გვ. 82.

² იქვე. გვ. 83.

³ იქვე. გვ. 130.

თიერთობები. მიუთითებს, რომ ქართველებს არ შეეძლოთ მედგარი წინააღმდეგობა გაეწიათ მეფის რაზმებისათვის, რამდენადაც, საამისო საშუალებას მათ არც ძალები და გამოცდილება და არც ხელმძღვანელობა არ აძლევდათ".¹

◆◆◆

კახეთის 1812 წლის „აჯანყებას“ XIX საუკუნის ყველაზე დიდ ამბოხად მიიჩნევენ ნიგნის „კლასთა ბრძოლის ისტორიის“ ავტორები ი. ბახტაძე, ლ. ციხისთავი და დ. ლორთქიფანიძე.²

პირველ ეტაპზე ისინი ბრძოლის სახალხო ხასიათზე მიუთითებენ და აცხადებენ, რომ მისი მიზეზები წმინდა ეკონომიკური იყო და მიემართებოდა რუსეთის მართველობის სისტემის წინააღმდეგ. თუმცა, მის მსვლელობაში გამოაშკარავდა გლეხთა სიძულვილი ქართველი მემამულეებისადმი, რის შემდეგაც „ბრძოლამ აგრარული ხასიათი მიიღო“. ამის შემდეგ თავად-აზნაურობა ჩამოშორდა მემამოხეებს და მთავრობას ამოუდგა მხარში.³

1940 წელს ჩვენთვის საინტერესო საკითხს შეეხო შალვა ჩხეტია. იგი ომის მიზეზად, პირველ ყოვლისა, მიიჩნევს იმ სოციალურ უსამართლობას, რომელსაც საქართველოს გლეხობა ადგილობრივი თავადაზნაურობისაგან განიცდიდა, ასევე იმ საყოველთაო უკმაყოფილებას, რომელიც გამოწვეული იყო რუსული მმართველობითი სისტემით და რუს მოხელეთა ბოროტმოქმედებითა და უზნეობებით.⁴

საინტერესო და ორიგინალურია შ. ჩხეტიას მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ამ დროის გამოსვლები, და მათ შორის 1812 წლის კახეთის „აჯანყებაც“, კლასობრივთან ერთად ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ხასიათსაც ატარებენ.⁵ თუმცა, ავტორს უმთავრესი აქცენტი მხოლოდ ცარისტული რეჟიმის წინააღმდეგ მიმართულ პროტესტზე აქვს გადატანილი.

უნდა ითქვას, რომ შ. ჩხეტია მისი პერიოდის ისტორიკოსებთან შედარებით, მეტი სითამამით გამოირჩევა. მისი მტკიცებით, 1812 წლის

¹ Г. Хачапуридзе. К истории Грузии первой половины XIX века.* თბილისი. 1950.

² ი. ბახტაძე, ლ. ციხისთავი, დ. ლორთქიფანიძე. გლეხთა ბრძოლის ისტორია. ნიგნის I. ტფილისი. 1932 წ.

³ იქვე. გვ. 217.

⁴ შ. ჩხეტია. რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში (1801-1840 წწ). ენიშის მოამბე. 1840.

⁵ იქვე. გვ. 22.

„აჯანყება“, ისე როგორც საერთოდ ამ პერიოდის მოძრაობები, იმდენად ბატონყმობის წინააღმდეგ არ არის მიმართული, რამდენადაც – ცარიზმის.¹ ყოველივე ამის გამო იგი მკაცრად იქნა გაკრიტიკებული. განსაკუთრებით „არ აპატიეს“ ამ მოძრაობათა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლისთვის მიკუთვნება.²

1812 წლის ომის შესასწავლად უდიდესი მუშაობა გასწია აბელ კიკვიძემ, რომელიც აღნიშნულ საკითხს ვრცლად შეეხო თავისავე გამოცემულ „საქართველოს ისტორიის“ პირველ ტომში. აგრეთვე, ამ საკითხს მიუძღვნა რამდენიმე სტატია და გამოკვლევა.

1941 წელს ა. კიკვიძემ გამოსცა წიგნი „გლეხთა აჯანყება კახეთში 1812 წელს“, სადაც ავტორი აგრძელებს საბჭოელ ისტორიკოსთა ტრადიციას და პროტესტის მიზეზად კოლონიურ ძარცვასა და ბატონყმურ ჩაგვრას ასახელებს, რაშიც პირადად თვითონ ვერავითარ განსხვავებას ვერ ხედავს.³

იმ პერიოდისთვის ა. კიკვიძის დიდ გაბედულებად და დამსახურებად შეიძლება ჩაითვალოს ისიც კი, რომ იგი ხშირად ეთანხმება ნაციონალისტ ისტორიკოსად მონათლულ ალ. ფრონელს. უფრო მეტიც, ზოგჯერ ეყრდნობა და იმონებს კიდევ მას.

ა. კიკვიძე ვრცლად მიმოიხილავს „აჯანყების“ მიზეზებს. მათში ძირითადად მიიჩნევს სოციალურ მომენტებს, რომლებიც რუსი მოხელეების ანგარებიანი, ხარბი და ბრიყვი ბუნებიდან გამომდინარეობენ. ამ შემთხვევაში ა. კიკვიძე ეყრდნობა აქტებს, აგრეთვე ნ. დუბროვინის, ვ. ივანენკოს, ო. მარკოვასა და სხვა ავტორთა შრომებს. აღგვიწერს კახეთის სხვადასხვა სოფლებში გლეხთა უკიდურესი შევიწროების, გამოგნებული შეურაცხყოფების, ძარცვის ფაქტებს და სხვა.

წინამორბედ ავტორთაგან განსხვავებით, ა. კიკვიძე არ უთითებს გლეხთა უკმაყოფილების ჩამოყალიბებასა და გაღვივებაში ადგილობრივ თავადაზნაურთა ფაქტორზე, მაგრამ ამაზე შორს წასვლასაც ვეღარ ბედავს და „აჯანყების“ დაწყების მიზეზებში საერთოდ არ მოიხსენიებს პოლიტიკურ ასპექტებს, ეროვნული დამოუკიდებლობის დაკარგვით გამოწვეულ უკმაყოფილებას, რომელსაც მოეცვა კახეთის მცხოვრებთა

¹ შ. ჩხეტი. რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში. საქართველოს სახ. მუზეუმის შრომები. XII. 1944. გვ. 113. სქოლ. 1.

² ნ. როდონაი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 110.

³ ა. კიკვიძე. გლეხთა აჯანყება კახეთში 1812 წელს. თბილისი. 1941. გვ. 8.

თითქმის ყველა ფენა. ომს იგი თავიდან ბოლომდე გლეხურ მოძრაობად მიიჩნევს და არ ამახვილებს არავითარ ყურადღებას იმაზე, რომ იგი 1812 წლამდე ბევრად უფრო ადრე დაწყებული და განვითარებული მოვლენების შედეგი იყო.

ა. კიკვიძის ნაშრომის უდიდესი ღირსება ისაა, რომ მასში თავმოყრილია უამრავი ფაქტი, დეტალურადაა აღწერილი ომის დასაწყისი და მიმდინარეობა. სამაგიეროდ, თითქმის არაფერია ნათქვამი მამოძრავებელ ძალებზე, ხელმძღვანელობაზე, ხასიათსა და წინასწარ მზადებაზე, რამაც ორგანიზებულობა შესძინა და პირველ ხანებში მისი „ტრიუმფალური სვლა“ უზრუნველყო.

ისევე, როგორც საერთოდ ომის გრანდიოზულობის მიჩქმალვის მიზნით საბჭოურ ისტორიოგრაფიაშია მიღებული, ა. კიკვიძეც ერიდება ორივე მხარის ზარალსა და დანაკარგებზე ლაპარაკს.

საგულისხმოა, რომ ა. კიკვიძის მსჯელობაში სიტყვა „აჯანყებაზე“ უფრო „ბრძოლა“ ფიგურირებს, რაც თავისთავად მიუთითებს მოვლენის ავტორისეულ დამოკიდებულებაზე და აძლიერებს აღნიშნულ საკითხზე ჩვენს არგუმენტს.

ა. კიკვიძეც იზიარებს სავალდებულო მოთხოვნას, არ გამოამჟღავნოს რაიმე სიმპათია რუს დამპყრობელთა წინააღმდეგ მებრძოლ წინაპართა მიმართ, არ უთანაგრძოს მამულისათვის თავდადებულ ვაჟყაყებს, არ გამოხატოს დადებითი ემოცია მათი ბრძოლის შესახებ, მაგრამ ყოველთვის ვერ ახერხებს ამას და ზოგ შემთხვევაში თითქმის პირუთვნელად გადმოგვცემს ქართველთა გმირული ბრძოლების სურათებს, რასაც ასე ერიდება ბევრი სხვა მკვლევარი. მის ნაშრომში შეფარვით, მაგრამ მაინც იგრძნობა სამშობლო, ჰუმანიზმი, სიბრალული და სიმპათია მამულიშვილთა მიმართ, რაც მკვლევარის მაღალ მეცნიერულ პროფესიონალიზმთან ერთად, პატრიოტიზმზეც მიუთითებს.

ა. კიკვიძე ძირითად ყურადღებას ბრძოლის მიმდინარეობაზე ამახვილებს და თითქმის არ საუბრობს შედეგებზე, თუ როგორ განვითარდა მოვლენები ომის პირველი ეტაპის შემდეგ (იგი, საერთოდაც, თავს იკავებს მოვლენათა ხშირი შეფასებისგან). მეორე ეტაპის დაწყების დროდ მეცნიერი იენისის პირველ რიცხვებს მიიჩნევს და არაფერს ამბობს იმ ბრძოლების შესახებ, რომელსაც მარტ-აპრილ-მაისის თვეებში ჰქონდა ადგილი. არაფერს ამბობს, აგრეთვე, ომის განახლებაში საერთაშორისო ფაქტორის როლზე. საერთოდ, ამ ეტაპის განხილვი-

სას ა. კიკვიძე, წინასთან შედარებით, საკმაოდ ძუნწია, რისი მიზეზიც ის გარემოება უნდა იყოს, რომ ამ ეტაპზე ნაკლებია მასების როლი და აქტიუობა და ძირითადად „არაპროგრესული ძალები“, თავადაზნაურები აქტიურობენ. უფრო მეტიც, ა. კიკვიძე აკრიტიკებს ყველა იმ ისტორიკოსს, ვინც ფაზებად ყოფს „აჯანყებას“, რადგან ამით ამცირებენ „გლეხთა ბრძოლის პროგრესულ მნიშვნელობას“.¹

აქვე, დაუშვებლად მიიჩნევს, რომ „გლეხთა განმათავისუფლებელი მოძრაობა შეიძლებოდა, გადაზრდოდა თავად-აზნაურთა რეაქციულ მოძრაობას“.²

გულუბრყვილოდ გამოიყურება ა. კიკვიძის ნაშრომის დასკვნაც, სადაც იგი „აჯანყების“ მიზეზებს მიმოიხილავს და აღნიშნავს, რომ იგი თავიდანვე დამარცხებისათვის იყო განწირული, რადგან ამ დროისთვის „ისტორიის ასპარეზზე არ სჩანდა მუშათა კლასი, რომელსაც უნდა გაენია დახმარება ჩაგრული გლეხობისათვის“.³

ამ აუცილებელი ხარკის გაღებით ვალმოხდილი მეცნიერი საკმაოდ გაბედულ დასკვნას აკეთებს და 1812 წლის „აჯანყებას“ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის შემადგენელ ნაწილად აცხადებს.

იგივე გაიმეორა ა. კიკვიძემ 1977 წელს გამოცემულ წიგნში „საქართველოს ისტორია 1801-1890 წწ.“, სადაც ხაზგასმით აღნიშნა, რომ 1812 წლის კახეთის „აჯანყება“ იყო „წმინდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა, უმძაფრესი პროტესტი, ხალხის შეტევა ცარიზმის სამხედრო და სამოქალაქო ბიუროკრატიის წინააღმდეგ“.⁴

საერთოდაც, ამ ნაშრომში აშკარად იგრძნობა ეპოქით გამოწვეული შედარებითი გახსნილობა. ავტორის თბრობაც უფრო გაბედული და დანვრილებითია. ხშირად ხდება ხაზგასმა რუსთა დიდ დანაკარგებზე, საბრძოლო ოპერაციების მასობრიობასა და სიძლიერეზე, რუსთა გაუგონარ სისასტიკეზე და სხვა. ყოველივე აქედან გამომდინარე, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ეს ნაშრომი თავისი პირდაპირობითა და სიმართლით შეუდარებელია აღნიშნულ საკითხზე ყველა აქამდე გამოქვეყნებულ მასალათა შორის.

¹ ა. კიკვიძე. საქართველოს ისტორია. ტ. I. თბილისი. 1954. გვ. 98.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ ა. კიკვიძე. საქართველოს ისტორია 1801-1890 წწ. თბილისი. 1977. გვ. 85.

თუმცა, გაბედულებას მოკლებული არ ყოფილა ა. კიკვიძის ბევრად უფრო ადრინდელი ნაშრომიც, „საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა საქართველოში XIX საუკუნეში (ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა)“, რომელიც 1955 წელს დაიბეჭდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო ისტორიის ინსტიტუტის შრომებში.¹

ამ შემთხვევაში ა. კიკვიძე ვერ ასცდა მძაფრ და სერიოზულ კრიტიკას. 1955 წელს აკად. ნ. ბერძენიშვილმა გამოაქვეყნა რეცენზია,² რომელშიც, ნაშრომის დანიშნულების მიუხედავად, უნებურად (თუ ნებით) საკითხის კვლევისათვის უამრავი ფასდაუდებელი საკითხი, ფაქტი და მოსაზრება გამომჟღავნდა.

დასაწყისში ნ. ბერძენიშვილი შენიშნავს, რომ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოკიდებული „ცარიზმის ისტორიკოსები დიდ მუშაობას ეწეოდნენ იმისათვის, რათა ცარიზმის უღმობელი პოლიტიკა საქართველოში შევიწროვებული მოყვასისათვის დახმარების უანგარო აქტად გაესაღებინათ... და ეს ბუნებრივია, – დასძენს მეცნიერი – ქვეყნის პოლიტიკურად დამმონებელთა მონოდებული იყო გვერდში ამოსდგომოდა შესაფერისი ისტორიოგრაფიაც“.³

ამ პერიოდში, რუსთა პოლიტიკური დამმონებლის სტატუსით მოხსენიება, თუნდაც იგი ცარიზმს შეეხებოდეს, მეცნიერის მიერ დიდ გაბედულებად უნდა ჩაითვალოს, რამდენად ეს სწორი მოსაზრება ლოგიკას არც საბჭოთა პერიოდში დაკარგავდა (თუმცა, სიტყვიერად, ნ. ბერძენიშვილი ავითარებს ამის საპირისპირო აზრს, რომ საკითხის რეალურ კვლევას სწორედ საბჭოთა პერიოდში დაედო სათავე).⁴

1812 წლის კახეთის „აჯანყებას“ ნ. ბერძენიშვილი რუსეთის მთავრობის პოლიტიკის დიდ მარცხად მიიჩნევს, როცა „ევროპელობით და სამართლიანობით მოქადულმა მთავრობამ 12 წლიანი ბრძოლით არა თუ მოწინააღმდეგე – რეაქციული ქართველი თავადობა ვერ დაამარცხა

¹ ა. კიკვიძე. საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა საქართველოში XIX საუკუნეში (ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა) (რუსულ ენაზე). ავტორეფერატი. თბილისი. 1952.

² ნ. ბერძენიშვილი. რეცენზია ა. კიკვიძის სადისერტაციო ნაშრომზე. ისტორიის ინსტ. შრომები. ტ. I. 1955.

³ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 465.

⁴ იქვე.

და დაიმორჩილა, არამედ ხალხის გულწრფელ მომხრეთა ფენებიც კი გაიორგულ-გადაიმტერა".¹

ნ. ბერძენიშვილი მიუთითებს, რომ „აჯანყებას“ ჰყავდა გამოცდილი ხელმძღვანელობა, რამაც ხელი შეუწყო მის ელვისებურ და ორგანიზებულ განვითარებას. ასახელებს რუსთა დანაკარგს დაახლოებით, თუმცა, როგორც წესი, არ უთითებს წყაროებს.

კომპეტენტურია ავტორის თხრობა ომის პირველი ეტაპის დასასრულისა და შედეგების შესახებ. დამარცხების მიზეზად იგი ხელმძღვანელობის ფაქტორს ასახელებს და ეპოქის იდეოლოგიის კვალად აცხადებს, რომ „იმ დროის საქართველოში არ მოიპოვებოდა ის პატრიოტული კლასი, პროგრესული კლასი, რომელსაც ქვეყნის პოლიტიკური მესაჭეობა შეეძლებოდა“, რომელიც უცხო რუსული მმართველობის წინააღმდეგ შეურიგებელ ბრძოლას დაიწყო და აჯანყებულ გლეხობას თან გაიყოლიებდა... რომ ქართველი თავადაზნაურობა უკვე დიდი ხანია ქართული ცხოვრების პროგრესის შემოქმედი კლასი აღარ იყო, ხოლო ასეთი კლასი ქართველობისათვის თანამიმდევრული ბრძოლის მედროვე ვერ იქნებოდა...²

ნ. ბერძენიშვილი არ ყოფს ბრძოლას გლეხურ და თავადაზნაურ ეტაპებად და ამით ფაქტობრივად აღიარებს, რომ იგი თავიდან ბოლომდე ერთსულოვანი იყო და მამოძრავებელი ძალებიც ერთი და იგივე ჰყავდა. ასევე, წარმოადგენს მას როგორც საერთო სახალხო ბრძოლას, ომს რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ, სადაც გამარჯვების უცილობელ და უპირველეს პირობას საქართველოსა და ქართველთა გაერთიანება წარმოადგენს.³

პირველი ეტაპის დამარცხებას ნ. ბერძენიშვილი მის დროებით შეჩერებად მიიჩნევს და ადარებს ტალღას, რომელიც უკან იხევს მხოლოდ იმიტომ, რომ ახალი ზვირთებით წამოვიდეს წინ.

ნ. ბერძენიშვილი „აჯანყებას“ 3 საფეხურად ყოფს. მეორე საფეხური (გაზაფხული-ზაფხული) თითქოს ოდნავ მოდუნებული და მშვიდი, მაგრამ საკმაოდ დაძაბული და მომლოდინე პერიოდია, რომელიც თითქოს საფუძველს უყრის მრისხანე, მესამე პერიოდს.

ნ. ბერძენიშვილს თავისებური დამოკიდებულება აქვს ამ ეტაპისა და მისი ხელმძღვანელის, ალექსანდრე ბატონიშვილის მიმართ. ხაზს

¹ ნ. ბერძენიშვილი. რეცენზია ა. კიკვიძის სადისერტაციო ნაშრომზე. ისტორიის ინსტ. შრომები. ტ. I. 1955.

² იქვე. გვ. 447.

³ იქვე. გვ. 448.

უსვამს ბრძოლის განსაკუთრებულ ორგანიზებულობას, საგარეო ფაქტორებს, მის მიმართ უცხო სახელმწიფოთა მხრიდან დიდ ინტერესსა და ყურადღებას.

და მაინც, თვლის, რომ რუსთა ძლიერი ჯარისა და შეიარაღების პირისპირ ალექსანდრე ბატონიშვილის გეგმები უპერსპექტივოდ, გულუბრყვილოდ და უსუსურად გამოიყურება.

ნ. ბერძენიშვილის თქმით, ომს ხალხისთვის კარგი არაფერი მოუტანია. პირიქით, კახეთი მძიმედ დაზარალდა, მეურნეობა გაჩანაგდა, მოსახლეობა კიდევ უფრო შეთხელდა, დამარცხებით „გატყდა მძიმედ დაზარალებული ოპოზიცია“.¹

50-იან წლებში 1812 წლის ომის გრანდიოზულობისა და მის გარშემო აზრთა რადიკალური სხვადასხვაობის დასრულების მიზნით, საბჭოთა მმართველობის პერიოდში დაისვა საკითხი ერთხელ და სამუდამოდ მისი სასურველი ფორმულირებისა და სახით დაფუძნების შესახებ.

ეს საქმე დაევალა საბჭოთა ისტორიკოსს ოლღა მარკოვას, რომელიც მოამარაგეს უმდიდრესი მასალით, სხვათათვის მიუწვდომელი საიდუმლო საარქივო დოკუმენტებით, ჩანაწერებით და სხვა.

ყოველივე ამის საფუძველზე, 1951 წელს მოსკოვში გამოიცა სქელტანიანი ნაშრომი „Восстания в Кахетии 1812 г.“,² რომელსაც აშკარად საგანგებო, დაკვეთით შესრულებული ხასიათი აქვს, თუმცა, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ო. მარკოვა შინაგანად არ ეთანხმებოდე და ეწინააღმდეგებოდე იმას, რასაც წერს. აღნიშნული ნაშრომის მიხედვით, ო. მარკოვა ტიპიური საბჭოთა მკვლევარია ყველა მისთვის დამახასიათებელი თვისებითა და მიდგომით.

ეს ნაშრომი კიდევ ერთხელ ცხადყოფს, რომ რუსულმა საბჭოთა ისტორიოგრაფიამ არა მარტო გააგრძელა ცარიისტული კოლონიზატორული პოლიტიკური იდეოლოგია, კიდევ უფრო გააძლიერა და „სრულყო“ იგი.

ავტორი არც მალავს ნაშრომის დანიშნულებას და შესავალშივე უთითებს, რომ საკითხის შესწავლა აუცილებელი იყო იმ ბრძოლის საპირისპიროდ, რომელსაც კავკასიაში რუსეთის პოლიტიკის წინააღმდეგ დასავლეთში ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის ბოლოდან ეწეოდნენ.³

¹ ნ. ბერძენიშვილი. რეცენზია ა. კიკვიძის სადისერტაციო ნაშრომზე. ისტორიის ინსტ. შრომები. ტ. I. 1955.

² О. П. Маркова. Восстания в Кахетии 1812 г. М.* 1953.

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 17.

ამასთან, ო. მარკოვას მიაჩნია, რომ საკითხი არ იყო შესწავლილი და ადგილობრივი მასალები თავისი ტენდენციური, არარეალური და მიკერძოებული ხასიათებით ვერ წარმოაჩენდა ამ პერიოდის საქართველოს პოლიტიკურ და სოციალურ მდგომარეობას.

ო. მარკოვა მოწოდებულია (და ზემოთ ნახსენები დაკვეთაც ამას ითვალისწინებს), 1812 წლის „აჯანყება“ წარმოაჩინოს როგორც მასების ბრძოლა ადგილობრივ დიდგვაროვანთა და ცარიზმის ზოგიერთ მოხელეთა წინააღმდეგ გამოცხადებულ ამბოხად, რომელსაც გარკვეული ეტაპები და თავისებურებები ჰქონდა.

ამ მიზნით, მარკოვა მოვლენაში საერთოდ გამორიცხავს ეროვნულ მომენტს, უგულბებლყოფს რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობით გამოწვეულ რაიმე უკმაყოფილებას. მონდომებულია, დაამტკიცოს, რომ ომს შორეული ფესვები ჰქონდა და მომდინარეობდა ქართველ თავად-აზნაურთა შორის ჯერ კიდევ ერეკლე მეორის სიცოცხლეში დაწყებული ქიშპისა და წინააღმდეგობებიდან, როცა ერეკლემ, დედოფლის ჩაგონებით, მამულები გაუყო ბატონიშვილებს და ამით კიდევ უფრო არია ისედაც არეული ქვეყნის საშინაო მდგომარეობა. ეს წინააღმდეგობები კიდევ უფრო გამწვავდა, ამტკიცებს მარკოვა, და დამოუკიდებლობის დაკარგვამდეც მიიყვანა ქვეყანა.¹

ო. მარკოვა უსინდისობად და ლალატად უთვლის ქართველ თავად-აზნაურობას გარეშე ძალებთან (იგულისხმება თურქეთი და ირანი) თანამშრომლობას (თითქოსდა რუსეთი არ იყოს საქართველოსათვის უცხო და შორეული ყველანაირი თვალსაზრისით).

როგორც ყველა რუსი თუ საბჭოთა ისტორიკოს-იდეოლოგისათვის, მარკოვასთვისაც უცხო და მიუღებელია ყოველივე ეროვნული. მისთვის არ არსებობს ცნება საქართველო, რომელსაც რუსეთის შემადგენელ ნაწილად მოიაზრებს და აქედან გამომდინარე, თუკი ქართველმა ხალხმა გაბედა და ხმა ამოიღო საკუთარი თავისუფლების დასაცავად, ამას რუსი მკვლევარი რეაქციულ აგრესიად და მოღალატურ ქმედებად აცხადებს.

საერთოდაც, მარკოვას არ უყვარს განსხვავებულად მოაზროვნე ხალხი. ამიტომ, როცა ვისიმე აზრი არ ემთხვევა მისი დროის იდეოლოგიურ მოთხოვნებს, ვინც არ უნდა იყოს იგი, შეიარაღებული გამოსვლის

¹ О. П. Маркова. Восстания в Кахетии 1812 г. М.

მონაწილე, ნეიტრალური პიროვნება თუ მოვლენის შემდგომდროინდელი შემფასებელი, მისი სასტიკი კრიტიკის საგანი ხდება.

განსაკუთრებულ „რისხვას“ იჩენს იგი რევოლუციამდელი „აზნაურული და ბურჟუაზიული“ ისტორიოგრაფიის მიმართ, რამდენადაც იგი „არ იძლეოდა მოძრაობის კლასობრივ შეფასებას.“¹

სამაგიეროდ, მიესალმება ყველას, ვინც კი ნებისმიერი ქმედებითა თუ აზროვნებით რუსულ ორიენტაციას ამჟღავნებს.

ნაშრომის ღირსება ის არის, რომ, როგორც ვთქვით, იგი ეყრდნობა უმდიდრეს დოკუმენტურ, სხვადასხვა პერიოდში გამოქვეყნებულ თუ გამოუქვეყნებელ უამრავ საინტერესო, იმ პერიოდისთვის აბსოლუტურად ხელმიუწვდომელ მასალას, სამხედრო თუ სამოქალაქო, კერძო თუ ოფიციალურ ჩანაწერებს, საარქივო დოკუმენტებს, დღიურებს, სხვადასხვა მიმოწერებს, აგრეთვე, უცხოელ მოგზაურთა, სამხედრო თუ საერო პირთა, აგენტურათა საიდუმლო წყაროებს. ამ მხრივ, თამამად შეიძლება ითქვას, ამ წიგნს ანალოგი არა აქვს საკითხისადმი მიძღვნილ შრომათა შორის. უამრავი მიჩუმებული და მიმალული ფაქტის სააშკარაოზე გამოტანით კი ო. მარკოვამ, თავისდა უნებურად, უდიდესი სამუშაო გასწია საკითხის შემდგომი შესწავლისათვის.

ო. მარკოვაც, ისე როგორც ყველა სხვა ტენდენციური მკვლევარი, ვერ ახერხებს სასურველი შედეგის მიღწევას – „აჯანყება“ წარმოაჩინოს გათიშულ, განსხვავებული ინტერესების მქონე ხალხთა გამოსვლად. თუმცა, დაჟინებით ამტკიცებს, რომ იგი სხვადასხვა ეტაპზე სხვადასხვა ხასიათის მატარებელი იყო და მის მონაწილეებსაც, განსხვავებული შეხედულებებისა და აზროვნების გამო, სხვადასხვა მიზნები და გეგმები ამოძრავებდათ.

ამ მიზნის მისაღწევად რუსი მეცნიერი ცდილობს დაგვარწმუნოს, რომ 1812 წელს გლეხობა საძულველი ფეოდალური წყობილებისა და მათი ექსპლოატატორი თავადაზნაურობის წინააღმდეგ იბრძოდა, ფეოდალურ არისტოკრატიას კი ვინრო კუთხური, რეაქციული ინტერესები ამოძრავებდა, რაც რუსული მმართველობის მოსპობასა და საკუთარი პრივილეგიების გაძლიერებას გულისხმობდა.

ამ აზრის დამტკიცება ო. მარკოვასნაირი მოტივირებული და ყველაფერზე ნამსვლელი იდეოლოგ-მკვლევრისთვისაც კი რთული აღმოჩნდა. მან მონდომებული ცდების მიუხედავად, რუსეთის წინააღმდეგ

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 19.

ომში, მის ყველა ეტაპზე, დასაწყისიდან დასასრულამდე ქართველ თავად-აზნაურთა და გლეხთა ერთად დგომის უამრავ ფაქტს მაინც ვერაფერი მოუხერხა. მაშინ შეეცადა, ეს „აჯანყებაში“ თავად-აზნაურთა მიერ დაშინებულ გლეხთა იძულებითი ჩათრევით აეხსნა, მაგრამ ამასაც ვერ გაართვა თავი და გამოუვალ სიტუაციაში ჩავარდა, რის შედეგადაც განავითარა მოულოდნელი, არცთუ საკუთარი მსჯელობიდან გამომდინარე დასკვნა, რომ 1812 წლის კახეთის გლეხთა „აჯანყება“ პროგრესულ-განმათავისუფლებელ ხასიათს ატარებდა, თუმცა მიზანს ვერ მიაღწევდა იმის გამო, რომ ფეოდალებმა იგი მოიქციეს თავის ხელში და მიმართეს გლეხთა ინტერესების მტრული მიზნებისაკენ, ან უფრო ზუსტად, „შეათრიეს გლეხები თავიანთი დროშის ქვეშ“.¹

ო. მარკოვა ვერ ითვალისწინებს, რომ მის მიერ განვითარებულ ამ აზრებს ელემენტარულად მოჰყვება კითხვა – რატომ არის, რომ გლეხებს მათი მოძულე ქართველი თავადები ძალზე იოლად „აბუნტებენ“ და იყოლიებენ, მათი „გულშემატკივარი“ რუსი მოხელეები კი ვერაფრით პოულობენ მათთან საერთო ენას და ვერ აჯერებენ თავიანთ გულწრფელ მეგობრობასა და მფარველობაში? ამ და სხვა უამრავი ფაქტიდან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ო. მარკოვას შრომას პარადოქსებითა და აბსურდული მტკიცებებითაც არა აქვს ანალოგი საკითხის კვლევის საბჭოურ ისტორიოგრაფიაშიც კი.

ამას თან ერთვის რუსი ავტორის მეორე პრობლემაც – იგი ვერაფრის დიდებით ვერ ახერხებს შოვინისტური ბუნებისა და აზროვნების დაფარვას. თვით რუსულ და საბჭოურ ისტორიოგრაფიასა და ლიტერატურაშიც კი ძნელად მოიძებნება ისეთი განქიქება, ღვარძლი და სიძულვილი ქართველი ხალხის მიმართ, როგორც ეს ო. მარკოვას შრომაშია. აქ ვერ შევხვდებით თანაგრძნობას თუნდაც „ფეოდალიზმისა და მისი დამცველი, რეაქციონერი“ კლასის წინააღმდეგ ბრძოლაში დახოცილ, დახვრეტილ და ჩამოხრჩობილ გლეხთა მიმართ, მაშინ, როცა საპირისპირო სიტუაციებში, დიდი სიბრალულოთ საუბრობს ქართველთა მიერ „უნაყოფო ამოხოცილ, უდანაშაულო“ რუს ოფიცერთა თუ ჯარისკაცთა ბედზე.

სამაგიეროდ, გამარჯვებულის დაუფარავი სიხარული ახლავს იმ საომარი მოქმედებების აღწერას, როცა სადამსჯელო ექსპედიციები, „ძლევამოსილი“ რუსი მეომრები ანადგურებენ „აჯანყებულთა“ კერებს და სპობენ მემამბოხეებს.

¹ О. П. Маркова. Восстания в Кахетии 1812 г. М. გვ. 311.

როგორც ყველა რუსი ისტორიკოსის, ო. მარკოვას მიზანიცაა, როგორმე მოუძებნოს გამართლება საქართველოში რუსთა მიერ ჩადენილ ნებისმიერ უსამართლო ქმედებას. ამ მიზნით, მათ სისასტიკეს ხსნის ირანთან და თურქეთთან წარმოებული ხანგრძლივი ომებიდან მომდინარე პრობლემებით, შიმშილით, გადაღლით, წვალებით და არა დამპყრობლისთვის ლოგიკურად დამახასიათებელი, დამამცირებელი და ცინიკური ხასიათით.*

ყოველივე აქედან გამომდინარე, როცა კითხულობ ამ ნაშრომს, კიდევ ერთხელ რწმუნდები, რომ რუსი საბჭოელი და რევოლუციამდელი ისტორიკოსი ერთი და იგივე ცნებაა; რომ ტყუილია, თითქოსდა, საბჭოთა ისტორიკოსები აკრიტიკებდნენ ცარიზმის დამპყრობლურ პოლიტიკას და მის თანმხლებ უზნეობებსა და უსინდისობებს. პირიქით, ისინი ამაყოფენ არცთუ შორეულ, იმპერიულ წინაპართა „საგმირო ქმედებებით“ და თუ რამ არ აკმაყოფილებთ, ეს სადამსჯელო ღონისძიებათა სიმცირე და ლოიალობაა, რის გამოც, მეამბოხე ქართველები კიდევ რჩებოდნენ საქართველოში.

რევოლუციამდელ და რევოლუციის შემდგომ პერიოდის ისტორიკოს-იდეოლოგებს შორის განსხვავებები ძირითადად შეფასებებშია და არა დამოკიდებულებაში. ო. მარკოვაც არ ეთანხმება რევოლუციამდელ კოლეგებს – ანოსოვს, დუბროვინს, პოტოსა და სხვებს, რომელნიც „აჯანყებას“ ქაოსურ მოძრაობად მიიჩნევენ და ხაზს უსვამს, რომ ეს იყო მძაფრი და ორგანიზებული, დიდი ხნით ადრე მომზადებული გამოსვლა.¹

მის მიერ დეტალურად აღწერილი შეტაკებები ფაქტობრივად საომარი ოპერაციებია, რომელსაც არ შეიძლებოდა ორივე მხრიდან დიდი მსხვერპლი არ მოჰყოლოდა. თუმცა, ო. მარკოვა აშკარად მალავს რუსთა ზარალს და მხოლოდ ქართველთა დანაკარგს უსვამს ხაზს. ამ შემთხვევაში იგი ჩვეულებრივზე კიდევ უფრო მიკერძოებული და ტენდენციურია. მისი გადმოცემით, ათი ათასობით ქართველისა და ლეკის თავგანწირული ბრძოლების მიუხედავად, ომის მეორე და მესამე ეტაპებზე რუსები ფაქტობრივად არ იხოცებიან. რაც შეეხება რუს ტყვეთა გასაოცრად დიდ რაოდენობას, ამას მკვლევარი ქართველი და რუსი ხალხის მეგობრული დამოკიდებულებითა და ურთიერთსიმამათიებით

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 7.

ხსნის.¹ თუმცა, არ მიუთითებს, სად ქრება ეს მეგობრობა და სიმპათიები, როცა საქმე ეხება რუსთა მიერ ქართველთა გაუგონარ შეურაცხყოფასა და დამცირებას, გაუსამართლებლად ადგილზევე ჩამოხრჩობასა და დახვრეტას.

ომის მიზეზებში რუსთა ქმედებების გამართლებისა და ადგილობრივ მომენტებზე გადატანის მიზნით ო. მარკოვა არ ერიდება პროვოკაციულ ქმედებებსაც, რაც ქართველთა დამამცირებელი ხასიათების წარმოჩენაში გამოიხატება. ამ მიზნით იგი შეუფარავი სიამოვნებით საუბრობს იმ უზნეობებზე, რომელიც კი ქართველთა შესახებ სადმე მოუპოვებია. ჰყვება ყოველივე სიგლახეს საქართველოს შორეული თუ ახლო წარსულიდან. მაგალითად, როგორ ყიდდა ქართველი თავადი თავის ყმებს, რამდენს ფასობდა ქართველი ქალიშვილი ირანულ ჰარამხანაში და სხვა.

ო. მარკოვას განსაკუთრებულ სიამოვნებას ანიჭებს საუბარი და დიდი ხნით აჩერებს მკითხველის ყურადღებას ამ შემთხვევებზე, როცა საქმე ეხება ქართველთა მხრიდან გათიშულობას და ღალატს. მეტადრე მაშინ, როცა ეს ქმედებები თავადაზნაურობის, ან სამღვდელოების წარმომადგენელთა მხრიდან მომდინარეობენ. ასეთ დროს მეტი დამაჯერებლობის მისაღწევად რუსი ავტორი ცდილობს, მის მიერვე გაბერილი, ქართველ ფეოდალთა რეაქციული, უზნეო, ხარბი, პატივმოყვარე და პარაზიტი ხასიათი ქართველ ავტორების წყაროებით გაამყაროს. ამიტომ ეძებს ყველგან, ნახულობს დოკუმენტებს, იღებს იქიდან, რაც სჭირდება და ცალსახად, მიკერძოებულად, ფრაგმენტულად, ბედნიერი იმონმებს იმას, რაც თავის დროზე ვახუშტი, დავით, თეიმურაზ, იოანე ბატონიშვილებს, ალ. ჭავჭავაძეს თუ სხვა პატრიოტებს გულისტკივლით გამოუხატავთ.

ქართველ დიდებულთა ფრონდის წარმომადგენლები ო. მარკოვასაგან წინასწარ არიან განწირულები; თუ თავადაზნაურობის ან სამღვდელოების რომელიმე წარმომადგენელი რუსულ პოლიტიკას დაუპირისპირდება, მაშინ იგი რეაქციონერად მოინათლება. ხოლო თუ რუსების მხარეს აღმოჩნდება, მაშინ ავტორისაგან საკუთარი ხალხის მოღალატისა და მჩაგვრელის იარლიყი აქვს გარანტირებული.

ამასთან, ოლღა „პავლოვნა“ შემთხვევას არ უშვებს ხელიდან, არ გაუსვას ხაზი რუსეთის, საქართველოს ერთადერთი გადამრჩენისა და ხელშემწყობი ძალის უდიდეს როლსა და დამსახურებას.

¹ О. П. Маркова. Восстания в Кахетии 1812 г. М. გვ. 80.

ო. მარკოვას საბჭოური იდეოლოგიური მუხტი განსაკუთრებით იგრძნობა ეროვნულ საკითხზე საუბრისას. მისთვის, როგორც რუსი მეკლევარისტის, აბსოლუტურად უცხოა ქართული მენტალიტეტი. ქართველი ბატონისა და ყმის ურთიერთობებს იგი რუსი „კნიაზისა“ და „მუჟიკის“ დონეზე აღიქვამს და ბრაზობს, რატომ ვერ ნახულობს თავისი აზრების გასამყარებლად ქართველი თავადის მაკომპრომატირებელ საჩივრებს გლეხთა მხრიდან, როცა იმავე გლეხობიდან ასობით საჩივარია შესული რუსთა უდიერობასა და სისასტიკეზე. მარკოვას არ უნდა დაუშვას, რომ ის წინააღმდეგობები, რომელიც რეალურად უნდა არსებულიყო მწარმოებელ და გაბატონებულ კლასს შორის, რუსთა შემოსვლამ და ქმედებამ თითქმის გადაავიწყა კიდეც მათ.

ო. მარკოვა ვერასოდეს წარმოიდგენს, რომ ქართველ გლეხს და თავადს შეიძლებოდა ერთი და იგივე ინტერესები ჰქონოდათ, მით უმეტეს, თუ ეს ინტერესები მათ სამშობლოს, მის ყოფნა-არყოფნას შეეხება. იგი ვერც იმას დაუშვებს (და თუ დაუშვებს, რა ათქმევინებს), რომ საერთო მტერს, რუსეთს ისევე შეიძლებოდა, გაეერთიანებინა ერთი მიზნისთვის ქართველი გლეხი და არისტოკრატია, როგორც, თუნდაც, ნაპოლეონის წინააღმდეგ იგივე 1812 წელს რუსი გლეხობა და თავადაზნაურობა გააერთიანა.

ყოველივე ზემოთქმული სულაც არ ნიშნავს, რომ ო. მარკოვას ნაშრომი მოკლებულია მეცნიერულ ღირებულებებს. ავტორს უამრავი საინტერესო აზრი აქვს გამოთქმული საკითხის კლევისტისთვის. განსაკუთრებით საყურადღებოა „აჯანყების“ მისეული პერიოდიზაცია, თუმცა, ამასაც, ხშირ შემთხვევაში, ეპოქის მოთხოვნების ბეჭედი აზის.

ბრძოლის პირველ პერიოდს (თებერვალი-მარტი) იგი გლეხურს უწოდებს, როცა მისი მიზნებიცა და მამოძრავებელი ძალებიც გლეხური, ე. ი. პროგრესულია და ითვალისწინებს პროგრესულ მიზანს – გაათავისუფლოს ჩაგრული მასა ექსპლოატაციის მძიმე უღლისაგან.

ეს თავისთავად აბსურდული მოსაზრება თავის დროზე აბსოლუტურად სამართლიანად გააკრიტიკა ნ. ბერძენიშვილმა. მან შეახსენა იდეოლოგიურად დამუხტულ კოლეგებს, რომ ამ ეტაპზე ბატონყმობის წინააღმდეგ ბრძოლაზე ლაპარაკიც კი არასერიოზული და არაკომპეტენტურია.¹

¹ გ. ბერძენიშვილი. რეცენზია ა. კიკვიძის სადისერტაციო ნაშრომზე. გვ. 474.

მეორე პერიოდს (მარტი-ივნისი) ო. მარკოვა გარდამავალს უწოდებს, როცა ინიციატივა ფეოდალთა ხელში გადადის. თუმცა, მთავარ მამოძრავებელ ძალად კვლავ გლეხობას ასახელებს. „აჯანყებულები“ ელიან ბატონიშვილის ჩამოსვლას.¹ ავტორი ამ ეტაპზე ბრძოლის განსაკუთრებულ ორგანიზებულობაზე მიუთითებს და აღნიშნავს, რომ, ამ დროიდან მას საშინაო და საგარეო მომენტებზე კარგად ორიენტირებული, სერიოზული ხელმძღვანელობა უდგება სათავეში.²

მესამე პერიოდი (ივნისი-ნოემბერი) ფეოდალურია, როცა „აჯანყება“ კარგავს პროგრესულ ხასიათს და რეაქციონერ თავადთა მიერ სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ბრძოლაში გადაიზრდება. ამ ეტაპზე ბრძოლის წარმატება განისაზღვრება არა მასების მონდომებითა და მოქმედებით, არამედ, გარეშე ძალთა დახმარებით.³

ო. მარკოვას წიგნს მალე მოჰყვა გამომხატურება საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში. 1952 წელს ჟურნალში „Вопросы истории“ გამოქვეყნდა ა. ვ. ფადეევის რეცენზია, სადაც ავტორი დიდად აქებს ნაშრომს და აღნიშნავს, რომ აქამდე ისეთ დიდ მოვლენას, როგორიც „კახეთის 1812 წლის აჯანყება იყო, არ ეძლეოდა სათანადო შეფასება, რამდენადაც რევოლუციამდელი აზნაურული ისტორიოგრაფია არასანდო, საბჭოთა ისტორიკოსების ცნობები კი ღარიბი და ზედაპირული იყო“.⁴

ა. ფადეევი თვლის, რომ ო. მარკოვამ კარგად გამოიყენა გ. ხაჭაპურიძის წამოყენებული აზრი, რომ 1812 წელს დაწყებული საგლეხო აჯანყების გამოყენება სცადეს კახელმა თავადებმა და აზნაურებმა. აღფრთოვანებას ვერ მალავს, რა მოხდენილად იყენებს ო. მარკოვა ამის შესახებ ი. სტალინის გონივრულ გამონათქვამებს. ასევე უწონებს აღ. ჭავჭავაძისა და სხვა ქართველ ავტორთა ცნობებით სარგებლობას. კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს ო. მარკოვას მოსაზრებას, რომ კახეთის აჯანყების მონაწილეებს „აზრადაც არ ჰქონიათ რუსთა ღალატი“.⁵

ა. ფადეევი ეთანხმება ო. მარკოვას წამოყენებულ „აჯანყების“ პერიოდიზაციას, თუმცა, მცირე უქმყოფილებას გამოთქვამს იმის გამო, რომ ერთგან ავტორი მას „ორმაგ ხასიათზე“ მიუთითებს⁶. სამაგიეროდ,

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 86-102.

² იქვე. გვ. 116.

³ იქვე.

⁴ А. В. Фадеев. Вопросы истории*. 6. 1952. გვ. 131.

⁵ იქვე. გვ. 131.

⁶ იქვე. გვ. 132.

ძალიან მოსწონს მსჯელობა „აჯანყების“ საგარეო ფაქტორებით ინსპირირებაზე. მასში ირანის, თურქეთის, ინგლისის, საფრანგეთის პოლიტიკური წრეების პირდაპირ თუ არაპირდაპირ მონაწილეობაზე, რითაც ისინი ფაქტობრივად რუსეთს ებრძოდნენ.¹

ა. ფადეევს, საერთო ჯამში მიაჩნია, რომ ამ წიგნით ო. მარკოვამ უმნიშვნელოვანესი წვლილი შეიტანა საქართველოს ისტორიის შესწავლის საქმეში.

ორმოცდაათიანი წლების ბოლოს და სამოციანი წლების დასაწყისიდან, ისე როგორც ქვეყნის ცხოვრების ყველა სახეში, ისტორიოგრაფიაშიც ბევრი სასიკეთო ცვლილება აღინიშნა. ვითარება რამდენამდე გაუმჯობესდა და ისტორიკოსებსაც თავისუფალი აზრის გამოხატვის შედარებით მეტი საშუალება მიეცათ (თუმცა, ეს შესაძლებლობა ყველა ისტორიკოსს არ გამოუყენებია).

ეპოქალური სიახლე ჩქარა დაეტყო საკითხის მკვლევართა ნაშრომებსაც, რომელნიც, წინათაგან განსხვავებით, თამამი აზროვნებითა და მსჯელობით და, აქედან გამომდინარე, ბევრად რეალური ხასიათით გამოირჩევიან.

მათ შორის, პირველ ყოვლისა, დავასახელებთ ირაკლი ანთელავას, რომელმაც აღნიშნული საკითხი ფართოდ გააშუქა ნაშრომში „Государственные крестьяне Грузии в первой половине XIX века“.²

მრავალი დოკუმენტის წარმოდგენის საფუძველზე ავტორი დაასკვნის, რომ კახეთის 1812 წლის „აჯანყების“ დანაშაულის მიზეზი იყო ცარიზმის მძიმე კოლონიური პოლიტიკა და, პირველ ყოვლისა, მიმართული იყო კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ. ამასთან, კახელები ეწოდნენ ენერგიულ ბრძოლას ფეოდალურ-ყმური ექსპლოატაციის წინააღმდეგ, რომელსაც ადგილობრივი მემამულეები ახორციელებდნენ.³

ამის დასამტკიცებლად ი. ანთელავას მოჰყავს ის ფაქტი, რომ „აჯანყების“ დროს გლეხები წვავდნენ და არბევდნენ ცალკეულ მემა-

¹ А. В. Фадеев. Вопросы истории. 6. 1952. გვ. 132-133.

² М. Г. Антелава. Государственные крестьяне Грузии в первой половине XIX века. (до крестьянской реформы 1864 г.*). სოხუმი. 1955.

³ იქვე. გვ. 445.

მუღეთა და სასულიერო პირთა ნაგებობებს, ზოგჯერ კი ხოცავდნენ კიდეც მათ.¹

ი. ანთელავას აშკარად ეტყობა ჯერ კიდევ 30-იან წლებში დაწყებული და 50-იან წლებამდე მოსული საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებულ დოგმათა გავლენა. ის ცდილობს, „პირი მონმინდოს“ და შეალამაზოს რუს მოხელეთა ქმედებანი, რათა არ დაარღვიოს აუცილებელი ნორმა ქართველი და რუსი ხალხების ინტერნაციონალური მეგობრობისა და ურთიერთგაგების შესახებ. საამისოდ არცთუ მოხერხებულად იყენებს ალ. ჭავჭავაძის მიერ ზემოდასახელებულ ნაშრომში მოყვანილ ფაქტებს და თავის მხრივაც დასძენს, რომ „აჯანყებულები“ მხოლოდ რამდენიმე მათთვის საძულველ მოხელეს მოექცნენ სასტიკად, თორემ, საერთოდ, რუსი ჯარისკაცებისა და ოფიცრების მიმართ კეთილგანწყობილებას იჩენდნენ.²

ნიშანდობლივია, რომ ი. ანთელავა „აჯანყების“ პირველ ეტაპზე საუბრისას საერთოდ არ მოიხსენიებს მაღალ წოდებას და მთელი ამ პერიოდის ბრძოლებს მთლიანად გლეხთა მოძრაობად წარმოადგენს.

ამას ავტორი, რა თქმა უნდა, ვეღარ ახერხებს ომის მეორე ეტაპზე საუბრისას, როცა მას ალექსანდრე ბატონიშვილი უდგება სათავეში და ამით ბრძოლას მძლავრ, საშინაო და საგარეო ფაქტორებზე კარგად გათვლილ, ორგანიზებულ სახეს აძლევს. ი. ანთელავა მას უწოდებს თავად-აზნაურთა მოძრაობას, როცა უკმაყოფილო ქართველი ფეოდალები ბატონიშვილის მეთაურობით ბაგრატიონთა ტახტის აღდგენას შეეცადნენ. ავტორი მიუთითებს, რომ „ფეოდალებმა ვერ გამოიყენეს მასების პროტესტი თავიანთ სასარგებლოდ. გლეხებმა, რომელნიც კოლონიური უღლისა და ფეოდალურ-ბატონყმური წყობილების წინააღმდეგ იბრძოდნენ, არ დაუჭირეს მხარი და არც დაუჭერდნენ ბატონიშვილ ალექსანდრეს და მის მომხრე თავადებს, რომელნიც ორიენტირებულნი იყვნენ საქართველოს ყოფილ მტრებზე, სურდათ რუსეთისგან საქართველოს გამოყოფა და ბაგრატიონთა დინასტიის აღდგენა“.³

ვიმეორებთ, ეს უფრო ეპოქალურ აზროვნებად უნდა ჩაითვალოს, ვიდრე ფაქტებით გამყარებულ ისტორიოგრაფიად, რამდენადაც ავ-

¹ М. Г. Антелава. Государственные крестьяне Грузии в первой половине XIX века. (до крестьянской реформы 1864 г.). Сопухи. 1955. გვ. 445.

² იქვე. გვ. 446.

³ იქვე. გვ. 450.

ტორს არა აქვს სურვილი გასცდეს დოგმატურ მოთხოვნებს და ემსახურება არა ჭეშმარიტებას, არამედ დროის იდეოლოგიურ მოთხოვნებს.

ი. ანთელავას ორიგინალურ აზრად შეიძლება ჩაითვალოს ის, რომ იგი კახეთის ომის გამოძახილად მიიჩნევს 1812 წლის შემოდგომაზე გორის მაზრის რამდენიმე სოფელში აღნიშნულ მღელვარებას.¹

რეალურად, სტერეოტიპული აზროვნების ნგრევისა და საკითხის ჭეშმარიტი კვლევის ტენდენციები რამდენადმე მოგვიანებით იწყებს ჩამოყალიბებას და მის ერთ-ერთ ფუძემდებლად შეიძლება ჩაითვალოს მიუკერძოებელი მეცნიერი შოთა ხანთაძე. ამ უკანასკნელმა აქტიურად მოჰკიდა ხელი საკითხის შესწავლას და მიაკვლია საზოგადოებისთვის მანამდე უცნობ საგანგებო დოკუმენტებს, რომელიც ბევრ რამეს ხდიდა ფარდას. კერძოდ, ააშკარავებდა რუსეთის იმპერიისა და მის მოხელეთა გაუგონარ ბოროტმოქმედებებს, რაც კახეთის 1812 წლის ომის მიზეზად იქცა.

თუმცა, ამ მასალათა გამოქვეყნებისა და გამომზეურებისათვის არც ეს პერიოდი გამოდგა ბოლომდე საკმარისი და მეცნიერის მთელი რიგი საინტერესო გამოკვლევები მის პირად არქივებშივე დარჩა.

ამ მასალების მიხედვით, 1999 წ. დ. ცინცაძემ, მ. ვაჩნაძემ და გ. იობაშვილმა გამოსცეს 1812 წლის „აჯანყებასთან“ დაკავშირებული დოკუმენტების კრებული,² რომელიც ძალზე აიოლებს საკითხზე მუშაობას.

შ. ხანთაძის გამოქვეყნებული, ჩვენთვის საინტერესო საკითხის შესასწავლი მასალებიდან ყველაზე მნიშვნელოვან შრომად უნდა ჩაითვალოს 1961 წელს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბეში დაბეჭდილი „მასალები ალექსანდრე ბატონიშვილის ბიოგრაფიისთვის“,³ რომელიც თავისი რეალური ხასიათითა და შინაარსით, ავტორის ცოდნასთან და კომპეტენციასთან ერთად, მის დიდ გაბედულებასა და სამართლიანობაზეც მიუთითებს. ამ ნაშრომში, ფაქტობრივად, პირველად წარმოჩინდა ალექსანდრე ბატონიშვილი ნიჭიერ სარდლად, გულმხურვალე პატრიოტად და სამშობლოსათვის მებრძოლ, თავდადებულ გმირად.

ავტორი ალ. ბატონიშვილის ომში დაგვიანებით ჩართვის მიზეზად ირანელთა დანაპირები დახმარების მიღების იმედით მის სპარსეთის

¹ ი. ანთელავა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 450.

² დოკუმენტები 1812 წლის კახეთის აჯანყების ისტორიისათვის. თბილისი. 1999 (შემდეგში – „დოკუმენტები“).

³ შ. ხანთაძე. მასალები ალექსანდრე ბატონიშვილის ბიოგრაფიისთვის. საქართველოს მეც. აკადემიის სახ. მუზეუმის მოამბე. XII. 1961.

სამეფო კარზე ლოდინს ასახელებს. ხოლო, მას შემდეგ, როცა საბოლოოდ დარწმუნდა ამ იმედების უიმედობაში, იგი მოეშურება კახეთში და სათავეში უდგება აქ ადრევე დაწყებულ სახალხო მოძრაობას და ჩამოყალიბებულ, ორგანიზებულ, ძლიერ და ქმედით სახეს აძლევს მას.

ნაშრომში დეტალურადაა აღწერილი ალექსანდრე ბატონიშვილის სტრატეგიული გეგმები, ომის მასშტატების გაზრდის ცდები, ამ მხრივ მისი კონტაქტები ამიერ და იმიერ კავკასიელ მთიელებთან, მთის ერისთავ გაბრიელ ყაზბეგთან და სხვა.¹

ასევე დაწვრილებითაა გადმოცემული ალექსანდრე ბატონიშვილის მიმონერები მთავარმართებელთან, რომლის მიხედვით იგი წარმოგვიდგება გონიერ, დაფიქრებულ, მახვილი და სხარტი აზროვნების პიროვნებად.²

1812 წლის კახეთის ომის შესწავლისათვის დიდი შრომა გასწია აკაკი სურგულაძემ, რომლის ნაშრომებიც აღნიშნულ საკითხზე საკმაოდ გაბედულებითა და სითამამით ხასიათდება. ამ მხრივ გამორჩეულია მისი „ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეპოქა“.³

ა. სურგულაძე კახეთის 1812 წლის ბრძოლას, ისე როგორც მთელ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში აღ. საქართველოში გაშლილ სახალხო მოძრაობას, კოლონიური ჩაგვრით ხსნის და აცხადებს, რომ „საქართველოში ცარიზმის მიერ შემოღებული რეჟიმის სიმწვავემ აამხედრა გლეხობაც და თავადაზნაურობაც და მთელი მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში ანტირუსული ბრძოლა არ დამცხრალა“.⁴

XIX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში მიმდინარე ბრძოლებში ა. სურგულაძე 1812 წლის კახეთის ომს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს და ავითარებს საკმაოდ ორიგინალურ აზრებს საკითხთან დაკავშირებით.

ავტორი დიდხანს ჩერდება მის მიზეზებზე. მას უხვად უსარგებლია შ. ხანთაძის მიერ მოსკოვის სამხედრო-ისტორიულ არქივებში მოპოვებული მასალებით. მათზე დაყრდნობით აკეთებს დასკვნას, რომ „აჯანყება გამოიწვია რუსული პოლიტიკისა და მის გამტარებელ მოხელეთა განსაკუთრებულმა სისასტიკემ, სიხარბემ და ძალადობამ.

¹ შ. ხანთაძე. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 258.

² საქ. ცსსა. ფ. 226. საბ. 9389, 9381, 9380, 9382. შდ. აქტები. ტ. V. გვ. 370.

³ ა. სურგულაძე. ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეპოქა (ისტორიული ნაშრომი). თბილისი. 1968.

⁴ იქვე. გვ. 13.

ა. სურგულაძე ბრმად არ მიჰყევდა 50-იან წლებში ჩამოყალიბებულ თითქმის სავალდებულოდ გამხდარ დოგმებსა და ფორმულებს და, არც-თუ იშვიათად, უპირისპირდება კიდევ მათ. მაგალითად, ალექსანდრე ბატონიშვილზე აღნიშნავს, რომ „იგი გულითადი პატრიოტი და ერის ფიზიკური და სულიერი გადარჩენისათვის დაუცხრომელი მებრძოლი იყო“ და „მამისეული გეზის ღალატი და მუსლიმანურ გარემოცვაში გათქეფვა არასოდეს მიზნად არ დაუსახავს“; რომ, საერთოდაც, „სრულიად დაუსაბუთებელი და უმართებულოა ო. მარკოვას დასკვნა იმის შესახებ, თითქოს საქართველოს „დამოუკიდებლობის“ აღდგენა ნიშნავდა ირანთან ვასალური დამოკიდებულების დამყარებას“.¹ ასევე საინტერესო მოსაზრებებს ავითარებს საქართველოში მიმდინარე პროცესებისადმი სხვადასხვა კლასთა დამოკიდებულებების შესახებ და სხვა.

ა. სურგულაძე დანვრილებით აღწერს ომის ამბებს, მის დაწყებას, განვითარებას, მიმდინარეობასა და ეტაპებს. კახეთში დაწყებულ ბრძოლას იგი გლეხთა მოძრაობად მიიჩნევს და აცხადებს, რომ „აღმოსავლეთ საქართველო გლეხური რევოლუციის ხანძარში ჩაეფლო“.² თუმცა, იქვე დასძენს, რომ მასში მაშინვე ჩაებნენ კახელი თავადები (სიმონ და ადამ ბებურიშვილები*, ნინია ანდრონიკაშვილი, ოთარ ქართველიშვილი, იოსებ სიდამონიშვილი), რამაც ბრძოლას ისეთი გაქანება და მასშტაბები შესძინა, როგორსაც გლეხობა ვერაფრის დიდებით ვერ შესძლებდა.

საერთოდაც, სხვა ავტორებისაგან განსხვავებით, ა. სურგულაძე არ აკრიტიკებს ქართველ თავადაზნაურობას. პირიქით, ზოგ შემთხვევაში, საოცრად დიდ შეფასებას აძლევს მათ როლსა და მნიშვნელობას.³

ა. სურგულაძე მიუთითებს ბრძოლის ფართო მასშტაბებზე, მის მიმართ კავკასიის ხალხებისა და მეზობელი სახანოების განწყობასა და დამოკიდებულებაზე. დანვრილებით მოგვითხრობს სადამსჯელო ექსპედიციებზე.

„აჯანყების“ პირველი ეტაპის დასასრულად ა. სურგულაძე 10 მარტს მიიჩნევს, როცა პაულუჩიმ აიღო თელავი.

მეორე ეტაპის დაწყების დროდ კი აპრილის ბოლოს ასახელებს, როცა ისედაც დაძაბული სიტუაცია კიდევ უფრო გაამძაფრა ალექსანდრე ბატონიშვილის მონოდებებმა. სწორედ ამ წერილებს მიიჩნევს ავტორი

¹ ა. სურგულაძე, ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეპოქა (ისტორიული ნაშრომი). თბილისი. 1968. გვ. 178.

² იქვე. გვ. 197.

³ იქვე. გვ. 178.

არაგველთა სტიმულად, რომელთაც ივნისის შუა რიცხვებში საგუშაგოებს შეუტყეს. თუმცა, მთავრობამ გაბრიელ ყაზბეგის, ერისთავების, კობიაშვილების დახმარებით იხსნეს სამხედრო გზა გადაკეტიისაგან.¹

თვითონ ბატონიშვილის შემოსვლას კახეთში ავტორი აგვისტოს თვეში მიუთითებს. დანვრილებით აღწერს პარტიზანულ თუ სხვადასხვა ადგილებში გამართულ ბრძოლებს. მოძრაობის შენელებასა და შეჩერებას კი ენთუზიაზმის განელებით, მებრძოლი ძალების გადაღლითა და საგარეო დახმარების იმედის გადანურვით ხსნის.

ავტორი საკითხის მოკლე ისტორიოგრაფიულ მიმოხილვასაც აკეთებს. იძლევა სხვადასხვა პერიოდის ავტორების: ალ. ფრონელის, ა. ჯორჯაძის, ნ. ჟორდანიას, ივ. ჯავახიშვილის, ფ. მახარაძის, გ. ხაჭაპურიძის, ა. კიკვიძის, ნ. ბერძენიშვილის, ო. მარკოვას ნაშრომების შეფასებასა და დასკვნებს. უსაყვედურებს რევოლუციამდელ, ე. წ. ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტ ისტორიკოსებს ფრონელს, ჯორჯაძეს და სხვებს ერისა და ეროვნულობისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მიკუთვნებას, ფეოდალურ-მონარქიულ საქართველოში „კლასობრივი ჰარმონიის“ არსებობას და სხვ.

საერთო ჯამში, ა. სურგულაძე 1812 წლის კახეთის „აჯანყების“ შესახებ დაასკვნის, რომ იგი იყო არა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი, არამედ ეროვნული მოძრაობა, რამდენადაც მას არა აქვს, და არც შეიძლებოდა ამ პერიოდისთვის ჰქონოდა ჩამოყალიბებული პოლიტიკური პროგრამა, რის გამოც, იგი ვერ გასცდა სოციალური მოძრაობის ფარგლებს.²

მეცნიერმა იგივე გაიმეორა ნაშრომში „საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX სს.“,³ სადაც „აჯანყება“ მიაკუთვნა XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ანტირეჟიმულ და ანტიკოლონიურ მოძრაობებს.⁴

ამ შემთხვევაში ა. სურგულაძის დასკვნა მისსავე აზრებს ნაკლებად ლოგიკურად უკავშირდება და ისტორიულ კანონზომიერებაზე მეტად დროის სავალდებულო მოთხოვნილებებზეა დამყარებული. მით უფრო, რომ სხვა შემთხვევაში, მას ამ საკითხზე თითქმის რადიკალურად

¹ ა. სურგულაძე. ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეპოქა (ისტორიული ნაშრომი). თბილისი. 1968. გვ. 201.

² იქვე. გვ. 226.

³ ა. სურგულაძე. საქართველოსა და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება IX-XX სს. ტ. IV. წიგნი I. თბილისი. 1965.

⁴ იქვე. გვ. 82.

განსხვავებული აზრი გააჩნია. კერძოდ, აღნიშნავს: „ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, როგორც სახელი გვიჩვენებს, იმ ერის მოძრაობაა, რომელი ერიც თავისუფლებას მოკლებულია და მისი მოპოვებისათვის იბრძვის“.¹

იგივე შეეხება დასკვნებს რუსეთის მიმართ განწყობის შესახებ. ა. სურგულაძე მიუთითებს, რომ ყველა დოკუმენტურ მასალაში მხოლოდ რუს მოხელეთა უნესო ქმედებებზეა ლაპარაკი და ვერსად შევხვდებით ფაქტებს, სადაც გლეხობა რუსეთთან თანაცხოვრებაზე სანინალმდე-გო განწყობას გამოხატავდეს.²

მეცნიერის ამ ლოგიკით „აჯანყებას“ საერთოდ ვერ მივაკუთვნებთ სოციალურ, ანტიფეოდალურ მოძრაობას, რამდენადაც ვერცერთ დოკუმენტში ვერ შევხვდებით ადგილობრივ დიდებულთა ან ბატონყმობის სანინალმდეგო განცხადებებს.

ომის შესახებ თითქმის პირუთენელი გაბედულებით საუბრობს ლ. ებანოიძე, რომელიც მას საერთო-სახალხო, ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლად აცხადებს და მიაკუთვნებს საუკუნის დასაწყისიდან მოყოლებულ, დამპყრობლის წინააღმდეგ მიმართულ თავადაზნაურულ გამოსვლას. უფრო მეტიც, ამ მოძრაობის ერთ-ერთ ბრწყინვალე ეპიზოდსაც მიიჩნევს მას.³

ომში, ისე როგორც საერთოდ XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ბრძოლების მონაწილეთა შესახებ, დიდი შრომა აქვს გაწეული მაქსიმე ბერძნიშვილს, რომელიც, სხვადასხვა საარქივო დოკუმენტებიდან მოპოვებული ცნობების საფუძველზე, დაწვრილებით მოგვითხრობს 1812 წლის გმირებზე, გადმოგვცემს მათ მოკლე ბიოგრაფიულ ცნობებსა და დახასიათებებს.⁴

საოცრად თამამი მიდგომით ხასიათდება იმავე პერიოდის ავტორის, ალექსანდრე ბენდიანიშვილის შრომებიც. მისი აზრით, ისე როგორც XIX საუკუნის პირველ ოცნლეულში აღნიშნული ნებისმიერი მოძრაობა, 1812 წლის კახეთის „აჯანყება“ შედეგი იყო იმ საერთო უკმაყოფილე-

¹ ა. სურგულაძე. ერის ცნებისა და რევოლუციამდელ საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ეტაპების შესახებ. თბილისი. 1970. გვ. 163.

² იქვე. გვ. 229.

³ ლ. ებანოიძე. ნიკოლოზ ბარათაშვილი და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ზოგიერთი საკითხი საქართველოში. თბილისი. 1968. გვ. 99.

⁴ მ. ბერძნიშვილი. მასალები XIX საუკუნის I ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. თბილისი. 1980.

ბისა, რომელმაც საქართველოში მცხოვრები ყველა კლასი მოიცვა, რომელთა შორის წარმმართველი როლი გლეხობას მიეკუთვნებოდა.¹

ა. ბენდიანიშვილი არ უარყოფს, რომ 1812 წელს რუსეთის ადგილობრივი ადმინისტრაციის უსამართლო მოქმედების გამო „ბატონისა და ყმის ინტერესები ნაწილობრივ მაინც ერთმანეთს დაემთხვა; ისინი ერთად გამოვიდნენ რუსული თვითმყოფელური მმართველობის უსამართლობა-განუკითხაობის წინააღმდეგ“.²

ა. ბენდიანიშვილი მიუთითებს, რომ ომი, რომელიც, ერთი შეხედვით მოულოდნელად დაიწყო და სტიქიურ ხასიათს ატარებდა, როგორც ჩანს, „კარგა ხნის განმავლობაში მზადდებოდა, საკმაოდ კარგად იყო ორგანიზებული და საერთო გეგმით ვითარდებოდა. აჯანყების მსვლელობა ცხადყოფდა, რომ მას გამოცდილი ხელმძღვანელობა ჰყავდა“.³

ომის ორგანიზებულობის ნიშნად მიიჩნევენ იგი მის რეზონანსს მეზობელ კუთხეებსა და მხარეებზეც. საბოლოო მიზნად კი თბილისის აღებასა და საქართველოს გათავისუფლებას ასახელებს.

ბრძოლის განსაკუთრებული სისასტიკისა და დაუნდობლობის აღიარების მიუხედავად, ავტორი უერთდება ზოგიერთი სხვა მკვლევრის მოსაზრებას იმის თაობაზე, რომ ქართველი ხალხი ხელს არ იღებდა რუსულ ორიენტაციაზე და მათი საბოლოო მიზანი რუსეთის ფარგლებში საქართველოს ავტონომიური ფარგლების აღდგენა იყო.⁴

ნაშრომში საკმაოდ დანვრილებითაა აღწერილი ომის მიმდინარეობა, ეტაპები და შედეგები, ხაზგასმულია მისი ნიჭიერი ხელმძღვანელობა, ალექსანდრე ბატონიშვილის როლი მის განვითარებაში და სხვა.⁵

მეცნიერი არ ადანაშაულებს ალექსანდრე ბატონიშვილს ლალატსა და ამბიციურობაში. მიუთითებს, რომ იგი ხანგრძლივი და სისხლისმღვრელი ბრძოლების მიუხედავად, ბოლომდე რუსულ ორიენტაციაზე დარჩა და შაჰთან მისი კავშირებიც მხოლოდ „დროებითი ტაქტიკური ხასიათის“ ღონისძიება იყო.⁶

¹ ა. ბენდიანიშვილი. გლეხთა კლასი და გლეხთა მოძრაობა საქართველოში. თბილისი. 1989. გვ. 14.

² ა. ბენდიანიშვილი. ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921 წწ. თბილისი. 1980. გვ. 66.

³ ა. ბენდიანიშვილი. საქართველოს ისტორია. თბილისი. 1999. გვ. 26.

⁴ ა. ბენდიანიშვილი. ეროვნული საკითხი საქართველოში. 1801-1921 წწ. გვ. 38.

⁵ იქვე. გვ. 43.

⁶ იქვე. გვ. 79.

ავტორი არ მალავს ომის გრანდიოზულობასა და მასშტაბურობას. გახსნილად საუბრობს კახელების წარმატებულ საბრძოლო ოპერაციებზე, მათ ღირსებებსა და ნაკლოვანებებზე.

ა. ბენდიანიშვილი, სხვათაგან განსხვავებით, ბევრად უფრო ქმედითად, აქტიურად და შედეგიანად წარმოაჩენს გრიგოლ ბატონიშვილის ბრძოლას.

საკითხის კვლევისათვის საინტერესო მასალას გვანდის გრიგოლ მარგიანი წერილში „XIX-XX საუკუნეების საქართველოს ისტორიისა და ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის ზოგიერთი ცდის შესახებ უცხოეთში“,¹ სადაც ავტორი აკრიტიკებს მიუნხენში გამოცემულ ჟურნალ „კავკასიის მიმოხილვაში“ გამოქვეყნებულ ემიგრანტის, ფილოსოფიის დოქტორ მინდია ლაშაურის (ილია კუჭუხიძის) ნაშრომს „XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიის თანამედროვე საბჭოური ინტერპრეტაცია“.²

გ. მარგიანი, მიუხედავად იმისა, რომ მისი წერილი გამიზნულია ბურჟუაზიულ ისტორიკოსთა, ამ შემთხვევაში მ. ლაშაურის, „გასანადგურებლად“, ნებით თუ უნებლიედ, საკმაოდ საინტერესო და ორიგინალური, ხშირ შემთხვევაში კი აბსოლუტურად თავისუფალი და სწორი დასკვნების შემომტანად გვევლინება.

გ. მარგიანის დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს ისიც, რომ, რომ არა აღნიშნული წერილი, მ. ლაშაურის უცხოეთში გამოქვეყნებული სტატია შეიძლება, საერთოდ უცნობი და ხელმიუწვდომელი დარჩენილიყო მკითხველისათვის.

მ. ლაშაური ამტკიცებს, რომ 1812 წლის „ამბოხება“ წმინდა ანტიკოლონიური ხასიათის მოძრაობაა.³ იგი კატეგორიულად ეწინააღმდეგება და ანტიმეცნიერულს უწოდებს მის ო. მარკოვასეულ პერიოდიზაციას, რამდენადაც თვლის, რომ „აჯანყება დანყებიდან მეფის ჯარების მიერ მის ჩახშობამდე იყო ფართო, საერთო-ეროვნული მოძრაობა“, რომლის მსვლელობის დროს ადგილი არ ჰქონია რაიმე სპეციფიკური სოციალური მოთხოვნების წამოყენებას; რომ აჯანყების ერთადერთი მიზანი და

¹ გ. მარგიანი. XIX-XX საუკუნეების საქართველოს ისტორიისა და ქართული საბჭოთა ისტორიოგრაფიის ზოგიერთი ცდის შესახებ უცხოეთში. საქართველოს მეც. აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე. 1962.

² მ. ლაშაური. დასახელებული ნაშრომი (გ. მარგიანის დასახელებული ნაშრომიდან). გვ. 298.

³ იქვე.

მოთხოვნა საქართველოს გათავისუფლება და 1783 წლის ხელშეკრულების საფუძველზე საქართველოს სამეფოს აღდგენა იყო.¹

ასე რომ, მ. ლაშაურის აზრით და მტკიცებით, 1812 წლის კახეთის ომი მთლიანი და თანამიმდევრული მოძრაობაა, რომელსაც დასაწყისიდან დასასრულამდე ერთი მამოძრავებელი ძალა და საერთო ხელმძღვანელობა ჰყავდა. აქვე ხაზს უსვამს ალექსანდრე ბატონიშვილის როლსა და დამსახურებას, რომელიც მის ნაშრომში ეროვნული გმირის რანგშია აყვანილი.²

მ. ლაშაურის აზრის საპირისპიროდ, გ. მარგიანი მიუთითებს, რომ „აჯანყება“ ხშირი ცვალებადობით ხასიათდებოდა, რაც აისახებოდა როგორც მის კლასობრივ შემადგენლობაში, ასევე ძალთა განლაგებაში, ხელმძღვანელობასა და სხვა. რაც შეეხება ალექსანდრე ბატონიშვილს, მას მხოლოდ „სპარსეთის მთავრობის ბრმა იარაღად“ თვლის.³

გ. მარგიანი არ უარყოფს, რომ კახეთის „აჯანყების“ შესახებ საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში მართლაც აქვს ადგილი აზრთა სხვადასხვაობასა და ცალკეულ შეუსაბამობებს, რასაც ისტორიკოსთა მიერ იმ პერიოდის საქართველოს ცხოვრების ნიუანსებში გაურკვევლობით ხსნის.⁴

1812 წლის კახეთის ომს დიდი ადგილი დაეთმო საქართველოს ისტორიის ნარკვევებშიც, სადაც იგი მოექცა დ. გოგოლაძის მიერ შედგენილ XI თავის მე-3 პარაგრაფში სათაურით „ბრძოლა ცარიზმის ბატონობის წინააღმდეგ XIX საუკუნის პირველ ოცეულში“.⁵

დ. გოგოლაძე ომის დაწყების მიზეზებში, ადგილსა და დროში სიახლეს არაფერს გვთავაზობს. ჩვეულებრივად აღნიშნავს მის ჩქარ და ფართო გავრცელებასაც, რასაც უკავშირებს ორგანიზებულ ხელმძღვანელობასა და წინასწარ მომზადებულობას. ამით ავტორი, ფაქტობრივად, ადასტურებს მის მართვას დიდებულთა მიერ. თუმცა, მიუთითებს თავადაზნაურობის გათიშულობასა და ომის მიმართ მათ არაერთგვაროვან დამოკიდებულებაზე.⁶

ავტორი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს მებრძოლი ძალების საგარეო კავშირ-ურთიერთობებს. მიუთითებს მესამე პერიოდის და-

¹ მ. ლაშაური. დასახელებული ნაშრომი (გ. მარგიანის დასახელებული ნაშრომიდან). გვ. 80.

² იქვე. გვ. 85.

³ გ. მარგიანი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 299.

⁴ იქვე. გვ. 290.

⁵ დ. გოგოლაძე. ბრძოლა ცარიზმის ბატონობის წინააღმდეგ XIX საუკუნის პირველ ოცეულში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. V. თბილისი. 1972.

⁶ დ. გოგოლაძე. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 923.

წყებაში რუსეთში ნაპოლეონის შემოჭრის ფაქტორსა¹ და ამის შედეგად ბრძოლის გააქტიურებაზე, რის მიზეზებსაც იგი საქართველოში ალ. ბატონიშვილის ჩამოსვლაში ხედავს. ამ მომენტიდან დ. გოგოლაძე ასწრებს ჩვენს მოსაზრებას და აჯანყებას ომად მოიხსენიებს.²

მოკლედ, მაგრამ საკმაოდ ამომწურავად ჩამოთვლის დამარცხების მიზეზებს, აღწერს უსასტიკეს სადამსჯელო ღონისძიებებს და დამარცხებული ბრძოლის მძიმე შედეგებს.³

1812 წლის ომის შესახებ საინტერესო დასკვნებს გვთავაზობს ეთერ ორჯონიკიძე, რომელიც მას ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას მიაკუთვნებს, მიუთითებს მის ორგანიზებულ, მართვად ხასიათზე და აცხადებს, რომ ქართველი ხალხის ეს ბრძოლა ავტონომიური უფლებების მოპოვებისაკენ იყო მიმართული.⁴

საკითხის კვლევისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, აგრეთვე, იმავე ავტორის მიერ ახლახან გამოცემულ წიგნს „ალექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ“, სადაც დანერჩილებითაა აღწერილი 1812 წლის ომის მიმდინარეობა, მიზნები და ხელმძღვანელობა.⁵

საკითხის შესწავლას კიდევ უფრო აიოლებს ამავე წიგნში თავმოყრილი „ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილები“.⁶

კიდევ უფრო გვიანდელია ამირან ცაბციშვილ-ფიცხელაურის წიგნი „დავებრუნოთ საქართველოს მეფე ალექსანდრე ბატონიშვილი“, სადაც გაშუქებულია კახეთის 1812 წლის ომი მასთან დაკავშირებული საშინაო და საგარეო პრობლემათა ფონზე.⁷

1812 წლის ომს დიდი ადგილი დაეთმო მიხეილ და ნუგზარ რეხვიაშვილების მიერ გამოცემულ „საქართველოს ისტორიაშიც“.⁸

¹ დ. გოგოლაძე. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 924.

² იქვე. გვ. 927.

³ იქვე. გვ. 929.

⁴ ე. ორჯონიკიძე. რუსული მმართველობის დამყარება საქართველოში (XIX ს. I ნახევარი). თბილისი. 1991. გვ. 92.

⁵ ე. ორჯონიკიძე. ალექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ. თბილისი. 1999.

⁶ ე. ორჯონიკიძე. ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილები. თბილისი. 1999.

⁷ ამ. ცაბციშვილ-ფიცხელაური. დავებრუნოთ საქართველოს უგვირგვინო მეფე ალექსანდრე ბატონიშვილი. თბილისი. 2000.

⁸ მ. რეხვიაშვილი, ნ. რეხვიაშვილი. საქართველოს ისტორია. ქუთაისი. 2000.

1812 წლის მოვლენების ჩვენებულ შეფასებას იზიარებს ნიკო ჯავახიშვილი 2020 წელს გამოსულ ნაშრომში „გრიგოლ I“, სადაც ის ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ამ მოვლენას „ოფიციალურად ეწოდებოდა „კახეთის 1812 წლის აჯანყება“, ხოლო ფაქტობრივად წარმოადგენდა რუსეთ-საქართველოს ორსაუკუნოვანი, გამოუცხადებელი ომის ერთ-ერთ მორიგ, თუმცა ფრიად მნიშვნელოვან ეტაპს“.¹

♦♦♦

1812 წლის კახეთის მოვლენებმა რამდენჯერმე გაიჟღერეს მწერალთა და სხვა ხელოვანთა შემოქმედებაშიც.

XIX საუკუნის ოციან წლებში ს. გრიბოედოვის ჩანაწერებში „საგზაო დღიურები“ მოულოდნელად ჩნდება ჩანაწერი, რომ თელავსა და სიღნაღში 1812 წელს აჯანყდნენ. გრიბოედოვი მოგვითხრობს, რომ რუსმა სამხედროებმა სიღნაღში ჯერ ციხეს, შემდეგ კი მონასტერს შეაფარეს თავი. აჯანყებულებმა მოატყუეს ისინი, მოლაპარაკებაზე გამოსულები გააშიშვლეს, გაქცევის ნება მისცეს, შემდეგ კი გარეული ფრინველებით ჩახოცეს. თვითონ ციხის კომენდანტს ენა მოჭრეს და მასვე გადააყლაპეს, რის შემდეგაც ნაკუნებად აჩეხეს.²

საპირისპიროდ, დიდი რუსი მწერალი არ ამჟღავნებს დაინტერესებას „აჯანყებულთა“ ბედის მიმართ და არც საჭიროდ თვლის, მიმოიხილოს ის მიზეზები, რამაც ამ ზომამდე მიიყვანა ისინი.

კახეთში 1812 წელს დატრიალებული მოვლენების ასახვა რუს მწერალთა შემოქმედებაში ამით არ დასრულებულა. ამ ამბებს რომანიც კი მიუძღვნა პუშკინთან და დეკაბრისტებთან დაახლოებულმა მწერალმა შიშკოვმა, რომელიც მკითხველებს პირველად გააცნო ქართული ლიტერატურის ისტორიის მკვლევარმა ვანო შადურმა.³

შიშკოვის რომანს დიდ შეფასებას აძლევდა ო. მარკოვა, რომელიც თვლიდა, რომ იგი იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ XIX საუკუნის ვერც ერთი მკვლევარი ვერ აუვლის მას გვერდს.⁴

¹ ნ. ჯავახიშვილი. გრიგოლ I, ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფე. თბილისი. 2020.

² А. С. Грибоедов. Путевые записки. Полное собрание сочинений. * ტ. I. ПТГ. 1917. გვ. 34.

³ В. Шадури. Друг Пушкина А. А. Шишков и его роман о Грузии. * თბილისი. 1951.

⁴ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 9.

რუსი მეცნიერის ეს აღფრთოვანება უკიდურესად მდარე და ყოველგვარ მხატვრულ თუ ისტორიულ ღირებულებებს მოკლებული ამ ნაწარმოების მიმართ არცაა გასაკვირი, რადგან იქ გატარებული აზრები და იდეები ზუსტად მიესადაგება ო. მარკოვასა და, საერთოდ, რუსულ შოვინისტურ ბუნებასა და ხასიათს. ამავე მიზეზით აძლევდნენ მას დიდ შეფასებას რუსი მოღვაწენი: დ. რაბინინი, პ. შჩეგოლოვი, დ. მალცევი, თვითონ ა. ს. პუშკინი.¹ სწორედ ამ უკანასკნელის ინიციატივით მომხდარა შიშკოვის თხზულებათა ოთხტომეულის გამოცემა, რომლის მესამე ტომი მთლიანად დაიკავა მისმა პირობითად დასათაურებულმა რომანმა „ქეთევანი, ანუ საქართველო 1812 წელს“.²

შიშკოვის მიერ ამ რომანის დაწერას და შემდეგ მის გამოქვეყნებას ერთადერთი დატვირთვა ჰქონდა, დაემცირებინა ქართველი თავადაზნაურობა, რაც შეიძლება, განედიდებინა რუსი ხალხი და მისი დამსახურება „დეგრადირებული“ საქართველოსა და ქართველების ხსნისა და „ქვეყანაზე გამოყვანის“ საქმეში.

დეკაბრისტებთან დაახლოებული, თითქოსდა, დემოკრატიულ აზროვნებას ზიარებული შიშკოვი საოცრად ანტიპათიურად არის განწყობილი ქართველთა მიმართ, განსაკუთრებით სძულს ქართველი თავადი. უკულტურო და განუვითარებელი გლეხი კი ებრალება მხოლოდ.

რომანში მოთხრობილია, როგორც ჩამოდის 1811 წელს საქართველოში „განათლებული, ახალგაზრდა, პატიოსანი და თავმდაბალი რუსი ჩინოვნიკი ვლადიმერ პეტრეს ძე ლონსკი“ კავკასიის მთავარმართებელთან სამუშაოდ. გზაზე მას ხვდება გაქნილი ქართველი თავადი ივანე თარხანოვი, რომელიც ლონსკის სარეკომენდაციო ბარათს გაატანს თავის მეგობარ თავად ლუარსაბ სამხეთოვთან. ამ უკანასკნელის სახლში თავს იყრიან შეთქმულები, რომელთა სურვილია, გამოიყენონ ხალხში მძიმე გადასახადებით არსებული უკმაყოფილება, აგრეთვე, რუსეთ-სპარსეთის ომით გამოწვეული დროებითი გაჭირვება და ააბუნტონ ხალხი რუსული მმართველობის წინააღმდეგ. ლონსკი კი მათ არა სტუმართმოყვარეობის გამო, არამედ საკუთარი ინტერესებისთვის

¹ ე. შადური. პირველი რუსული რომანები კავკასიასა და საქართველოში. თბილისი. 1966. გვ. 70.

² А. А. Шишков. Кетевана или Грузия в 1812 г. Сочинения и переводы. СПб.* 1835.

მოიწვიეს აქ საცხოვრებლად, რაზეც რუსი მოხელე „დიდსულოვნად“ თანხმდება.

აქვე, რომანის დასაწყისში იკვეთება ნაწარმოების მიზანი და დე-დაარსი: კულტურულ და კარგად აღზრდილ ლონსკის, რომელიც „აღტაცებით ოცნებობდა, ჭადრის ჩრდილქვეშ ნამონოლილი როდის გაშლიდა თავის საყვარელ გოეთეს“, ქართველი თავადები პურ-მარილითა და ღვინით შეხვდებიან. აქვე აღწერილია, როგორ პირუტყვეულად შეექცევიან წერა-კითხვის უცოდინარი, ბრიყვი ქართველი თავადები სასმელ-საჭმელს ამაზრზენ სუნში, როგორ ტრაბახობენ თავიანთი წარსულით, გაუნათლებლობითა და უვიცობით, რითაც განათლებული ლონსკის ღიმილს იწვევენ.

ყოველივე ამით აღფრთოვანებული ვანო შადური დაასკვნის: „ასეთ აღწერებში ნათლად მოჩანს ქართველი პროვინციელი თავადაზნაურების ყოფისა და ფსიქოლოგიის კარგი ცოდნა... მკვეთრად და კოლორიტულად გვიხატავს ავტორი მათ დამახასიათებელ თვისებებს“.¹

ავტორი მოლალატიებს გარდა, ბრიყვად და შტერებადაც წარმოადგენს ქართველებს. სწორედ ამით სარგებლობენ ჭკვიანი და მოხერხებული რუსი მოხელეები და ეშმაკურად და უპრობლემოდ ართმევენ მათ ცოლებს, რომელთაც სიყვარული ვერ უგრძნიათ თავიანთ უგრძნობ და ხარბ მეუღლეთა ხელში, რის გამოც შემთხვევას არ უშვებენ ხელიდან, რომ არ მიატოვონ ოჯახი და რუს ოფიცრებს გაჰყვინენ თან. ამავე მიზეზით უყვარდება მომხიბლავი ლონსკი სამხეთელის ქალიშვილს ქეთევანს, თუმცა, საპასუხო გრძნობას რუსი ახალგაზრდა რომანის მიხედვით არ ამჟღავნებს.

საერთოდაც, გაუპატიურებისა და გატაცების შიშით ქართველები გარეთ არ უშვებენ ცოლებს, და თუ მაინც მოხდა და ვინმე ოჯახიდან გამოვიდა, ჩადრით უნდა იყოს შეფუთული.

შიშკოვის მიხედვით, სწორედ ასეთ თავადაზნაურთა მიერ იქნა წამოწყებული კახეთის „აჯანყება“. ფეოდალები სპეციალურად უდიდებდნენ გადასახადებს გლეხებს და ამას რუს მოხელეებს აბრალებდნენ, რითაც გაქნილი და გაიძვერა თავადები ერთდროულად ორ საქმეს აკეთებდნენ, ჯიბეში იდებდნენ სანაყალი ხალხის მონაგარს და მეორეც, რუსთა წინააღმდეგ განაწყობდნენ მათ.

¹ ვ. შადური. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 115.

ნაწარმოებში ვერც ერთ თავადს ვერ შეეხვდებით, თუნდაც ერთ დადებით თვისებას მაინც რომ ატარებდეს. ისინი ყველგან მოღალატეობად, პარაზიტებად, ანგარებთანებად, თავისავე ხალხის დაუძინებელ მტრებად არიან გამოყვანილნი, რომელთაც არ გააჩნიათ სამშობლო, ღირებულებები, მორალური და ზნეობრივი პრინციპები და მზად არიან ემსახურონ მას, ვინც იმ მომენტში უფრო მეტს გადაუხდის. „თავად-აზნაურობა ნაწარმოებში ეს ქართული საზოგადოების უვიცი და რეაქციული ნაწილია – გვიხსნის ვ. შადური – რომელიც უმოწყალოდ ყვლეფს თავის გლეხებს და შეთქმულებას აწყობს რუსული მმართველობის წინააღმდეგ თავისი ეგოისტური მიზნის მისაღწევად“.¹

შიშკოვის სიმართლის დასამტკიცებლად შადური გაგვახსენებს ქართველ თავად-აზნაურთა სახეებს ჩვენივე დიდი თანამემამულეების: იოანე ბატონიშვილის, ილია ჭავჭავაძის, დავით კლდიაშვილის, გიორგი ერისთავისა და გიორგი წერეთლის ნაწარმოებებიდან.

სამაგიეროდ, შიშკოვი ღმობიერია „დიდებულებისგან ჩაგრული“ ქართველი გლეხობის მიმართ. მას, ისე როგორც ყველა რუსს, მოსწონს მიწასთან გასწორებული, უდრტვინველად შემგუებელი ქართველი და სწორედ ასეთად გვიხატავს კიდეც აქაურ გლეხკაცობას, რომელსაც ზიზლისა და სიძულვილის მეტი ქართველი თავადაზნაურობასთან არაფერი აკავშირებს.

ნიშანდობლივია, რომ შიშკოვი ასეთ დამოკიდებულებას მხოლოდ ქართველი თავადაზნაურობისადმი ამჟღავნებს. მაგალითად, სულ სხვაგვარ მიდგომას იჩენს ქარ-ბელექნელი დიდებულების მიმართ (ეს გასაგებია, რუს ავტორებს არ უყვართ მხოლოდ მასთან მებრძოლი, დამოუკიდებელი აზროვნებისა და ნების გამომხატველი არარუსი). აქვე, შიშკოვი განმარტავს, რომ აქ მაცხოვრებელი ინგილოები ქარ-ბელექნელთა მონები არიან და მათთან ჩასახლება აქაურთათვის ყველაზე დიდ დამცირებად და შეურაცხყოფად ითვლება. ქარელები როგორც უნდათ, ისე ექცევიან ინგილოებს, როცა უნდათ ჰყიდიან, აუპატიურებენ, ხოცავენ კიდეც მათ.

სამაგიეროდ, შიშკოვს ძალზე ნაზ და ლამაზ ფერებში ჰყავს დახატული რუსი მოხელეები და ჯარისკაცები. ამით გულაჩუყებული შადური მოგვითხრობს: „რამდენი სითბო და სიმშაბია არის ჩაქსოვილი რომანის იმ თავში, სადაც ა. შიშკოვი აგვინერს „საიდუმლო საგუშაგოს“ ალაზან-

¹ ვ. შადური. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 108.

ზე, ჯარისკაცების გულუბრყვილო მასლაათს ერთმანეთთან, საუბარს ბანჯგვლიან, შავ ძაღლთან, სამხედრო ბანაკის პეიზაჟს...“¹

შიშკოვის რომანი დაუმთავრებელია. მასში მხოლოდ ის არის ნაჩვენები, რომ გაქნილმა ქართველმა ზედა ფენამ მაინც გაიტანა თავისი და მშრომელი ხალხის გულისწყრომას მიაღწია, მაგრამ მოვლენების განვითარებაზე აღარ გადადის და მხოლოდ იმ პერიოდამდე მიდის, როცა ჯერ მხოლოდ იწყებოდა „Плухой ропот черни, предвестник гибельного взрыва“.² რჩება შთაბეჭდილება, რომ ავტორი თვითონვე დარწმუნდა მიზნის მიღწევის აბსურდულობაში და ვერ გაიტანა ბოლომდე ქართველ ნოდებათა ასეთი დაშორიშორება, რის საშუალებასაც 1812 წლის ომი ნამდვილად არ იძლეოდა.

რომანში ერთადერთი ისტორიული პიროვნება ალექსანდრე ბატონიშვილია, რომლის მოწოდებებიც ავტორს აჯანყების დანაშაულის მთავარ მიზეზად მიაჩნია და რომლის უკანაც ირანი და ინგლისი იდგნენ.

შადურისათვის ისიც არ არის საკმარისი, რაც მისმა ფავორიტმა შიშკოვმა თავისი ნაწარმოებით თავს დაგვატეხა და 1812 წლის კახეთის „აჯანყების“ შესახებ საკუთარ მოსაზრებებსაც ამატებს. ის აღწერს მის დანაშაულსა და მიმდინარეობას, რაშიც მას, როგორც ჩანს, ისტორიული მასალა გამოუყენებია, მაგრამ მხოლოდ ისინი, რომელიც თავისი აზრების საილუსტრაციოდ და გასამყარებლად დასჭირვებია. იგი არ უარყოფს, რომ ბრძოლის ინიციატორები თავად-აზნაურები იყვნენ, მაგრამ ამას მათი მხრიდან მხოლოდ პირადი ინტერესების დაცვით ხსნის. ავტორის ფანტაზია კიდევ უფრო შორს მიდის და ცდილობს დაამტკიცოს, რომ ქართველი დიდებულები, რომელნიც კარგად ხედავდნენ მათი ქმედებებით გამოწვეულ გლეხთა მოთმინების უკიდურესობას, ფიქრობდნენ, სახალხო „მახვილი აეცდინათ და „ბუნტი“ თავიანთი რეაქციული მიზნებისათვის გამოეყენებინათ“.³ ასე რომ, დასძენს შადური, გლეხები იბრძოდნენ საერთო ექსპლუატაციის წინააღმდეგ, ფეოდალები კი, ჩაგვრის ძველი ფორმების დასაბრუნებლად. ამასთან, მასებს არაერთი პრეტენზია არა აქვთ რუსული მმართველობის წინააღმდეგ. პირიქით, ისინი მხურვალედ მიესწრაფვიან მათთან მეგობრობისაკენ.⁴

¹ ვ. შადური. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 107.

² იქვე. გვ. 94.

³ იქვე. გვ. 173.

⁴ იქვე. გვ. 177.

რუსული მწერლობისაგან განსხვავებით, 1812 წლის მოვლენები ლა-
მაზი და ტკივილიანი ფერებით აისახა ქართულ მწერლობასა და ფოლკ-
ლორში.

როგორც ხალხური პოეზიისთვისაა დამახასიათებელი, ავტორები
ამ შემთხვევაშიც ცდილობენ, რაც შეიძლება, გმირულად წარმოაჩინონ
თანამემამულეთა ბრძოლა და სიამაყით აღწერენ 1812 წლის მღელვარე
დღეებს, როცა:

„... ყველა მოხელენი
იმალებოდნენ ხერელშია,
მხოლოდ ზოგი კი გასრისეს
ვინც ჩაუვარდათ ხელშია;
ზოგი კი იმალებოდა
უდაბურ ქალა-ტყეშია.
და ზოგიც იმალებოდა
ეშმაკებივით ხევშია“.¹

ამ მხრივ ძალზე საინტერესო მასალა მოგვანოდა ბ-ნმა ზ. ცინცაძემ.
ეს არის ალ. ოჩიაურის მიერ გაკეთებული ჩანაწერი 1937 წელს საპა-
ტიმროში ყოფნისას „ტროცკისტი“ ხევსურების: აპარეკა, გიორგი, მინ-
დია და სხვა ლიქოკელების, აგრეთვე, იმედა ნიკლაურის, უკანხადუე-
ლი ბეჟიტა ქერაულის, გუდანელი მინდია ჭინჭარაულის, ბარისახოელი
მამუკა ჭინჭარაულისა და სხვათა გადმოცემები 1813 წელს ხევსურეთ-
ში ალექსანდრე ბატონიშვილის შესაპყრობად ასულ რუსთა რაზმებთან
ადგილობრივი ხალხის გმირულ ბრძოლებზე.

ამ გადმოცემის მიხედვით, ალექსანდრე ბატონიშვილი თავდაპირ-
ველად ფშავში გახიზნულა, სადაც მას დიდი პატივით შეხვედრიან. იგი
დაბინავებულა ერთ გამოჩენილ მოსახლე მაჩხოსთან, რომელსაც ამის
შესახებ თიანეთში მდგომი რუსის ჯარის უფროსისთვის, გრ. ჩოლო-
ყაშვილისთვის უცნობებია. ბატონიშვილს, რომელიც ხშირად იცვლიდა
ადგილსამყოფელს, ხევსურეთში გადაუნაცვლებია. ჩოლოყაშვილის ასე-
ლისას კი უკვე დაღესტანს ყოფილა გახიზნული.

ჩოლოყაშვილი სასტიკად გასწორებია ბატონიშვილის ერთგულ ხევ-
სურებს; შატილი გადაუნვაეს, ქეიტირი დაუნგრევია... ხევსურებს

¹ 1812 წ. აჯანყება. ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება. III. თბილისი.
1967.

„დიაც-ყმანვილები“ სოფლიდან გაუხიზნავთ და ომში ჩაბმულან. სასტიკ ბრძოლებში მათ რუსთა ჯარის ერთ-ერთი მეთაური ყაფლანიშვილიც მოუკლავთ და „სხვა ჯარისკაცებიც მრავლად დაუხოცეს ჩოლოყაშვილ გრიგოლს“. ბოლოს, ტყვია-ნამალი რომ შემოჰკლებიათ, ხევსურები ხმალდახმალ გადაშვებულან ბრძოლაში. ამ დროს შექმნილა ერთი ლამაზი ლექსი გმირ ჭაბუკ გორელაურზე:

„აკუშის ჭალას ომია, სისხლსა წვიმს, ზეთი დარია,
ომობდა გორელაური, ყმანვილი უმეცარია.
ეტყოდა ამხანაგებსა, ურჯუას უგდით თვალია,
თოფისა ვერა გავიგე, ღმერთმა დალოცას ხმალია...
ნუ ხკედები, გორელაურო, ერთი ხარ, არვინ გრჩებისა,
შენსა დასა და დედასა მზე უდგას, უბნელდებისა,
შენი წილი და ნაწილი სხვათად სასწორად ხდებისა“.

იმავე გადმოცემით, პირველ შეტაკებაში ხევსურებს დაუმარცხებიათ მომხედურნი. ჩოლოყაშვილი დიდი დანაკლისით დაბრუნებულა „ქალაქ-ჩი“. ამის შემდეგ რუსებს დიდი ჯარი მოუგროვებიათ და „რუსებისად მიმდგარ ჩოფიკაანთ გიორგი ყაზბეგს ხლებიან...“

ასევე, ხალხის მიერ ომის მონაწილეთა და მისი ხელმძღვანელის ალექსანდრე ბატონიშვილის პატივისცემასა და სიყვარულზე მეტყველებს დღემდე შემორჩენილი უამრავი ხალხური ლექსი, თქმულება და ამბავი,¹ რომელთაც ნაშრომის სიმცირის გამო აქ ვერ მოვიყვანთ.

როგორც ვხედავთ, 1812 წლის ომს საკმაოდ დიდი რეზონანსი ჰქონია და ხშირადაც გამხდარა მეცნიერთა თუ შემოქმედთა ინტერესის საგანი. თუმცა, იგი ბოლომდე მაინც არ შეიძლება ჩაითვალოს შესწავლილად. აზრთა დიდი და რადიკალური სხვადასხვაობის გამო მასთან დაკავშირებული ბევრი საკითხი კვლავ ბურუსითაა მოცული და აუცილებლად საჭიროებს სწორი და მიუკერძოებელი სახით წარმოჩენას.

¹ „ამბავი ალექსანდრე ბატონიშვილზე, გაგონილი ოსი ბადურა საღბისაგან“. ჩანერილი ქართველი ოსების მიერ. „აკაკის კრებული“. VIII. ნაწ. II. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. I. 1989.

თავი II

XIX საუკუნის დასაწყისის საქართველოს

სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური

მდგომარეობა

მძიმედ ჩამთავრდა საქართველოსთვის ავბედითი XVIII საუკუნე. ქართველი ხალხი, რომელიც „თითქმის ორი ათასი წელიწადი იბრძოდა, სისხლსა ღვრიდა და ბოლოს, მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს თვითმყოფადობითი სული ისე დალია, რომ არავისი ვალი და ვახში არ დასდებია“,¹ ასე „უვალოდ და უვახშოდ“, მაგრამ, მასთან ერთად, უმეფოდ და უიმედოდ შედიოდა ახალ, XIX საუკუნეში.

ამ საუკუნეში, წინათაგან განსხვავებით, საქართველო საერთაშორისო ყურადღების ცენტრში აღმოჩნდა. მისკენ, ისე როგორც მთელი კავკასიის რეგიონისკენ, კვლავ მოიხედეს; იგი მოექცა ევროპისა და აზიის უდიდეს სახელმწიფოთა ინტერესების სფეროში, რასაც, თავის მხრივ, უმწვავესი წინააღმდეგობები მოჰყვა;

აქ ერთმანეთს შეეჯახა რუსეთის, ირან-თურქეთისა და ინგლის-საფრანგეთის პოლიტიკური, ეკონომიკური და სტრატეგიული ინტერესები, რაც შეუძლებელი იყო, მშვიდობიანი გარიგებებითა და შეთანხმებებით გადანეწყვტილიყო.

მაგრამ სამწუხარო ის იყო, რომ ეს ინტერესები და მისგან გამოწვეული წინააღმდეგობები საქართველოს ბედ-იღბალს სულაც არ ითვალისწინებდა და პერიოდის ქართველ პოლიტიკოსთა არცთუ აქტიური ცდების მიუხედავად, მუდმივი ბრძოლებით გატანჯული, ეკონომიკურად გაპარტახებული, ფუნქციამოშლილი ქვეყანა მის გარშემო წარმოქმნილ წინააღმდეგობათა ჯაჭვში არათუ არ მონაწილეობდა, არამედ უკიდურესად პასიური მეთვალყურის პოზიცია ეკავა და ფუნქციადაკარგული და არნახულად დასუსტებული ბედის აღსრულებასღა ელოდა თითქოს.

¹ ი. ჭავჭავაძე. ძვ. საქართველოს ეკონომიკური წყობის შესახებ. რჩეული ნაწარმოებები. ტ. IV. გვ. 190.

ყველაზე დიდ დაინტერესებას და შესაბამისად, აქტიურ პოლიტიკას საქართველოს მიმართ კვლავ რუსეთი ეწეოდა, რომელიც რეგიონში სიტუაციების გამწვავებისდაკვალად, სულ უფრო ძლიერდებოდა. „იმეორ კავკასიის მთიანეთის დამორჩილებისთვის, ოსმალეთის წინააღმდეგ მომავალი შეტაკებისათვის, სპარსეთზე გავლენის მოპოვებისა და, საერთოდ, შუა აღმოსავლეთის პოლიტიკურ ქიშპში ძლიერი გამოსვლებისათვის რუსეთს ეხლა ამეორ კავკასიაში სუსტი მოკავშირე – საქართველო აღარ აკმაყოფილებდა. სამხედრო-ფეოდალურ იმპერიას აქ მტკიცე დასაყრდენის შექმნა გადაეწყვიტა. ამისათვის კი აღარ კმაროდა სუსტი საქართველოს მოკავშირეობა, არამედ საჭირო იყო მისი ქვეშევრდომობა“.¹

საამისოდ XVIII ს. მიწურულისთვის რუსეთს შესანიშნავი პირობები შეექმნა; მას შეეძლო, კარგად ესარგებლა აქ ირანისა და თურქეთის მიერ გატარებული მცდარი და წარუმატებელი, მაგრამ გამანადგურებელი პოლიტიკით და აქაურ ხალხთა განმათავისუფლებლის მისია აეღო ხელში. მით უფრო, გიორგი XII-ის ნახევრად ფორმალური მეფობის წლებში კიდევ უფრო გაუსაძლის მდგომარეობაში ჩავარდნილ ქართველობას თითქმის დავიწყებოდა ჩრდილოელი „მეგობრის“ არცთუ შორეული გაკვეთილები და მომავლის იმედები, ნებით თუ უნებლიედ, კვლავ აქეთ მიემართა.

ასეთ პირობებში, გაჭიანურებული ფეოდალური ურთიერთობებით, დიდი თუ მცირე ომებით შემცირებული მოსახლეობით, მძიმე ეკონომიკური პრობლემებითა და შიდა თუ გარე წინააღმდეგობებით დაკავებული სამეფო სახლი და მისი გარემოცვა, ფაქტობრივად იძულებითი ნესით წარმართავენ საგარეო ურთიერთობებს, რომელიც აბსოლუტურად უსუსურად გამოიყურება იმ დროის ზესახელმწიფოთა თვითნებობაზე, ძალადობასა და დაუნდობლობაზე დამყარებულ პოლიტიკასთან.

ყოველივე აქედან გამომდინარე, აღ. საქართველოს ბედი, მისი დამოუკიდებლად ყოფნა-არყოფნის საკითხი, ფაქტობრივად, ჯერ კიდევ გიორგი XII-ის სიცოცხლეშივე იყო გადაწყვეტილი. მისი გარდაცვალების შემდეგ კი საბოლოოდ ცხადი გახდა ქართველ პროგრესულ ძალთა

¹ 6. ბერძენიშვილი. საქართველო XIX საუკუნის I მეოთხედში. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი II. საქართველოს მეც. აკადემიის გამოცემა. თბილისი. 1965. გვ. 248.

ყველაზე მოკრძალებული სურვილისა და იმედის – ქვეყნის ავტონომიზაციის პრინციპზე მოწყობის შეუსრულებლობაც კი.¹

რუსეთი ჩქარობდა; მისი სამხედრო მდგომარეობა სპარსეთ-ოსმალეთის წინააღმდეგ მეტისმეტად იყო გართულებული, ნაპოლეონთან ომიც გარდაუვალი ჩანდა. აღმოსავლეთში დაძაბული ვითარება კეკლუცობის დროს და საშუალებას აღარ იძლეოდა და რუსეთმაც მოიშორა ისედაც ამდენი ხნის ტარებით მობეზრებული მზრუნველი მეგობრისა და მფარველის ნილაბი და ქვეყნის აშკარა ანექსიაზე გადავიდა.² 1801 წლის 18 იანვარს პეტერბურგში გამოქვეყნდა პავლე პირველის მანიფესტი, რომლის მიხედვითაც ქართლ-კახეთი გუბერნიად გამოცხადდა. შემუშავდა ახალი მმართველობის წესები, დაინიშნა გენერალ-გუბერნატორი.

დამპყრობლური გეგმების განხორციელებისთვის რუსეთს საგარეო პირობებიც დიდად უწყობდა ხელს. ინგლისელთა დახმარების მიუხედავად, მრავალწლიანი ბრძოლებით ღონემიხდილ სპარსეთს ამიერკავკასიაში აქტიური მოქმედება უკიდურესად გაძნელებოდა.³ სპარსეთზე უფრო სუსტი და უმოქმედო ოსმალეთი გამხდარიყო, რომელიც საქართველოს გამო რუსეთთან ესოდენ საჭირო, ძლივს მიღწეულ კეთილმეგობრულ ურთიერთობას არ გაიფუჭებდა.

საფრანგეთი, ამ ეტაპზე, ინგლისის წინააღმდეგ რუსეთის მოკავშირედ დათანხმებას ფიქრობდა. ინგლისს, ნაპოლეონის გამოისობით, საკუთარი თავი გასჭირვებოდა და საქართველოს, რომელსაც სპარსეთის ინტერესებში შემაჯალ სუბიექტად მოიაზრებდა, რეალურ მორალურ და მატერიალურ ხელშეწყობას ვერ აღმოუჩენდა. თავად სპარსეთში ფათალი-შაჰი ქვეყნის აღმოსავლეთი ნაწილის შემომტკიცებით იყო დაკავებული.⁴

ასეთ რთულ სიტუაციაში ამგვარ ხელსაყრელ შემთხვევას რუსეთი არაფრის დიდებით არ გაუშვებდა ხელიდან. საქართველოს დაპყრობით იგი არამარტო ბუნებრივად და ეკონომიკურად მდიდარ მხარეს იძენდა, არამედ, უმნიშვნელოვანეს სტრატეგიულ პლაცდარმსაც ეუფლებოდა, საიდანაც შეეძლო განეხორციელებინა შეტევები თურქეთის სამფლო-

¹ მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს გაუქმება და რუსეთთან შეერთება. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. V. გვ. 814.

² იქვე. გვ. 262.

³ А. Р. Ионенесян. Присоединение Закавказья к России и международные отношения в начале XIX столетия. Ереван. * 1958. გვ. 21.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 426.

ბელოებსა თუ ამიერკავკასიის სახანოებზე.¹ ამ პირობებში, საქართველო რუსეთისათვის კავკასიის ერთიანი დაპყრობისა და მასზე ბატონობის ცენტრი ხდებოდა.

იმპერიის მმართველობა ცდილობდა, საქართველოს შეერთება ნებაყოფლობითი, მეგობრულ-მფარველობითი საბურვლით დაეფარა. ამით ის თავის ძლიერებისა და ჰუმანურობის დემონსტრირებას და, მასთან ერთად, მომავალში „შემოსაერთებელი“ ხალხის თვალში ავტორიტეტის შენარჩუნებას ფიქრობდა.

ამის გამო, იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა თავისი წინამორბედის ხელმოწერილი მანიფესტის გადასინჯვა მოითხოვა, რის შემდეგაც, 1801 წლის 12 სექტემბერს, ფორმალური დასკვნების საფუძველზე, როგორც მოსალოდნელი იყო, ხელი მოაწერა მანიფესტს ერთხელ უკვე შემოერთებული აღ. საქართველოს რუსეთთან შეერთების შესახებ. ეს იყო ქვეყნის მრავალწლოვანი უსუსური და სავალალო პოლიტიკური ცხოვრების ლოგიკური შედეგი, რითაც დასრულდა ქართლ-კახეთის სამეფოს არსებობა და იგი რუსეთის გუბერნიად გამოცხადდა.

სახელმწიფოებრიობის დაკარგვას ბუნებრივად მოჰყვა რუსული მმართველობის დამყარება, რომელიც გარდამავალი საფეხურებისგან შედგებოდა.

ჩვენ დანვრილებით არ შევჩერდებით იმ ეტაპებსა და სამსახურებზე, რომელიც უმაღლეს თუ ადგილობრივ მმართველობაში იქნა შემოღებული. ვიტყვით მოკლედ, რომ ადმინისტრაციული დანაწილებით ქართლ-კახეთი ერთ გუბერნიად გაფორმდა, რომელსაც თავდაპირველად კვლავ საქართველო ეწოდებოდა. ქვეყანა ხუთ მაზრად და ხუთ დისტანციად დაიყო, შესაბამისად შეიქმნა საერობო პოლიციები და მაზრის სასამართლოები.²

უსამართლობა იქნებოდა იმის თქმა, რომ ამ დროის რუსულ მმართველობით ლონისძიებებს არ ჰქონდა არავითარი პროგრესული აზრი და მნიშვნელობა; უდავოა, რომ საქართველოში შემოდიოდა, მართალია, დაუხვეწავი და არასრულყოფილი, მაგრამ აქ არსებულზე უკეთესი სოციალურ-პოლიტიკური სისტემა. მაგრამ მთელი უბედურება იმაში იყო, რომ ცარიზმი ამას „ქართულად“, აქაურ თავისებურებათა გათვალისწინებით, ადგილობრივი ინტერესებით კი არ ახორციელებდა,

¹ ნ. როდონაია. საქართველოს გლეხთა მოძრაობის ისტორიიდან. თბილისი. 1980. გვ. 13.

² ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 259.

პირიქით, ქართული სახელმწიფოებრიობის ყოველნაირი ნიშნების აღმოფხვრით აქ რუსთა მყარად და საბოლოო ფეხის მოსაკიდებლად საჭირო ნიადაგს ქმნიდა.¹

ამ მიზეზით, როგორც ო. ჟორდანია აღნიშნავდა, „Экономическое и духовное развитие грузинского народа проходило в мучительно трудных условиях национально-колониального гнета самодержавия“.²

ამასთან დაკავშირებით შენიშნავდა ნ. ბერძენიშვილი, რომ „ქართველ ხალხს კავშირი რუსეთთან სულითა და გულით სურდა, მაგრამ სურდა სწორედ იმისთვის, რომ „გამოხსნა-აღდგომა“ მას „ქართველობით შესძლებოდა“.³ ახალ მართვა-გამგებლობაში ქართველთა მონაწილეობა კი არათუ იზღუდებოდა, არამედ ყველაფერი იმის ამოძირკვა და მიწის პირისაგან აღგვაც მიმდინარეობდა, რასაც „ქართველი“ და „ქართული“ ერქვა.

რადიკალურად განსხვავებული აღმოჩნდა, აგრეთვე, „რუსი და ქართველი ხალხის კულტურა, სამართალი, საზოგადოებრივი და პოლიტიკური განვითარების დონე“... სხვადასხვა იყო მმართველობითი ფორმებიც, რომელიც ოდნავადაც არ ითვალისწინებდა საქართველოს ინტერესებს და მთლიანად რუსულ ფეოდალურ ხასიათს ატარებდა. „ასე რომ, რუსული მმართველობითი წესები შიშველ ადმინისტრირებად და შეუფერებელ, მოუმზადებელ ღონისძიებად რჩებოდა და ნაძალადეობის ხასიათს ატარებდა“.⁴

ნაძალადეობის გარდა, ახალი მმართველობის შემოღების პროცესს ნაჩქარევობაც ახასიათებდა, რაც გარკვეული ობიექტური და სუბიექტური მიზეზებით აიხსნებოდა.

ობიექტური იყო იგი იმდენად, რამდენადაც გართულებული საერთაშორისო მდგომარეობიდან გამომდინარე, რეგიონში არსებული მწვავე წინააღმდეგობები რუსეთს არ აძლევდა დამპყრობლური პოლიტიკის ნელ-ნელა, ლოიალურად განვითარების დროსა და საშუალებას.

¹ მ. დუმბაძე. მეფის რუსეთის პოლიტიკა ქართლ-კახეთში XIX ს-ის დამდეგს და ქართული საზოგადოება. საქართველოს ისტორია. დამხმარე სახელმძღვანელო. 1958. გვ. 398.

² О. К. Жордания. К вопросу о революционной ситуации в Грузии в конце 50-х 2 нач. 60-х гг. XIX в.* თბილისი. 1971. გვ. 9.

³ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 255.

⁴ იქვე. გვ. 262.

ასეთ დროს კი იგი, საამისო სურვილიც რომ ჰქონოდა, ქართველთა მოთხოვნებს ვერ გაითვალისწინებდა. რეგიონში შექმნილი რთული და დაძაბული მდგომარეობა დამყრობელს ვერ მისცემდა მხარის სოციალური და ეკონომიკური განვითარების ხელშეწყობის თუნდაც ფორმალური ღონისძიებების განხორციელების საშუალებას. რუსული მმართველობის დამკვიდრებას უდავოდ დიდად წაადგებოდა მის მიერ ადგილობრივი სოფლის მეურნეობის, მრეწველობის, ვაჭრობის განვითარების ტენდენციების ხელის შეწყობა, რაც გააძლიერებდა აქ უკვე არსებულ კაპიტალისტურ ელემენტებს¹ და გარკვეულწილად შეამცირებდა ეროვნულ წინააღმდეგობრიობას. პირიქით კი, ხდებოდა სოციალური და კოლონიური ჩაგვრის უღელში საქართველოს მოსახლეობის მწარმოებელი ფენა უმძიმეს პირობებში წარმართავდა საქმიანობას. წინააღმდეგობრივ მოძრაობათა ჩაქრობაში დასაქმებული რუსული მმართველობა კი არათუ აუმჯობესებდა, კიდევ უფრო ამძიმებდა მათ სოციალურ ყოფას. მაგალითად, 1806-1809 წწ. რუსეთის ჯარის რაოდენობის გაათმაგების გამო საქართველოში გადასახადის სახით და შესყიდვით მიღებული პურის რაოდენობა ორჯერ და მეტად გაიზარდა. ეს ტენდენცია მომდევნო წლებშიც გრძელდებოდა.²

სუბიექტურად უნდა აიხსნას ის გაუგონარი, თუნდაც თვითონ რუსეთისათვის არაფერი კარგის მომტანი, მათსავე ცინიზმზე, დაუნდობლობასა და სიბრყველზე დამყარებული კოლონიური პოლიტიკა, რომელშიც ჩართული იყო ყველა რუსი მოხელე, უმაღლესი საერო თუ სამოქალაქო მოხელიდან მოყოლებული, რიგითი სალდათით დამთავრებული.

რუსეთის მთავრობამ, იმის მაგივრად, რომ ახლად შემოერთებული ქვეყნის მართვა-განმგებლობა საგანგებოდ შერჩეულ, კომპეტენტურ პირთათვის მიენდო, რომელნიც შეძლებდნენ თუნდაც მინიმალურად გაენიათ ანგარიში ადგილობრივი თავისებურებებისათვის, ახლად შემოერთებული ქვეყნის ბედ-ილბალი სავსებით შეუფერებელ მოხელეებს ჩაუგდო ხელში.³

¹ ნ. როდონაია. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 15.

² ი. ანთელავა. მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის. „საქართველოს მოამბე“. 1959. 5. გვ. 229.

³ ე. ორჯონიკიძე. რუსული მმართველობის დამყარება საქართველოში XIX ს. I ნახევარში. თბილისი. 1991. გვ. 21.

კავკასიაში გამოგზავნილი კადრები საოცრად დაბალ დონეზე იდგნენ როგორც პროფესიული, ისე ზნეობრივი თვალსაზრისით. ყველაფერი ეს კი, „მართვის საპოლიციო მეთოდები, სათანადო და ნიჭიერ მოხელეთა ნაკლებობა, მხარის საჭიროებათა უცხოობა და ბოროტად მოხმარება არ იძლეოდა ადგილობრივ მოსახლეობასთან დაახლოების საშუალებას. პირიქით, ისინი ხდებოდა მასიური უკმაყოფილების საფუძველი, რისი ხმაც ყოველთვის აღწევდა პეტერბურგამდე“.¹

სწორედ ამის შესახებ აღნიშნავდა არ. ჯორჯაძე, რომ „მოღლილნი ბრძოლებით, გარემოცულნი მუსლიმანთა მტრული სამფლობელოებით, ქართველები რუსეთს შესცქეროდნენ და იქიდან მოელოდნენ ხსნას. მაგრამ შემოდგა თუ არა მან ფეხი ჩვენს ქვეყანაში, იმ წამსვე იგრძნო ხალხმა იმედის მწარე გაცრუება და რუსეთის წინააღმდეგ იარაღი აიღო“.²

ყველაფრიდან ჩანდა რომ, მეფის ხელისუფლება ჯეროვნად ვერ აფასებდა ქართველთა პოტენციას, რომელსაც უკვე მიწასთან გასწორებულად თვლიდა. მადლობა ღმერთს, უკიდურესად დასუსტებულ ქართველ ხალხს მაინც აღმოაჩნდა წინააღმდეგობის, თუნდაც, არსებობისთვის ბრძოლის ძალა და სურვილი.

კოლონიური უღლით დამძიმებული და შეურაცხყოფილი მოსახლეობა პროტესტს სულ უფრო აქტიური ფორმით გამოხატავდა. ამ მიზეზით, როგორც ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავდა, აქ „აჯანყებები“ უფრო მეტი იყო, ვიდრე სხვაგან, ვიდრე თვით რუსეთში.³

პირველმა ძლიერმა გამოსვლამ, რომელსაც სათავეში ქართველი თავადაზნაურობა ჩაუდგა, სწორედ კახეთში, კელმეჩურში იჩინა თავი 1802 წ. ივლისში, რომელიც, მართალია, „მალე ჩააქრეს..., მაგრამ უკმაყოფილება მთელს საქართველოს მოედო და დატყვევებას ვინც გადაურჩა, განიფანტნენ და მთელს ქვეყანაში განთესეს უკმაყოფილების თესლი“.⁴

ასე რომ, დამპყრობელთა წინააღმდეგ სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა იწყებოდა, რომელსაც ქართული არისტოკრატია უდგებო-

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 40.

² არ. ჯორჯაძე. ეროვნული პრობლემების გარშემო პოლემიკური წერილები. თბილისი. წიგნი I. თბილისი. 1911. გვ. 78.

³ ნ. ბერძენიშვილი. რეცენზია ა. კიკვიძის ნაშრომზე „საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა საქართველოში XIX ს.-ში (ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა)“. საქართველოს მეც. აკად. ისტორიის ინსტ. შრომები. ტ. I. 1955. გვ. 470.

⁴ აღ. ფრონელი. მთიულეთი 1804 წელს. თბილისი. 1894. გვ. 16.

და სათავეში. ასეთ სიტუაციაში კელავ ამოქმედდა ბაგრატიონთა გენეტიკური კოდი, რომელიც მათსავე სიძლიერესა და სიმრავლეზე იყო დამყარებული. „ბაგრატიონები, რომელთაც რამოდენიმე საუკუნე დაუნანებლად სისხლი ღვარეს საქართველოს ერისა და მისი სარწმუნოების დაცვისათვის, რისთვისაც ჯეროვნად დაიმსახურეს ჩვენის საზოგადოებისა და ეკლესიის წინაშე პატივი და დიდება“¹, ახლაც ბრძოლის ავანგარდში იყვნენ.

დამპყრობლური გეგმების იოლად განხორციელებისთვის რუსი მოხელეები თავიდანვე შეეცადნენ, გამოეყენებინათ სამეფო სახლის წევრებს შორის ერეკლე II-ის სიცოცხლეშივე არსებული ქიშპი, რამაც მათ თავის დროზე საქართველოს დაპყრობა გაუადვილათ.

ამ მიზნით, ჯერ კიდევ მანიფესტის გამოცხადებამდე, კავკასიაში მოვლინებული რუსი მოხელეები (დიპლომატები) აქტიურად ერევიან ტახტის მაძიებელ ბაგრატიონთა ურთიერთობაში, რომელიც ამის გარეშეც საკმაოდ იყო გართულებული. თავად-აზნაურთა უმრავლესობა იულონ ერეკლეს ძის მხარეზე იყო. ამ დასის სიძლიერეს აპირობებდა ერეკლეს შემტევი ქვრივის – დარეჯანის ხელმძღვანელობა. დანარჩენი ბატონიშვილები აქტიურად ცდილობდნენ სხვადასხვა შინაურ თუ გარეულ ძალთა მიმხრობას. თეიმურაზი სურამში იკრებდა მომხრე თავად-აზნაურებს, ვახტანგ ბატონიშვილს მთიულების დახმარებით საქართველოს სამხედრო გზის გადაკეტვა და რუსთა იზოლაცია-განადგურება გადაწყვიტა, ახალგაზრდა ლევან ბატონიშვილი ოსთა მხარში დგომით დიდ პრობლემებს უქმნიდა და საგონებელში აგდებდა რუსებს. იმერეთს შეხიზნული იულონი და ფარნაოზი სოლომონ II-სა და ლეკ-ოსმალების მოკავშირეობაზე აკეთებდნენ გათვლებს, დაულალავი ალექსანდრე ბატონიშვილი კი სპარსეთის კარის დახმარებით გეგმავდა სახელმწიფოებრიობის აღდგენას.

ყველაზე სავალალო რუსთათვის ის იყო, რომ, მათთვის მოულოდნელად, მეფობის მოშლითა და უარესი პერსპექტივებით დაშინებული და გონსმოსული ბატონიშვილები, თითქოს გაერთიანდნენ და „დალუპული საქმის გამოსწორებას ერთად შეეცადნენ“.²

¹ ზ. ჭიჭინაძე. სახსოვარი ბატონიშვილის ალექსანდრეს ძის ირაკლის გარდაცვალებაზე. თბილისი. 1882. სიტყვა არხიმანდრიტის გრიგორისი. გვ. 21.

² ნ. ბერძენიშვილი. რეცენზია ა. კიკვიძის ნაშრომზე... გვ. 78.

მდგომარეობა თანდათანობით იძაბებოდა და საქართველოში მყოფ რუს ოფიცრებს სულ უფრო მეტად ეუფლებოდათ ვარშავის ბედის გაზიარების შიში.¹

ამ მხრივ ნიშანდობლივია 1802 წლის ზაფხულში გენერალ ლაზარევის მიერ კნორინგისადმი მიწერილი წერილი, რომლითაც იგი იტყობინებოდა: „ადგილობრივი თავადებიდან და დიდებულებიდან რუსთა ერთგული მცირედი დარჩა. ორივე დედოფალი, რომელნიც აქამომდე მტრულად იყვნენ ერთმანეთთან განწყობილნი, ეხლა შეთანხმებულად მოქმედებენ“.²

ამ სიტუაციაში მმართველობას ყველაზე მეტად სამეფო ოჯახის წევრები აფიქრებდა. იგი სულ უფრო მეტად რწმუნდებოდა, რომ ადგილობრივი მოსახლეობის მხარდაჭერით გათამამებულ ბაგრატიონთა საქართველოში დარჩენა შეუძლებელს გახდიდა დამპყრობლური პოლიტიკის სრულად და დაგეგმვებით განხორციელებას და იმპერატორის კავკასიურმა სამსახურებმაც მიზნად მათი სასწრაფოდ რუსეთში „ნებაყოფლობითი“ გასახლება დაისახეს. პირველ რიგში, მათ პეტერბურგში მყოფ ბატონიშვილებს: იოანეს, ბაგრატს, მირიანსა და მიხეილს აუკრძალეს სამშობლოში დაბრუნება და მაღალი პენსიებითა და მამულებით გადაუწყვიტეს დარჩენილი ცხოვრების იქ გატარება.

მაგრამ, რუსთათვის სამწუხაროდ, უხვი პენსიების, მამულებისა თუ მაცდუნებელი რეგალიების მიუხედავად, უცხო მხარეში უზრუნველ ცხოვრებას ბატონიშვილები თავიანთ პატივყაყრელ და გალატაკებულ სამშობლოში დარჩენას ამჯობინებდნენ, რითაც საგონებელში აგდებდნენ იმპერატორს.

ამ უკანასკნელს ორი გზა რჩებოდა, პირველი, ბაგრატიონთა იძულებითი გასახლება, რაც, ვიმეორებთ, შექმნილ საგარეო ურთიერთობათა ფონზე რუსეთისათვის საკმაოდ არახელსაყრელად გამოიყურებოდა, რამდენადაც, ეს მაგალითი დააფრთხობდა მომავალში „ნებაყოფლობით მფარველობაში“ შესასვლელ ხალხთა მმართველებს. აგრეთვე, მოსალოდნელი იყო, ამას მოჰყოლოდა ქართველი ხალხის აღშფოთება, რაც ისედაც დაძაბულ მდგომარეობას კიდევ უფრო გაართულებდა. ბაგრატიონებისა და მათი მომხრე თავადაზნაურობის თავიდან მოცილების

¹ Письмо ген.-м. Лазарева ген.-л. Кноррингу, от 5-го августа 1802 года. АКАК. Тифлис.* ტ. I. გვ. 356-361.

² Письмо майора Алексева Лазареву от 3 авг. 1801 г.* აქტები. ტ. I. გვ. 342-343.

მეორე გზა მათი პოლიტიკური დამნაშავეების სტატუსით გადასახლება იყო. რუსული მმართველობა, რომელმაც ვერც ახლა შეძლო ყალბი მფარველის ნიღაბის ბოლომდე ტარება, კვლავ შეელია საერთაშორისო ავტორიტეტს და დაპყრობითი მიზნების აუცილებელი და დროული გატარებისათვის ორივე ზემოხსენებული ხერხი ერთნაირად გამოიყენა.

ყოველივე ამას ძლიერი ძალა და ხელი ესაჭიროებოდა და იმპერატორმაც ამ მოსაზრებით, უკან გაიწვია სუსტი, ანგარებიანი და უავტორიტეტო კნორინგი და 1803 წლის თებერვლის დასაწყისში საქართველოში ახალი მთავარმართებელი, „სახელოვანი და მამაცი სარდალი“ პავლე ციციანოვი გამოგზავნა.¹

ძირძველი ქართული ფეოდალური არისტოკრატიის შთამომავლის, „ქართული მიწის შვილის“ (იმპ. ალექსანდრე I) ამ თანამდებობაზე დანიშნებით იმპერატორი ხარკს უხდოდა ქართველ ფეოდალთა ზედა ფენის ინტერესებს, ამასთან, კავკასიას აბარებდა ნიჭიერ, ნაცად, უნარიან და ერთგულ, რუსული პოლიტიკის ულმოებელ გამტარებელ „მრისხანე თავდასა“ და „მამაც გენერალს“ (ალ. სუვოროვი).²

ციციანოვი, მართლაც, საოცარი მონდომებითა და ერთგულებით შეუდგა საქმეს.

ყველაფერთან ერთად მას შემოქმედებითი ფანტაზიაც უხვად აღმოაჩნდა და იმპერატორის კარის დირექტივებს საკუთარიც ბლომად დაამატა. სწორედ მან დაუდო სათავე კავკასიაში, და კერძოდ, საქართველოში, ქართველი ერის დეგრადაციასა და გაქრობას კოლონიზატორულ კურსს, რომელმაც მომავალში დიდი გაქანება შეიძინა. ამ კურსის ნაწილი იყო მთავარმართებლის ინიციატივით საქართველოში ათასობით სომეხის, აისორის და სპარსეთის აზერბაიჯანელის ჩამოსახლება.³

ციციანოვმა, რომელიც კავკასიას 1806 წლამდე მართავდა, სამეფო სახლის მიმართ სიცოცხლის ბოლომდე უკომპრომისო და შეურიგებელი პოლიტიკის გატარებითაც გამოიჩინა თავი.⁴

უპირველესად, მან დაარწმუნა იმპერატორი, რომ საქართველოში მშვიდობის დასამყარებლად აქედან ბაგრატიონთა სასწრაფო გადასახლება იყო საჭირო, რაზეც მალევე მიიღო იმპერატორის პასუხი:

¹ ს. ესაძე. Историческая записка об управлении Кавказом. * ტ. I. გვ. 29.

² მ. დუმბაძე. მთავარსარდალი ციციანოვი საქართველოში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. V. გვ. 837.

³ 6. ბერძენიშვილი. დასახლებული ნაშრომი. გვ. 340.

⁴ ო. მარკოვა. დასახლებული ნაშრომი. გვ. 41.

„როგორიც არ უნდა სამწუხარო იყოს ჩემთვის ის მდგომარეობა, რომელშიც იმყოფება სამეფო სახლი, მაინც საჭიროდ ვთვლი მათ დაუყოვნებლივ გადასახლებას“ – იწერებოდა ალექსანდრე I.¹

ამით გახალისებულმა ციციანოვმა აქტიურად მიჰყო ხელი იძულებითი ღონისძიებების გატარებას. მან ბატონიშვილებსა და დედოფლებს ყმები ჩამოართვა და ხაზინას გადასცა. ბაგრატიონებზე დაუფარავი ძალადობა დაიწყო.

1803 წლის 19 აპრილს რუსეთში ძალით გადასახლეს გიორგი XII-ის ქერივი დედოფალი მარიამი, რასაც, როგორც ცნობილია, შეენირა იმპერატორის უერთგულესი გენერლის, ლაზარევის სიცოცხლე.² საქართველოს უკანასკნელი „დედოფალი ბრალეულ ყვეს... და შვილებითურთ თვისით, რომელნიცა იყვნენ მას ჟამსა ფრიად წვრილმანი ასაკითა, ნაიყვანეს როსიად, რომლისა ჭვრეტა მჭვრეტელთათვის იყო საზარო“.³

ეს ფაქტი თავისთავად ძალზე საგულისხმოა იმდენად, რომ ჯერ ერთი, გენერლის სითავეხედე და მოქმედება (რაც მისი სიკვდილის მიზეზიც გახდა) მოწმობს, რაოდენ დიდი იყო საიმპერატორო კარისათვის ბაგრატიონთა სახლის წევრების საქართველოდან გასახლების სურვილი. მეორეს მხრივ კი, დედოფლის მიერ თავხედი რუსი დიდმოხელის განგმირვის ფაქტი ადასტურებს, ბაგრატიონთა მიზნის უკიდურესობას – არცერთ შემთხვევაში არ მიატოვონ გასაჭირში ჩავარდნილი საკუთარი ქვეყანა და ხალხი.

ცოტა მოგვიანებით, 1803 წლის 25 ოქტომბერს, რუსეთის გზას იძულებით გაუყენეს ერეკლე II-ის ქერივი დარეჯანიც. ყველაზე ბოლოს კი, მთიულეთის „აჯანყების“ დამარცხების შემდეგ, ბატონიშვილები იულონი და ფარნაოზი გადაასახლეს რუსეთს. ამის შემდეგ საქართველოში ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის წევრთაგან ფაქტობრივად აღარავინ დარჩა. მათი „დიდი უმრავლესობა რუსეთში იყო გადასახლებული, დანარჩენი კი, სამშობლოდან გადახვენილი, მეზობელ ქვეყნებში აფარებდა თავს“.⁴

ამ საკითხის განხილვისას ჩვეულ პარადოქსებში ვარდებიან საკითხის საბჭოელი მკვლევრები. ისინი ურთიერთგამომრიცხავ აზრებს

¹ Рескрипт Александра I Цицианову от 7 марта 1803 г. АКАК. * ტ. II.

² თამარ და აკაკი პაპაევი. მარიამი, საქართველოს უკანასკნელი დედოფალი. ბუენოს აირესი. 1906.

³ თეიმურაზ ბაგრატიონი. ახალი ისტორია. გვ. 69.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 279.

ავითარებენ, როცა, ერთი მხრივ, ცდილობენ დაამტკიცონ, რომ „ბაგრატიონთა შეხედულებანი სახელმწიფოს შესახებ გამომდინარეობდა მხოლოდ მათი კერძო ფეოდალური ინტერესებიდან. მათთვის წინა პლანზე იდგა ოჯახი და არა სახელმწიფო ინტერესები“, ხოლო, მეორე მხრივ, მიუთითებენ, რომ ისინი უარს ამბობენ რუსეთში ნებაყოფლობით წასვლაზე, სადაც მათი საცხოვრებელი პირობები თუ მათთვის გამოყოფილი სუბსიდიები (წელინადში დაახლოებით 60 ათასი მანეთი) დიდად სჭარბობდა იმ შემოსავლებს, რასაც ისინი საქართველოში იღებდნენ.¹

იმავე ისტორიკოსებს ავიწყდებათ იმის აღნიშვნაც, რომ ამ „სიკეთეთა“ საპირისპიროდ, რუსულმა მმართველობამ ხაზინაში გადაიტანა სამეფო სახლის მამულები, საიდანაც მიღებული შემოსავალი საქართველოს საშემოსავლო ფონდში იქნა გადარიცხული; რომ სახაზინო გლებთა თანრიგში გადავიდნენ სამეფო სახლის ყმები, რის შედეგადაც ხაზინას გადაეცა საქართველოს სამეფო ოჯახის სამფლობელოთა 5800-ზე მეტი საგლეხო კომლი 34421 სულით.²

მამულს იძულებით მონყვეტილი ბაგრატიონები ფიქრით და აზრით მუდამ სამშობლოსთან იყვნენ და ერთ ხელსაყრელ შემთხვევასაც არ უშვებდნენ ხელიდან, რომ საქართველოში არ შემოჭრილიყვნენ და თავისუფლებისათვის ბრძოლის ცეცხლი არ გაეჩაღებინათ.

ბაგრატიონთა მოცილების შემდეგ რუსული მთავრობა შეეცადა, მათ სანაცვლოდ საკუთარი ფენომენი გაეძლიერებინა და საქმეში თვითონ ქართველი თავადაზნაურობა გამოეყენებინა. საამისოდ მათ პრივილეგიები აღუთქვეს, მისცეს განსაკუთრებული შეღავათები განათლების მისაღებად, დაუშვეს უფლება, თავიანთ ნებაზე წარემართათ კოოპერაციული საქმიანობა.³ ციციანოვმა გამოსცა სპეციალური მოწოდება, რომ „ქართველი თავადაზნაურობა შეიძენს ყველაფერს, რაც მისი ღირსების მხარდაჭერასა და სარგებლობას ემსახურება, რადგან ისინი დამყარებულია დიდ ფუძემდებელთა ჩვენი საერთო სამშობლოს – ძლიერი რუსეთის იმპერიის წმიდათა წმიდა კანონებზე და თავადაზნაურობამ ესოდენ მრავალი მაგალითით აღნიშნა ამ კანონების კეთილდღეობა“.⁴

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 167.

² ი. ანთელავა. სახელმწიფო გლეხები... გვ. 18.

³ ა. კიკიძე. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 48-49.

⁴ აქტები. ტ. II. გვ. 187.

თავად-აზნაურთა გადასაბირებლად დამპყრობლებმა რუსეთში მცხოვრებ ქართველ პირთა ავტორიტეტის გამოყენებაც სცადეს. ამ მხრივ ნიშანდობლივია ლეგენდარული გენერლის პეტრე ბაგრატიონის წერილი ოთარ ამილახერისადმი, სადაც იგი მოძღვრავს ქართველ თავადებს: „თქვენ მოვალენი ხართ მთელი ერთგულებით ემსახუროთ ხელმწიფესა და თქვენს ქვეყანას და გულითადად გირჩევთ, აღმოუჩინოთ, შეძლებისდაგვარად, დახმარება თქვენთან არსებულ ჯარს პურიტა და სხვა საჭირო ნივთებით, რისთვისაც სასყიდელს მიიღებთ ხელმწიფისაგან“.¹

ამ და ბევრ მის მსგავს მოწოდებებს ხალხით აჰყვა ბევრი ქართველი დიდებული. მათმა ნაწილმა საკუთარი ხალხის წინააღმდეგ იარაღის აღებაც არ ითაკილა და თავისი ქმედებებით, ზოგიერთ შემთხვევაში, დამპყრობელსაც კი გადააჭარბა.

თუმცა, ძირითადად, ქართველი თავადობა ამ ეტაპზე მყარად დარჩა ეროვნულ პოზიციებზე და დამპყრობლის იდეოლოგიის დაჟინებული მტკიცებების სანინააღმდეგოდ, ეროვნული თვითმყოფადობის გადარჩენისათვის დაწყებულ მოძრაობას კვლავ ქართული ფეოდალური არისტოკრატია ჩაუდგა სათავეში. ეს ლოგიკურიც იყო, რამდენადაც ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენით სამეფო ოჯახის შემდეგ ყველაზე მეტად თავადაზნაურობა იქნებოდა დაინტერესებული არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ამით იგი საკუთარ ინტერესებს იცავდა, არამედ, ბუნებრივად აგრძელებდა იმ მარადიული ფუნქციის შესრულებას, რომელიც მას ისტორიამ ქვეყნის ცხოვრებაში განუსაზღვრა.

ეს გენეტიკური კოდი კვლავაც აგრძელებდა მოქმედებას და პირადი ამბიციებისა და მისგან გამომდინარე უამრავი შეცდომების (არცთუ იშვიათად კი, ღალატის) მიუხედავად, ქართული ფეოდალური არისტოკრატია ახლაც ეროვნული ფლაგმანის როლს ასრულებდა. უმეფოდ დარჩენილი, პატივ და უფლებააყრილ ქვეყანაში, მისთვის ესოდენ დიდი შეჭირვების ჟამს ეს მისია კიდევ უფრო ძლიერდებოდა და ქართველი თავადაზნაურობა მზად იყო, საკუთარ ხალხს სამშობლოს გადარჩენისათვის ბრძოლაში იარაღით ხელში გასძლოლოდა წინ.

ყველაფერი ამის შემხედველი მმართველობა სულ უფრო რწმუნდებოდა, რომ ქართული არისტოკრატია იოლად არ შეურიგდებოდა მამულისა თუ საკუთარი პრივილეგიების დაკარგვას და მზად იყო, ყველა

¹ საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივი. ძვ. დოკუმენტების განყოფილება. ფ. 226. ს. 6119. გვ. 1-2 (წერილი დათარიღებულია 1806 წ. 30 აპრილით).

საშუალებით, მშვიდობიანი ფორმით დანყებული, სისხლიანი ბრძოლით დამთავრებული, დაეცვა ქვეყნისა და საკუთარი უფლებები, რითაც დიდად უშლიდა ხელს დამპყრობელს პოლიტიკური და სოციალური მიზნების განხორციელებაში. სწორედ ამიტომ მმართველობამ გადანყვიტა მათი განეიტრალებისათვის ყველაზე მკაცრი ღონისძიებებისთვის მიემართა.

ეს ღონისძიებები უპირველესად ყველაზე მეზრდოლი და ჯანსაღი ნაწილის მოცილება-განადგურებისათვის იყო მოწოდებული. მმართველობა დაუფარავად ეძებდა მათთან ანგარიშსწორების საბაბს, რასაც მამულის დამცველთა ქმედებებიდან გამომდინარე საკმარისად პოულობდა და მათსავე აყრა-გადასახლებისა და განადგურებისთვის იყენებდა. უამრავი თავდადებულის სიცოცხლე ეწირებოდა წინააღმდეგობრივი მოძრაობის ტალღებს, ბევრიც სამუდამოდ ტოვებდა სამშობლოს. მაგალითისთვის, მარტო 1812 წლის ომის მსვლელობაში, საბრძოლო ოპერაციებში ათობით თავადი დაიღუპა. მრავალ მსჯავრდებულ თავად-აზნაურს წოდება და მამულები ჩამოერთვა და ციმბირის კატორღებში იქნა გაგზავნილი, სხვანი ჯარისკაცებად იქნენ გაანესებული, ან მონასტრებში გაგზავნილები.¹ ამ შემთხვევაში ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ამ ომებში მონაწილეობდა ერის ყველაზე ჯანსაღი, ყველაზე პატრიოტი და გონიერი ნაწილი, რომელთა ქვეყნისაგან მოცილება მის გენოფონდისგან დაცლაში იგივედებოდა.

„ირანული სულის მატარებელი ქართველი თავადების“ (პ. ციციანოვი) მიმართ განხორციელებულ ამ ღონისძიებათა შედეგად დიდებულები მასიურად მიდიოდნენ ემიგრაციაში. „რეპრესიებით შეშინებულ თავადებს მთავარმართებლის შეწყალების პირობების გაგონებაც კი არ სურდათ და მემამოხე ბატონიშვილებთან გარბოდნენ“.²

ამ წესით ქართველ დიდებულთა ფრონდი ფაქტობრივად საზღვარგარეთ აღმოჩნდა. მათი ნაწილი ისტორიულად ცნობილ და აპრობირებულ გზას დაადგა – გარეშე ძალებთან, კერძოდ, ძველ მტერთან, ირანის შაჰის კართან დაიჭირა კავშირი, რომელიც, თავის მხრივ, სიამოვნებით თანხმდებოდა მათ დახმარებასა და მოკავშირეობას. ამის დასტურად დიდი იმედებით ავსებდა მასთან ჩასულ ბაგრატიონებსა და არისტოკრატიის სხვა წარმომადგენლებს.

¹ გ. ხაჭაპურიძე. საქართველო საუკუნის პირველ ნახევარში. თბილისი. 1958. გვ. 83.

² ო. მარკოვა. დასახლებული ნაშრომი. გვ. 41.

ქართველ თავად-აზნაურთა ამ ნაბიჯის ჭეშმარიტი არსი და მიზანი იმთავითვე ცნობილი და გასაგები იყო ორივე მხარისათვის და შეუძლებელია, გარეგნული გულთბილი და „მამაშვილური“ დამოკიდებულების მიუხედავად, ეს ურთიერთობა წრფელი და დამაჯერებელი ყოფილიყო თუნდაც იმიტომ, რომ აღმოსავლელ „მოკეთეს“, ჩრდილოელისაგან განსხვავებით, ჯერ კიდევ არ შეხმობოდა სახეზე ქართველთა სისხლი. ეს უკანასკნელი მომენტი კი განსაკუთრებით მოქმედებდა ქართველ გლეხობაზე.

საერთოდაც, ვფიქრობთ, ცალკე კვლევის საგანია ამ პერიოდის ქართველ გლეხთა და თავად-აზნაურთა ურთიერთობის საკითხი, რომელსაც საბჭოური ისტორიოგრაფია (იდეოლოგია), მუდამ ტენდენციურად უდგებოდა და დაჟინებით ცდილობდა, მათი ინტერესები ერთმანეთისაგან რადიკალურად განსხვავებულად და უცხოვად წარმოეჩინა. იმავე მიზნით ადგილობრივ ხალხთა ნებისმიერი უკმაყოფილების ნამდვილი მიზეზები გამალებით იჩქმალებოდა, და როგორც წესი, ძირითადად ქართველ თავადთა შეუბრალებლობას და სიხარბეს ბრალდებოდა.

რა თქმა უნდა, არ იქნებოდა სწორი ხელალებით იმის მტკიცება, რომ შეერთებამდე ჩვენში გაბატონებულ ნოდებასა და გლეხობას შორის ურთიერთობა იდეალური იყო. ფეოდალიზმი, როგორც ყველგან, საქართველოშიც ჩვეულებრივ ექსპლუატაციის წესზე იყო დაფუძნებული და ეკონომიკურად დაცემულ და გალატაკებულ ქვეყანაში ბატონისა და ყმის ურთიერთობაც შეხმატკბილებული არ იქნებოდა. მძიმე სოციალურ ყოფაში მყოფი ქართველი გლეხობა, ცხადია, მდგომარეობიდან გამოსავალს ეძებდა და ყოველივე სიახლეს იმედით შეჰყურებდა.

სწორედ ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ თავდაპირველად ქართველ გლეხობას რუსული მმართველობის მიმართ პრეტენზიები არ გამოუთქვამს. პირიქით, ამ უკანასკნელთა სიმპათიებით იყო განწყობილი და მომავალი მშვიდობიანი შრომისა და ცხოვრების იმედებსაც მათზე ამყარებდა. ასევე სჯეროდა, რომ სწორედ ერთმორწმუნე რუსთა დახმარებით აღიკვეთებოდა მათი მეურნეობის დამანგრეველი ლეკთა თარეში, გატარდებოდა ბატონყმობის უღლის შემამსუბუქებელი ღონისძიებები.¹

თავის დროზე ამის შესახებ მიუთითებდა ივანე ჯავახიშვილიც, რომ „... ქართველი გლეხობა ელოდა და გულის სიღრმეში სჯეროდა თავისი მდგომარეობის გაუმჯობესება და რუსთა დახმარება“.²

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 31.

² ი. ჯავახიშვილი. პოლიტიკური და სოციალური მოძრაობა... გვ. 12.

ამის შესახებ რუსი მოხელეები კმაყოფილებას ვერ მაღავენენ.¹ ამ მხრივ ნიშანდობლივია კარნაევის წერილი კნორინგისადმი, სადაც აღტაცებული ჩინოვნიკი იწერება: „არ შემიძლია, არ შეგატყობინოთ იმ სიამოვნებაზე, რასაც ჩვენ განვიცდით იმის გამო, რომ დაბალი მასები არიან ერთგული მორჩილნი ხელმწიფე იმპერატორისა... გლეხები მოდიან გენერალ გულიაკოვთან და ეკითხებიან, როგორ მოიქცნენ არსებულ სიტუაციაში“.²

კახეთში მდგომი რუსული ჯარის ნაწილების ოფიცრები განსაკუთრებული სიამოვნებით უსვამენ ხაზს იმ გარემოებას, რომ ქართველ თავადებსა და გლეხობას შორის არ არის ერთიანობა. მაგალითად, პოლკოვნიკი სოლენიუსი წერდა ლაზარევს, რომ „თავადები გლეხებს გაკოტრებით ემუქრებიან..., რომ ყველა სოფლიდან მოდის მასთან გლეხობა თვალცრემლიანი თხოვნით, დაიცვას ისინი“.³

განსაკუთრებულ სიხარულს რუსი სამხედრო და სამოქალაქო მოხელენი მაშინ გამოხატავენ, როცა საქმე ეხება „მეამბოხე თავადებისგან“ გლეხობის განზე გადგომას, ლალატს, დაბეზლებას და სხვ.⁴

მეფის ხელისუფლება კარგად გრძნობდა, რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მათი პოლიტიკის გატარებისთვის გლეხთა პოზიციას. ლაზარევი მიუთითებდა ოფიცრებს „ყოველნაირად ცდილიყვნენ, მიემხროთ გლეხობა, დაერწმუნებინათ ისინი, რომ ყველა, ვინც მათი ერთგული დარჩებოდა, მალე მიიღებდა სარგებელს რუსთა ქვეშევრდომობისთვის“.⁵ თუმცა რეალობაში უგუნურად გადადგმული მათი ნაბიჯები თანდათან აფერმკრთალებდა და შლიდა რუს მმართველთა მაღალფარდოვან მონოდებებს.

თუ რა სარგებელი მიიღო ქართველმა გლეხობამ რუსთაგან, ამაზე ომის მიზეზების განხილვის დროს გვექნება საუბარი. ვიტყვით მხოლოდ იმას, რომ რუსულმა მმართველობამ ვერ გამოიყენა ქართველ გლეხთა მისთვის ესოდენ ხელსაყრელი პოზიცია და ვერც გამოიყენებდა, რამდენადაც მას არც არსებული მდგომარეობა და არც ბუნებით თანდაყოლილი ხასიათი არ აძლევდა ამის საშუალებას.

¹ Письмо Лазарева Кнорингу от 2 марта 1801 г.* აქტები. ტ. I. გვ. 341.

² Рапорт Карнаева к Кнорингу от 31-го июля 1802 г.* აქტები. ტ. I. გვ. 392.

³ Рапорт Солениуса Лазареву от 26 июля 1802 г.* აქტები. ტ. I. გვ. 363-364.

⁴ Письмо Симоновича от 15 янв. 1803 г.* აქტები. ტ. I. გვ. 303.

⁵ Рапорт Лазарева Кнорингу от 29 июля 1802 г.* აქტები. ტ. I. გვ. 366.

ასეთი პოლიტიკის წყალობით, უმცირეს დროში, ქართველმა გლეხობამ სამჯერ შეიცვალა პოზიცია: დასაწყისში, როგორც ვთქვით, იგი, ფეოდალებისგან განსხვავებით, სიხარულით შეხვდა საქართველოს რუსეთთან შეერთებას; შემდეგი პერიოდი ნეიტრალური იყო და საკმაოდ ცოტა ხანს გაგრძელდა, როცა გლეხობამ დაინახა, რომ სასიკეთო ბევრი არაფერი ჩანდა, მაგრამ იმედს იოლად ვერ ელევოდა და მომლოდინე პოზიციაზე დგომას აგრძელებდა. ამ დროს იგი დიდი ჭაპანწყევით განაგრძობდა საწარმოო საქმიანობას იმ გაზრდილ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად, რასაც მას ახალი მმართველობა უყენებდა; და მესამე, როცა არნახულად მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნილი გლეხობა არათუ საბოლოოდ დარწმუნდა თავისი იმედების შეუსრულებლობაში, არნახულად გამოგნებელი შეურაცხყოფა მიიღო თავისი „მოიმედისაგან“. ამ დროიდან იგი ძირითადად ეროვნულ ძალთა მხარეზეა და აქტიური მხარდამჭერია მისი.

ეს ბუნებრივიც იყო – ჩაგვრის უღელი ყველაზე მეტად გლეხობას აწევბოდა ზურგზე, რის მიზეზსაც ოფიციალური ისტორიკოსები საერთაშორისო პირობებიდან გამომდინარე კავკასიაში მყოფ რუსთა მდგომარეობით ხსნიან.

სურათი იმდენად აშკარა და მძიმე აღმოჩნდა, რომ მის დაფარვას რუსი ავტორებიც კი აღარ ცდილობდნენ. აი, რას წერს ამის შესახებ ერთ-ერთი მათგანი:

„С какой ужасной, бессмысленной жестокостью обращались с грузинским населением видно из того, что маленькая Грузия доставляла ежегодно даже в мирное время до 112 000 суточных волами и до 100 000 почных лошадей с погонщиками. И то повинность отбывалась почти бесплатно...“¹

ამ სიტუაციაში კი, გლეხთა განწყობის რადიკალური შეცვლა და შემდეგ „გლეხური მოძრაობის გასაოცრად მასობრივი და სისტემატური ხასიათი საქართველოში რუსული მმართველობის პერიოდში სხვაგვარად გაუგებარია“.²

ამდენად, რუსულმა მმართველობამ, თავისი არასწორი მონდომებით თვითონვე შეუწყო ხელი გლეხობაში წინააღმდეგობრივი სულის გაღვივებას და მისი ინტერესების ფეოდალთა მიზნებთან დაახლოებას.

¹ В. И. Иваненко. Гражданское управление Закавказьем*. გვ. 76.

² შ. ჩხეტია. რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში. გვ. 22.

იგივე ითქმის ქართულ სამღვდელოებაზეც, რომელიც თავდაპირველად მათდამი რუსული მმართველობის განსაკუთრებულად ფრთხილი პოლიტიკის მიუხედავად, ძირითადად ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მხარეს დადგა.

რუს დამპყრობელთა მიმართ უკმაყოფილებას არ მაღავენენ ქართველი ვაჭრები, წვრილი ხელოსნები, მცირერიცხოვანი მრეწველები, რომელთა დამოკიდებულებებსა და ურთიერთობებზე ნაშრომის მეოთხე თავში დანვრილებით გვექნება საუბარი.

აქ კი მოკლედ ვიტყვი, რომ რუსეთის კოლონიური პოლიტიკა ითვალისწინებდა ადგილობრივ სოციალურ ფენათა დაპირისპირებას, რასაც საბჭოთა ისტორიკოსებიც აღიარებდნენ. მაგალითად, გ. ხაჭაპურიძე აცხადებს, რომ ცარიზმი ცდილობდა, ქართველ მემამულეთა კლასი ნაეკიდებინა „ძლიერ სომხურ ბურჟუაზიასთან“.¹

კიდევ ერთხელ ვუსვამთ ხაზს, რომ მმართველობის იდეოლოგია განსაკუთრებით ცდილობდა, საფუძვლიანად დაემკვიდრებინა აზრი ქართული არისტოკრატიისა და მასების ერთმანეთისგან შორს დგომის შესახებ, რომ არაფერი საერთო მათ ინტერესებში არ არსებობდა, გლეხებს სძულდათ თავადები და ა. შ.

ფენების დაპირისპირებისა და ნაეკიდების კურსის განსახორციელებლად დამპყრობელი იდეოლოგიურთან ერთად პრაქტიკულ ღონისძიებებსაც მიმართავდა. არ იშურებდა მისთვის კარგად ნაცნობ და აპრობირებულ არავითარ საშუალებას, ქრთამსა თუ მოსყიდვას.

და მაინც რუსული მმართველობა ვერ ასცდა, რისიც ასერიგად ეშინოდა. ერი ერთ მუშტად იკვრებოდა, პასიური პროტესტიდან აქტიურ ფორმებზე გადადიოდა, დამპყრობელს სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში ინვევდა და ამ ბრძოლას საერთო-სახალხო მოძრაობად აყალიბებდა.

პირველი აქტიური პროტესტი 1802 წლის ზაფხულში სწორედ კახეთში გაისმა, როცა აქაურმა თავადებმა უფლებების შენარჩუნება მოითხოვეს კოვალენსკისა და, მისი შუამავლობით – იმპერატორისგან. შემდეგ კი უფრო შორს წავიდნენ და ჯერ მდინარე ლაკებს პირას ბოდბელი მიტროპოლიტის თანდასწრებით იულონ ბატონიშვილის მეფობაზე დაიფიცეს, მერე კი ქიზიყში საპროტესტო-სააგიტაციო საქმიანობა გააჩაღეს.

¹ გ. ხაჭაპურიძე. გლეხთა მოძრაობა XIX ს. საქართველოში (რუს. ენაზე). გვ. 18.

ეს მხოლოდ დასაწყისი იყო. ხალხის პროტესტი სულ უფრო ძლიერდებოდა და დახვეწილი ხდებოდა, რაც დიდ საგონებელში აგდებდა რუსულ მმართველობას. ყველაზე სერიოზულად იგი 1804 წელს მთიულეთში მომხდარმა დიდმა შეიარაღებულმა გამოსვლამ შეარყია.

დამპყრობელი თვალნათლივ ხედავდა და რწმუნდებოდა, რომ ქართველი ხალხისადმი მისი ზიზღი ცალმხრივი არ იყო. მით უმეტეს, რომ ადგილობრივ მოსახლეობას საამისოდ ბევრად უფრო მრავალი და საფუძვლიანი მიზეზი ჰქონდა.

მდგომარეობამ კულმინაციას 1811 წლისთვის მიაღწია. განსაკუთრებით ბობოქრობდა კახეთი, სადაც უმწვავეს საგარეო თუ საშინაო წინააღმდეგობებში ჩაყარდნით რუსების კმაყოფილი აღარავინ იყო. „ბატონიშვილები უსარჩობობას ჩიოდნენ, თავადები – სახელოების ჩამორთმევას და პირად შეურაცხყოფას, გლეხები – უფლის სიმძიმეს, რუს მოხელეთა თავგასულობასა და მომხეჭველობას“¹, ყველა ერთად – სილატაკეს, უიმედობას და დამცირების საშინელ გრძნობას, რომელიც არ შეიძლებოდა თავისუფლებანართმეულ, დამოუკიდებლობადაკარგულ ქვეყნის შვილებს ლოგიკურად არ დაუფლებოდათ.

ასე რომ, 1812 წლის დასაწყისისთვის ქვეყანაში საომარი მდგომარეობა სუფევდა და მასში აქტიური თუ პასიური ფორმით საქართველოს მოსახლეობის ყველა ფენა იყო ჩართული.

¹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 274.

თავი III

1812-1813 წ. რუსეთ-საქართველოს ომის ხასიათი, მიზეზები, მიზნები და მამოძრავებელი ძალები

აზრთა დიდი სხვადასხვაობის მიუხედავად, ისტორიკოსები უკვე დიდი ხანია შეთანხმდნენ, რომ 1812 წელს კახეთში დაწყებული შეიარაღებული კონფლიქტი იყო წინასწარ მომზადებული, ქვეყნის საშინაო და საგარეო ფაქტორებზე გონივრულად გათვლილი ბრძოლა, რომელსაც თავისი ლოგიკური მიზეზები, მიზნები ჰქონდა და ორგანიზებული მამოძრავებელი ძალები ჰყავდა.

ეს ომი საქართველოს ისტორიაში ერთ-ერთ ყველაზე დიდი ძნელბედობის პერიოდში მოხდა და მისი მიზეზებიც იმავე პერიოდის ძირითადი პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური პრობლემებიდან გამომდინარეობდა.

რთული და წინააღმდეგობით აღსავსე იყო ქვეყნისთვის XIX საუკუნის პირველი ათწლეული. „დიდი ხნის სასურველი მოყვარე მტერზედ უარესი გამოდგა“.¹ იგი დაჟინებით და უჩვეულო ხერხებით მოძვრებოდა კავკასიისაკენ და ერთიმეორეზე უარესი საშინელებები მოჰქონდა თან. ერთმორწმუნე მფარველ-მოკავშირის ნილბით შემოსული იმპერია ახლა უკვე სასტიკი და დაუნდობელი ღონისძიებებით აკვირვებდა თავისავე ცბიერებით დაბნეულ და გზაარეულ ქვეყანას. ორი იმპერიის ნანგრევებზე აღმოცენებული ორთავიანი არწივი მემკვიდრეობით შეთვისებულ სასტიკ სამხედრო ძალასა და მზაკერულ დიპლომატიას ახლა უკვე კავკასიასა და მის უპირველეს პლაცდარმ საქართველოზე სცდიდა.

ამ ექსპერიმენტს რუსეთი თავისავე შემზადებულ ნიადაგზე ახორციელებდა. ნაომარ, დაქსაქსულ, ნაავადმყოფარ და ნაშიმშილებ ქვეყანაში ყველას საკუთარი თავი გასჭირვებოდა. თანამედროვეობისა და მომავლის ვალი იშვიათად თუ ვინმეს ახსოვდა. სამეფო კარის წარმო-

¹ მ. წერეთელი. ასი წლის წინათ კიდევ კაცნი ვყოფილვართ. „განათლება“. 1908. 3. გვ. 78.

მადგენლიდან რიგით გლეხამდე ყველა თავის სატიკივარს მოეცვა, თავის სადარდებელს მისცემოდა და საკუთარ გადარჩენაზე ღიქრობდა.

ამით ქართველობა თვითონვე უწყობდა ხელს დამპყრობლური პოლიტიკის ფეხის მოკიდებაში იმპერიას, რომელსაც ქართველთა წინააღმდეგობრივი ძალა უკვე მინასთან გასწორებულად მიაჩნდა და უკვე სრული სილალითა და სითაყვებით ახორციელებდა ქვეყნის საბოლოო ამოგდების კურსს.

მაგრამ ქართველი ხალხის თავდაპირველი სიჩუმე სრულებითაც არ ნიშნავდა იმას, რომ იგი სამუდამოდ ეგუებოდა დამოუკიდებლობისა და სახელმწიფოებრიობის დაკარგვას. „რუსეთის პოლიტიკას ჩვენში კულტურული ერი დაუპირისპირდა, რომელმაც შეძლო თავისი საკუთარი კულტურული ძიების, სოციალური კლასებისა და ეკონომიკური სტრუქტურების განვითარება“.¹

ძლიერი პოლიტიკური და სოციალური გაჭირვების მიუხედავად, „რუსული სახელმწიფოებრივი სტრუქტურა ქართველ ხალხს უბრძოლველად არ მიუღია“.² ღვთის მადლით, განადგურების ზღვარზე მდგომ ქვეყანაში კიდევ შემორჩენილიყო წინააღმდეგობის გრძნობა. ქართველობა ნელა-ნელა მოდიოდა გონს და განგაშის ზარებს სცემდა. ქვეყნის სადღეისო თუ სახვალთ ბედი და მასზე პასუხისმგებლობა თავისას აკეთებდა, ერი საბრძოლველად ირაზმებოდა.

კახეთის 1812 წ. ომი სისხლისაგან დაცლილ, პოლიტიკურად და ეკონომიკურად გაპარტახებულ ქვეყანაში სწორედ მაშინ დაიწყო, როცა მას ყველაზე ნაკლებად ჰქონდა ამ ბრძოლისათვის ძალი და ენერგია. დაიწყო, რადგან სხვა გზა არ ჰქონდა; მოყვრად მოსული მტრის გამოაშკარავებულმა, გამანადგურებელმა (და არა მხოლოდ დაპყრობითმა) პოლიტიკამ უკანასკნელი ძალა მოაკრეფინა მინასთან გასწორებულ და დასუსტებულ ერს, რომელიც უზარმაზარი იმპერიის წინააღმდეგ ომში ჩაება.

კახეთის 1812 წ. ომი უცებ მოფიქრებული და გადანყევტილი მოძრაობა არ ყოფილა, თუმცა, მოსამზადებელი პერიოდიც არ ჰქონია მაინცდამაინც დიდი. ფაქტობრივად იგი მაშინვე ჩაისახა, როგორც კი საქართველომ დამოუკიდებლობა დაკარგა. „ეროვნული ანტირეჟიმული

¹ ს. ხუნდაძე. ქართველი ინტელიგენციის პროფილი XIX საუკუნეში. „ქართული მწერლობა“. 1926. გვ. 6-7.

² იქვე.

აჯანყების მიზეზები და წინაპირობები რუსეთის ცარიზმის მიერ აღ. საქართველოს შემოერთების შემდეგ რამდენიმე წელიწადში მომწიფდა".¹

ამის პარალელურად, ომის ნამდვილი სახისა და ხასიათის დაფარვა და მისი წმინდა სოციალურ მოძრაობად წარმოჩენა იმთავითვე გახდა იმპერიის იდეოლოგიური პოლიტიკის სამსახურების უდიდესი ყურადღების საგანი. ამ დროს ჩამოყალიბებული ეს ტენდენცია თითქმის ჩვენს პერიოდამდე გაგრძელდა და, სამწუხაროდ, საკმაოდ წარმატებულადაც – კახეთის 1812 წლის ომი, გარკვეული აზრთა სხვადასხვაობების მიუხედავად, ისტორიკოს-მკვლევართა თუ ხელოვანთა მიერ რუს მოხელეთა და ქართველ ფეოდალთა განუკითხავი ქმედებების მიზეზით გამოწვეულ სოციალურ-კლასობრივ აჯანყებად იქნა გამოცხადებული.

თუმცა, ეს სულაც არ ნიშნავდა იმას, რომ იმ პერიოდის საქართველოს რუსულმა მმართველობამ თუ იმპერიის კარმა არ იცოდა, თუ რა მოძრაობასთან ჰქონდა საქმე 1812 წელს საქართველოში. მთავარმართებელი პაულუჩი, რომელიც 1812 წელს კახეთში დატრიალებულ მოვლენებს ბევრად უფრო გლობალური კუთხით უდგებოდა, მას ქართველი ხალხის ძლიერ პოლიტიკურ გამოსვლად მიიჩნევდა, წინასწარ მომზადებულ, საგარეო და საშინაო ფაქტორებზე გათვლილ საერთო-სახალხო რევოლუციას უწოდებდა და არა გლეხურ აჯანყებას, რომლის შედეგად საქართველოში მდგომი რუსის ჯარი „კინალამ სულ ამოწყვიტეს“.²

მარკიზი მართალი იყო, როცა საგამომძიებლო დოკუმენტებში დაგროვილ გლეხთა უბედურების ამსახველ სურათებს ურწმუნო თვალით უყურებდა. იგი ამ მოვლენაში უფრო ღრმა ფესვებს ეძებდა და ნახულობდა კიდეც, რადგან მათ შემჩნევას, ისე როგორც დღეს, მაშინაც არ სჭირდებოდა დიდი გამეცადინება – მის მიერ შექმნილ „საქართველოში მომხდარ ამბოხების მიზეზთა გამომკვლევ კომისიაში“ წარმოდგენილი საჩივრები არა მარტო აზრობრივად და შინაარსობრივად, სტილითა და შედგენილობითაც ძალიან წააგავდა ერთმანეთს. წერილებსა და განმარტებებში „აჯანყებულები“ ძალზე ხშირად იმეორებენ და ხაზს უსვამენ, რომ „უნინ პირობა არა გვექონია ბუნთისა, არც თავადთ და

¹ აღ. ბენდიანიშვილი. ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921. გვ. 66.

² პაულუჩის 1812 წლის 22 თებერვლის რაპორტი რუსეთის სამხედრო მინისტრს ბარკლაი დე ტოლს. ЦИАЛ (центральный государственный исторический архив Ленинграда Военно-истор. архив). Ф. Канц. воен.мин.-ства.* 1. св. 396. в 2493 (ნასარგებლებია ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან. გვ. 83).

აზნაურთ ჩვენ და არც ჩვენ ისინი მოგვიწვევია ბუნთში და ის მოხდა ერთსულოვნად – სამძღვრს გარეთ მთავრობათა თანა რჩევა არა გვქონია და არცა ჩვენ მათთვის მიგვინერია რამე".¹

ეს წინადადება (და არა აზრი) უამრავჯერ მეორდება გლეხთა წერილებში და მათი წაკითხვით საქმეში ღრმად ჩაუხედავი ადამიანიც კი მიხვდება უკვე დამარცხებული და მართვადი მასის მიერ „შედგენილი“ ამ დოკუმენტების მიზანსა და არსს. თუმცა, მის თანამედროვეთ თუ მომავალ იდეოლოგ-მკვლევრებს არაფრით არ სურდათ შეემჩნიათ, რომ ისინი ერთი და იმავე ავტორის ინტერესითა და კარნახით შედგენილის შთაბეჭდილებას ტოვებდნენ და მიზანიც საერთო ჰქონდათ – დაემტკიცებინათ თანამედროვეობისა და მომავლისათვის, რომ იმპერიასა და მის კურსს კავკასიაში, და კერძოდ, საქართველოში, პოლიტიკური მტერი და მონინალმდევე არ ჰყავდა. რაც შეეხება პაულუჩის ჯიუტ განცხადებებს ომის პოლიტიკურ ხასიათსა და ფართო მასშტაბებზე, რაც ხშირად აგდებდა უხერხულობაში 1812 წლის ბრძოლის სოციალურ მოძრაობად გამოცხადებისთვის მონოდებულ იდეოლოგ ისტორიკოსებს, უნდა გაეუგოთ მარკიზს – მას, იმპერიის ერთგულ, სახელის მაძიებელ ჯარისკაცს, არ სურდა თავისი სისხლითა და ოფლით მოპოვებული დამსახურების დაკნინება და „რევოლუციის“ დამამარცხებელის იმიჯის უბრალოდ გლეხთა გამოსვლის ჩამხშობის სახელში გაცვლა.

ეს მომენტი თავის დროზე შეუნიშნავს რუს ისტორიკოსს ო. მარკოვას, რომელმაც ყურადღება მიაქცია, რომ აღნიშნული გლეხთა საჩივრები „აჯანყების“ მიზეზთა დადგენის მიზნით შექმნილ კომისიას გადაეცემოდა უშუალოდ მაზრების მოურავების ანდრონიკაშვილისა და ავალიშვილის მეშვეობით. გარდა ამისა, იგი საჩივრების ავტორებად ადგილობრივ თავადებს მიიჩნევს იმიტომაც, რომ აქ წარმოდგენილი მოთხოვნები შეეხება მოურავობის ინსტიტუტის აღდგენასაც, აგრეთვე, თვლის, რომ გლეხთა საჩივრებში დაფიქსირებული მათი სოციალური გაჭირვების ამსახველი სურათების ფერები მაღალი წოდების მიერაა გამუქებული.²

ასე რომ, ომის თანადროული უამრავი დოკუმენტი, რომლითაც ადგილობრივი მოსახლეობა გამოხატავდა უმძაფრეს პროტესტს რუს მოხელეთა ძალადობაზე, ანგარებიანობაზე, მექრთამეობასა და სხვა

¹ დოკუმენტები... გვ. 68.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 158.

ბოროტმოქმედებებზე, თვით რუსული მმართველობის ინიციატივითაა შექმნილი და შემონახული. ამით მათ რეპრესიებით დაშინებულ თავადაზნაურობას საშუალება მისცეს, უარეყო მისი ინიციატივითა და ხელმძღვანელობით დამპყრობელი იმპერიის წინააღმდეგ წარმოებული პოლიტიკური ბრძოლა და იგი წერილ რუს მოხელეთა თვითნებობიდან გამომდინარე დაგროვილ პროტესტის გამოხატულებად გამოეცხადებინა მხოლოდ. თავადობამაც გამოიყენა სასჯელის შემსუბუქებისა და გადარჩენის ეს საშუალება და შექმნა დოკუმენტები, რომელთა მიზანი იყო ომის პოლიტიკური მოტივების უარყოფა და მისი სოციალურ ბრძოლად გამოცხადება. ამდენად, ამ მიმართებით არსებულ ასობით წერილსა და საჩივარს სხვა რამ დატვირთვა არც არასოდეს ჰქონია, იგი საგანგებო მიზნით შეიქმნა და ბრწყინვალედ შეასრულა კიდეც როგორც მისი თანამედროვე, ისე სამომავლოდ დაკისრებული მოვალეობა – პირველი, იმიტომ, რომ ომი გამოცხადდა ქართველი ხალხის სოციალურ აჯანყებად და მეორე, მას მყარად დაეყრდნო მთელი შემდგომდროინდელი ისტორიოგრაფია, რომელმაც იგივე ომი კლასობრივი და სოციალური ბრძოლის ერთ-ერთ თვალსაჩინო ნიმუშად გამოაცხადა.

აქედან გამომდინარე, რამდენადმე გულუბრყვილოდ გამოიყურება ამ დოკუმენტების „აღმოჩენით“ გამოწვეული ზოგიერთი მკვლევრის აღფრთოვანება, რადგანაც ისინი არავისთვის არ ყოფილა დაფარული და ამის გაკეთება იმპერიას არც არასოდეს უტდია (და თუ საამისო სურვილი ექნებოდა, არც არაფერი დაუდგებოდა წინ). პირიქით, ეს დოკუმენტები საგანგებოდ იქნა დაცული და შემონახული კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტებსა თუ სხვადასხვა რუს და ქართველ ავტორთა ნაწერებში იმის საბუთად და დასტურად, რომ 1812 წლის კონფლიქტი სხვა არაფერი იყო, თუ არა რუს მოხელეთა ძალადობის წინააღმდეგ მიმართული პროტესტი. თუმცა, ამ დათმობაზე ნასვლა, რამდენადაც მათ უწევდათ კოლონიური ჩაგვრის შემზარავი სურათების გამომზეურება, იმპერიის იდეოლოგიისათვის მაინც იძულებითი ნაბიჯი უნდა ყოფილიყო: 1812 წლის ომის გრანდიოზული პოლიტიკური მასშტაბების უარყოფა უხერხული, მაგრამ აუცილებელი „მსხვერპლის“ გარეშე ყოვლად შეუძლებელი იქნებოდა.

ამ იდეოლოგიის პიონერი კი ქართველი ავტორი, ომის თანამედროვე და მისი ჩახშობის მონაწილე ალ. ჭავჭავაძე იყო, რომელმაც ერთ-ერთმა პირველმა გაუსვა ხაზი, რომ „კახეთის ბუნტს არ ჰქონია არავითარი

პოლიტიკური მიზეზი" და რომ იგი მოხელეთა ზღვარგადასულ ქმედებათა შედეგი იყო მხოლოდ.¹

ეს არცაა გასაკვირი; თავადი ალ. ჭავჭავაძის ნაშრომი იმისთვის იყო მოწოდებული, რომ დაეგმო თანამემამულეთა უგუნური საქციელი და იმპერატორის თვალში გაემართლებინა თავისი წოდება, რისთვისაც მიუთითებდა არა მარტო ბრძოლის სოციალურ ხასიათზე, არამედ აღნიშნავდა იმ დიდ როლზეც, რომელიც ქართველმა თავადაზნაურობამ მის ჩახშობასა და დამარცხებაში შეასრულა. ამით თანამემამულეთა სანინალმდეგო ბანაკში ხმლითა და კალმით მებრძოლმა ქართული რომანტიზმის ფუძემდებელმა დამპყრობლის პოლიტიკურ იდეოლოგიას კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი სამსახური გაუწია, რომელსაც მთელი შემდგომი პერიოდის განმავლობაში მოხერხებულად იყენებდა ცარისტული თუ საბჭოური ისტორიოგრაფია.

ეს ტენდენცია უცებ გავრცელდა ქართველ და რუს ავტორთა შორის. მასზე აკეთებდნენ ხაზგასმას ი. ბახტაძე,² ვ. პოტო³ და XIX ს-ისა და XX ს-ის დასაწყისის იმპერიის სხვა ისტორიკოსები, რომელნიც, ისევე როგორც მთელ ამ პერიოდში მიმდინარე ბრძოლებს, კახეთის 1812 წლის ომს რუსული მმართველობის წინააღმდეგ მიმართულ მოძრაობად განიხილავდნენ.

თუმცა, მის პოლიტიკურ მომენტებსაც ყოველთვის ვერ გამოორიცხავდნენ და ზოგ შემთხვევაში აღიარებდნენ, რომ „Наличность политической интриги в так называемом, кахетинском бунте не подлежала никакому сомнению“.⁴

საერთო ჯამში, გასაბჭოებამდე ამ მანქანამ, მართლაც, კარგად იშუშავა, მაგრამ XX საუკუნის 20-30-იანი წლებიდან იდეოლოგ-ისტორიკოსთა წინაშე ერთი უხერხულობა წარმოიშვა – ცარისტული ისტორიოგრაფია დაპყრობილ ხალხთა ბრძოლის მიზეზებში მუდამ სოციალურ პრობლემებს უსვამდა ხაზს და ბუნებრივია, მასში თავისავე სანინალმდეგოდ, ბატონყმურ წესწყობილებას არ გააკრიტიკებდა. საბჭოელ ისტორიკოს-იდეოლოგებს კი რუს მოხელეებზე მეტად ადგილობრივი გაბატონებული კლასების, ქართველი თავადაზნაურებისა და სამღვ-

¹ ა. ჭავჭავაძე. მოკლე ისტ. მიმოხილვა (რუს. ენაზე). გვ. 21.

² ი. ბახტაძე. გადასახადები და... (რუს. ენაზე). გვ. 47.

³ ვ. პოტო. ნიჟეგოროდის დრაგუნთა 44-ე პოლკის ისტორია (რუს. ენაზე). ტ. I. გვ. 469.

⁴ ნ. ანოსოვი. რუსული მმართველობის დამყარება... (რუს. ენაზე). გვ. 336.

დელოების დადანაშაულება აინტერესებდათ და საამისოდ მტკიცე დასაყრდენს ეძებდნენ, მაგრამ ზემოაღნიშნული მიზეზის გამო ვერ პოულობდნენ.

თუმცა, ამან ვერ ჩაკლა მონდომებულ მკვლევართა ენთუზიაზმი, რომელნიც, ყველაფრის მიუხედავად, წელში განწყვეტამდე დაჟინებული მონდომებით ცდილობდნენ, ომი არა ანტირუსულ, არამედ ანტიცარისტულ და, მასთან ერთად, აგრარულ, ანტიფეოდალურ მოძრაობად გამოეცხადებინათ.

ამ მხრივ ყოველგვარ ზღვარს გადააჭარბეს XX საუკუნის 50-60-იანი წლების საბჭოთა ისტორიკოსებმა: ლ. ციხისთავმა, დ. ლორთქიფანიძემ, გ. ხაჭაპურიძემ, ფ. მახარაძემ და სხვებმა. ისინი თავიანთი პარადოქსული აზრების გავრცელებას უპრობლემოდ ახერხებდნენ, რადგან, შემკამათებელიც არავინ ჰყავდათ იმ სრულიად გასაგები მიზეზის გამო, რომ ჯერ ერთი, ამ დროისათვის ომის ნამდვილი მიზეზი, რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობა, როგორც გამარჯვებული აქტი, ძალაში რჩებოდა, და აქედან გამომდინარე, ძალაში რჩებოდა იმპერიის დაპყრობითი პოლიტიკის გამამართლებელი მისი იდეოლოგიური მექანიზმიც. და მეორე, ზემონახსენებ, საგანგებოდ შექმნილ ზღვა დოკუმენტურ მასალაში წარმოდგენილი ხალხის შეურაცხყოფისა და დამცირების უამრავი და გამოგნებული ფაქტი თითქმის უტყუარს ხდიდა დამპყრობლის (და არა ადგილობრივი არისტოკრატიის) ქმედებიდან გამომდინარე სოციალურ პრობლემებს.

ამ გზით მათ და მათმა მიმდევარმა იდეოლოგ-მკვლევრებმა დროთა განმავლობაში თითქმის დააკანონეს და უდავო გახადეს, რომ „კახეთის 1812 წლის აჯანყება დაიწყო ცარიზმის მძიმე კოლონიური პოლიტიკის მიზეზით და მიმართული იყო კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ. ამასთან, კახელები ენოდნენ ენერგიულ ბრძოლას ფეოდალურ-ყმურ ექსპლოატაციის წინააღმდეგ, რომელსაც ახორციელებდნენ ქართველი მებატონეები და სასულიერო მოღვაწენი“.¹

ამ საფუძველს მოკლებული აზრის დასამტკიცებლად ისინი ძირითადად იშველიებდნენ იმ გარემოებას, რომ იმ მმართველობით სისტემაში, რომელსაც 1812 წელს ქართველი ხალხი ებრძოდა, ქართველ თავად-აზნაურებსაც ეკავათ თანამდებობები ადმინისტრაციულ აპა-

¹ ი. ანთელავა. სახელმწიფო გლეხები... (რუს. ენაზე). გვ. 445.

რატში, მსახურობდნენ მილიციაში, იყვნენ სასურსათო მოხელეები¹ და ყველა ისინი სიამოვნებით ეხმარებოდნენ მმართველობას ადგილობრივი მოსახლეობის ძარცვაში.²

ზოგიერთი ავტორი კიდევ უფრო შორს მიდის და კახელი მოსახლეობის გამოსვლის ძირითად მიზეზად სწორედ რუსულ სამსახურში მყოფ ქართველთა ქმედებებს ასახელებს, რომელნიც „ბოროტად სარგებლობდნენ მთავრობის ნდობით და ავინრობდნენ ხალხს“, რათა მათი გულისწყრომა და შფოთი გამოეწვიათ.³

მაგრამ, იმის გამო, რომ უამრავი ფაქტი რადიკალურად სხვა რამეს ლაღადებდა და აღნიშნულ მკვლევართა მოსაზრებებს ჩიხში აქცევდა, ეს უკანასკნელნიც კი, ზოგ შემთხვევაში, იძულებულნი იყვნენ, ელიარებინათ 1812 წლის მოვლენებში გლეხობის, თავადაზნაურობისა და სამღვდელოების ერთად დგომის ფაქტები და რამდენადაც ეს ეწინააღმდეგებოდა მათ მიზანს და სურვილს ომის კლასობრივ ბრძოლად გამოცხადების შესახებ, ამას პრივილეგიებული წოდების მზაკვრობის შედეგად აცხადებდნენ. აქვე სიამოვნებით მიუთითებდნენ იმ შემთხვევებზე, როცა გლეხები ცეცხლს უკიდებდნენ და არბევდნენ ცალკეულ თავადთა სახლ-კარს, მაგრამ არაფრით არ სურდათ იმის დანახვა, რომ ყველა ასეთ შემთხვევაში, ფეოდალის დასჯის მიზეზი მისი „მის მიერვე ინსპირირებულ კლასობრივ ბრძოლაში“ მონაწილეობის მიუღებლობა იყო.

რაც შეეხება ქართველ ფეოდალთა პროტესტს, ამავე ისტორიკოსების მიერ დაკანონებული აზრით, იგი განპირობებული იყო იმ გარემოებით, რომ რუსული მმართველობის შემოღებით მან დაკარგა ძველი პრივილეგიები და უფლებრივად გლეხობას გაუთანასწორდა. თუმცა, ვერ შენიშნავენ, რომ ამ აზრის მიხედვით, ქართველი თავადი აღარ ევლინება გლეხს მებატონე ექსპლუატატორად და შესაბამისად, ამ უკანასკნელსაც აღარ აქვს მის წინააღმდეგ კლასობრივი ბრძოლის მიზეზი.

პარალელურად, ზოგიერთთა ფანტაზია იმდენად შორს წავიდა, რომ რუსი სალდათები კახელ გლეხთა მეგობრებადაც კი წარმოგვიდგინეს და გაუგონარი სისასტიკით აღსავსე სურათების მიუხედავად, ჯიუტად ცდილობდნენ ამ პარადოქსული ფაქტის დამტკიცებას.

¹ გ. ხაჭაპურიძე. გლეხთა მოძრაობა... (რუს. ენაზე). გვ. 33.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 139.

³ ა. შიშკოვი. ქეთევანი, ანუ საქართველო... (რუს. ენაზე). გვ. 61-62.

ამის საილუსტრაციოდ ალ. ჭავჭავაძიდან მოყოლებული ბევრ ავტორს მოჰყავს ის ფაქტი, რომ ომის დასაწყისში, უეცარი შეტევისაგან თავზარდაცემული, განწირული რუსი ჯარისკაცები შეიფარეს და დაიცვეს ქართველმა გლეხებმა. ამას ისინი არა ადგილობრივ მცხოვრებელთა მიმტევებელი და პუმანური ხასიათით, არამედ რუს ხალხთან მეგობრობითა და აზრობრივი სიახლოვით ხსნიან.

ის კი არა, მოიძებნებიან ისეთი „მკვლევრებიც“, რომელნიც იმის თქმასაც კი არ თაკილობენ, რომ 1812 წელს ქართველი გლეხები რუს თანამოძმებთან ერთად იბრძვიან „საძულველი“ ცარისტული რეჟიმის წინააღმდეგ.¹

ამ მხრივ განსაკუთრებული მონდომებით გამოირჩეოდნენ რუსი საბჭოთა ისტორიკოსები. მაგალითად, ო. მარკოვა კატეგორიული წინააღმდეგი იყო, დაეშვა ომში გლეხთა და თავად-აზნაურთა რაიმე კავშირი და მას მთლიანად მაღალი წოდების მიერ ინსპირირებულ გამოსვლად მიიჩნევდა, რომელშიც გლეხოზა ძალით ან მოტყუებით იყო ჩათრეული.²

მარკოვას ჯიუტად არ სურდა ქართველი გლეხის შევიწროებაში რუსთა დადანაშაულება და არაფრის თქმას არ თაკილობდა მათ გასამართლებლად. მაგალითად, მიაჩნდა, რომ უღელი, რომელიც ქართველ გლეხს დამპყრობელთა მმართველობამ დაადგა, არ უნდა ყოფილიყო მისთვის ძნელი სათრევი. აბა, რა არის კახეთისათვის 2500 ჯარისკაცის შენახვაო, კითხულობს გაკვირვებული და გაბრაზებული რუსი ავტორი და თანამემამულეებს ფაქტობრივად მხოლოდ იმაში ამტყუნებს, რომ გადასახადებისა და ბეგარის აკრეფის დროს გვაღვა და შიმშილი ვერ გაითვალისწინეს, რითაც ისარგებლა ტრადიციულად კერძო ამბიციებით გატაცებულმა ქართველმა თავადაზნაურობამ და საკუთარი ინტერესებისათვის ომში ჩაითრია მწარმოებელი მოსახლეობა.³

საერთოდაც, ო. მარკოვასათვის მიუღებელია რუსული პოლიტიკის რაიმეში დადანაშაულება. უკიდურეს შემთხვევებში კი იგი მხოლოდ წვრილი რუსი მოხელეების ანგარებასა და სიხარბეზე აკეთებს აქცენტს, რაც მისივე თქმით, მთავარმართებლობასაც დიდად ანუხებდა და სულ იმის ცდაში იყო, როგორ აღეკვეთა იგი.⁴

¹ А. Я. Панцхава. Вопросы аграрной истории Грузии первой половины XIX в. 1973. გვ. 302.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 47.

³ იქვე. გვ. 145.

⁴ იქვე. გვ. 148.

თუმცა, დამპყრობლის კარის ისტორიკოსს ნაკლებად აინტერესებს, რა გაუხდა ამ უზნეობათა აღკვეთა ძლევამოსილ იმპერიას, რომელსაც მისთვის საჭირო და სასურველი არც ერთი საკითხი არ დარჩენია კავკასიაში გადაუჭრელი.

ამასთან ერთად „დიდ საბჭოეთში“, სასტიკად იქნა უარყოფილი (უფრო სწორად, აკრძალული) ომის პოლიტიკურ მოძრაობად გამოცხადება. ამ მიზნით, მისი დამადასტურებელი წერილობითი საფუძვლები, მართლაც, საფუძვლიანად იქნა დაფარული და გასაიდუმლოებული და იგი არც არასოდეს ასახულა ოფიციალზის მიერ შექმნილ არავითარ დოკუმენტსა და წყაროში. და თუ მიზეზთა გამო მაინც ვერ ხერხდებოდა მათი დაფარვა, იმპერიის იდეოლოგიები გამანადგურებელი კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებდნენ მათ ავტორებს (საბედნიეროდ, ზოგ შემთხვევებში სწორედ ამ კრიტიკის გამოისობით მოაღწია მათმა ნაწილმა ჩვენამდე).

რეალურ საფუძველს მოკლებულმა ურთიერთსაწინააღმდეგო ამ მოსაზრებებმა, რომლისაც თვით მათსავე ავტორებსაც არ სჯეროდათ, ფაქტობრივად გაუგებარი გახდა მოვლენის მიზნები და ხასიათი, რომლის ჩამოუყალიბებლობის აღიარებას ვერ გაურბოდნენ თვით ამ პერიოდის საბჭოელი ისტორიკოსებიც.¹

ურთიერთგამომრიცხავ, პარადოქსული ხასიათის დოგმების დამკვიდრების ცდაში გართულ მკვლევრებს, რომელთა ერთადერთ მიზანსაც 1812 წლის ბრძოლის სოციალურ და კლასობრივ ნიადაგზე წარმოქმნის შესახებ აზრის დასაბუთება წარმოადგენდა, არაფრით სურდათ, შეენიშნათ ელემენტარული ჭეშმარიტება, რომ დამოუკიდებლობის დაკარგვა ერისა თუ ხალხისათვის სიამოვნებისა და ბედნიერების მომტანი ვერ იქნებოდა. ან, როგორც მოგვიანებით აკ. სურგულაძე აღნიშნავდა, როგორ შეეძლო ცარიზმს გაეტარებინა დაპყრობითი პოლიტიკა, დაეცვა ქართველი ხალხის ინტერესები ისე, რომ იგი მოსათმენი და უმტკივნეულო ყოფილიყო მისთვის.²

არავინ აღიარებდა იმ ჭეშმარიტებასაც, რომ ის ნიუანსობრივი უბედურებანიც, რომელიც დამპყრობელმა დაატეხა ადგილობრივებს თავს, პოლიტიკური დამოუკიდებლობის დაკარგვით მოტანილი უდიდესი

¹ გ. მარგიანი. XIX ს. საქართველოს ისტორიისა და ქართული სახ. ისტორიოგრაფიის ზოგიერთი ცდის შესახებ უცხოეთში. გვ. 299.

² ა. სურგულაძე. ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეპოქა (ისტორიული ნაშრომი). გვ. 213.

ტრაგედიის ლოგიკური ნაწილი, მისი მოსალოდნელი და ბუნებრივი შედეგი იყო.

რუს ისტორიკოსთაგან განსხვავებით რამდენიმე ქართველი მეცნიერის ნაშრომში აშკარად იგრძნობა საკითხთან დაკავშირებით ჭეშმარიტებასთან მიახლოების ცდა, მაგრამ ომის ხასიათზე საუბარი XX საუკუნის ქართველი ისტორიკოსებისათვის, მასთან დაკავშირებულ ყველა სხვა საკითხთან შედარებით, ბევრად რთული და უხერხული იყო. რთული იმდენად, რამდენადაც ეპოქალური მოთხოვნები არ აძლევდათ მართალი აზრის გამოთქმის საშუალებას (ამ შემთხვევაში არ ვგულისხმობთ იმათ, ვისაც სულაც არ ალღევდათ სიმართლე და აზროვნებითა თუ ქმედებებით ცრუ იდეოლოგიის სამსახურისთვის ჰქონდათ თავი გადადებული), უხერხული კი იმდენად, რამდენადაც მაღალი მეცნიერული თუ მოქალაქეობრივი ვალი უბორკავდათ სიმართლის დაფარვის შინაგან ნებას.

ამ მიზეზით, მათ ნაშრომებში ხშირად შევხვდებით საუბრებს „აჯანყების“ პროგრესულობაზე, მის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი თუ სახალხო ბრძოლის ხასიათებზე, რაც როგორც წესი, მუდამ ხდებოდა მათივე კოლეგების მძაფრი თუ შერბილებული კრიტიკის საგანი.

ამ რანგის მეცნიერებს განეკუთვნება, მაგალითად, შ. ჩხეტია, რომელიც აღნიშნულ საკითხზე ჯერ კიდევ 1940 წ. საოცრად გაბედულად და საინტერესოდ აყალიბებდა თავის მოსაზრებას:

„რუსეთს, სახელდობრ, უნდოდა საქართველო მთლიანად მოესპო არა მარტო როგორც სახელმწიფო ორგანიზაცია, არამედ როგორც ერი, როგორც ეთნოგრაფიული და კულტურული ერთეული. მოესპო მისი ენა, კულტურა, ზნე-ჩვეულება, საუკუნობრივი ტრადიციები და ადათ-წესები. ე. ი. ყველაფერი ის, რითაც საქართველოს წარსულში თავისი სახელი და არსებობა შეუნარჩუნებია და რითაც მას მომავალში, ხელსაყრელ პირობებში შეეძლო დაკარგული თავისუფლება აღედგინა და დაებრუნებინა. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მეფის რუსეთის მთავრობას უნდოდა საქართველო გაერუსებინა და მცირერიცხოვანი ქართველი ერი მრავალმილიონიან რუს ერში გაეთქვიფა, მისი სრული ასიმილაცია მოეხდინა“.¹

¹ შ. ჩხეტია. რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში (1801-1840). ენიმკის მოამბე. 1940. VIII. გვ. 20.

ამის საპირისპიროდ ჩამოყალიბდა მოსაზრება, რომ კახეთის 1812 წლის ომის მიკუთვნება ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისათვის არანაირი კუთხით არ შეიძლებოდა, რამდენადაც იგი, როგორც ფეოდალური ნაციონალიზმის გამოვლინება, რეგრესულ მოვლენას წარმოადგენდა.¹

ამ ტენდენციას თავის დროზე ნ. ბერძენიშვილმა დაუდო სათავე. იგი შორს იდგა იმ აზრისაგან, რომ ომი კლასობრივ ნიადაგზე წარმოქმნილი მოძრაობა იყო და გასაგებად მიუთითებდა „ამ ბოლომოუღებელ აჯანყებებში (იგულისხმება 1812 წ. მოვლენებიც. ა. გ.) ერთი სიტყვაც ისეთი არ თქმულა, რომელიც გლეხთა სოციალურ საკითხს ითვალისწინებდეს, ბატონყმობისაგან მათ გათავისუფლებას მოითხოვდეს... არ ჩანს ისეთი ვინმე, რომელიც გლეხთა სოციალურ მიზნებს გამოსთქვამდეს“.²

ამასთან, იგი 1812 წ. კახეთის „აჯანყებას“ არ მიიჩნევს პროგრესულ მოვლენად, რაც იმ პერიოდში მიღებული ნორმებით მის პოლიტიკურ ბრძოლად აღიარებას ნიშნავდა. თუმცა, მის მიერ საკითხთან დაკავშირებით განვითარებული კრიტიკული აზრები ზოგჯერ თვითონვე ატარებენ ურთიერთგამომრიცხავ ხასიათს.

რაც შეეხება თვითონ ბერძენიშვილის კრიტიკის ერთ-ერთ ადრესატს ა. კიკვიძეს, ეს უკანასკნელი პირდაპირ აცხადებდა, რომ „გლეხთა აჯანყებები საქართველოში XIX ს-ის პირველ ნახევარში თავიდან ბოლომდე ნაციონალურ-განმათავისუფლებელ ხასიათს ატარებენ“, რასაც კატეგორიულად ეწინააღმდეგებოდა ნ. ბერძენიშვილი.³

საერთოდაც, 1812 წ. ომის ხასიათის შესახებ მეცნიერ ისტორიკოსთა შორის აზრთა დიდი სხვადასხვაობაა დამახასიათებელი. თუ ზოგიერთი მას აკუთვნებდა სახალხო განმათავისუფლებელ მოძრაობას (შ. ჩხეტია, ა. კიკვიძე), მეორენი თვლიდნენ, რომ ეს იყო „ნაციონალურ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის“ გამოხატულება (ო. მარკოვა, ნ. როდონია), სხვანი მიიჩნევდნენ, რომ იგი ბატონყმური რეჟიმის წინააღმდეგ მიმართულ საპროტესტო გამოსვლას წარმოადგენდა (გ. ხაჭაპურიძე, ფ. მახარაძე). მათი ოპონენტები კი საკითხისადმი არაკომპეტენტურ მიდგომებში სდებდნენ ამ უკანასკნელთ ბრალს და „აჯანყებას“ „ნაციონალურ-რეაქციულ“ გამოსვლად აცხადებდნენ.

¹ ნ. როდონია. საქართველოს გლეხთა მოძრაობის ისტორიოგრაფია. გვ. 213.

² ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II. გვ. 473.

³ იქვე. გვ. 469.

ამ გაუგებრობებსა და შეუთანხმებლობას აპირობებდა ერთი ელემენტარული ჭეშმარიტება – არავის სურდა, კახეთის 1812 წ. მოვლენისათვის დაერქმია თავისი სახელი, რომ ეს იყო აშკარად გამომავალი, პოლიტიკურ საფუძველზე დაწყებული და განვითარებული განმათავისუფლებელი ომი, გაგრძელება და შემადგენელი ნაწილი იმ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლისა, რომელსაც ქართველი ხალხი მუდამ ეწეოდა ისტორიაში უცხოელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ.

მათგან განსხვავებით, საკითხზე ღიად და გახსნილად საუბრობდნენ იდეოლოგიური მარნუხებისგან თავისუფალი მკვლევრები, რომელნიც პირუთენელად, ყოველგვარი შეზღუდვების გარეშე აბსოლუტურად სწორ შეფასებას აძლევდნენ აჯანყების მიზეზებსა და მიზნებს.

მაგალითად, მ. ლაშაური გადაჭრით უარყოფდა კახეთის 1812 წ. „აჯანყების“ სოციალურ, ანტი ბატონყმურ ხასიათს და მის ერთადერთ მიზნად მეფის რუსეთის პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლას ასახელებდა. ასევე მიუთითებდა, რომ იგი თავიდან ბოლომდე საერთო-ეროვნული მოძრაობა იყო, რომლის დროსაც არ წამოჭრილა სპეციფიკური სოციალური მოთხოვნები და ერთადერთი საკითხი, რომელიც მათ წამოაყენეს, საქართველოს გათავისუფლება იყო.¹

თვითონ ქართულ ისტორიოგრაფიაშიც „აჯანყების“ პოლიტიკურ ბრძოლად გამოცხადების ტენდენცია წლების მიხედვით ძლიერდებოდა და ისტორიკოსები საქართველოს ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენის ხანისთვის მასზე უკვე სრულიად თამამად და სწორადაც საუბრობდნენ.²

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ 1812 წ. კახეთის ომი იყო პოლიტიკური აქტი, უშუალო გაგრძელება და შემადგენელი ნაწილი იმ განმათავისუფლებელი მოძრაობისა, რომელიც სასტიკი, მძიმე და სისხლიანი, მაგრამ სასიცოცხლო აუცილებლობით იყო ნაკარნახევი და რომელსაც მცირერიცხოვანი ქართველობა თავისი მრავალსაუკუნოვანი ავბედითი ისტორიის განმავლობაში მხოლოდ უკიდურეს მდგომარეობაში მიმართავდა, როცა მას სხვა გა-

¹ მ. ლაშაური. დასახელებული ნაშრომი (ნასარგებლებია გ. მარგიანის დასახელებული წერილიდან. გვ. 299).

² ე. ორჯონიკიძე. აღექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ. თბილისი. 1999.

მოსავალი აღარ რჩებოდა თვითმყოფადობის, თუნდაც, სასიცოცხლო ნიშან-თვისებების გადასარჩენად.

როგორც ნაშრომის შესავალშივე აღვნიშნე და ჯერ კიდევ 2003 წელს გამოცემულ ვერსიაშიც ვამბობდი, 1812 წელს კახეთში დაწყებული და მთელ აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებული წინააღმდეგობრივი მოძრაობა, ისე როგორც საერთოდ, აქ მიმდინარე განმათავისუფლებელი ბრძოლები, თავისი მასშტაბებითა და ხასიათით არ შეიძლება განხილულ იქნას როგორც აჯანყება.

აჯანყება კანონიერი ხელისუფლების წინააღმდეგ მიმართული ძირითადად მცირე დროსა და სივრცეში მიმდინარე ბრძოლაა, რომელიც შეიძლება მიზნად ისახავდეს ეკონომიკური, სოციალური, თუ გნებავთ, პოლიტიკური ცხოვრების გაუმჯობესებას და არა სახელმწიფოებრიობის აღდგენას.

ასე რომ, 1812-1813 წლების შეიარაღებული კონფლიქტის აჯანყებად გამოცხადებით, ჩვენ არა მარტო ვაკნინებთ მის მასშტაბებსა და მნიშვნელობას, არამედ ვაღიარებთ რუსული მმართველობის კანონიერებას.

აქვე, ჩვენი მოსაზრების გასამყარებლად მოვიყვანთ საერთაშორისოდ აღიარებულ ნორმებსაც:

1999 წ. გამოცემულ ადამიანთა უფლებების დაცვის ლექსიკონში ვკითხულობთ:

– „აჯანყება (Insurgency) – სამხედრო გადატრიალება, ან ბუნტი, როგორც წესი, კანონიერი ხელისუფლების წინააღმდეგ, რომელიც არ გადაიზრდება სამოქალაქო ომში. ტერმინი გამოიყენება დაბალი ან საშუალო ინტენსივობის კონფლიქტის აღსანიშნავად“¹(ხაზგასმა ყველგან ჩვენია. ა. გ).

როგორც შევთანხმდით და ეს დღეს საკამათოც აღარაა, რუსული მმართველობა არ იყო კანონიერი ხელისუფლება.

– „დაბალი ინტენსივობის კონფლიქტი (Lower intensity conflict) – შეიარაღებული დაპირისპირება სახელმწიფოთა შორის პოლიტიკური მოტივებით იმ დონეზე დაბლა, რომელსაც ომს უწოდებენ (1000 კაცის სიკვდილი წელიწადში) და იმ დონეზე მაღლა, რომელიც სერიოზულ უთანხმოებად და პოლიტიკურ დაძაბულობად ითვლება“.²

¹ ადამიანთა უფლებების დაცვის ლექსიკონი. გვ. 18-19.

² იქვე. გვ. 27.

როგორც ვნახავთ, კახეთის ომის დროს, რომელიც წელიწადზე მეტხანს გაგრძელდა, 5 ათას ადამიანზე მეტი დაიღუპა.

– „ომი (War) – პირდაპირი, ფიზიკური ძალადობის გამოყენება ორი ან მეტი სახელმწიფოს მიერ. იწყება მაშინ, როდესაც პოლიტიკური კონფლიქტის ორი ან მეტი მონაწილე მივა იმ დასკვნამდე, რომ მშვიდობიანი მეთოდებით შეუძლებელია შეუთავსებადი, ან განსაკუთრებული მიზნების მიღწევა.

...ო-ის საყოველთაოდ აღიარებული დეფინიცია ასეთია: ხანგრძლივი ბრძოლა ორი ან მეტი ქვეყნის შეიარაღებულ ძალებს შორის (ან ერთი ქვეყნის, ან ერთი ორგანიზებული შეიარაღებული ჯგუფის შიგნით), როდესაც ბრძოლის ველზე ყოველწლიურად არანაკლებ 1000 ადამიანი იღუპება. ...ო-ს, ისევე, როგორც კონფლიქტს, წინ უსწრებს უთანხმოებანი, რომელთა წინამორბედი, თავის მხრივ, პოლიტიკური დაძაბულობაა“¹ (ხაზგასმა ჩვენია. ა. გ).

ყველა ამ მოთხოვნის გათვალისწინებით, 1812 წელს აღ. საქართველოში დაიწყო და თითქმის წელიწად-ნახევრის განმავლობაში მიმდინარეობდა 2 სახელმწიფოს შორის სისხლისმღვრელი ომი, რომელიც მიზნად ისახავდა ქვეყნის დაკარგული დამოუკიდებლობის აღდგენას.

◆◆◆

საკითხის გარშემო აზრთა სიმრავლე და მრავალფეროვნება, რაც კიდევ ერთხელ ამტკიცებს მოვლენის უდიდეს მნიშვნელობას როგორც მისი თანამედროვე, ისე მომავალი პერიოდისთვისაც, არ იყო შემთხვევითი. 1812 წელს კახეთში დაწყებული ომი, მისი შედეგის მიუხედავად, რამდენადმე განსაზღვრავდა იმპერიის პოლიტიკური კურსის შემდგომ ბედსა და განვითარებას კავკასიაში. ეს მომენტი იმთავითვე დააფიქსირეს როგორც ეროვნულ-პატრიოტულმა ძალებმა, ისე ცარიზმის პოლიტიკურმა იდეოლოგიებმაც, რომელნიც შეეცადნენ, მისი მათთვის ხელსაყრელი ფორმითა და ხასიათით წარმოჩენას. შესაბამისად, პირველი მხარე მონობებული იყო, ხაზი გაესვა, რომ 1812 წ. ომი იყო დამოუკიდებლობადაკარგული ქვეყნის სახელმწიფოებრიობის აღდგენისკენ მიმართული პოლიტიკური აქტი. მეორე კი ცდილობდა, იგი მხოლოდ

¹ ადამიანთა უფლებების დაცვის ლექსიკონი. გვ. 65-66.

სოციალურ-კლასობრივ მოძრაობად წარმოეჩინა. საამისოდ გარკვეული ხელშემწყობი პირობები ორივე მათგანს გააჩნდა: პირველის მხარეს იყო სიმართლე, მეორის მხარეს კი – ხელსაყრელი ეპოქა, რომელიც, მათდა საბედნიეროდ, საუკუნე-ნახევარზე მეტხანს გაგრძელდა.

ეროვნულ-პატრიოტული მხარის პირველი წარმომადგენელი იყო მოვლენის თანამედროვე დავით ბატონიშვილი, რომელიც 1812 წ. ომისა და საერთოდ, ამ პერიოდში საქართველოსათვის ყველაზე დიდი უბედურების მიზეზად რუსეთსა და რუსებს მიიჩნევდა. „გარნა იყო ფრიად შეჭირვებული საქართველო რუსთაგან“ – წერს იგი და ამით „საქართველოს“ (და არა ქართველობის) შეჭირვების ერთადერთ ფაქტორად რუსეთს ასახელებს.¹

1812 წ. ომის იგივე საფუძველზე მიუთითებს შედარებით გვიანდელი ავტორი ალ. ორბელიანიც:

„მოვედით 1812 წელთან. კახეთში რომ არეულობა მოხდა, რა მიზეზი იყო? ზოგი რას ამბობს და ზოგი რას. მაგრამ ისინი არც ერთი მართალი არ არის – მართალი ის არის, რომ თვითონ მე ჩემის ყურით მესმოდა რომე, მამა ჩემთან და დედა ჩემთან (ერეკლეს ქალიშვილი თეკლა ბატონიშვილი. ა. გ.) რომ მოვიდოდნენ მაშინდელი დიდი კაცნი და ჩუმათ ლაპარაკი ჰქონდათ და დაწყობილობა რუსები როგორ გავლალათო? – ეს იმათი დაწყებულობა მთელ ქართლ-კახეთში მოფენილი ჰქონდათ თავიანთი კაცების პირით და ზრუნავდნენ ამაზე“.²

„საქართველოს ყველა უბედურების მიზეზად, რომელიც „XIX საუკუნის ბოლოს დაატყდა თავს“ რუსეთს ასახელებს ა. ცაგარელიც.³

პროფესიონალ მკვლევართაგან კი პირველი, ვინც თითქმის აბსოლუტურად სწორად განსაზღვრა ომის მიზეზი, შეიძლება ითქვას, იყო ალ. ფრონელი. აი, რა ლოგიკურად, მოკლედ და თვალნათლივ გვიხატავს იგი იმ სურათს, რომელიც რუსებმა საქართველოში თავიანთი მმართველობის შემოღებიდან უმოკლეს, ალბათ, ისტორიაში რეკორდულ დროში მოახერხეს:

¹ დავით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია. გვ. 39.

² ალ. ორბელიანი. მამაჩემისგან ლაღატი მეფის ირაკლისა. აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ისტორიული საბუთების ფონდები. კ-1652^ა.

³ А. Цагарели. Грузия энциклопедический словарь. Т. XIX. 1843 г. изд. Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона.* გვ. 795.

„თორმეტი წლის უსამართლო მართვა-გამგებლობამ და დარბევამ საქართველო ააოხრა, გაატილა, ძველი წესი და ჩვეულება მილენ-მოლენა და მის ნანგრევებზე ისეთი შენობა ააგო, პირუტყვსაც არ შეესვლებოდა შიგა“.¹

სწორედ ამ მდგომარეობიდან გამოჰყავს ალ. ფრონელს ომის მიზეზიც:

„მიზეზი სულ უბრალოა. თავიდანვე ახალი მთავრობა მრუდე გზას დაადგა. არ შეინყნარა საქართველოს ერის ისტორიული უფლებანი, დასთრგუნა იგინი და ისე ეპყრობოდა საქართველოს, როგორც ველურს ტომს, როგორც უმნიშვნელო და გათახსირებულს სახანოს. საქართველო მიეკედლა რუსეთს მზამზარეული სახელმწიფო მექანიზმით, ჯარით, მოხელებით, კანონმდებლობით, პოლიცია-ადმინისტრაციით, განვითარებული ნოდებრივი უფლებით, თავადაზნაურობით, სამღვდელოებით, გლეხკაცობით. მინის მფლობელობაც კელაპტარსავით ჩამოსხმული იყო და საკუთარი, გარკვეული ფორმა ჰქონდა. დარღვევას ვერაინ ჰბედავდა, რადგან დარაჯად ჩვეულება ედგა... საქართველოს პირველობითაც მოჰქონდა თავი მთელს კავკასიაში... მერე და რა თვალთ შეხედა ახალმა მთავრობამ საქართველოს საპოლიტიკო სახლსა და პრესტიჟსა, მის წარსულსა და აწყმოსა?.. საქართველო გამოაცხადეს პროვინციად და გუბერნიად“.²

როგორც ვხედავთ, ალ. ფრონელი მოვლენის მიზეზებს სწორედ პოლიტიკურ ასპექტებში ეძებდა და ყველა სოციალურ უბედურებას აქედან გამომდინარე შედეგად მიიჩნევდა მხოლოდ.

1812 წ. ომის პოლიტიკურ ხასიათზე აკეთებდა ხაზგასმას არ. ჯორჯაძეც, რომელსაც ამის დასამტკიცებლად მოჰყავდა კახელ მემამოხეთა წერილი, სადაც ისინი საყვედურობენ მმართველობას: „რაც ყოვლად მონყალე ხელმწიფე იმპერატორის მანიფესტით იყო გამოცხადებული, თქვენ არ აასრულეთ“.³

ეს საყვედური არ შეიძლება ერთი რომელიმე კლასის წარმომადგენელს ეკუთვნოდეს, რადგან საქართველოს სახელმწიფოებრიობის დაკარგვა და მისი თანამდევი „რუსული თვითმპყრობელური მმართველობის სისტემა მეტნაკლებად ყველა კლასის უკმაყოფილებას იწვევდა.

¹ ალ. ფრონელი. ამბობება კახეთისა. გვ. 15-17.

² იქვე. გვ. 83.

³ არ. ჯორჯაძე. ეროვნული პრობლემების გარშემო პოლემიკური წერილები. გვ. III.

თავადაზნაურობა, სამღვდელოება და ხალხი, ბუნებრივია, მოწონებით ვერ შეხვდებოდა სახელმწიფოებრიობის მოსპობას¹.

ეს უკმაყოფილება დამოუკიდებლობის დაკარგვისთანავე მოედო ქვეყანას. მაგრამ ეროვნულ-პატრიოტულმა ძალებმა კარგად იცოდნენ, რომ მასშტაბური ბრძოლის დაწყებას ძლიერი იმპერიის წინააღმდეგ შეეძლო კვლავ უაზრო სისხლისღვრა გამოენვია მხოლოდ და შესაფერისი მომენტის ლოდინში ძალებს იკრებდნენ, მოკავშირეებს ეძებდნენ, კავკასიის ხალხებს აგულიანებდნენ, უცხო ძალის რეალურ დახმარებებს ელოდნენ.

XIX ს-ის მეორე ათეულის დასაწყისისთვის ისედაც ურთულეს პოლიტიკურ სიტუაციებში მყოფ რუსეთის იმპერიას აღმოსავლეთში მდგომარეობა განსაკუთრებულად გაურთულდა. გრძელდებოდა და ძლიერდებოდა აქ მიმდინარე „დიდი თამაში“ („Great game“), რომელშიც ინგლისი, საფრანგეთი და რუსეთი მონაწილეობდნენ. ევროპა და აზია მოეცვა რუსეთ-ირანის, რუსეთ-თურქეთის, საფრანგეთ-ინგლისის, ირან-თურქეთის მასშტაბურ ომებს. ეს მომენტი განმათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი აზვირთებისათვის ხელსაყრელ დროდ მიიჩნიეს უკვე კარგა ხნით ადრე გონს მოსულმა და მომენტს დადარაჯებულმა დაპყრობილმა ხალხებმა. განსაკუთრებული აღელვება შეინიშნებოდა აღმოსავლეთ საქართველოში, სადაც საერთო გაჭირვებამ და დამპყრობლის წინააღმდეგ სიძულვილმა სხვადასხვა კლასებისა და ფენების უჩვეულო ერთსულოვნება გამოიწვია. სიტუაცია თანდათანობით იძაბებოდა. საბოლოოდ კი „რუსეთის ცარიზმს ამ/კავკასიაში ყველაზე მომაკდინებელი საფრთხე 1812 წელს შეექმნა, როცა ერთბაშად იფეთქა კახეთის მძლავრმა აჯანყებამ“².

მდგომარეობა მთელს აღმოსავლეთ საქართველოში თითქმის ერთნაირი იყო, მაგრამ უდავოა, რომ კახეთში პროტესტის გრძნობა განსაკუთრებულად ძლიერი ჩანდა, რის გამოც ქვეყნად არსებულმა წინააღმდეგობრივმა ძალებმა თავიანთი საქმიანობის სიმძიმის ცენტრი, როგორც ისტორიულადაც ბევრჯერ მომხდარა, ახლაც აქეთ მიმართეს. ამას კი, ბუნებრივია, თავისი ახსნა ჰქონდა.

¹ ალ. ბენდიანიშვილი. ეროვნული საკითხი საქართველოში. 1801-1921 წწ. გვ. 66.

² ა. სურგულაძე. ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეპოქა (ისტორიული ნაშრომი). გვ. 193.

ჯერ ერთი, თავის დროზე კახელი თავადობა პოლიტიკურად მობი-
ლიზებული, ეკონომიკურად კი მდიდარი და ძლიერი იყო და, შესაბა-
მისად, ისინი სხვაზე უფრო მტკივნეულად განიცდიდნენ უფლებების,
ქონებისა და პრივილეგიების დაკარგვას და მეორე, აქაური გლეხობა,
„რომელთა ჩვეულება არს მეფისა თვისისა ერთგულება“ (ბაგრატი ბა-
ტონიშვილი) მუდმივი ბრძოლების გამო ეროვნული გრძნობით ბევრად
უფრო დამუხტული და მობილიზებული იყო. მათ ჯერ კიდევ ერეკლეს
სიცოცხლეშივე „პატარ კახი“ უშუალო ბატონად და პატრონად გაითა-
ვისეს და შემთხვევას არ უშვებდნენ ხელიდან, მისადმი ერთგულება და
სიყვარული ხმლითა თუ სიტყვით რომ არ დაემტკიცებინათ.

თუმცა, ახლა, რუსეთის ეტაპობრივად გატარებული კოლონიური პო-
ლიტიკის წყალობით, მდგომარეობა რადიკალურად შეცვლილიყო; უმე-
ფოდ და უპატრონოდ დარჩენილ, გაპარტახებულ ქვეყანაში, სადაც თავ-
ადობამ სულ რაღაც ხუთიოდე წელიწადში ყველაზე საამაყო გვარების
გარუსულებაც კი არ ითაკილა, გლეხობა კი გამუდმებული ბრძოლებით,
შიშილითა და ეპიდემიებით ლამის დეგრადირებულ და უსამშობლო მა-
სად ქცეულიყო, ეროვნული თუ პირადი შეურაცხყოფის ატანა და მოთ-
მინება ჩვეულ ამბად გადაქცეულიყო. ამ პირობებში კი ძალზე რთული
იქნებოდა ერთიანი ფრონტის შექმნა და მისი მიზანმიმართულად წარ-
მართვა.

ასე რომ, ერი ყოფნა-არყოფნის ზღვარზე იდგა. ომი გადარჩენისათ-
ვის აუცილებელი იყო. განმათავისუფლებელი მოძრაობის ხელმძღვანე-
ლობა მხოლოდ ხელსაყრელ დროს ელოდა, მეომარი ძალა კი არ ჩანდა.

ბრძოლა რომ მასობრივი და მასშტაბური ყოფილიყო, მასში უპირ-
ველესად ქვეყნის მწარმოებელი მასა უნდა ჩართულიყო, რითაც იგი
საერთო-მასობრივ ხასიათს მიიღებდა. ამას კი თავისი განმსაზღვრელი,
დამაჩქარებელი ფაქტორები ესაჭიროებოდა. ეს ფაქტორები, უგუნუ-
რი რუსი მოხელეების ქმედებებიდან გამომდინარე, საკმარისზე მეტიც
აღმოჩნდა. რუსულმა მმართველობამ სწორედ ამ მხრივ დაუშვა შეც-
დომა – მან ვერ გამოიყენა ის კეთილგანწყობა, რომლითაც მას ქართ-
ველი გლეხობა თავდაპირველად შეხვდა და იმედების გამართლების
ნაცვლად არა მარტო უცხო და უმძიმეს უღელში გააყოფინა თავი, გაუ-
გონარი შეურაცხყოფა და დამცირებაც დაატეხა, რაზეც, ბევრი საბჭო-
თა ისტორიკოსის სურვილისა და აზრის საწინააღმდეგოდ, „ქართველ
მებატონეთაგან შეწუხებული გლეხებიც“ მიუთითებდნენ:

„ჩვენი ბატონების ხელში ეს შენუხება არა გვექონია. იმათი შენუხება ეს იყო – კულუხს გვართმევდნენ. კოდის პურს, სურსათს და სამს-ოთხს წელიწადს ერთხელ ლაშქარ დაგვაძახებდნენ. ამის მეტი შენუხება არა ქონდარა. დიდი ხელმწიფისაგან უფრო შეღავათს და მოწყალებას მოველოდით, ამათ უფრო დიდი მნუხარება მოგვაყენეს“.¹

„იგივე ჩვეულება-ადათს განსაზღვრული ჰქონდა ხარჯი და ბეგარა. ორივენი მძიმე ტვირთად არ აწეა ერსა, რადგან პოლიტიკური და სოციალური ცხოვრება სადა და მარტივი იყო... კანონი და ჩვეულება სიმარტივისა გამო ყველასათვის მისაწვდომი იყო“ – წერდა ალ. ფრონელი.²

გვიანდელი ავტორებიც არ მალავდნენ, რომ „ქართველმა მებატონეებმა თითქმის არ იცოდნენ, რა იყო ყმის წინააღმდეგობა, მხოლოდ XIX საუკუნემ ანახვა მათ ეს მწარე გამოცდილება“.³

ამდენად, რუსული პოლიტიკა დაპყრობითი მიზნების გასატარებლად იდეალური აღმოჩნდა, განმახორციელებლები გამოდგნენ უნიჭონი. რითაც ისინი, ნებით თუ უნებლიედ, ქართული ფეოდალური არისტოკრატის მიზნების ხელის შემწყობებად გამოვიდნენ და მეგრძოლ ძალთა წისქვილზე დაასხეს წყალი.

ამას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ გლეხთა სერიოზული პროტესტი მხოლოდ XIX ს-ის პირველ ათწლეულში იწყება. როგორც ვთქვით, მათ საჩივრებშიც არ აღინიშნება უკმაყოფილება ადგილობრივ ფეოდალთა მიმართ და უამრავი საყვედური, რომლითაც სავსეა ამ პერიოდის გლეხთა წერილები, ეხება მხოლოდ იმ უკუღმართობებს, რომელიც რუსული მმართველობის წესებიდან და რუს მოხელეთა ქმედებებიდან გამომდინარეობდნენ.

არასწორია მტკიცებანიც იმის შესახებ, რომ თითქოს 1812 წ. გლეხები ერთდროულად აუმხედრდნენ რუს მოხელეებსა და ქართველ თავადაზნაურობას. პირიქით, ამ დროს „ბატონისა და ყმის ინტერესი ნაწილობრივ ერთმანეთს დაემთხვა, ისინი ერთად გამოვიდნენ რუსული თვითმპყრობელური მმართველობის უსამართლობა-განუკითხავობის წინააღმდეგ“.⁴ უსახსროდ დარჩენილმა გლეხობამ დახმარებისათვის

¹ 1812 წ. 15 მარტის ს. მანავის მცხოვრებელთა მოხსენება თ. ანდრონიკაშვილს. დოკუმენტები... გვ. 75.

² ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 330.

³ ფ. გოგიჩაიშვილი. რჩეული ნაწერები (პ. გუგუშვილის რედაქციით). გვ. 330.

⁴ ალ. ბენდიანიშვილი. გლეხთა კლასი და გლეხთა მოძრაობა საქართველოში. გვ. 35.

სწორედ ფეოდალებს მიმართა, რომელთაც, რა თქმა უნდა, ეს მათთვის ხელსაყრელი მომენტი ქვეყნის განთავისუფლებისათვის ბრძოლისაკენ მიმართეს.

ამ შემთხვევაში ეს ბრძოლა საერთო ინტერესებს ემსახურებოდა. 1812 წ. ომში გამარჯვებით ერთდროულად წყდებოდა პოლიტიკური და სოციალური მოთხოვნები: აღმოსავლეთ საქართველო აღიდგენდა დამოუკიდებლობას (უფრო გავრცელებული აზრით, იგი 1783 წ. გეორგიევსკის ტრაქტატის საფუძველზე ავტონომიური უფლებებით შევიდოდა რუსეთის შემადგენლობაში), რითაც აღდგებოდა ბაგრატიონთა სამეფო კარი და, მასთან ერთად, ქართული მმართველობითი წესები. (ამ მხრივ ნიშანდობლივია დავით ბატონიშვილის წერილი ნიკოლოზ ფალავანდიშვილისადმი, სადაც იგი იძლეოდა რეკომენდაციებს, როგორ უნდა მოქცეულიყო ქართველობა 1812 წლის ომში გამარჯვების შემდეგ)¹.*

ასე რომ, 1812 წ. ომი გვევლინება პოლიტიკურ მოვლენად, რამდენადაც ქართველი ხალხი ეწეოდა მორიგ ბრძოლას დამპყრობლის წინააღმდეგ ეროვნული დამოუკიდებლობის, ქართული სახელმწიფოებრიობისა და ქართული მმართველობითი წესების აღსადგენად.

ცალკე საკითხია, შეეძლო თუ არა რუსულ მმართველობას თავიდან აეცილებინა ეს ომი და რამდენად შეეცადა იგი ამის გაკეთებას. საამისო ფაქტებს მოვლენის წინარე პერიოდში ჩვენ ვერ მივაკვლიეთ. უფრო მეტიც, ამ პერიოდისათვის რუსი მოხელეები სწორედ ისე ეპყრობიან ქართველებს, როგორც რუსეთი – საქართველოს. მათი დამოკიდებულება ადგილობრივთა მიმართ წარმოუდგენლად სასტიკი და ზიზღიანია. ამასთან, რუს საერო და სამხედრო პირთა უსულგულობა, უდიერობა აქაური მოსახლეობისადმი იმდენად ცინიკური, გამომწვევი და გამაღიზიანებელია, რომ ზოგჯერ ეჭვიც კი გეპარება, რაიმე ხელოვნურად შექმნილ მექანიზმთან ხომ არა გვაქვს საქმე; წინააღმდეგობრივ მოძრაობებს უამრავი ქართველის სიცოცხლე ეწირებოდა, რომელთა დიდი უმრავლესობა ერის გენოფონდს შეადგენდა. დამპყრობელს ეძლეოდა მებრძოლი ძალების ერთად მოგროვების, შემდეგ კი მათი ამოუღებისა თუ მოცილების საბაბი და საშუალება როგორც უშუალოდ საბრძოლო ოპერაციებით, ისე შემდეგ განხორციელებული უსასტიკესი რეპრესიებით. ამით ქვეყნის საბრძოლო პოტენცია

¹ ЦГВИА*. ფონდი ВА. საქმე 4271. ფ. 3-4.

სუსტდებოდა, ძლიერი და ამაყი ერი წელში ტყდებოდა, ითრგუნებოდა.

გარდა ამისა, მოძრაობების ჩახშობის შემდეგ მასში მონაწილე თავდაზნაურობას ერთმეოდა მამულები, საიდანაც ხაზინაში დიდი ოდენობით თანხა შედიოდა.¹

მეორე მხრივ, როცა ბრძოლებს იხილავ არა ცალსახად და განცენებულიად, არამედ საერთო პოლიტიკურ კონტექსტში, რწმუნდები, რომ რუსეთისთვის კავკასიაში (და არა მარტო კავკასიაში), დაგროვილ უამრავ პრობლემათა შორის კახეთის 1812 წ. „აჯანყება“ შედარებით მეორეხარისხოვნად გამოიყურებოდა. შესაბამისად, მისი გრანდიოზულობის მიუხედავად (რაზეც ერთხმად მიუთითებდნენ როგორც მთავარმართებლები პაულუჩი და რტიშჩევი, რომლებიც, ისე როგორც სხვა სამხედრო თუ პოლიტიკური მოღვაწენი, მასში ხან „ფრანგულ“, ხანაც „საშინელ რევოლუციას“ ხედავდნენ, რომელმაც კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენა კავკასიაში რუსთა ყოფნა-არყოფნის საკითხი), მმართველობას არა მარტო დაუშვებლად, უდროოდ და უაზროდ მიაჩნდა ადგილობრივი მოსახლეობის მოთხოვნების დაკმაყოფილება.

ამ შემთხვევაში იმპერიის აჩქარება მისი კავკასიური პოლიტიკისათვის საკმაოდ საზიანო გამოდგა. „რუსეთის თვითმპყრობელობამ ერთი დაკვრით მოინდომა ახლად დაპყრობილი ქვეყნის შედუღება რუსეთთან, მისი რუსიფიკაცია“.² თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ ეს აჩქარებაც იძულებითი ღონისძიება იყო და რუსეთისათვის მეტად გართულებული პოლიტიკური სიტუაციებიდან გამომდინარეობდა.

აქვე, როცა დათმობებზე ვლაპარაკობთ, არ უნდა დაგვავიწყდეს, რეალურად რა მოთხოვნებს უყენებდა ქართველი ხალხი რუსულ მმართველობას. თუ დავიჯერებთ, რომ ეს მოთხოვნები მართლა ყბადალებული სოციალური პრობლემების მოგვარებითა და შემსუბუქებით გადაწყდებოდა, მაშინ იმპერიისათვის ამაზე წასვლა არ უნდა ყოფილიყო მაინცდამაინც რთული და შეუსრულებელი, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ, რომ წინააღმდეგობრივ ძალებს რეალურად არა პურის გადასახადის შემცირება, არამედ მარტოოდენ საკუთარი მეფობისა და

¹ ე. ორჯონიკიძე. რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში (XIX ს. I ნახ.). გვ. 97.

² ი. ბახტაძე, ლ. ციხისთავი, დ. ლორთქიფანიძე. კლასთა ბრძოლის ისტორია. I ნაწილი. ტფილისი. 1932. გვ. 215.

სახელმწიფოებრიობის აღდგენა დაამშვიდებდათ, ცხადი ხდება, რომ იმპერია ამ საუკუნეებგამოვლილ მონაპოვარს, რაზეც მთელი მისი აღმოსავლური პოლიტიკის მომავალი იყო დამყარებული, ასე იოლად არ დათმობდა. მას დანყებული საქმე ბოლომდე უნდა მიეყვანა და საამისოდ ადგილობრივ განმათავისუფლებელ მოძრაობას, რომელიც დამპყრობლის პოლიტიკისათვის სრულიადაც არ იყო მოულოდნელი და გაუთვალისწინებელი, გადაჭრით უნდა აღდგომოდა წინ.

აქედან გამომდინარე, სწორი იყო ს. კაკაბაძე, როცა ბრძანებდა, ადგილობრივი მოსახლეობის მოთხოვნებს „მთავრობა უყურადღებოდ სტოვებდა, იმიტომ, რომ ეს ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის მიერ საქართველოში აღებულ პოლიტიკურ კურსს... და სახელმწიფოებრივ მმართველობის განმტკიცებას თავისი დაკმაყოფილებით ხელს შეუშლიდნენ“.¹

ამდენად, ის უმძიმესი სოციალური გარემო, რომელიც რუსეთმა საქართველოში შექმნა, იყო ლოგიკური შედეგი და შემადგენელი ნაწილი იმ კოლონიური პოლიტიკისა, რომელსაც რუსეთი საქართველოში, როგორც მისი საბოლოო დაპყრობის, ისე აღმოსავლური პრობლემების წარმატებულად გადაწყვეტისათვის ატარებდა. საქართველო მისთვის იქცა არა მეგობარ ქვეყნად, რისკენაც დაღლილ-დაქანცული ქართველობა, როგორც გადარჩენის უკანასკნელი იმედისკენ მიისწრაფოდა და როგორც ამას თავდაპირველად რუსეთის იმპერია აქაურთა მოსატყუებლად და დასამშვიდებლად აცხადებდა, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ პლაცდარმად, სტრატეგიულ და ეკონომიკურ დასაყრდენად იმპერიის აღმოსავლური პოლიტიკის განხორციელების საქმეში.

პლაცდარმში ცხოვრება კი, ცხადია, არ იქნებოდა მისაღები იმ ქვეყნის შვილებისთვის, რომელთაც დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობის მრავალსაუკუნოვანი ტრადიცია ჰქონდათ. თავისი მიზნებითა და ქმედებებით დამპყრობელი ერთდროულად ლახავდა მათ ეროვნულ ღირსებას, კულტურას, ტრადიციულ უფლებებსა და თავმოყვარეობას, ანადგურებდა ეკონომიკურად და სოციალურად.

ამის გათვალისწინებით, ასეთ დროს ნებისმიერი მმართველი მეტწილად ხელულობასა და გონიერებას გამოიჩენდა და თუნდაც ყალბად გააგრძელებდა მეგობარ-მფარველის როლის თამაშს, მაგრამ რუსებს ამ ხერხისთვის აღარ მიუმართავთ, რამდენადაც ქართველი ხალხიდან მიჩვეულები იყვნენ შემგუებლობასა და მორჩილებას.

¹ ს. კაკაბაძე. საქართველოს მოკლე ისტორია. გვ. 180.

მართლაც, პირველ ხანებში ქართველობა დაბნეული გამოიყურებოდა, რამდენადაც ისინი ყოველივეს სათაყვანო მეფის სურვილისა და ანდერძის ასრულებად მიიჩნევდნენ და რუსებს, ყოვლად დაუმსახურებლად, თვით 1795 წ. კონანისში დატრიალებული ტრაგედიისა და სხვა მრავალ პრეცედენტთა მიუხედავად, კვლავ მეგობრებად და მსხნელებად თვლიდნენ. ამიტომ ცდილობდნენ, მათგან მიღებული მრავალი შეურაცხყოფა და პანლური დროებითი გაუგებრობითა და ერთეულთა პიროვნული სიგლახით აეხსნათ მხოლოდ.

ამით გახალისებულ რუსთა სითავეხედეს სრულად გაეხსნა გზა და გასაოცარი ფორმებით მოედო მთელ კახეთს. მათ, ფაქტობრივად დაკარგეს ყოველგვარი კონტროლი საკუთარი თავის მიმართ და იმაში დარწმუნებულებმა, რომ ამ ქმედებებზე პასუხს არც მთავრობა და არც ხალხი არ მოსთხოვდათ, გაუგონრად სასტიკი და შეურაცხმყოფელი პოლიტიკით, რომელშიც უმაღლესი სამხედრო თუ სამოქალაქო მოხელიდან მოყოლებული, რიგითი სალდათით დამთავრებული, ყველა ოკუპანტი მონაწილეობდა, საბოლოოდ გადაიკიდეს საქართველოს არისტოკრატია თუ მწარმოებელი მოსახლეობა, რომელმაც უმოკლეს დროში იმდენი და ისეთი დამამცირებელი „საჩუქარი“ მიიღო თავისი ერთმორწმუნე ჩრდილოელი მოიხედისაგან, რომ მისი ატანა ნებისმიერი ნორმალური ადამიანისათვის შეუძლებელი იქნებოდა.

„Кахетинскому бунту были причиной Русские“* – ასე დაახასიათა მოკლედ კახეთის „აჯანყების“ მიზეზები მისმა თანამედროვემ, დეკაბრისტმა ნ. მურავიოვმა,¹ თუ ამ შემთხვევაში სიტყვა „Причина“-ს „საბაბად“ ჩავთვლით და არა „მიზეზად“, შეიძლება დავეთანხმოთ ამ აზრს, რადგან არავინ იცის, ერი კიდეც რამდენ ხანს შეეგუებოდა და აიტანდა სახელმწიფოებრიობისა და დამოუკიდებლობის დაკარგვას, რომ არა ის სოციალური დამაჩქარებლები, რომელსაც უგუნურმა და თავხედმა რუსებმა თავიანთი ბრიყვული საქციელით შეუწყვეს ხელი.

ამ მომენტს არ უარყოფს თვით ვ. პოტოც, რომელიც, მართალია, „აჯანყების“ მიზეზად „იმ დროის ცუდ პირობებს მიიჩნევს“, მაგრამ აღიარებს, რომ მდგომარეობა „კიდეც უფრო გაამწვავა ამ/კავკასიაში რუსული მმართველობის დაუხვეწაობამ“. აგრეთვე იმან, რომ ადგილე-

¹ ნ. მურავიევი. ჩანაწერები... (რუს. ენაზე). გვ. 326.

ბზე მოხელეები და ჯარისკაცები ისე ეპყრობოდნენ ქართველ ხალხს, როგორც გამარჯვებულები დამარცხებულებს.¹

პოლიტიკური ასპექტებიდან გამომდინარეობს ომის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზიც – დამპყრობელმა საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვისთანავე სახელმწიფო და სასამართლო ორგანოებიდან ქართული ენის განდევნა დაიწყო.

„უცხო სახელმწიფოებრივი რეჟიმის დამყარება საქართველოში იმთავითვე შეეხო ერის სასიცოცხლო ელიქსირს, დედა ენას და ეს უნდა მივიჩნიოთ საქართველოში ჩასახული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთ ძირითად ქვაკუთხედად“ – წერს ლ. ებანოიძე და იქვე დასძენს, რომ ეს უბედურება ერთნაირად შეეხო საქართველოში მცხოვრებ ყველა წოდებას, რამაც საერთო უკმაყოფილება და პროტესტი გამოიწვია. „ბრძოლა ენისათვის, რაც მთელი ქართველი ხალხის საერთო საქმეს წარმოადგენდა, დაკავშირებული აღმოჩნდა საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აღდგენასთან, რადგან სწორედ ამ უკანასკნელის დაკარგვას მოჰყვა მშობლიური ენის განდევნა“.²

მშობლიური ენის შევიწროება და დამცირება პირველ ყოვლისა სასამართლო წესებში აისახა. ქართული კანონმდებლობის უცხო და მიუღებელი სასამართლო დანესებულებებით შეცვლა ადგილობრივმა მოსახლეობამ, სრულიად სამართლიანად, საკუთარი სახელმწიფოებრიობის გაუქმების ფაქტად მიიღო. ამის გარდა, „რუსული სამართალი ქართული ცხოვრებისათვის უცხო და უცნაური იყო. ის ქართველი კაცის სამართლის შეგნებას არ ეთანხმებოდა“ და მისი წესიცა და ენაც მიუღებელი იყო მისთვის.³

ეს საერთო ეროვნული უბედურება იყო და უკმაყოფილებაც ერთიანად მოედო მოსახლეობის ყველა ფენას, რაც უამრავ წერილსა და საჩივარშიც გამოიხატა.

აი, რას სწერდნენ ამის შესახებ სოფ. გარეჯის მცხოვრებლები საქართველოს მთავარმართებელს 1812 წლის მარტში:

„პირველი აღთქმული – მეფის ვახტანგის კანონით უნდა გაესამართლნათ. თქვენ სხვა და სხვა კანონნი და არტიკულნი გამოგვიცხადეთ

¹ ვ. პოტო. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 469.

² ლ. ებანოიძე. ნიკოლოზ ბარათაშვილი და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ზოგიერთი საკითხი საქართველოში. გვ. 31.

³ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II. გვ. 432.

განაჩენსა შინა, რომელიც საქმე ადვილად გადასაწყვეტი იქნებოდის ექვსსა და შვიდსა წელიწადსა არ გადასაწყვეტდით და თუ რომელიმე გადაწყდებოდა, რაზედაც ვსჩიოდით, იმისი ფასი დაგვეხარჯებოდის მწერალსა და სეკლეტართა ზედა".¹

„თუ ვიჩივლებდით რასმეზედ, ერთი ღორის საჩივარი რომ გექონოდა, ამთენს ხანს დაგვაგვიანდის, რომ ორს იმის ფასს დაგვახარჯვინებდის და ვერც სამართალს გამოვიტანდით... ამის გამო, რაც საჭირო სამართლიანი საჩივარი გექონოდა, შიშით ველარ ვიჩივლებდით... იმისთვის, რომ მივიდოდით სასამართლოებში სამს ოთხს წელიწადს ვსჩიოდით. ხარჯი და ქრთამი გაგვდიოდა და არც მტყუვნისა და მართლის გარჩევა იყო. ამ მიზეზით ყოველს საჩივარზედ ხელაღებულნი ვიყავით“.²

ანალოგიურ პრეტენზიას გამოთქვამდნენ სოფ. კაკაბეთის მცხოვრებლები 1812 წ. 20 მარტით დათარიღებულ წერილში პაულუჩისადმი:

„ბრძანება იყო ვახტანგ მეფის ზაკონზედ უნდა ესამართლებინათ და არ დაგვაყენეს იმ კანონზედა, რაც საჩივარი გვექნებოდა ნივთისა, საქონლისა და აგრეთვე მამულისა, სამი-ოთხი წელიწადი სასამართლოსა შინა ვიქნებოდით, რაზედაც ვსჩიოდით იმისი ფასი მოსამართლეებზედ გაგვდიოდა ქრთამი, და სამართალი კი არ გვეძლეოდა. ამის გამოისობით, რაც უნდა საჩივარი გექონოდა, ველარ ვიჩივლებდით“.³

იგივეს მოახსენებდნენ იოსებ ანდრონიკაშვილს ვაჭირელებიც:

„რომელიც კაცს მწუხარება და საჩივარი ქონდის, კარზე არ მიგვიშვიან, კარიდამ გამოგვყრიან და კიდეც გვცემიან: წადით, ბევრი თეთრი მოიტანით და არზა ისე შემოიტანეთო. და ასე უსამართლო გაგვხადის სამართალს ვინდა გვაღირსებდა. ჩვენი სამართალი ახოცილი იყო და არ ბევრის თეთრის მიცემით ჩვენ სამართალს ვერ ვიშოვიდით“.⁴

სასამართლო წესებითა და მოხელეების თვითნებობით არანაკლებ ყოფილან შეწუხებული ვეჯინისა და გურჯაანის მცხოვრებლებიც, რომლებიც „აჯანყების“ მიზეზად სწორედ ამ უკანასკნელ გარემოებას ასახელებენ:

„მათ (მოსამართლეებმა. ა. გ.) მიგვცის შფოთსა და ერთმანეთისა სისხლის ღვრასა და დაგვიხშეს კარნი სასამართლოსანი და ყოველნი

¹ დოკუმენტები კახეთის 1812 წ. აჯანყების ისტორიისათვის. გვ. 30.

² დოკუმენტები... გვ. 41-42.

³ დოკუმენტები... გვ. 58.

⁴ იქვე. გვ. 47.

ჩვენი მოჩივარნი ვერ მიიღებდენ სამართლის კმაყოფასა, თვინიერ მრავლისა მიცემის მეტითა..."¹

„სასამართლოს კარი ჩვენთვის დახშული იყო – ჩიოდნენ სოფ. ზეგანის მცხოვრებლები – თივას, ქათამს და სხვას, რასაც გამოგვართმევდნენ, იმათგან ფასი არ მოგვეცემოდა, სულ მუქთად გვართმევდნენ. ეს ამთენი ჩვენი შეწუხება ვერავისთან გავივლინეთ და ხელმწიფესთან ხომ ვერ მივალწევდით. არც არავისთან მოხსენებით გვეშველა და არც შეისმინეს ჩვენი შეწუხება და მის მიზეზით მოვახდინეთ ეს ბუნტობა და შფოთი, რომ ჩვენი ვედრება და მოხსენება არავინ შეიწყნარა“.²

„თუ საჩივარი გვქონდა რამე, როდესაც ხელს მოკუჭულს დაგვინახავდნენ მისაცემლად, შეგვიშვებდნენ თუ არა და მრავალსაცა გვცემდნენ და გვერდსაც არ გაგვიტარებდნენ. ხუთის მინალთუნის საქმეზედ ხუთს თუმანს გამოგვართმევდნენ; მუდამ მართალს ამტყუნებდნენ და მტყუანს, ქრთამის მიმცემს ამართლებდნენ“ – წერდნენ იმავე ადრესატს პრასიანელები 1812 წ. 7 მარტს“.³

სოფ. მაჩხაანის მცხოვრებლები კი 1812 წ. 27 აპრილის წერილში ულტიმატუმს უყენებდნენ მთავრობას:

„სილნალის უეზდში გვინდა რუსულის მაგიერ ქართული სასამართლო, იმიტომ, რომ ჩვენ მოსამართლეებთან სწორედ შეგვეძლოს ლაპარაკი ჩვენ თავად უპერეოდჩიკოთ“.⁴

იგივე ტონი ახლდა კარდენახელთა მოთხოვნასაც:

„გვინდა ჩვენ... რათა განწესდეს სილნალის უეზდში ქართველი სასამართლო, რომელიც გაარიგებდეს იმ საქმეებშიაც, რომელთაც აქამდინ უპრავა არიგებდაო“.⁵

მალაროსა და ნუკრიანის მცხოვრებლები, რომელთაც ერთმანეთის დავაში სასამართლოში სიარულით 140 თუმანი დახარჯვიათ, მაგრამ „კმაყოფილება“ არც ერთ მხარეს არ მიუღია, პირდაპირ აცხადებდნენ:

„რუსეთის სასამართლო არ მოგვწონს, ამისთვის აგვიანებენ სამართალს, ქრთამს იღებენ და ერთმანეთს გადაგვიკიდეს და არც სამართალს გვინყვეტდნენ. გვინდა ჩვენი მოსამართლენი, ქართული არზა შევიდეს,

¹ დოკუმენტები კახეთის 1812 წ. აჯანყების ისტორიისათვის. გვ. 54.

² იქვე. გვ. 57.

³ იქვე. გვ. 103-104.

⁴ იქვე. გვ. 89.

⁵ იქვე. გვ. 67.

ქართული განაჩენი გამოვიდეს დროზედ, არ მოვცდეთ ჩვენს მუშაკობას და გვიჯდეს მოურავი".¹

მოურავობის ინსტიტუტის აღდგენა საერთოდაც აჯანყებულთა ერთ-ერთი ძირითადი მოთხოვნა იყო, რაც კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს მის ეროვნულ-პოლიტიკურ მიზნებსა და ხასიათს.

მოურავობა, როგორც ვიცით, 1804 წ. 29 იანვრის ბრძანებით გაუქმდა ციციანოვის რეკომენდაციით იმ მოტივით, რომ იგი აქაური მოსახლეობისათვის „მძიმე და მავნე“ იყო.²

ამ თავისთვის „მავნე“ ინსტიტუტის გაუქმებამ ხალხის დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია, რომელიც მალე პროტესტში გადაიზარდა. ამის მიზეზი იყო ის გარემოება, რომ მოურავობის გაუქმებაში მან ეროვნული უფლებების კიდევ ერთი გამოხატულება დაინახა. ეს ასეც იყო; მოურავობა, როგორც ნ. ბერძენიშვილი ბრძანებდა, „ძველი ქართული ადმინისტრაციული წყობილების დედაბოძი იყო... და ამდენად, მისი მოსპობა „ძველი ქართული ფეოდალური თავადური წყობილების წინააღმდეგ აშკარა შეტევას“ ნიშნავდა. ამის დასტურად ამ მოთხოვნებს ბევრგან შევხვდებით „აჯანყებულ“ გლეხთა საჩივრებში.³

მაგალითად, ანაგელებს 1812 წ. მაისის წერილში აქვთ საკითხი დაყენებული – „კაპიტან სპრავნიკის მაგიერ მოურავი გვინდაო“.⁴

„ვითხოვთ ისპრავნიკის მაგიერ მოურავი მოგვცენ“ – აყენებენ ულტიმატუმს „ორსავ მაჩხაანის პირველი კაცებიც კიდევ უფრო ადრე, 1812 წ. 27 აპრილს“.⁵

იგივე მოთხოვნებს აყენებდნენ ნუკრიანელი და მალაროელი გლეხებიც.⁶

იმპერიის მმართველობამ ამ წერილების გარეშეც კარგად იცოდა საქმის არსი, მაგრამ სულაც არ ფიქრობდა, „ვილაც ამბობებული გლეხუჭების“ სურვილების გამო რუდუნებით მოპოვებულ საოცნებო ქვეყანაში კვლავ ქართული მმართველობითი წესების აღდგენას. თუმცა, კავკასიის რეგიონში დაწყებული დაპყრობითი პოლიტიკის წარმატებით გაგრძელებისა და საერთაშორისო იმიჯის შექმნის მიზნით მან

¹ დოკუმენტები.. გვ. 64.

² აქტები. ტ. II. გვ. 44.

³ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 432-433.

⁴ დოკუმენტები... გვ. 23.

⁵ იქვე. გვ. 23.

⁶ იქვე. გვ. 84.

გადანყვიტა, შეექმნა ძლიერი იდეოლოგიური მანქანა, რომელიც დამპყრობლის ქმედებებს სხვადასხვა საშუალებებით დაფარავდა, ან მათთვის სასურველი ინტერპრეტაციით წარმოაჩენდა. ამის განხორციელებისთვის კი მას უპირველესად, რეგიონში პოლიტიკური მომენტების უგულვებელყოფა ესაჭიროებოდა.

არ არის გამორიცხული, ის უმძიმესი სოციალური ფონიც, რომელიც რუსებმა საქართველოში შემოსვლისთანავე შექმნეს, გარკვეულწილად, სწორედ ქართველი ხალხის უკმაყოფილების, ბრძოლის პოლიტიკური მნიშვნელობის მეორე პლანზე გადატანისა და სოციალური მომენტების წარმოჩენისათვის ყოფილიყო გამიზნული.

ამ მიზნით გადაგმული ნაბიჯებით, თავიანთი არარეალური მოთხოვნებითა და ქმედებებით მათ ისედაც უაღრესად გაჭირვებულ და გაღატაკებულ მოსახლეობას უდიდესი პრობლემები შეუქმნეს. ამათ შორის ყველაზე მძიმე და აუტანელი პურის შესყიდვა და სატრანსპორტო ბეგარა იყო.

„ოდეს აზუხასა მოისყიდინენ, ნაცვლად კოდისა ერთისა იწონიდიან კოდნახევარსა და ფასსა აძლევდნენ კოდში ხუთ აბაზსა ოდეს კოდი იყო ექვს მინალთულად მით, რამეთუ წელსა 1812 იქმნა ფრიად სიყმილი საქართველოსა შინა და ჭირიცა ფრიად განძლიერებულ იყო“¹ – აღნიშნავს დავით ბატონიშვილი და ამით მძიმე დღეში მყოფი ქვეყნის მოსახლეობის სოციალური უკმაყოფილების ერთ-ერთ მთავარ მიზეზად პურის ბეგარას ასახელებს.

საქმე იმაშია, რომ თავდაპირველად, სანამ საქართველოში მდგარი რუსის ჯარი რიცხოვნობიდან გაიზრდებოდა, მოსახლეობიდან პურის შესასყიდი ფასები დიდად არ განსხვავდებოდა საბაზროსაგან, მაგრამ მერე და მერე ეს სხვაობა გაიზარდა და ომის წინარე პერიოდში გლეხობისაგან შესასყიდი ერთი კოდი პურის ფასი ექვსი აბაზი გახდა, როცა იმავე რაოდენობის პური ბაზარში 4-5 მანეთამდე ღირდა.² თუ გავითვალისწინებთ, რომ სიღნაღის მაზრას 40 000 კოდი ხორბლის გადახდა ეკისრებოდა, გამოდის, რომ მხარეს 120 000 მანეთი მუქთად უნდა გაედლო.³

¹ დავით ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. გვ. 39.

² აქტები. ტ. V. გვ. 32.

³ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II. გვ. 429.

ეს ყველაფერი კი იმ დროს ხდებოდა, როცა მოსახლეობა გაუგონარი გვალვის გამო თითქმის შიმშილობდა და არათუ გადახდის, საკუთარი თავისა და ოჯახის რჩენის თავიც აღარ ჰქონდა.

გლეხობა არნახულ გაჭირვებასა და საგონებელში ჩავარდა; სურსათი უკიდურესად იყო გაძვირებული, ხალხი ბალახს ჭამდა, ჩვეულებრივ ამბად გადაქცეულიყო შიმშილით სიკვდილი. ყველაფერ ამას კი ადგილობრივი მმართველობა არად აგდებდა და გადასახადების გადახდას კვლავ დაუინებით მოითხოვდა.¹

შენუხებულმა სიღნაღის მაზრის მოსახლეობამ მოითხოვა შეღავათების განევა და შენერებული გადასახადის, 40 000 კოდის (რაც გულისხმობდა თითოეული ოჯახიდან 8 კოდის გადახდას) 10 000 კოდამდე, თელავის მაზრამ კი – 216 000 კოდამდე შემცირება,² რისი გაგონებაც მთავრობას არც სურდა.

„ასეთ დროს – მოგვითხრობს ალ. ჭავჭავაძე – სასურსათო მოხელეებს ეყოთ გამბედაობა, რომ მთავრობისათვის გამოეცხადებინათ, გლეხებს პური აქვთ, მაგრამ მალავენო, რაც გახდა სოფლებისათვის ეგზეკუციების და სამხედრო რაზმების შესევის მიზეზი“.³

ამ სიტუაციაში გამწვანებულ ხალხს წერილი მოხელეები თავიანთი ყოვლად გაუმართლებელი ბრიყვული საქციელით კიდევ უფრო უმწარებდნენ სიცოცხლეს და აღიზიანებდნენ. ამას ცხადყოფს ზემოთ ნახსენები უამრავი დოკუმენტური მასალა, რომელსაც მოურავ სოლომონ ავალიშვილისადმი თელავის მაზრის მცხოვრებლებთა 1812 წ. 12 მარტის წერილით დავიწყებთ:

„რომელიც პურის სყიდვისა უფროსი ამბარდანი იყო, მოვიდის ახალში, დააფასებინის პური, როგორც დაფასდებოდა. ისე მაშინვე ახალი არ წაიღის სულ; რა ერთიც უნდა სულ ეყიდნა, ნახევარი მაშინ გამოგვართვის და ნახევარი, თუ ხან უფრო მეტი, საძველეთ დააგდის, რომ არ გვეკონდის შეძლება, რომ მოვიტანოთ ასე, რომ კოდს დავაყარით ხუთი ლიტრა. რომ მიიბარის ამბარდარმა დაგვიდგის საწონი ლიტრა, ჩვენ ხომ გამოწონა არ შეგვეძლო და პრავნიკი ხომ არას დაგვიდევდა. დაგვაკლდის კიდევ და შემოგვიდგის ვაება და ცოლშვილისა შიმშილით დახოცის დღე თვალით ვნახით...“⁴

¹ ი. ანთელავა. სახელმწიფო გლეხები... (რუს. ენაზე). გვ. 445.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 50.

³ ალ. ჭავჭავაძე. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 17.

⁴ დოკუმენტები... გვ. 13-14.

იგივეს ჩივიან 1812 წ. 3 მარტის წერილში ანაგელი გლეხები:

„პური ითხოვეს და მისი თხოვნისათვის ვევედრენით, რომ ამდენი არ შეგვიძლიან, მაგრამ არ ისმინა იმან (იგულისხმება კახეთის სამხედრო ოლქის უფროსი გენ. პორტუგალინი. ა. გ.) ჩვენი მოხსენება და მომხსენებელიც დაიჭირა და საყარაულოს მისცა. ამის შემდგომად განრისხებულმა წარადგინა დრაგუნი მრავალის საშინელის რისხვით და მრავლის ცემით სხვას გარეითად ასე ეუბნებოდნენ გლეხ კაცს: თუ პური არა გაქვთ, თქვენი ცოლები უნდა მოგვცეთო...“¹

1812 წ. მაისის წერილში კი იგივე ანაგელები პირდაპირ მიუთითებდნენ: „მიზეზი ბუნტისა იყო უზომოდ პურის თხოვნა, ბეგარა და ეგზეკუცია“.²

ამ დღეში მხოლოდ გლეხები არ ყოფილან, „პურს გვთხოვდნენ ექვს აბაზათ – წერდნენ 1812 წ. 15 მარტის მოხსენებაში ახაშნელი აზნაურები – ჩვენ ვყიდულობდით ოთხ მინალთუნათ... ვიტყვოდით – მოდი თავები დავიღრჩოთ, სხვა ნუგეში ვერა ვიცით რა“.³

პროტესტის ძირითად მიზეზად პურის გადასახადს ასახელებენ ბოღბისხეველი გლეხებიც 1812 წ. 29 აპრილის ჩვენებაში, სადაც აცხადებენ: „უპირველესი მიზეზი ბუნტისა იყო უზომოდ თხოვნა პურისაო“.⁴ იმავე წერილის მე-19 მუხლით კი კატეგორიულად მოითხოვენ, რომ „სახელმწიფოთ პურს იყიდნენ არა ფასის დანიშვნითა, არამედ როგორც ფასობდეს, ხელმწიფისათვის მიგვირთმევია კოდზედ თითო აბაზ ნაკლები“.⁵

„მიზეზი ბუნტისა იყო უზომოდ ბევრი მოთხოვნა პურისა სასყიდლად, რომელიც რომ მოუსაველიანობის მიზეზით ჩენთვისაც დიდათ საჭირო არის“ – წერდნენ ვაჭირელი გლეხები 1812 წ. 3 მაისის ჩვენებაში და თხოულობდნენ, რომ პურის შესყიდვა ნებაყოფილობით მომხდარიყო და „არა ფასის დანიშვნით“. ამ შემთხვევაში ისინი თანხმდებოდნენ, რომ მთავრობას პურს, საბაზროსთან შედარებით, ერთი აბაზით ნაკლებ ფასში ჩააბარებდნენ.⁶

¹ დოკუმენტები... გვ. 18.

² დოკუმენტები... გვ. 22.

³ იქვე. გვ. 25.

⁴ იქვე. გვ. 54.

⁵ იქვე.

⁶ იქვე. გვ. 50.

„მეფის ჩვენის მამაპაპით იყო დებულება კომლზე სამი კოდი პური – წერდნენ სოფ. ზეგნის მცხოვრებნი 1812 წ. 15 მარტის მოხსენებაში – უფასოთ ვაძლევდით, მაგრამ სალდათებს რომ გამოგვიგზავნიდნენ შასატყობინებლათ, აგვიკლიან ქათმით, ღვინით, პურით და სხვა ხორაგით. პურს გვართმევდნენ ექვს აბაზათ კოდს, ჩვენ ყყიდულობდით ოთხ მინალთუნად“.¹

„ჩვენი ბუნთის მიზეზი იყო უზომოდ ბევრის პურის თხოვნა“ – წერდნენ კარდენახელი „პირველი კაცები“ 1812 წ. 7 მაისს.

უკეთეს მდგომარეობაში არც საეკლესიო ყმები ყოფილან. აი, რას ჩივიან ამ კატეგორიის გლეხები მაშნაარიდან 1812 წლის 4 მაისით დათარიღებულ ჩვენებაში:

„კაპიტანმა საროკინმა გვიბრძანა თხუთმეტი ურემი პური უნდა მოგვაყიდოთ სახელმწიფოთათ. მოგვცა ფასი კოდში ექვსი აბაზი და ჩვენ კი, რადგანაც არა გვქონდა, ვიყიდეთ ოთხ მინალთუნად სხვა სოფლებში და ამან ძალიან შეგვანუხა“.²

„უპირველესი და თავი ბუნთისა იყო უზომოდ თხოვნა პურისა და ბეგარაც მრავალი“ – აცხადებდნენ მაჩხაანელები და იქვე აყენებდნენ საკითხს – „პურს ძალათ ნუ გამოგვართმევენ, არა დანიშნვითა, არამედ როგორც ფასობდეს, არა განერიოთ სულ ყველაზედ, არამედ ვისაც პური აქვს“.³

თითქმის ანალოგიური შინაარსის გამო აქ აღარ მოვიტანთ ველისციხელ, ვეჯინელ, გურჯაანელ, მირზაანელ, პატარძელელ, ნუკრიაანელ, მაღაროელ, პრასიანელ, სართიჭალელ, საქობოელ, უჯარმელ, ყანდაურელ, შიბლიანელ, კოლაგირელ, ჩუმლაყელ, ჯიმითელ, ჯუგაანელ და სხვა სოფლების მცხოვრებთა ათობით საჩივარს, რომელთა სიმრავლე და გავრცელების არეალიც კი მიუთითებს, რომ პურის ბეგარად წოდებული მოსახლეობის ძარცვა კახეთის ყველა სოფელზე ერთნაირად ვრცელდებოდა, რაც კიდევ ერთხელ ცხადყოფს, რომ აქ სისტემურ პოლიტიკასთან გვაქვს საქმე და არა ცალკეულ მოხელეთა ქმედებებიდან გამომდინარე გაუგებრობასა და შემთხვევითობასთან.

ამ პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილი იყო ურემების ბეგარაც, რომელიც ირანთან და თურქეთთან გაგრძელებულმა ომებმა გაართულა და

¹ დოკუმენტები... გვ. 56.

² იქვე გვ. 78.

³ იქვე გვ. 88.

არანაკლები სისასტიკით დაანვა ზურგზე კახეთის მოსახლეობას. „სურსათის გადასატან ურმების მოთხოვნით რამოდენიმე წლის განმავლობაში ქართლ-კახეთი მთლიანად განმენდილი იყო ხარისგან. მთავრობა მაინც თავის მოთხოვნილებას არ უკლებდა. მათ სავალდებულო ბეგარად დაეკისრათ ურმებისა და საჭაპანო ტრანსპორტის გამოყვანა, რომელიც საკმაოდ ძვირი ღირდა და ისედაც უკიდურეს გაჭირვებაში ჩავარდნილ კახელობას კიდევ უფრო უარეს დღეში აგდებდა“.¹

მართალია, რუსული მმართველობა ურმებით გამოსვლაში გლეხობას, თითქოსდა, უნაზღაურებდა ქირას, მაგრამ ისევე როგორც პურის შესყიდვისას, ეს ქირა სიმბოლურ და მძარცველურ ხასიათს ატარებდა.

ეს კი იმდენად რთული და გაუსაძლისი უნდა ყოფილიყო მწარმოებელი მოსახლეობისთვის, რომ ზოგიერთი მკვლევარი მას „აჯანყების“ უპირველეს მიზეზადაც კი მიიჩნევს, რის დასტურადაც გლეხთა უამრავი საჩივარი მოაქვთ:

„როდესაც შემოგვეწერებოდა ურმები, რამდენიც იქნებოდა, მოვიდოდით, ვეყრებოდით სამი კვირა არ იყო ჩვენი შეწყალება. დავრჩებოდით მშიერნი და მწყურვალენი და ვიყავით კაცი და ხარი ზამთრის დროს სიცივე ტეხვაში მყოფნი“...

„ეს შემოწერა ურმებისა განათუ იყო წელიწადში ერთხელ და ორჯელ – წერდნენ თელავის მაზრის მცხოვრებლები – შემოგვეწერებოდა ურმები და დაგვირდებოდნენ ქირას, ჩვენ რომ შეძლება არა გვექონდის, უნდა გვემოვნა და ვიქირავებდით ურემს თვეში ოთხ თუმნად და მივსცემდით. მოგვეცემდნენ ქირას ექვსა, რვასა თუ ათს მინალთუნს და წაიღის ურმები. მანამ ისინი მოვიდოდნენ, კიდევ შემოგვანერის და ესეც აგრეც ზემოთქმულისაებრ აღვასრულით“.

„...ვიქირავით ცხენები და კაცები თვეში ოთხს თუმნად, ამისი ალგვეთქმებოდა ქირა ჩვენგან ნაქირავების მესამედი და ეს ქირაც არ მოგვეცემოდა სწორედ“.²

1812 წ. 3 მარტით დათარიღებულ წერილში ანაგელები ჩივიან კაპიტან ისპრაჰნიკ სოკოლოვის ქმედებაზე:

„ჩვენგან უმეტესის სოფლისაგან მომეტებულს ხარკს და ბეგარას გვანერდა; რამდენიმე წელიწადია ბრძანება გამოხდა ქირის მოცემისა, რასაც ურემს ვამუშავებდით, მაგრამ ამათგან არ მოგვეცემია ქირა და

¹ ს. კაკაბაძე. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 2.

² დოკუმენტები... გვ. 8-9.

თვითონ მიუღია, თუმცა ბეგარაზე ხარი და ურემი უთხოვიან, რამდენი კვირა და თვე გამოსულა, რომ მშიერ-მწყურვალ უსიტყვი ყოფილა და სიტყვიერიც შიმშილს შეუნუხებია".¹

მეორე წერილში კი მიუთითებენ:

„იმერეთს პურის გასაგზავნათ გამოგვართვეს ჩვენს სოფელს ორჯერ თერთმეტი ცხენი, რომელშიაც მიგვიცია თითოში ოროლი თუმანი და მათ გავაყოლეთ თერთმეტი კაციცა. ამ ცხენებიდან ოთხი კი დახოცილიყვნენ და სხვანი კი დაბრუნდნენ და სახელმწიფოთ ქირა კი აღარა მიგვიღია რა“.²

იმერეთში გასაგზავნად ბოდბისხეველ გლეხებსაც შეუძენიათ თოთხმეტი ცხენი და შეუგროვებიათ თოთხმეტი თუმანი, თუმცა, ქირის თანხა მათთვის არ აუნაზღაურებიათ. გაგზავნილი პირუტყვიდან კი მხოლოდ ერთი გამხდარი ცხენილა დაუბრუნებიათ უკან.³

ურმების ბეგარისაგან მაღალი ნოდებაც არანაკლებ ყოფილა შევინროებული, რასაც ადასტურებს 1812 წ. 17 მარტს ჩერქეზიშვილების მოხსენება მთავარმართებელ პაულუჩისადმი:

„პრავნიკმა გამოგვართო ათი ურემი, ვაქირიდან უნდა სახელმწიფო პური ქალაქს ჩაგვეტანა. ექვსი კვირა იქ, ვაქირში დაგვყენა, არც გაგვიშო, არც პურები დაგვადებინა, ხარი შიმშილით დაგვეხოცა და ჩვენც შიმშილით ძალიან შევსწუხდით. როცა ჩვენმა ხარმა ველარ შესძლო, იქვე ვიქირავეთ ხარები თითო ურმისა და ხარის ქირა გაგვივიდა ქალაქიდან სამ სამი თუმანი და ოროლი მილანთული, ქალაქს მიგვეცა ჩატანის ქირა ოთხ ოთხი მილანთული და ზოგს სულ არა მოგვეცა რა“.

„როცა ვეზიდებოდით იმათ თივასა, ხარს რომ ერთი ლუკმა შეეჭამა, მრავალი გვცემიან. ეგრევე ხარს გაუჭირდის და დავარდის, ანუ თუ ურემი გაგვიტყდის, უწყალოდ გვეპყრობოდენ და გვცემდენ, თუ ხარი ან კამეჩი გაგვეპარის საძოვნელად ჩვენს მინდორში გვიდის, რუსებმა ნაასხიან და დაამწყვდივიან“.⁴

„ბეგარას რომ ჩამოგვიგდებდნენ განჯას თუ გუმსა ანუ ახალციხეს, ურმებს წაგვალებინებდნენ ქირას მოგცემთო, ჩვენ იქ დავრჩებოდით

¹ დოკუმენტები... გვ. 18.

² იქვე.

³ იქვე. გვ. 34.

⁴ იქვე. გვ. 121-122.

ორი თვე და სამი თვე ხარი იქ იხოცებოდა და კაცი, ხან ოთხ მინალ-
თუნს გვაძლევდნენ და ოდესმე ხუთსა, ისიც იქავე იხარჯებოდა... ხარი
იქავე წყდებოდა და ჩვენ უხნავ-უთესი ვრჩებოდით და თუ არას მოვხნავ-
დით, პური საიდამ უნდა მისცემოდა?" – მოახსენებდნენ ველისციხელე-
ბი ი. ანდრონიკაშვილს 1812 წ. 15 მარტს.¹

ურმების ბეგარით უკიდურესად ყოფილან შენუხებულის სოფ. კარდე-
ნახის მცხოვრებლებიც, რომლებიც 1812 წ. 19 მარტს იოსებ ანდრონი-
კაშვილს მოახსენებენ:

„პურს რომ წაგვალეზინებდნენ თუ სხვა რასმე ნივთს, ჩვენ ვაძლევ-
დით სამს თუმანს ქირას და ისინი გვაძლევდნენ ექვსს მილანთულს. ორი
დღის სავალს ორი თვე ვეყარებით ხარით და კაცით. თუმცა არა უჭირ-
დათ რა, არც საქონელი ულლიდან გამოგვაშვებიან, ისევ ვიყურებოდით
მშვიერები. პური რომ გამოგველეოდა, მინას გვიჩვენებდნენ საქმელათ.
კაცი რომ ავთ გახდებოდა, ცემას დაუნყებდნენ სტყუიო და საცა ხარი
მოკედის, იმის მაგიერ უღელში ჩვენ შეგვაბავდნენ“.²

„ბევრისათვის საღდათი რომ მოვიდოდა და ორის საათი ხარი დაგვე-
გვიანებინა, დედაკაცებს იჭერდნენ და ურმებში აბამდნენ. ვაძლევდით
გცემდნენ, ვაჭმევდით გცემდნენ, ვასმევდით გცემდნენ...“ – წერდნენ
ბოდბელები იოსებ ანდრონიკაშვილს.³

თითქმის ანალოგიურია ვეჯინის, გურჯაანის, მაღაროს, ნუკრიანის,
კაკაბეთის, კარდენახის, კოლაგირის, ჩალაუბნის, მაშნაარის, მირზაანის,
მარტყოფის, პრასიანის, ჩუმლაყის, ხაშმის, ჯიმითისა და სხვა სოფლე-
ბის მცხოვრებთა საჩივრებიც, რის გამოც ჩვენ მათზე საუბარს აღარ
გავაგრძელებთ. დავამატებთ მხოლოდ იმას, რომ სატრანსპორტო ბე-
გარა ეკონომიკურადაც სპობდა მოსახლეობას. დიდი ხნით ოჯახსა და
მეურნეობას მოწყვეტა გამოუსწორებელ ზიანს აყენებდა მათ. ხშირი ყო-
ფილა გადაკარგვის, დასახიჩრებისა და სიკვდილიანობის შემთხვევებიც.

ამაზე მეტყველებს სოფ. ყანდაურის მცხოვრებთა 1812 წ. მარტის სა-
ჩივარი:

„მაიორმა ათი თხუთმეტი ურემი ბზე თვითონ წაგვართვის და შვიდი
თუ რვა ურემი ქალაქს გაგზავნის. ბოლოს ორმოცი კაცი ვიყავით, ურ-
მით ბატისა და ქათმის ზიდვას ვერ აუვიდოდით, სამი კაცი ბეგარაზე

¹ დოკუმენტები... გვ. 52.

² იქვე- გვ. 66.

³ იქვე- გვ. 27.

მოკვდა და არც გვამარხვინებდნენ. ისაულები გვედგნენ, გვცემდნენ და გვუფავდნენ, უარესს გვპირდებოდნენ”.¹

იმავე შინაარსისაა ანდრონიკაშვილისადმი ბოდბელების მიერ მიწერილი წერილიც:

„ოსმალშიგა დავყავით ხუთმეტი ურმით და რაც იქ ხარი იყო, ერთი აღარ მოვიდა; და რაც მეხრე იყო, ნახევარი იქ დარჩა და რაც მოვიდა, ისიც დამძრალი. და ამას გარდა, როცა ხელმწიფის ჯარი ომობდა, ჩვენც სურსათი გვიზიდიან: გუმრს, განჯის, ერევანსა და საცა საომრად მიდიოდნენ, ჩვენც თან სურსათი გვიზიდვნი, და კიდევ ყარაულათ დავდევდით და ჯარითაც და როგორც ესენი იხოცებოდნენ და სისხლსა ღვრიდნენ, ჩვენც ისე ვიხოცებოდით”.²

ურმების ბეგარის თანმხლებ სისასტიკესა და დამცირებაზე მეტყველებს გარეჯელთა წერილიც:

„ყოველს წელს შორს გზაზედ გვიძლევია თითოს ურმის ქირა თვეში ოთხი თუმანი, რამთენი ურემიც შემოგვინერია და რაც ხარი და ურემი დარჩომილა და ან კაცი მოგვკდომია და ან დაჭრილა არც არა იმისი მოგვცემია”.³

„მუდამ დღე და ღამე დავდიოდით და ხარით კაცით ვილუპებოდით – ჩიოდნენ ვაქირელი გლეხებიც ი. ანდრონიკაშვილთან – ყარაღაჩის ბეგარამა და მუშაობამ მომეტებულ მწუხარებაში ჩაგვყარა”.⁴

თუ გავითვალისწინებთ, რომ ეს საშინელებანი არნახული მოუსავლიანობისა და გამანადგურებელი შავი ჭირის ეპიდემიების ფონზე ხდებოდა, კიდევ უფრო იოლად წარმოვიდგენთ გაღატაკებული მოსახლეობის უკიდურესად მძიმე და გაუსაძლის მდგომარეობას.

და მაინც, მრავალჭირნახული კახელობა ახლაც ითმენდა იმ იმედით, რომ ყველაფერი დროებითი იყო. ადრე თუ გვიან მათი გასაჭირი უმაღლესი მმართველობის ყურამდე მივიდოდა და ისინიც მიიღებდნენ შვებას. მდგომარეობა კი, პირიქით, კიდევ უფრო რთულდებოდა. დამპყრობლები თავიანთი სისასტიკითა და ცინიზმით უკანასკნელ იმედსაც უწურავდნენ მოთმინებადაკარგულ კახელობას და ნიშნს უგებდნენ: „ღმერთი მაღლაა, ხელმწიფე კი – შორსო”.

¹ დოკუმენტები... გვ. 118.

² იქვე. გვ. 26.

³ იქვე. გვ. 39.

⁴ იქვე. გვ. 47.

მართლაც, ძალზე შორს აღმოჩნდა რუსთ ხელმწიფე ქართველთა იმედებისა და ინტერესებისაგან. არავითარი სიკეთე მისგან და მისი წარმომადგენლებისაგან არ ჩანდა და ეს დაღლილ-დაქანცული კახელობისათვის თანდათან უფრო ცხადი ხდებოდა. ბოლოს და ბოლოს, მათ შეიცნეს თავიანთი „მფარველის“ ნამდვილი სახე და მიხვდნენ, რომ საკუთარი ქვეყნისა და თავის გადასარჩენად თავადვე უნდა გამოეღოთ ხელი.

მდგომარეობა უკიდურესად იძაბებოდა, „ერის მოთმინება უმაღლეს ნერტილზე იყო ასული. სიმები ისე იყო დაჭიმული, რომ დღე დღეზე უნდა განყვეტილიყო“.¹

აფეთქებას ნაპერწკალილა სჭირდებოდა და ისიც გამოჩნდა – „უკანასკნელი მუგუზალი, თოფის სანყობში რომ შეიტანეს, იყო პაულუჩის ეგზეკუციები (ა. გ.) 1811-12 წლებში, რასაც „მოჰყვა დარბევა-წართმევა, ჩადგომა-ლოთობა, ცემა-ტყეპა, მრუშობა, ცინიკური შეურაცხყოფა, ოჯახის გაუპატიურება“.²

ეს უცნაური და უგუნური აზრი, როგორც ჩანს, მთავარმართებელს უცებ არ მოსვლია თავში და კვლავ და კვლავ ადგილობრივი თავისებურებებისა და ხასიათების უცოდინრობისა და უგულვებელყოფის მიზეზით გასჩენია. კერძოდ, იმ გათვლით, რომ თუკი ერეკლესა და გიორგის დროს ქართველობა რუსის ჯარს სრულიად მუქთად ინახავდა, ახლა იმავე ხალხს რატომ არ უნდა გამოეკვება მისი დამცველი რუსის ჯარი თუნდაც ნახევარ ფასში?³

ეს „რკინის ლოგიკა“ მის უახლოეს უმაღლეს მოხელეებს კიდევ უფრო გაუმყარებიათ მარკიზისთვის და მასაც, გენ. სტალის ჩაგონებით, საბოლოოდ გადაუწყვეტია განზრახულის სისრულეში მოყვანა, რათა ადგილობრივ მოსახლეობას ერთხელ და საბოლოოდ დაენახა და ეგრძნო „Под собою власть правления российского и отвлечь его от мысли своеволия“*.⁴

ეგზეკუციამ საბოლოოდ აავსო ადგილობრივი ხალხის მოთმინების ფიალა, რომელთაც სულ ახლოს დაინახეს თავის „მფარველ“ რუსთა რეალური სახე და დონე, ცხადად შეიგრძნეს დამპყრობელი მთელი თავისი ცინიზმითა და სისასტიკით, საკუთარ თავზე იგრძნეს ის, რაც

¹ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 85.

² ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II. გვ. 436.

³ იქვე. გვ. 349.

⁴ ნ. ანოსოვი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 348.

მათ ქვეყანას თავისუფლების დაკარგვასთან ერთად დამართოდა – გამოგნებელი დამცირება და უგულებელყოფა საუკუნეებით გამოვლილი ეროვნული და ზნეობრივი ღირებულებებისა.

ყოველივე ეს, თავისუფლებამიჩვეულ კახელობაში განსაკუთრებულ პროტესტსა და აღშფოთებას იწვევდა. „ხალხმა არ იცოდა, რა იყო ეგზეკუცია (ა. გ.), რომელიც მათ გენერალმა ჩაუყენათ. ყოვლის მხრით მოისმოდა ჩივილი, რომ სალდათები ოჯახს გვიუპატიურებენო“.¹

„მაშინ ტირამან მარკიზმან ჩაუყენა ყოველსა სოფელსა ეგზეკუცია და იყო ჭირებება და ვაება ერთა ზედან“ – მოგვითხრობს ამ ამბით გულდამძიმებული დავით ბატონიშვილი.²

ეგზეკუციებსა და მის თანმხლებ ბოროტმოქმედებს მიიჩნევს „აჯანყების“ მიზეზად ალ. ჭავჭავაძე, რომელიც მის შედეგებს იმ ზომამდე შეუძრუნებია, რომ მის შესახებ „ალარც გახსენება სურს და ალარც თხრობა“.³

მოგვიანებით ომის მიზეზებში ერთ-ერთ უპირველესად ეგზეკუციებს დაასახელებს ი. ჯავახიშვილიც, რომლის თქმით „მისმა თანმხლებმა უნესრიგობებმა ხალხს მოთმინების ფიალა აუვსო“.⁴

იმავე ეგზეკუციებს და მის თანმხლებ უმსგავსოებებს მიიჩნევს ომის ერთ-ერთ ძირითად მიზეზად კიდევ უფრო გვიანდელი ავტორი ი. ბახტაძეც, რომელიც ამბობს, რომ 1812 წ. ზამთარში „ერთ კახურ სოფელში“ გაგზავნილი ეგზეკუციის დროს „მოხელებმა ჩვეულ უნესრიგობებთან ერთად ქალებიც შეურაცყვეს, რისი ხმაც მოედო სოფელს და ხალხმა იარალი აიღო ხელში“.⁵

ეგზეკუციებს საშინელი ძარცვა-გლეჯა და პირადი შეურაცხყოფა მოჰყოლია. ანაგელი გლეხები ჩიოდნენ:

„...ესენი (დრაგუნისა და ყაბარდოს პოლკის ყაზახები. ა. გ.) გვანუხებდნენ ძლიერ, გვართმევდნენ უფასოდ პურსა, ღვინოსა, ქერსა და სხვა საჭმელს-სასმელსა და რაც იმათთან აფიცრები იდგნენ, დღეში ვაძლევდით იმათ კაცის თავს თითო საკლავსა ცხვარსა... როცა შევჩივლებდით დრაგუნის პოლკის კაპიტანს დოლჟიკოვს, რომელიც მაშინ აქ

¹ დ. ბებუთოვი. არეულობა კახეთში. „დროება“. 1868 წ. 12 იანვარი.

² დავით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია. გვ. 40.

³ ალ. ჭავჭავაძე. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 21.

⁴ ი. ჯავახიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 19.

⁵ ი. ბახტაძე. გადასახადები... გვ. 47.

იყო და სხვათ იმავე პოლკის აფიცრებასა, რომ არ შეგვიძლიანო იმდენი პურის მიცემა, ცოლების წართმევას გვემუქრებოდნენ".¹

მთავარმართებლის მოფიქრებული და მმართველობის მიერ სულ-ჩადგმული ეგზეკუციები ადგილებზე მოხელებმა თავიანთი „შემოქმედებითი ფანტაზიითა“ და უგუნური, სასტიკი ქმედებებით კიდევ უფრო დაამძიმეს და წარმოდგენელ შეურაცხყოფად და დამცირებად დაატეხეს უამისოდაც სულიერად და ფიზიკურად უკიდურესად გაჭირვებულ მოსახლეობას.

წარმოდგენელი იყო, ერს აეტანა ის „მხეცური ძალმომრეობა, რომელსაც ხმარობდნენ მშვიდობიან მცხოვრებლებზე რუსი ჯარისკაცები და ოფიცრები. ძარცვა-გლეჯა, კაცის დასახიჩრება და მოკვლა, დედა-კაცთა გაუპატიურება ხშირი მოვლენა იყო".²

სწორედ ეგზეკუციები, „...სახლების და რომელიმე მარნების გამორთმევა და ცოლშვილში ჩადგომა, სახლთა და მამულთა აოხრება და სხვა და სხვა მწუხარების და უპატიობის მოყენება“ იყო გარეგნულთა საჩივარი, რომელიც მათ 1812 წ. მარტში გაუგზავნიათ მთავარმართებლისათვის.

აქვე, ისინი იმ იმედით, რომ თავიანთი სვე-ბედით გულს დაუთუთქავდნენ მარკიზს, ეგზეკუციებით მოტანილ სამინელ სურათებს იქით უხატავენ მისსავე ავტორსა და შემოქმედს:

„პირველად ვნება მამულებისა, რომელიმე ვენახების გაკაფვა და შიგ სასახლეების გაკეთება. ამას გარდა, ღობეების დარღვევა და ზედვაზიანს მამულებზედ ცხენით, კალასკით და, აგრეთვე, ჯარისაგან მარადის სიარული და მამულების აოხრება, ყოველწლივ ზამთარში ხარის და მარხილის დანვა და მამულების გაფუჭება, აგრეთვე, ზაფხულში პირველად კვირტის მოკრეფა და საჭმელში მოხარშვა, ისვრიმის დროს, ისვრიმის მოკრეფა და იგიცა საჭმლის გასამჟავებლად მოხმარება და კვლავად მწიფე ყურძნის მოკრეფა ქურდობით და ცხადათ, ამას გარდა, ვენახის სიმწიფის დროს მრავალი ღორისა, ქათმისა, ძროხისა და თხა-ცხვართა სიარული და ვენახის ნაყოფის აოხრება, ხშირის ვაზებში ცელებით თივის თიბა და მრავალჯერ ნაყოფიერის ვაზების მოკვეთა. და მრავალთა ჩვენთა რაიცა გადაგვრჩის მათგან აოხრებასა, მოვისთ-

¹ ი. ბახტაძე. გადასახადები... გვ. 22.

² ვ. პოტო. ნიჟეგოროდის 44-ე დრაგუნთა პოლკის ისტორია... (რუს. ენაზე). ტ. I. გვ. 469.

ვლებდით, დავსწურავდით და ქვეერთა ჩავასხამდით, იგიცა ქურდობით ახდიან და რაიცა ძალ ედუათ, ნაილიან, და ნაშთომი მიწით აღავსიან".¹

„ასეთი სხვა და სხვა მწუხარება მოგვადგა – ჩივიან იგივე გარეჯელები – რომელიც ძველადგანაც არ გაგვიგონია. სახლები ჩვენი აღარ იყო და არც მამულები და ვიდრე ცოლშვილზეც ეჭვი გვქონდა, რომ ნაგვერთმევად და ზოგიერთს კიდევ ნაგვერთო".²

მართლაც, ქართველებისათვის ბევრი რამ იყო არა თუ უცხო და გაუგებარი, არამედ – ზნეობის შემლახავი და ტრადიციისათვის მიუღებელი უმსგავსოებები. სამხედრო ფორმაში გამონყობილი რუსი „მუჟიკები“ წარმოუდგენელი ზნედაცემულობითა და გარყვნილებით აკვირვებდნენ დამხედურებს. ყვაოდა მექრთამეობა, ძალადობა, ქურდობა, ლოთობა, მრუშობა. განმკითხავი კი არავინ იყო.

ამაზე მიუთითებს სოფ. ვეჯინისა და გურჯაანის მცხოვრებთა ერთობლივი განცხადებაც, რომლითაც მათ 1812 წ. 11 მარტს მიუმართავთ იოსებ ანდრონიკაშვილისთვის:

„მოვიდიან იასაულნი სალდათნი ანუ ყაზახნი. სმიდნენ და სჭამდნენ და გვცემდნენ ვიდრე კაცით დედაკაცამდე, და ოდეს მივართმევდით პურსა, სამს კაცზედ ჩაფს ღვინოს, დათვრიან და სხვა უმჯობესი ღვინო ითხოვიან და ამა სილარიბესა შინა მიცემული ხალხნი ითხოვიდნენ ღვინოს უმჯობესა, შემდგომ სთხოვდნენ დედათაგანიც მოგვართო. რომელიც ეს ყოველთა ჩვენთა მწუხარება უნამეტნავესოდ მოუთმენელი იქნა და სახლი ესე ჩვენი აღიფხვრა ყოველსა მინასა შინა".³

„... ამ რიგათ ყოფნას სიკვდილი ვარჩიეთ – წერდნენ სოფ. ზეგანის მცხოვრებლები იგივე ი. ანდრონიკაშვილს – სალდათებს რომ ამოგზავნიდნენ შესატყობინებლათ, აგვიკლიან ქათმით, ღვინით, პურით და სხვა ხორაგით. დღეში ანგარიში არა ჰქონდა იმათ პურის ჭამას, მთვრალეები იყვნენ და სიმთვრალეში მრავალს გვცემდიან. ესეც გვითხრიან: თქვენი ცოლები მოგვგვართო".⁴

ანალოგიური შინაარსისაა კოლაგირისა და ჩალაუბნის მცხოვრებთა ჩვენებებიც. საერთო სიტუაციას კი ყველაზე ნათლად ანაგელთა საჩივარი ასახავს:

¹ დოკუმენტები... გვ. 38.

² იქვე. გვ. 37.

³ იქვე. გვ. 55.

⁴ იქვე. გვ. 56.

წარმოგივლინა (პორტინაგინმა. ა. გ.) დრაგუნი მრავალის საშინე-
ლის რისხვით და მრავალის ცემით სხვას გარეითათ ასე ეუბნებოდნენ
გლეხ კაცს: თუ პური არა გაქვთ, თქვენი ცოლები უნდა მოგვცეთო. ეს
ხომ ყველამ უწყით, კაცი თავის ცოლის გულისათვის მოკვდება. ამ ხმის
სმენისათვის შეწუხებულია ხალხი და სანყაულიც აღივსო მწუხარებით
და აღარ დაითმინა კაცობრივმა ბუნებამ¹.

ეგზეკუციებით შეწუხებული მაშნაარელები ჩიოდნენ:

„შიშით კაცი მარტო ხელი საქმეზე ვერ წავიდის, რომ მანდილოსანი
უნამუსო გახდინა. ძალზე ქურდობენ. მოვასწარით ორმოზე, ქვევრზე,
შიშით ახლო ვერ მივიდით“².

ეგზეკუციებით მოტანილ საერთო განწყობას გამოხატავს ბოდბის
მცხოვრებთა მოხსენება:

„ყიზილბაშ-ოსმალოს და ლეკსაც ვჭერივართ და მისთანა რისხვა არ
მოდგომია საქართველოსა, რომ ახლა დაემატა. ყოველს მწუხარებას
ვითმენდით ხელმწიფის ერთგულებისათვის, მაგრამ ცოლის მკლავიდან
აყენება ვერ მოვითმინეთ. ბანანაშვილს რუსებმა წაართვეს ცოლი. ორი
კვირა ბოდბის ხევში ყვანდათ და მას უკან გამოუშვეს. ბალაშვილს და
ხუნაშვილს ცოლები წაართვეს. ერთი კვირა ყვანდათ და მას უკან გა-
მოუშვეს, რომ ქმრები თვალთ უყურებდნენ. კაც რომ დანაშაული ქო-
ნოდა ხელმწიფისა ბრძანებით კაცისთვის უნდა გარდაეხდევინათ, დე-
დაკაც იჭერდნენ, ნიფხვებს ხდიდნენ და წიკლაში ატარებდნენ...“³

ამის წამკითხავი ვერც კი იფიქრებს, თუ შესაძლებელია ამაზე მეტის
წარმოდგენა, მაგრამ თურმე უარესებიც ხდებოდა, რასაც მაჩხაანელთა
საჩივარიც ადასტურებს:

„ასეთი შეწუხება ქონდა, რომ კაცისაგან არ შეიძლებოდა, მივიდო-
დით, ისპრაენიკს შევჩივლებდით, შეუძლებელი არისო და იქავ დაგვ-
ლახის და რუსები გამოგვისივის. შინ ცოლშვილს ცემდიან, ღვინოს
ვასმედით, დაითვრებოდნენ და ჩვენ ცოლებთან დანვიან, ჩვენ თვალთ
გვაყურებინიან. სალდათი ქათამს დაგვაკვლევინებდა და ღვინოში მო-
გვახარშვინებდა. ამისთანას საქმეს ისპრაენიკს შევჩივლებდით, დაგ-
ვლაზავდა და გამოგყვრიდა. მაჩხაანში კაპიტანი იდგა ჯარით, ბიჭი

¹ დოკუმენტები... გვ. 18.

² იქვე. გვ. 77.

³ იქვე. გვ. 26.

დაიჭირა სალდათმა გასაუნამუსებლად, ექვსი კაცი მიეშველა, იმ ექვს კაცს ექს ექსი მილანთული წაართვა, რათ მიეშველენითო".¹

მეორე წერილში იგივე მაჩხანელები იწერებიან:

„მეთუხმეტე იეგერის პოლკის სალდათებმა წაუნვნენ მაჩხანაურის პაპა ნადირაშვილის ცოლს; ეგრეთვე იმავე პოლკის სალდათებმა მოინდომეს ზაქარია ზალდასტანოვთან მამამთმავლობის ქმნა...“²

არანაკლებ დღეში ყოფილან მეზობელი სოფლის, მირზაანის მცხოვრებლებიც:

„ჩვენი დაჭირება ეს არის – წერდნენ ისინი – ცოლები გამოგვართვეს, ქმრებს ხელები შეუკრეს და თვალთ აყურებინეს რიგით სალდათებმა იხმარეს ცოლი. ქმარს ეძახოდა მიშველეო, ქმარმა ასე დაუძახა: მეც მახჩობენო, რა გიშველო, ახლა კიდევ იმას მოგახსენებთ: ჩაგვიყენეს ერთი კაპიტანი მაჟაროვი თავისის ჯარით შვიდს კვირას. როგორც მტერმა კაცი არ გაიკითხოს, ისე იმან არ გაგვიკითხის. კაცები შიშით იმალებოდნენ, საცა მახელებდნენ, სცემდნენ. ვისაც ქონდა და ვისაც არა ქონდა, სყიდულობდნენ, დაითურებოდნენ და დედაკაცებს სცემდნენ. ერთ კაცს ქორწილი ქონდა. შაუსია კაპიტანმა ორმოცი სალდათი. მეფე და დედოფალი კარში გამოყარის და ხალხსაც მრავალი სცემეს, მაგრამ ჩვენ ამათ ხელი არ უბრუნეთ.“³

ეგზეკუციის თანხმელები არანაკლები სისასტიკის სურათები იძლევა „ორსავ საქობოს პირველ კაცთა“ 1812 წ. 3 მაისის ჩვენებაშიც:

„სალდათები, რომელნიც იდგნენ ჩვენს სოფელში, ძლიერ გვანუხებდნენ ჩვენ და გვართმევდნენ უფასოთ პურსა და სხვა სასმელს და საჭმელს და თვითონ სახელმწიფო პურსა თვითონ სარგებლობდნენ... არ ვიცით რომელი პოლკის აფიცრებმა, რომელთა სახელი და გვარი არ ვიცით, გამოიყვანეს ყარალაშვილის ნინიას ცოლი და წაიყვანეს. აგრეთვე ფეიქარს გაბრიელს წაართვეს ცოლი ყაზახის პოლკის კაზნაჩევი ალექსი კუზმიჩმა, რომლისაც გვარი არ ვიცით, წაიყვანეს ქალაქს ტფილისს და იქ დაიხრჩო თავისი თავი“.⁴

ყარალაშვილის ოჯახის ეს ტრაგედია, რამდენადაც იგი თავადთა წოდებას ეკუთვნოდა, კიდევ ერთხელ ადასტურებს გლეხობისა და მა-

¹ დოკუმენტები... გვ. 87.

² იქვე.

³ იქვე. გვ. 91.

⁴ იქვე. გვ. 112.

ლალი წოდების არცთუ დიდად განსხვავებულ მდგომარეობას, რაც, თავის მხრივ, მათ ერთად დგომას და ბრძოლასაც განაპირობებდა. იგივეს მონაშობს მთავარმართებლისადმი გაგზავნილი თავად ჩერქეზიშვილების წერილიც:

„მანაეში მდგომმა აფიცერმა მოსტაცა ჩერქეზიშვილს გივის მხლებელი, ერთი კვირა ჯარში ჰყვანდა და შემდგომად საგარეჯოს მდგომარეს ჯარში გაყიდა. აგრეთვე, აქ მდგომმა კაპიტანმა ერთს იქაურს კაცს გვირგვინის ცოლი წაართო. მოვიდა იგი კაცი თავისი ცოლი სთხოვა, დაიჭირა ის კაცი, მრავალი სცემა და მალლა დაჰკიდა, ერთი კვირა საყარაულოში ჩააგდო, მერე კაკაბეთს წავიდა და იმ კაცის ცოლიც თან წაიყვანა და რომელთაც ესევეთარი საქმე ვიხილეთ, ჩვენ გულში ეჭვი შეგვივიდა: თუ ეს იქმნა მძლავრობით ცოცხალი კაცის ცოლის წართმევა, ჩვენიც ესრეთ იქნებაო“.¹

არანაკლებ საშინელ ამბებს გადმოგვცემენ ჯუგაანელებიც:

„ჩაგვიყენეს ეგზეკუცია დრაგუნის ნარვის პოლკის სალდათები, რომელნიცა გვცემდნენ უწყალოდ, მოაბეს ამათ გლახა ჯიყაშვილს წვერზედ თოკი და სოფელი მოატარის, და გვართმევდნენ უფასოთ პურსა, ღვინოსა, ქათამსა, ქერსა, ცხვარსა და სხვა სასამელ-საჭმელსა“.²

იგივე ჯუგაანელები მეორე წერილში იწერებიან:

„რამთონი ჩვენი შვილი დაიჭერიან, რამდენი ხანიც ხანი უნდოდათ ყვანდისო და როცა მიაგუნებებიან, თავი დაანებებიან... ჩვენ კი ვინვებოდით უწყალო ცეცხლით. ჩვენ ცოლებს ჩვენ თვალწინ ციან და ჩვენ დაგვიჭირიან და ჩვენ ცოლებთან გვციან“.³

ყველაფერი ამის შემდეგ უნებურად გახსენდება ალ. ფრონელის ემოციური ნათქვამი:

„ჰკითხულობ ამ გულუბრყვილო და ნაწყვეტ-ნაწყვეტად მოთხრობილს ამბავს და თვალს არ უჯერებ. ნეტა რა მოთმინება და შეძლება ჰქონია ერსა“.⁴

იგივე გაცემა დაუფლებია უფრო გვიანდელ ავტორს შ. ჩხეტიას:

„როდესაც ადამიანი ეცნობა რუსულ მმართველობით სისტემას და მის განვითარების ისტორიას საქართველოში, მასში გაცებას ინვესს არა მარტო ის გარემოება, რომ ყველაფერი ეს მერყეობისა, უვიცო-

¹ დოკუმენტები... გვ. 124.

² იქვე- გვ. 142.

³ იქვე- გვ. 139-140.

⁴ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 37.

ბისა და უთავბოლოობის ბეჭედს ატარებდა, არამედ ისიც, თუ როგორ გაუძლო ქვეყანამ ამდენ დაუსრულებელ ცდებსა და ექსპერიმენტებს, ამდენ ჯიჯგნასა და წვალებას".¹

„რუსის ლენ. პორტინაგინმა გადაჭარბა თვით უსაშინლეს ლანგთამურს და შაჰ-აბაზს. უმწეო ხალხის კვნესა და ნამება, მძიერ ბავშვთა ჟივილი და ნამუს ახდილ ქალწულთა შემზარავი კივილი წვდებოდა თვით ზეცას, მაგრამ ზეცა თითქო სდუმდა და ითმენდა ამდენ უსამართლობას“² – ასე აღწერს ომის წინა ქვეყნის განწყობას ს. ქვარიანი.

სამაგიეროდ, დამპყრობლის თანამემამულე ავტორთათვის ყოველივე ეს არ წარმოადგენს დიდ უბედურებას. პირიქით, შიშოვი ღიმილით საუბრობს მათზე. ო. მარკოვა კი დიდის ამბით უსვამს ხაზს ამ მხრივ რუსული მმართველობის მიერ მიღებულ ქმედით ზომებს, რაც თურმე იმაში გამოიხატება, რომ 1812 წ. 1 თებერვალს (ომი უკვე დაწყებულია) მთავარმართებელს ხელი მოუწერია ბრძანებაზე, რომელიც უკრძალავდა საქართველოში მყოფ ოფიცრებს ადგილობრივი ქალების ყოლას. და ესეც არა იმიტომ, რომ ამით იბღალბოდა ქართველი ხალხის ადამიანური თავმოყვარეობა, შეურაცხყოფილი იყო ქართული ოჯახი, არამედ მხოლოდ იმ მიზეზით, რომ, თურმე, გარყვნილება შეუთავსებელი ყოფილა „С высокой моралью, долженствующей отличать офицера, характеризует быт царского офицерства на Кавказе“.³

ყველაფერთან ერთად რუსი მოძალადეებისათვის არც კაცის კვლა ყოფილა უცხო:

„პრავნიკის სოკოლოვის ყახაზმა, რომელის გვარი ჩვენ არ ვიცით, მოკლა წინია სპანდერაშვილი იმიტომ, რომ არ მისცა ხორცი ღორისა. და თუმც ჩვენ შევჩივლეთ პრავნიკსა სოკოლოვსკის, მაგრამ ის დაუსჯელი დარჩა. აგრეთვე ყახაზის დენისოვის პოლკის ყახახებმა, რომელთაც გვარი ჩვენ არ ვიცით, წელიწადნახევარი იქნება, დაახრჩვეს ალაზანში სოლომონ ყარალაშვილი... ის დაუსჯელი დარჩა“.⁴

ამ გაუგონარ დამცირებასა და შევინროვებას ყველა ვერც ომამდე იტანდა. ბევრი ახალგაზრდა გამოთქვამდა პროტესტს და უღმობელ ცხოვრების წესს გაქცეული, ტყეში იკარგებოდა. ამის საილუსტრაციოდ

¹ ე. ჩხეტია. რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში (1801-1840 წწ.) ენ-იმკის მოამბე. 1940. გვ. 23.

² ს. ქვარიანი. ქართველი ერის ისტორია (XVIII-XIX ს). ნაწ. I. ქუთაისი. 1919. გვ. 77.

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 149.

⁴ დოკუმენტები... გვ. 112.

მოგვეყავს ნაწყვეტები ორი ასეთი „ყაჩაღის“ იობ ნანობაშვილისა და გლახა სვიმონიშვილის წერილებიდან.

„დედა ჩემი დაიჭირეს და ხალხში გაატიტვლეს და წკეპლებში გაათარეს – წერს ნანობაშვილი – მრავალი მწუხარება შეამთხვიეს. ამ მიზეზით უფრო შევედით მხეცობაში და ვიმოქმედეთ მრავალი ბოროტი...“

„უსამართლოდ მტრობამ ასე საქმე გამიჭირვა, რომ ჩემი ქვეყანა მაგმობინა, სახლკარ ცოლშვილისგანაც ხელი ამალებინა... არსაით შევლისა და სიმართლის იმედი არა მქონდა“.¹

იგივე შინაარსისაა გლახა სვიმონიშვილის წერილიც:

„მამა ჩემი დაიჭირეს, მრავალ-რიგად ტანჯეს და მწუხარება შეამთხვიეს. დღესაც დაკარგული არის. დედაჩემი ხალხში გააშიშვლეს, მწარედ ტანჯეს და წკეპლაში გაათარეს. ცოლი ჩემი, რომლისთანა ახალ ნაქორწინევი ვიყავ, წაიყვანეს და ყოველი უპატიურობა მასთან აღასრულეს“.²

ეს სურათი მთელი მხარისათვის რომ საერთო ყოფილა, ამის დასადასტურებლად მოვიყვანთ კახელთა 1812 წ. თებერვლის პასუხს პაულუჩის მოწოდებაზე, რომელიც თავისი მნიშვნელობის გამო სრულად გვინდა გადმოვიტანოთ:

„ჩვენ არ ვართ წერილში გამოცდილი და არას გავიგებთ თქვენს მოწერას. და არცა ვართ ქრისტეს უარის მყოფნი და არც ხელმწიფის ორგულნი და არც ფიცის გამტეხნი, თქვენ მოგვეცით მიზეზი, რომელიც გვებრძანა ყოვლად მოწყალის ხელმწიფისაგან მანიფესტით და არ აღგვისრულდა, თქვენგან მიზეზი მოგვეცით, სიკვდილით თითით დარჩობა თოკით და დამნაშავე და ერთგული არ იყო გარჩეული და კიდევ ესეც მოვითმინეთ ყოვლად მოწყალის ხელმწიფის ერთგულებით და ჩვენგან ფიცით. ამას გარდა, რომელიც არ იპოვებოდა, ჩვენში ზეკუცით და შტიკით გვატანდით ძალას, ცოლსა და შვილს გვიხოცდით, პური წაგვართვით, შიმშილით გვწყვეტდით და ჩვენ გვეუბნებოდით ბალახი ძოვეთო. ჩვენ ყრმათ ბალახი როგორ ეძოვნათ? ბეგარისაგან ხარი აღარ შეგვრჩა და ტყეში შეშაც ველარ ვიშოვნეთ ურმისათვის. და ეს მწუხარება ველარ მოვითმინეთ. მანამ კაცი თავის ცოლსა და შვილს გასწყვეტს, სხვას უნინ მოჰკლავს, ჩვენ ეს ჭეშმარიტება ვიცით, რომ, მიზეზი თქვენგან მოგვეცა. ჩვენი და თქვენი ერთობა აღარ იქნება. ჩვენ

¹ დოკუმენტები... 144.

² იქვე. გვ. 145.

ცოლშვილზედაც ხელი აგვიღია და თავზედაც – ჩვენ ხელმწიფისათვის არ გვიმუხთლია და არც ორგულნი ვართ, თქვენ გარდახდით ხელმწიფის ბრძანებასა და ჩვენც ველარ შევიძლევიტ უსამართლობა. თქვენი და ჩვენი ერთობა აღარ იქნება, მაშინც დახოცილნი ვართ და უნდა დავიხოცნეთ... გვიტყუეთ, ვძელით და ეს არის დასასრული და უნდა დავესრულოთ“.¹

ქართველთა ამ პასუხს დიდად არ აუღელვებია პაულუჩი „კაცი ელემი რა გვართაც თვალითა, ეგრევე სულითა და მოქმედებითა... რამეთუ ესი იყო აგებული ბოროტად ბუნებისაგან“.² იგი იმპერატორისადმი გაგზავნილ მოხსენებაში ჩამოთვლილ „აჯანყების“ გამომწვევ მიზეზებს „უაზროს“ უწოდებს და მიიჩნევს, რომ ძირითადი ფაქტორები, რამაც გამოიწვია კახელთა „აბუნტება“, იყო „ხალხის არამდგრადობა და მხეცური ხასიათი, (რაც) მათ ადათ-წესებს მმართველთა წესებისგან განასხვავებდა“ და „სამეფო სასახლის წევრთა გაუთავებელ ინტრიგები, რომელსაც მხარს უჭერს ირანი“.³

როგორც ვნახეთ, 1812 წ. დასაწყისისათვის კახეთში მასობრივი გამოსვლისათვის პოლიტიკური თუ სოციალური ფაქტორები საჭიროზე მეტი იყო. ამ მიზეზით, ქვეყანაში არსებულ ეროვნულ-წინააღმდეგობრივ ძალთა მიერ ადრევე დაგეგმილი განმათავისუფლებელი ომი გაცილებით ადრე დაიწყო, ვიდრე ეს მათ ხელმძღვანელობას ჰქონდა გათვალისწინებული.

უკიდურესად შევიწროებულმა, დამცირებულმა და გაძარცვულმა გლეხობამ, რომელმაც არ იცოდა და არც შეიძლებოდა სცოდნოდა დაგეგმილი დიდი განმათავისუფლებელი მოძრაობის შესახებ, დააჩქარა მისი დაწყება. „შიმშილით გამწარებული, გაფცქენილ-გაძარცვული ერი თავს ძლივსლა იკავებდა. ან კი რისა ეშინოდა, რალა უნდა დაეკარგა? სასოწარკვეთილი ერი ყველაფერს მოიმოქმედებდა, ოღონც-კი თავი დაეღწია მაჯლაჯუნასავით მონოლილ უღვთო უსჯულობისგან. საკმარისი იყო მცირედი ნაპერწკალი, რომ უცბად, ერთბაშად მოსდებოდა ალი ასაფეთქებელ მასალას, რომლითაც სავსე იყო მაშინდელი კახეთი“ – წერს ალ. ფრონელი და ამით აბოლუტურად ზუსტად გამოხატავს ამ

¹ დოკუმენტები... გვ. 146.

² დავით ბატონიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 39.

³ აქტები. ტ. V. მარკიზ პაულუჩის მოხსენება იმპერატორს... გვ. 558.

დროის საქართველოში არსებულ უკიდურესად მძიმე სოციალურ ყოფას.¹

ასე რომ, ომი, პოლიტიკურ ძალთა წინასწარ შედგენილი გეგმის მიუხედავად, სოციალურ ნიადაგზე დაიწყო მაშინ, როცა ახმეტაში ასულმა საეგზეკუციო რაზმმა ისპრავნიკ კრუპიანსკის ხელმძღვანელობით ძარცვისა და შეურაცხყოფის ყოველგვარ ზღვარს გადაამეტა. გატანჯული ახმეტელები „ეხვენენ, ოღონდ ჯარი გაიყვანე, ათს ურემს მივართმევთ ხელმწიფეს და არც ფული გვინდაო. აღარც ჯარი გაიყვანა და ასე შეანუხებინა ის სოფელი, რომ სალდათებმა იქაურს დედაკაცებს საჯდომში ღვინო ასხეს და ასე დაემუქრა, თქვენს ცოლებს სალდათებს მივსცემ და ისე გამოგართმევთ პურსაო. არ იქნა, არ შეინყალა და თავის უწყალობით შეანუხა ის სოფელი და ჩვენ“.²

იმავეს ადასტურებს დავით ბატონიშვილიც:

„გარნა სხვათაცა ბოროტმოქმედებათა შორის ესეცა ჰქნეს, რომელ თიანეთს მთვრალთა აფიცერთა შეიპყრეს დედაკაცი და საშოსა შინა შთაასხეს ძაბრითა ღვინო. ვერლარა მოითმინეს თიანელთა ესე ვითარი სირცხვილი და იქმნა შფოთი ქართველთა და რუსთა შორის“.³

ასე რომ, დიდი ხნის დუმილის შემდეგ გამოლვიძებულმა ერმა იარაღს მოჰკიდა ხელი და დამპყრობლის წინააღმდეგ ომში ჩაება. ახლა „ყველაფერი ძლიერ ხელმძღვანელ ბირთვისა და მებრძოლი ძალების სიმტკიცესა და შეუპოვრობაზე იყო დამოკიდებული“.⁴

♦♦♦

საქართველოში წინააღმდეგობრივი მოძრაობა მანიფესტის გამოცხადებისთანავე ამოქმედდა და XIX ს-ის პირველი ათეულისთვის ძლიერ ორგანიზებულ ძალად ჩამოყალიბდა. წარსულის გაკვეთილებიდან თუ მომენტის სირთულეებიდან გამომდინარე, ისინი საკმაოდ ფრთხილად და კონსპირაციულად მოქმედებდნენ, რა მიზეზითაც, ამ მოძრაობის ცენტრმა საქართველოს გარეთ, ირანში გადაინაცვლა. აქ ისინი დაირაზმნენ დამპყრობლის წინააღმდეგ დაუღალავი მებრძოლის, ალექსანდრე ბატონიშვილის გარშემო.

¹ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 85.

² დოკუმენტები... გვ. 14.

³ დავით ბატონიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 28.

⁴ ა. სურგულაძე. ნ. ბარათაშვილის ეპოქა. გვ. 236.

ჯგუფის მოქმედება (საერთო კავკასიური ბრძოლის ორგანიზება, საგარეო დახმარების მოძიება, შიდა პოლიტიკური ძალების დარაზმვა, იდეოლოგია, შეიარაღება და სხვა) მკაცრად იყო გასაიდუმლოებული.

ამაზე მიუთითებს ის გარემოებაც, რომ „თბილისის მთავრობისათვის ეს აჯანყება სრულიად მოულოდნელი აღმოჩნდა, ამიტომაც იყო, რომ პირველ ხანებში რამდენადაც მემამბოხეთა მოქმედება გეგმიანი და მოფიქრებული ჩანდა, იმდენადვე მთავრობას დაბნეულობა ეტყობოდა“.¹

მოძრაობის ორგანიზატორებმა კარგად იცოდნენ, რომ განმათავისუფლებელი ბრძოლის დასაწყებად აუცილებელი პირობები და გარანტიები იყო საჭირო. ისედაც ყოფნა-არყოფნის ზღვარზე მყოფ ხალხს არ შეეძლო, სისხლიანი ექსპერიმენტებისათვის შეეღია უკანასკნელი ძალა და ენერგია. ამიტომ ითმენდა განამებული ერი მოუთმენელს, ამიტომ დუმდნენ შიდა პოლიტიკური, ეროვნული ძალები, რომელნიც თავიანთ ძალისხმევას ჯერჯერობით, ძირითადად საგარეო ფაქტორების მოგვარებას ახმარდნენ და მხოლოდ ხელსაყრელ მომენტს ელოდნენ უკიდურესად გართულებულ საერთაშორისო მდგომარეობაში მყოფი რუსეთის იმპერიის ბრჭყალებიდან თავის დასაღწევად.

როგორც ნ. ბერძენიშვილი მიუთითებდა, „აჯანყების მსვლელობამ ცხადყო, რომ მას გამოცდილი ხელმძღვანელობა ჰყავდა. კარგად ჩანდა სამოქმედო გეგმა, რომელიც მონიშნავდა მოქმედების სუსტ პოზიციებს ითვალისწინებდა და ამ გარემოების მარჯვედ გამოყენებას ცდილობდა“.²

ზოგიერთი მკვლევარი 1812 წ. „აჯანყების“ ხელმძღვანელობას მიაწერს ავტონომისტების ჯგუფს, რომელიც საქართველოში სახელმწიფოებრიობის გაუქმებისთანავე ამოქმედდა და პირველ გამოსვლას 1802 წ. კელმეჩურში დაუდო სათავე (სხვათა შორის კახეთის 1812 წ. მოვლენებსა და კელმეჩურის შეთქმულებას ბევრი რამ აქვთ საერთო როგორც რეგიონისა და მამოძრავებელი ძალების, ისე ხასიათისა და მოთხოვნების მხრივ, რაც არ გამორიცხავს მათ მომზადებას ერთი საერთო ჯგუფის მიერ).

სწორედ ავტონომისტებს მიაკუთვნებს ალ. ბენდიანიშვილი მოძრაობის ყველაზე აქტიურ წევრებს: სიმონ და ადამ ბებურიშვილებს, ივანე მაყაშვილს, თადია და ომან ჩოლოყაშვილებს, გორჯასპი ნათალიშვილს,

¹ ა. სურგულაძე. ნ. ბარათაშვილის ეპოქა. გვ. 438.

² ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II. გვ. 438.

კაკაბეთის მოურავ ნინია ჩერქეზიშვილს, ეშიკლაბაშ ნინიას, გრიგოლ ბატონიშვილსა და სხვებს.¹

მოძრაობის საერთო ხელმძღვანელი კი, როგორც ვთქვით, ალექსანდრე ბატონიშვილი იყო, რომელიც კახელებმა 1812 წ. თებერვალშივე მოინვიეს და „აღუთქვეს პირი მტკიცე, რათა ჰყონ მეფედ თვისსა ზედან“.² ბატონიშვილიც, იმის მიუხედავად, რომ მან ამ დროს ვერ შეძლო საქართველოში ჩამოსვლა, მომხდარი მომხდარული არასოდეს ყოფილა და, შეიძლება ითქვას, თავისი აქტიურობით, ფაქტობრივად, „აჯანყებაში დაუსწრებლად მის პირველ და მეორე ეტაპებზეც მონაწილეობდა. მისი სახელის ხსენებაც კი მორალურად ამხნევებდა სამშობლოს თავისუფლებისთვის მებრძოლ ხალხს“.³

ესმოდა რა მისი ბრძოლის დიდი მნიშვნელობა, მთავრობამ ყველა ღონისძიება იხმარა „ბატონიშვილის ალექსანდრეს შესაპყრობად... არ დაუზოგავს ამისთვის არც მოფერება და არც ალერსი და არც ფული და არც სხვა საშუალება, მაგრამ ბატონიშვილის ერთხელვე გაქცევებული გული და რუსებისადმი გაცივებული გრძნობა ვერაფერმა ვერ მოაღბო, ვერ გაათბო და მოაბრუნა“.⁴ ამ „საოცარ კაცს“ ომი და მეომრები, ისე როგორც სამშობლო, არც არასოდეს მიუტოვებია.

სამშობლოდან იძულებით გადახვენილს და ირანის შაჰის კარს შეფარებულ ალექსანდრე ბატონიშვილს, რომელიც რეალურად აფასებდა მშობლიური ხალხის მორალურ და ფიზიკურ შესაძლებლობებს და შესანიშნავად უწყოდა, რომ უზარმაზარი და ძლიერი იმპერიის წინააღმდეგ დასუსტებული ქვეყნის ბრძოლა საგარეო დახმარების გარეშე უაზრო და უშედეგო იქნებოდა, მიაჩნდა, რომ ფართო განმათავისუფლებელი ომის დასაწყებად პირობები ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული.

თუმცა, მისი ლოდინი არ იყო პასიური, „ალექსანდრეს არ ეძინა; ის ყოველ წუთში მზად იყო ქართლში შემოსასვლელად. მხოლოდ უფრო შერჩეულ დროს უცდიდა“.⁵

იმავედროულად, იგი აქტიურად მონაწილეობდა პროცესებში, რომელიც პირდაპირ თუ არაპირდაპირ მის სამშობლოსთან იყო დაკავშირე-

¹ ალ. ბენდიანიშვილი. ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921. გვ. 70.

² თ. ხუსკივაძე. ალექსანდრე ბატონიშვილი. „ივერია“. 1902. გვ. 262-268.

³ ალ. ბენდიანიშვილი. გლეხთა კლასი და გლეხური მოძრაობა საქართველოში. გვ. 44.

⁴ თ. ხუსკივაძე. იქვე. 269.

⁵ ა. აბესაძე. ალექსანდრე ბატონიშვილი – ისტ. ამბავი. „სახალხო გაზეთი“. 1914. 1132. გვ. 3.

ბული. როცა „სპარსეთსა და რუსეთს შორის ომი დაიწყო, ბატონიშვილი ალექსანდრე სპარსეთს შეელოდა ოსმალის, ქურთისტანის მხრიდან. ნინამძღვრობდა სპარსების, ყიზილბაშების ჯარსა, რომელთაც უფროსებათ იმასთან მყოფი ქართველი სპასპეტები ჰყავდათ“.¹

სავარაუდოა, რომ ბატონიშვილი ამ გამოსვლას 1812 წ. ზაფხულისათვის დაგეგმავდა (შესაძლოა, მისი ცენტრი ქიზიყში ყოფილიყო, რამდენადაც, ომის ორგანიზებულობა ყველაზე მეტად აქ გამოიკვეთა²). იქამდე კი უნდა ჩამოყალიბებულიყო პირობები ერთიანი კავკასიური ფრონტის შესაქმნელად, გარკვეულიყო ნაპოლეონის საფრანგეთის აღმოსავლური პოლიტიკის მიზნები და პოზიციები რუსეთთან მიმართებაში, და რაც მთავარია, დაზუსტებულიყო, რამდენად შეასრულებდა ირანი თავის დაპირებებს რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში საქართველოს დახმარებაზე. გასათვალისწინებელი იყო, აგრეთვე, როგორ შეხვდებოდა ქართველობა ამ ბრძოლაში მისსავე მიწაზე თავისი ისტორიული მტრის იარაღით ხელში გამოჩენას და სხვა.

ასე რომ, ომი, რომელიც „კარგა ხნის განმავლობაში მზადდებოდა, საკმაოდ კარგად იყო ორგანიზებული და საერთო გეგმით ვითარდებოდა. აჯანყების მსვლელობამ ცხადყო, რომ მას გამოცდილი ხელმძღვანელობა ჰყავდა. ერთდროული თავდასხმებით მემამოხეებმა მეფის მთავრობის მცირე რაზმებს გაერთიანების საშუალება არ მისცეს, ისინი ცალ-ცალკე დაამარცხეს“.²

ომის გათვალისწინებულზე უფრო ადრე დაწყებამ შეცვალა და გააქტიურა ალექსანდრე ბატონიშვილისა და მისი გუნდის პოლიტიკა. ისინი ყოველნაირად შეეცადნენ, სპარსეთის შაჰის კარიდან აქტიური დახმარების მიღების დაჩქარებას, რაშიც, თავის მხრივ, დიდი როლი ინგლისის მთავრობას უნდა შეესრულებინა.

თუმცა, ყოველივე ამის მიუხედავად, მკვლევართა დიდი ნაწილი ალექსანდრე ბატონიშვილს და მის ჯგუფს სრულებითაც არ მიიჩნევს სპარსული ორიენტაციის მომხრედ. ამის არგუმენტად ძირითადად მოჰყავთ ის გარემოება, რომ ერეკლე II-ის ვაჟი და მისი იდეების ერთგული ბატონიშვილი შეუძლებელია, სპარსელთა მოიმედე და მოკავშირე ყოფილიყო და თვლიან, რომ იგი ირანთან ურთიერთობით მიმართავდა საუკუნეთა განმავლობაში

¹ „დროება“. 1872 წ. გვ. 28.

² ალ. ბენდიანიშვილი. გლეხთა კლასი და გლეხთა მოძრაობა საქართველოში. გვ. 38.

საქართველოში ორ მტრთანობის ვითარებაში ჩამოყალიბებულ მანევრს და ერთი მტრის მეორეს წინააღმდეგ გამოყენებას გეგმავდა.

იგივე საკითხზე თავის დროზე ხაზგასმით მიუთითებდა ნ. ბერძენიშვილიც. ეს უკანასკნელი ალექსანდრე ბატონიშვილის შაჰთან თანხმობას უყურებდა „როგორც ტაქტიკური ხასიათის ხერხს რუსთა ბატონობის წინააღმდეგ ბრძოლაში“ და მიიჩნევდა, რომ იგი „იმ დროსაც კი, როცა სპარსელების დახმარებით საქართველოში მეფის რუსეთის ბატონობას ებრძოდა, რუსეთის ორიენტაციისა რჩებოდა“.¹

ამ ვერსიის დამამტკიცებლები ერიდებიან იმის აღნიშვნას, რომ, ის, რაც რუსეთმა ჯერ კიდევ ერეკლეს სიცოცხლის ბოლო წლებსა და განსაკუთრებით, მისი სიკვდილის შემდეგ დაატეხა ქვეყანას თავს, არათუ მემკვიდრეებს, თვით ერეკლესაც კი აალებინებდა ხელს ჩრდილოურ კავშირებზე.

ასევე, რთულია დაჯერება იმისა, რომ რუსეთთან მრავალგზისი სისხლიანი თუ უსისხლო სასიცოცხლო ბრძოლების შემდეგ, ალექსანდრეს ამ მონსტრთან თუნდაც ავტონომიურ პრინციპზე ქვეშევრდომობისა და ამით სამეფო გვირგვინის დაბრუნების იმედი ჰქონოდა. თანაც ისე, რომ მისი მოკავშირე გაქნილი სპარსი და ინგლისელი დიპლომატები ამის აზრზეც ვერ მოსულიყვნენ. ყველაფერთან ერთად, უამრავი ფაქტიდან და შედეგიდან გამომდინარე, ძალიან ძნელი დასაჯერებელია, რომ მას სპარსელები რუსებზე მეტად სძულებოდა.

ამ დროის წინააღმდეგობრივ ძალებში გეორგიევსკის ტრაქტატის საფუძველზე საქართველოს სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის აღდგენის მომხრე ფრთის არსებობა საკმაოდ არც არის და, როგორც აკ. სურგულაძე ბრძანებდა „ტრაქტატით გათვალისწინებული დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ქართველ თავადაზნაურთა ბრძოლა საკმაოდ რეალური და პერსპექტივიანიც იყო“,² მაგრამ ერთი რამ დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას: 1812 წ. ომის ორგანიზატორების უმთავრესი და უპირველესი მიზანი ქვეყნის დამოუკიდებლობის აღდგენა იყო. რაც შეეხება იმპერიის ფარგლებში ავტონომიას, შესაძლებელია, იგი ამ დიდი მიზნისა და პოლიტიკის მხოლოდ და მხოლოდ პირველ საფეხურად გამოეცხადებინათ, რითაც შეანელებდნენ რუსეთის თვალში თავიანთ რადიკალიზმს და თანაც ბრძოლას სამართლებრივ ფორმას მის-

¹ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II. გვ. 476-478.

² ა. სურგულაძე. ნ. ბარათაშვილის ეპოქა. გვ. 236.

ცემდნენ. სხვა შემთხვევაში, საუბრები ალექსანდრე ბატონიშვილის პრორუსული ორიენტაციის შესახებ, ისევ და ისევ რუსი და საბჭოთა ისტორიკოსების დოგმების გასამდიდრებლად და რუსეთის წინააღმდეგ მიმართული ბრძოლის რადიკალურობის გასანიჭრალეზლად საჭირო მორიგ ფანტაზიად შეიძლება მივიჩნიოთ მხოლოდ.

რაც შეეხება ომში ალექსანდრე ბატონიშვილის უშუალოდ დაგვიანებით ჩართვას, იგი ირანისაგან დაპირებული ჯარისა და სუბსიდიების ლოდინით იყო გამოწვეული, რის გამოც მან შაჰის კარზე დროებით დარჩენა ამჯობინა. ამან საკმაოდ უარყოფითად იმოქმედა ბრძოლის ბედზე. ირანმა, რომელიც თვითონ გამხდარიყო საპატრონებელი და თანაც იცოდა, რომ ქართველ პატრიოტთა მისდამი დაინტერესება მათი მხრიდან იძულებითი ღონისძიება იყო და არა სიმპათიებიდან გამომდინარე ერთგულება, სათანადო ყურადღება არ და ვერ გამოიჩინა მებრძოლი კახეთისადმი. ლოდინში მოქანცული ალექსანდრე ბატონიშვილის ომის „ტრიუმფალური“ განვითარების პერიოდში ჩამოუსვლელობამ კი, ვიმეორებთ, გამოუსწორებლად იმოქმედა მის შედეგზე, რის გამოც იგი მოგვიანებით ხშირად და მწარედ საყვედურობდა სპარსეთის მმართველობას.¹

თუმცა, როგორც ვთქვით, ბატონიშვილი და მისი გუნდი არასოდეს ყოფილან მოვლენისაგან სრულად მონყვეტილნი და იზოლირებულნი. მათ აბსოლუტურად შეგნებულად ხელი არ შეუშლიათ გრიგოლ ბატონიშვილისა და მისი მომხრე ძალებისათვის, რომელთაც ბრძოლის დაწყებისთანავე ითავეს მისი „პატრონობა“. უფრო მეტიც, ალექსანდრე ბატონიშვილთან კავშირში მყოფი საქართველოში დარჩენილი ეროვნული ძალები იმთავითვე დიდი თავდადებით ჩაებნენ სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში და მას მიზანმიმართული, ორგანიზებული ხასიათი შესძინეს.

იმავდროულად, „განსაკუთრებული ენერგიით და მხნეობით დაჯილდოვებული ბატონიშვილი“ „წერილს წერილზე უგზავნიდა ქართლ-კახეთის თავადებს, ურჩევდა ამხედრებულიყვნენ თავიანთი უფლებების დასაცავად და მემკვიდრე ბატონიშვილების უფლებების აღსადგენად“.² ასეთივე, გონივრულად გათვლილი, ნიჭიერად შედგენილი და პატრიოტიზმით გამსჭვალული წერილებით მიმართავდა მებრძოლ თანამემამულეებს, რითაც დაწყებული ბრძოლის წარმატებით გაგრძელების და გამარჯვებით დამთავრების რწმენით ავსებდა, მეომრულ სულს ულ-

¹ საქ. ცსსა. ფ. 226. საბ. 9389, 9381, 9380, 9382.

² ა. აბესაძე. „სახალხო გაზეთი“. 1132. გვ. 3.

ვიძებდა და ისედაც თავდადებისთვის მზად მყოფ ქართველობას მამულისათვის სიკვდილ-სიცოცხლისათვის ბრძოლებში მონაწილეობისათვის ალაგზნებდა.

ჯერ კიდევ ომამდე ეს წერილები თავისი სიმართლით, პატრიოტული შემართებითა და პათოსით უდიდეს საქმეს აკეთებდა: კახელობა, და მასთან ერთად აღ. საქართველოს მოსახლეობის ყველა ფენა, სულ უფრო რწმუნდებოდა, რომ მათ ტანჯვასა და გასაჭირს ერთი საერთო მიზეზი განაპირობებდა. ეს წერილები ჩააგონებდა მოსახლეობას, რომ უბედურების თავი და თავი ქვეყნის დამოუკიდებლობის დაკარგვა იყო, რომ შეუძლებელი იყო დამპყრობელს სიკეთე მოეტანა ქვეყნისთვის, ან მისი რომელიმე ფენისა და წოდებისათვის. როგორც აღ. ბენდიანიშვილი ბრძანებდა, „ქართველთა უმრავლესობა – თავადი, აზნაური, გლეხი იზიარებდა მათში (წერილებში. ა. გ.) გამოთქმულ თვალსაზრისს, მხარს უჭერდა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენას, მზად იყო სამშობლოს დამოუკიდებლობა-თავისუფლებისთვის დაეღვარა სისხლი...“¹

საომარი ოპერაციების დროს ეს წერილები ჩქარა ვრცელდებოდა ფეხზე დამდგარ კახეთში. თავიანთი მაგიური მოქმედებით „გულს უთუთქავდა ქართველობას და აძულებდა რუსობას“.²

ავტორის მაღალი ზნეობის, გონიერების, მიზანმიმართულების, მშობელი ქვეყნისა და სამშობლოს სიყვარულის დადასტურებაა ალექსანდრე ბატონიშვილის მიერ მმართველობის წერილებზე გაცემული პასუხებიც. უნდა ითქვას, რომ მათი მნიშვნელობა სცილდება კიდევ ერთი მოვლენის ჩარჩოებს და უფრო ზოგადმნიშვნელოვან ღირებულებებში გადადის. ალექსანდრე ბატონიშვილმა ამ წერილებით „გააშიშვლა დამპყრობელი. ოსტატურად შემოაცალა მას ცრუ იდეური საბურველი“.³

სამწუხაროდ, ნაშრომის სიმცირის გამო, ჩვენ არ შეგვიძლია, ამის დასტურად აქვე მოვიყვანოთ ეს წერილები. მით უმეტეს, რომ დაინტერესებულ მკითხველს აქვს საშუალება, გაეცნოს მათ უკანასკნელ ხანს ქართველ ისტორიკოსთა მიერ გამოცემულ ნაშრომებში, მაგრამ თავს უფლებას ვერ მივცემთ, არ გავიმეოროთ ერთი მათგანი, რომელიც წარმოადგენს მისი ავტორის უმაღლესი ზნეობისა და პატრიოტიზმის იშვიათ გამონათქვამს. ეს არის პასუხი საქართველოს მთავარმართე-

¹ აღ. ბენდიანიშვილი. გლეხთა კლასი... გვ. 44.

² აღ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 9.

³ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II. გვ. 47.

ბელ გენერალ რტიშჩევის შემონათვალზე გონს მოსვლისა და დანებების თაობაზე, რაზეც ალექსანდრე პასუხობს:

„თქვენმან მაღალმან კეთილგონიერებამ კარგად იცის, მინამ კაცი ცოცხალი არის, თავისი მშობლისა და სამკვიდრო მამულისათვის უნდა გაისაჯოს ვიდრე სისხლის წვეთამდე და არავისაგან ეს საზრახავი არ არის და არც ავად ჩამოსართმევი. და რომელი კაცი არ ეცდება თავის მშობელის მამულისათვის და ანუ თავის სარჩოსათვის, ის არ იქნება სრული კაცის ანგარიშში და განითულება იგი გვამი სულებლთა გვამთა შინა.

თუ თქვენ თქვენი მამულისათვის იღწვით, მე რად „მყვედრით მამულსა და ხალხსა ჩემისთვის ერთის ცხენისა შემოძეგძეგებასა... ცხოვრება ესე არა არს ცხოვრებად წოდებად, არამედ განგრძელებული ტანჯვა მამულის ჩემისთვის“.¹

აქვე იგი დაუფარავად ადასტურებს ომის მის მიერვე ორგანიზებას: „მყვედრით განზრახულებისა ჩემისას არა კურთხევასა ღვთისაგან, უკეთუ არა აკურთხა ღმერთმან, ესეოდენი ერნი რალამ აღძრა“.²

ყოველივე ამის შემდეგ სულ იოლი წარმოსადგენია, რა შედეგი ექნებოდა ალექსანდრეს უშუალოდ ჩამოსვლას. მართლაც, 1812 წ. აგვისტოს ბოლოდან, როცა იგი საქართველოში ბრუნდება, კახეთში დაწყებული ბრძოლა არნახულ მასშტაბებს ღებულობს და დიდ ომში გადაიზრდება. მისი წარმატებულად წარმართვისთვის ბატონიშვილი შეეცადა ზავი ჩამოეგდო მთის ხალხებს შორის და რუსეთის წინააღმდეგ საერთო-კავკასიური ფრონტი გაეშალა.³

ამ დროიდან, რადიკალურად იცვლება ბრძოლის ხასიათიც. როგორც ს. კაკაბაძე აღნიშნავს, „თუ პირველ მოძრაობას ჰქონდა უმეტესად ხალხური ხასიათი და იყო რუსეთის ჯარის ნაწილების და მოხელეთა თვითნებობისა და ძალადობის შედეგი, ახლა ამბოხებულებს მიზნად ჰქონდათ დასახული წინანდელი სამეფოს აღდგენა“.⁴

თუ ქართველი ისტორიკოსები მორიდებით მაინც აღიარებენ ალექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლის გმირულ და გონიერ ხასიათს, მათი რუსი კოლეგები მონდომებულად ცდილობენ, რაც შეიძლება დააქინონ

¹ საქ. ცსსა. საქ. 389. ფ. 218.

² იქვე.

³ შ. ხანთაძე. მასალები ალექსანდრე ბატონიშვილის ბიოგრაფიისათვის. საქართველოს მეც. აკად. მუზეუმის მოამბე. თბილისი. 1961. XII. გვ. 260.

⁴ ს. კაკაბაძე. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 82.

და უაზრო, საკუთარი მიზნებისათვის მებრძოლ ადამიანად წარმოაჩინონ იგი, რომელიც მზადაა თავისი ამბიციების გულისათვის უცხო-ტომელი მძარცველები შემოუსიოს, მოატყუოს და სასიკვდილოდ განიროს თანამემამულეები.¹ პარალელურად, შემთხვევას არ უშვებენ ხელიდან, ეს ამბიციურობა და საკუთარი ხალხის ღალატი, კვლავ და კვლავ, საქართველოს სამეფო კარისა და ბაგრატიონთა საერთო მახასიათებლებად არ წარმოაჩინონ.

ფაქტები კი საპირისპიროდ მეტყველებენ. მათზე დაყრდნობით, კერძოდ კი ომის დაწყებიდან დასასრულამდე მის სათავეში ალექსანდრე ერეკლეს ძის (უფრო ადრე გრიგოლ ბატონიშვილის) დგომა, გვაძლევს უფლებას განვაცხადოთ, რომ 1812 წ. ქართველი ხალხის ეს მორიგი ბრძოლა დამპყრობლის წინააღმდეგ სწორედ ბაგრატიონების მიერ იყო წამოწყებული და ბოლომდეც მათივე ხელმძღვანელობით მიმდინარეობდა.

ეს ლოგიკური იყო – ქვეყნის განმათავისუფლებელ ომში ბაგრატიონებს ტრადიციულად უპირველესი როლი უნდა შეესრულებინათ არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ახალი წესწყობილების დამყარებით ყველაზე მეტად იყვნენ დაზარალებულები, რამდენადაც ამით მათ დაკარგეს ათასწლოვანი მმართველობა, უმნიშვნელოვანესი ფუნქცია, კერძო მფლობელობა და შემოსავლის უდიდესი წყაროები, არამედ პირველ ყოვლისა იმიტომ, რომ ისინი ვერასოდეს შეეგუებოდნენ იმ გარემოებას, რომ სწორედ მათ დროსა და მათი გამოისობით მოეშალა ქვეყანას სახელმწიფოებრიობა, რასაც მომავალი არასოდეს აპატიებდათ.

ამ ბრძოლით ისინი საუკუნეთა განმავლობაში ჩამოყალიბებულ პასუხისმგებლობასა და მოვალეობას ასრულებდნენ, რომლის მიხედვით სწორედ მათ ევალებოდათ განმათავისუფლებელი ბრძოლის წამოწყება და მისი მოთავეობა, რაც ურთულესი საქმე იყო: ფუნქციამოშლილ, ოკუპირებულ და იავარყოფილ ქვეყანაში უკიდურესად ძნელდებოდა დაქსაქსულ ძალთა მობილიზება და მისი მიზანმიმართულად, ორგანიზებულად წარმართვა. ცხადია, მმართველობადაკარგულ ქვეყანაში ომი ძველებური ფორმებით ვერ წარიმართებოდა და ველარც მებრძოლი ძალები განანდილებოდნენ ტრადიციული წესით. იმიტომ მათ შორის ფუნქციათა გადანაწილება უნდა მომხდარიყო. უმეფო ქვეყანაში ფლაგმანის როლი მაღალ ფეოდალურ არისტოკრატias,

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 159.

პირველ ყოვლისა კი, ბაგრატიონთა გვარს უნდა შეესრულებინა, რომელსაც უნდა აეყოლიებინა თავადაზნაურობა და გაეყოლიებინა მწარმოებელი მოსახლეობა.

სახელმწიფოებრიობის გაუქმებითა და ახალი წყობის დამყარებით არანაკლებ იყო დაზარალებული და გაღიზიანებული ქართული ზედაფენაც. ქვეყნის დამოუკიდებლობის მოშლასთან ერთად თავადებმა „დაკარგეს პოლიტიკური გავლენა მემკვიდრეობაში, სამხედრო და ადმინისტრაციული თანამდებობანი, რითაც საფუძველი გამოეცალა სათავადო სისტემას... ქართველი მოხელის ადგილი ცენტრში და პერიფერიებშიც სუსტმა მოხელემ დაიკავა. ამას კი ვერ შეეგუა ქართველი თავადაზნაურობა...“¹

ამ სიტუაციაში, როგორც აკ. სურგულაძეც აცხადებდა, „ქართველი თავადის პოლიტიკური იდეალი თავისი შინაარსით ეროვნულ-პროგრესული იყო. იგი მთელი ხალხის ინტერესებს უპასუხებდა, ცარიზმის აგრესიას წინ ელობებოდა და ეროვნული სუვერენიტეტის შენარჩუნების კეთილშობილ იდეას ემსახურებოდა“.²

სწორედ ამიტომ, ბრძოლაში ძირითადი დასაყრდენისა და შემტევი ძალის როლი არისტოკრატიას მიენიჭა, რომელიც მან, ამ წოდებაში არსებული მკვეთრი დიფერენციაციისა და წინააღმდეგობათა მიუხედავად, ბაგრატიონთა ხელმძღვანელობით მაინც შეასრულა – დაგეგმა და წამოიწყო ძლიერი, საერთო-სახალხო, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ომი, რომელსაც მხარი დაუჭირა და განავრცო მწარმოებელმა მოსახლეობამ.

„თავადობამ, რომელსაც ომის გამოცდილება და ტრადიცია ჰქონდა, აჯანყებას ერთგვარად ორგანიზებული ხასიათი მისცა და გარკვეული საბრძოლო გეგმით წარმართა მისი მოქმედება“.³ მანვე შესძინა ბრძოლას ერთსულოვნება, რაც სრულიად მოულოდნელი და თავზარდამცემი აღმოჩნდა დამპყრობლისათვის.

ეს ერთსულოვნება, პირველ ყოვლისა, სწორედ თავადაზნაურობას შეეხებოდა. შეშფოთებული მთავარმართებელი აღნიშნავდა, რომ სან-

¹ ალ. ბენდიანიშვილი. გლეხთა კლასი... გვ. 31.

² ა. სურგულაძე. ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეპოქა... გვ. 178.

³ იქვე. გვ. 197.

ყის ეტაპზე საქართველოში არ დარჩენილა არც ერთი წარჩინებული გვარი, რომელსაც „აჯანყებაში“ არ მიეღო მონაწილეობა.¹

ეს ტენდენცია არც ომის შემდეგ ეტაპებზე შენელებულა. 1812 წ. მღელვარე დღეებში იარაღით ხელში 35 გვარის 80-ზე მეტი თავადი და აზნაური გამოვიდა დამპყრობლის წინააღმდეგ საბრძოლველად.²

და არა მხოლოდ მაღალი წოდება. როგორც ალ. ფრონელი ბრძანებდა, „კახეთის ამბოხებამ ნათლად დაანახვა რუსის მთავრობას, რომ მას საქართველოში მეგობრები არა ჰყავს. მღვდელი და ბერი, თავადი და აზნაური, გლეხი და მოხელე, თითქმის სრულიად საქართველო, თითო-ოროლა მუხანათს გარდა, ფეხზე დადგა, იარაღს წაავლო ხელი და მთელი წელიწადი ებრძოდა დანგრეტილ რუსის მხედრობას სამშობლოს თავისუფლებისათვის და უცხო ტომის ტლანქ ბატონობის თავიდან ასაცილებლად“.³

ა. ჯორჯაძეც აღნიშნავდა, რომ „აჯანყების“ უდიდესი ძალა და პოტენცია იმაში მდგომარეობდა, რომ იგი „... ერთსულოვანი იყო და პროგრესული. აქ საზოგადოების ყველა ფენა და კლასი ერთი აზრითა და მისწრაფებით იყო შთაგონებული და ეროვნული მოტივით სულდგმულობდა“.⁴

„რუსული რეჟიმით უკმაყოფილო აღმოჩნდა საზოგადოების ყველა ფენა და ამიტომ მიიღო აჯანყებამ საერთო-სახალხო და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ხასიათი“ – აღნიშნავდა ლ. ებანოიძეც.⁵

ამ მომენტს თვით ისტორიკოსებიც ვერ უვლიდნენ გვერდს და აღნიშნავდნენ, რომ „Широкое следствие, произведенное вслед за подавлением мятежа, дало случай всем классам населения от митрополитов до крестьян, с редким единодушием и откровенностью указать на невыносимый гнет злоупотреблений чинов нашей администрации“.⁶

ამ ერთიანობას, დამრავლავი ძალის გარდა, საერთო უკმაყოფილებაც აპირობებდა, რისთვისაც ყველა კლასსა და წოდებას რამდენადმე

¹ ვ. პოტო. დასახელებული ნაშრომი. ტ. II. გვ. 99.

² Предписание Ртищева общему собранию Верховного Груз. Правительства от 15 января 1813 г.* აქტები. ტ. V. გვ. 465.

³ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 226.

⁴ ა. ჯორჯაძე, თხზულებანი. ტ. I. გვ. 109.

⁵ ლ. ებანოიძე. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 109.

⁶ ნ. ანოსოვი. Утверждение... გვ. 336.

განსხვავებული საფუძვლები ჰქონდა: ბაგრატიონებმა სამეფო ტახტი დაკარგეს, თავადობამ – სოციალური პრივილეგიები და მდიდარი შემოსავლის წყაროები, სასულიერო წოდებამ – ეკლესიის ავტოკეფალია და პიროვნული ღირსება, გლეხობამ – შეგუებული ყოფა და ბევრად უკეთესი სოციალური მდგომარეობა.

უფლებააყრილ სახელმწიფოში სხვადასხვა კლასთა წინააღმდეგობრივი მოძრაობის ერთიანი ფრონტით გასაშლელად საჭირო სხვა ფაქტორებიც საკმაოდ არსებობდა, რომელთა შორის უპირველესი სამშობლოს დაკარგული თავისუფლება იყო. ეს კი ეროვნულ დამოუკიდებლობასთან ერთად მოიცავდა პიროვნულ უფლებასა და თავისუფლებას, საკუთარი მართვა-გამგებლობის წესებს, ენას, რელიგიას, ადათ-წესებსა და ჩვეულებებს, რის სამაგიეროდაც ქვეყანაში ბოგინებდა უცხო და შეურაცხმყოფელი განმგებლობა, სასამართლო, უმძიმესი გადასახადები, გაუგონარი ეროვნული და პიროვნული დამცირება.

ამ მხრივ მდგომარეობა მთელი ომის განმავლობაში თითქმის ერთგვარი იყო. ისე, როგორც ერთნაირი იყო მათი მახასიათებლებიც (შემტევობა, მერყეობა, გათიშულობა, ლალატი და სხვ.).

აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ არასწორია ბრძოლის მამოძრავებელი ძალებისა და მიზნების მიხედვით მისი ეტაპებად დაყოფა. ომის პერიოდული აღმავლობა და დაღმავლობა ძირითადად ხელმძღვანელობის ფაქტორით იყო განპირობებული და არა მასების ცვალებადი აქტივობით.

თუმცა, ის გარემოება, რომ პირველი გამოსვლის ინიციატორებად გლეხები გამოვიდნენ, საკმარისი გამოდგა საბჭოელი ისტორიკოსებისათვის, რომ იგი გლეხობისა და თავადაზნაურობის ცალ-ცალკე დგომის დადასტურებად გამოეცხადებინათ. მაგრამ, რამდენადაც ვერაფერი მოუხერხეს პირველსავე ბრძოლებში ფეოდალთა მონაწილეობის უდავო ფაქტებს, წამოაყენეს მეორე არგუმენტი, რომ თავადაზნაურობა „მიეტმასნა“ „აჯანყებას“ და შეეცადა იგი საკუთარი მიზნებისათვის გამოეყენებინა. იქვე არ ავიწყდებოდათ იმის აღნიშვნაც, რომ „გლეხობა არ აპყვა მათ მონდომებულ ცდებს“.¹

საკითხავია, რა იგულისხმება ამ „არ აყოლაში“, როცა გლეხობა ომის პირველ თუ მეორე ეტაპზე ერთიანად თავადაზნაურების გვერდით იდგა და მისი დროშის ქვეშ იბრძოდა.

¹ ნ. ხაჭაპურიძე. К истории Грузии первой половины XIX в. გვ. 116.

უფრო მეტიც, გ. ხაჭაპურიძე იმის დამტკიცებასაც შეეცადა, რომ თავადაზნაურობა არათუ შორს იდგა გლეხობისაგან, „მემამულეებმა მეფის არმიის სახით გლეხების წინააღმდეგ შეიძინეს მზამზარეული სადამსჯელო ძალაო“.¹

იგივე მკვლევრები განსაკუთრებით დიდ უხერხულობაში ეარდებიან ომის მეორე ეტაპზე საუბრისას, როცა ლოზუნგი ეროვნული დამოუკიდებლობის შესახებ ბევრად უფრო აქტუალური ხდება. ამის მიუხედავად, არ მოიძებნება არც ერთი იმის დამადასტურებელი დოკუმენტი, რომელიც ამ დროიდან მისგან გლეხობის ჩამოცილებაზე მიუთითებდეს. პირიქით, მათი როლი ბრძოლაში კიდევ უფრო შემტევი და აქტიური ხდება.

საბჭოელი მკვლევრები არად დაგიდევენ ამ ფაქტებს და ჯიუტად აგრძელებენ მათთვის სასურველი აზრების განვითარებას. მაგალითად, იგივე გ. ხაჭაპურიძე დაუინებით ცდილობს დაგვიმტკიცოს, რომ „ფეოდალებისა და გლეხთა კავშირი არ შეიძლებოდა მტკიცე ყოფილიყო, რადგან აჯანყებაში მათ სხვადასხვა მიზნები ჰქონდათ. გლეხები, რომლებიც იბრძოდნენ ჩაგვრისა და ექსპლოატაციის წინააღმდეგ, ბატონიშვილ ალექსანდრეს მოწოდებებზე არ წავიდნენ. მით უმეტეს, რომ თავადები და აზნაურები ლეკების დაქირავებულ რაზმებთან ერთად ყველა ხელსაყრელ შემთხვევაში ანადგურებდნენ და ძარცვავდნენ სოფლებს, შეურაცხყოფას აყენებდნენ „გლეხთა ეროვნულ გრძნობას“.²

ჯერ ერთი, გაუგებარია ტერმინი „გლეხთა ეროვნული გრძნობა“. ან რატომ უნდა ყოფილიყო თავადაზნაურობა ამ გრძნობის გარეშე და მეორე, რა ფაქტებს ემყარება აზრი, რომ თავადები და აზნაურები ლეკებთან ერთად ძარცვავდნენ და ანადგურებდნენ გლეხთა მამულებს...

საქმე იმაშია, რომ რუსეთის მთავრობა, რომელმაც კარგად იცოდა, რომ ამ ეტაპზე მისთვის და მისი პოლიტიკისათვის გლეხური აჯანყებები არ წარმოადგენდა მაინცდამაინც რეალურ საფრთხეს, პოლიტიკურ გათვლებს მასზე კი არა, არისტოკრატიაზე აკეთებდა. ამ მიმართულებით მას ქართველ თავადაზნაურობასთან ურთიერთობის სამი გზა ჰქონდა: პირველი – გადაბირება, მეორე – განეიტრალება, მესამე – მოსპობა. უნდა ითქვას, რომ ყველა მათგანი იმპერიამ საქართველოში საკმაოდ წარმატებულად გამოიყენა.

¹ გ. ხაჭაპურიძე. გლეხთა მოძრაობა საქართველოში XIX ს-ის I ნახევარში. წიგნი I. გვ. 10.

² გ. ხაჭაპურიძე. საქართველო XIX ს-ის I ნახევარში. გვ. 82.

ამ წესით მოხდა ქართველ თავად-აზნაურთა ინტერესების გახლეჩა და მათი გარკვეული დიფერენციაცია, რომელიც განსაკუთრებულად წარმოჩინდა 1812 წ. ომის წინ და მისი მიმდინარეობის პერიოდში. სწორედ ამ დროს გახდა ცხადი, რომ იმპერიის დამპყრობლურ მანქანას შესანიშნავად ემუშავა, რამაც, სამწუხაროდ, მძიმე გავლენა მოახდინა 1812 წ. კახეთის ომის ბედსა და განვითარებაზე.

პირველ ყოვლისა, ეს ეხება ფეოდალურ ზედა ფენას, ანუ არისტოკრატიის იმ ნაწილს, რომელიც რუსთა სამსახურში იყო ჩამდგარი და თავისი ერთგულებით, მონდომებითა და, გნებავთ, თავდადებით, ზოგჯერ აღემატებოდა კიდევ დამპყრობლებს.

ეს თავადაზნაურობის ის ნაწილია, რომელსაც აკ. სურგულაძე „რუსულ პარტიას“ უწოდებდა, რომელიც იმპერიის მმართველობის დამყარების წინაც არ გამოიჩინებოდა პატრიოტული საქმეებით და მათ ორიენტაციასაც მხოლოდ „პიროვნული, ანგარებით აღსავსე მოსაზრებები“ განაპირობებდა.¹

პრინციპში, თავადაზნაურთა ეს ნაწილი შეიძლება აღარც კი ჩაითვალოს ქართველებად, რამდენადაც ისინი არც გვართა და ენით და არც სამშობლოსთან და მშობელ ხალხთან დამოკიდებულებით, არ ქართველობენ და მათი მკლავი თუ გონება იმპერიას ემსახურება მხოლოდ. ისინი გზადაკარგულ, უსამშობლო და უიდეო პიროვნებებს წარმოადგენენ, რამეთუ ისტორიაში საკუთარი ხალხისა და სამშობლოს მტრებად ჩაენერნენ და მაინც ვერ მიაღწიეს დამპყრობლის კეთილგანწყობას, რომელიც „დიდი ერთგულების მიუხედავად, მაინც ეჭვით უყურებდა და არ ენდობოდა მათ“.²

ამას ცხადყოფს კარის ისტორიკოსის ო. მარკოვას დასკვნაც, რომ „ძნელია გადამწყვეტად იმის თქმა, თავადთა ერთგულება იდეოლოგიის ნაყოფი იყო, თუ სწორი გათვლების რეზულტატი“.³

ამ მომენტის შეფასებისას, რასაც საკვლევი საკითხისათვის ძალზე დიდი მნიშვნელობა ენიჭება, აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ სიტუაციური ფაქტორი. კერძოდ, როგორც ს. ხუნდაძე აღნიშნავდა, „ის ფაქტი, რომ საქართველო იმყოფებოდა რუსეთის ბატონობის ქვეშ,

¹ ა. სურგულაძე. ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეპოქა... გვ. 181.

² იქვე. გვ. 182.

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 173.

თავისებურად დაღს ასვამდა ინტელიგენციის ფსიქიკას და მის სოციალურ-პოლიტიკურ აზროვნებას თავისებური ელფერით მოსავდა".¹

ერთი კი ფაქტია, ეროვნული მიზნისადმი თავადაზნაურთა ამ ნაწილის მტრულმა განწყობამ გამოუსწორებელი ზიანი მიაყენა ბრძოლის განვითარებას. „მათი გამოისობით მთავრობის ჯარებს უადვილდებოდათ დაზვერვაც და თავდასხმის წარმოებაც".² ამ საქმიანობით, მათ, ფაქტობრივად, უპირველესი როლი შეასრულეს სამშობლოს თავისუფლებისათვის გაშლილი ომის დამარცხებაში.

ფეოდალური ზედაფენის მნიშვნელოვანი ნაწილის გადაბირების შემდეგ, რუსული მმართველობა დასაყრდენის გაფართოებასა და გაძლიერებას რიგით წარჩინებულთა შორისაც შეეცადა, რაშიც დიდი წარმატებისათვის ვერ მიუღწევია; ქვეყნის არისტოკრატიის ამ ნაწილის უმრავლესობა ერთგული დარჩა თავისი ქვეყნისა, ხოლო ნაწილმა – მერყევი დროისა და ხასიათის გამო, ბოლომდე ასეთივე მერყევი და უპრინციპო პოზიციებზე დგომა არჩია. სწორედ ამიტომ, მათ ვერ დაიმკვიდრეს მყარი ადგილი ვერც თანამედროვეობასა და ვერც ისტორიაში.

საკმაოდ იყვნენ ისეთებიც, რომელთაც თვით ომის პერიოდში რამდენჯერმე შეიცვალეს ადგილი. არცთუ იშვიათად აღნიშნულა ახლობელთა და თვით ოჯახის წევრთა სხვადასხვა პოზიციებზე დგომისა და ურთიერთის სისხლისღვრის ფაქტებიც (მაგალითად, ფშავ-ხევსურეთის პრისტავმა ევგენი დავითის ძე ქობულოვმა რუსთა განუზომელი ერთგულებითა და წინააღმდეგობრივი მოძრაობის ჩახშობაში აქტიური მონაწილეობით გამოიჩინა თავი. მისი ძმა, თელავის მაზრის მოურავი ოთარ დავითის ძე ქობულაშვილი კი ბრძოლის ერთ-ერთი უპირველესი მეთაური იყო³).

რუსთა მხარესაა კალაურის მოურავი როსიბ ჯანდიერი, მისი ვაჟი, სიმონ ჯანდიერი კი 1812 წელს აქტიურად იბრძვის დამპყრობლის წინააღმდეგ, რის გამოც პერმს იქნა გადასახლებული.⁴

¹ ს. ხუნდაძე. გლეხთა მოძრაობა საქართველოში (კონსპ. ნარკვევი). „რევ. მატთანე". 1929 (22). გვ. 61.

² ა. კიკვიძე. გლეხთა აჯანყება კახეთში 1812 წელს. საქართველოს ისტორია XIX ს. ტ. I. გვ. 93.

³ მ. ბერძნისვილი. მასალები XIX საუკუნის საქართველოს I ნახ. ქართული საზ. ისტორიისათვის. ტ. II. გვ. 204.

⁴ საქართველოს ცენ. არქ. ფონდი 2/8. საქმე 486. ფ. 53.

კახელების ერთ-ერთი მეთაურის, 1812 წელს ბრძოლის ველზე დაცემული სიმონ ბებურიშვილის ძმას, ადამ ბებურიშვილს რუსთა ერთგული სამსახურისა და „1812 წ. აჯანყების ლიკვიდაციაში მონაწილეობისათვის დაენიშნა პენსია“¹.

მერყევ თავადაზნაურთა ტიპიურ დახასიათებას იძლევა ალ. ორბელიანი წერილში „მამა ჩემისაგან ლალატი მეფის ირაკლისა“, რომელიც შეეხება თანამემამულეთა ხელით დაღუპული თავადის ვახტანგ ორბელიანის მერყეობით გაუკუღმართებულ, ტრაგიკულ ცხოვრებასა და მის დასასრულს. მართალია, მისი ვაჟი, წერილის ავტორი ალ. ორბელიანი, ყოველნაირად ცდილობს, მამამისი შეგნებულად თავშენიწიულ გმირად დახატოს, მაგრამ ყველაფრიდან ჩანს, რომ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს პერიოდისთვის დამახასიათებელ ჩვეულებრივ მოვლენასთან, რომელიც ქართველ თავადთა ქმედებებიდან გამომდინარეობდა. ეს თავადები (რაც წერილიდანაც კარგად ჩანს), ყველაზე მძიმე მდგომარეობაში იყვნენ ჩაყარდნილები, რამდენადაც, ვიმეორებთ, მათ არც სამშობლო პატივბდათ და რუსთა მხრიდანაც უნდობლობას, უმადურობასა და დამცირებას იმსახურებდნენ მხოლოდ.²

ყველაზე ძლიერი და ჯანსაღი ძალა ომში მონაწილე მესამე კატეგორიის თავადაზნაურობაა, რომელიც, აგერ უკვე საუკუნე-ნახევარია, ელოდება ისტორიაში დამსახურებულ ადგილს. ეს ის ნაწილია, რომელთაც არად ჩააგდეს პირადი კეთილდღეობა და სიცოცხლის ბოლომდე მამულის, ხალხისა და მეფის სამსახურში დარჩნენ.

სწორედ ისინი შეადგენდნენ ომის პერიოდში ძირითად დამრტყმელ ძალას, ხელმძღვანელობდნენ და წარმართავდნენ საბრძოლო ოპერაციებს და რუს ოფიცრებსა და სალდათებს საქართველოში ჩამოსვლის დღესა და გამომგზავნის სახელს აწყევლინებდნენ. და ბოლოს, ყველაზე მკაცრად მათ აგეს პასუხი თავიანთი უწმინდესი მოვალეობის ერთგულებისათვის, მამულის დაცვისა და სიყვარულისათვის.

ამის აღიარებასაც ჯიუტად გაურბიან საბჭოელი ისტორიკოსები, რომელნიც პირდაპირ იყვნენ მოწოდებულნი, დაემცირებინათ მაღალი ნოდების როლი და დამსახურება. ამ მიზნით ისინი მთელი ძალისხმევით ცდილობდნენ გაებათილებინათ თავად-აზნაურთა ეროვნული როლი,

¹ საქართველოს ცენ. არქ. ფონდი 2/8. საქმე 272. ფ. 14.

² ალ. ორბელიანი. მამაჩემისაგან ლალატი მეფის ირაკლისა. ხელნ. ინსტიტუტის ფონდები. პ.-1652².

რა კატეგორიის წარმომადგენლებიც არ უნდა ყოფილიყვნენ ისინი და მათი ბრძოლა მთლიანად პირად ამბიციებსა და საკუთარ კეთილდღეობაზე ზრუნვად გამოეცხადებინათ.

ამ საკითხთან დაკავშირებით გამუდმებულმა კამათმა და მსჯელობამ რუსიფიკატორი მკვლევარ-იდეოლოგები კურიოზამდეც მიიყვანა; ქართველი თავად-აზნაური მათ მიერ ყველა შემთხვევაში განწირული აღმოჩნდა. თუ მის წარმომადგენელს „აჯანყებაში“ რუსთა მხარე უკავია, ის საკუთარი ხალხის მტერი და მოღალატეა, ხოლო თუ ეროვნულ ძალთა მხარეს აღმოჩნდა – რეაქციონერის იარაღი აქვს გარანტირებული.

ამასთან, ისინი შემთხვევას არ უშვებენ ხელიდან, რომ არ გაუსვან ხაზი, რა დიდი სიკეთე მოუტანა მათ და მათ ქვეყანას იმპერიის მმართველობამ, რომელშიც ისინი რუს თავადაზნაურობაზე მეტი პრივილეგიებით სარგებლობდნენ.¹ აქედან გამომდინარე, ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლას განიხილავდნენ როგორც უმადურებას ქართველების მხრიდან.²

მათ შრომებში ქართველი თავადის ბრძოლა არასოდეს უკავშირდება სამშობლოს. იგი მუდამ რეაქციულ ძალადაა გამოცხადებული, რაც, მათი მტკიცებით, გამოწვეული იყო ახალ მმართველობაში ტრადიციული ადგილისა და მდიდარი შემოსავალი წყაროების დაკარგვით, უფლებრივად გლეხობასთან გათანასწორებით და სხვა.³

ჩვენი მხრივ აღვნიშნავთ, რომ, ჯერ ერთი, XVIII ს-ის მიწურულიდან მოყოლებული, საერთო პოლიტიკური, ეკონომიკური თუ სოციალური ყოფის გამო ქართველი თავადებისა და აზნაურების უდიდესი ნაწილი ცხოვრების წესითა და დონით დიდად არ განსხვავდებოდა გლეხობისაგან და მათ შორის უფრო გაგებისა და თანაცხოვრების ატმოსფერო სუფევდა, ვიდრე – ბატონყმური, რაც აისახა კიდევ ომამდელ თუ ომის დროინდელ დოკუმენტურ მასალაში. იმპერიის მსახურთა უდიდესი ცდის მიუხედავად, გლეხთა ვერცერთ წერილსა და საჩივარში ვერ შევხვდებით ფაქტს, რომელშიც ისინი თავიანთ ჩაგვრასა და უბედურებაში ადგილობრივ ფეოდალებს ადანაშაულებდნენ.

საერთო ჯამში, სწორი იქნება, თუ ვიტყვით, რომ 1812 წელს ქართველმა თავადაზნაურობამ ყველაზე მეტად გამოიღო ხელი დამპყრობ-

¹ ო. მარკოვა. დასახებული ნაშრომი. გვ. 176.

² ი. კაჭარავა. ქართული ისტორიოგრაფიის საკითხები. გვ. 12.

³ ფ. მახარაძე. Грузия в XIX столетии... გვ. 25.

ლის წინააღმდეგ ბრძოლაში და ეს არა მხოლოდ იმიტომ, რომ „საკუთარ სოციალურ-პოლიტიკურ უპირატესობას იცავდა“ (ნ. ბერძენიშვილი), არამედ ამით იგი აგრძელებდა იმ მარადიული მისიის შესრულებას, რომელიც ისტორიამ მას დასაბამითვე ერის ზნეობრივი სახისათუ საერთოდ, თვითმყოფადობის დაცვისა და შენარჩუნების საქმეში განუსაზღვრა.

მას არ შეეძლო აეტანა და შეეთვისებოდა დამპყრობლის „ზნე-ბასი“, არ მოსწონდა ახალი მართვა-გამგეობა, ოცნებობდა, ნატრობდა ძველ დროსა და ჟამსა, ელანდებოდა გმირი მეფე მისი ქველობა-ვაჟკაცობა და სულ იმის ფიქრში იყო – როდის იქნება ნავიდნენ ჭროლა თვალებიანი და ქერა თმისანი სტუმრებიო. ამბოხების გუნებაზე დამდგარი თავადი ხმალსა და თოფს არ ერიდებოდა და ოცნების განსახორციელებლად ბევრისაგან ბევრი თავს აკლავდა მტერსა, ჰკარგავდა ქონებასა. ბევრი სამუდამოდ გადახვენილა...“¹

უდავოა, რომ თავადობაში ჩადებული გენეტიკური კოდი კვლავ აგრძელებდა მოქმედებას და პირადი ამბიციებისა თუ მისგან გამომდინარე უამრავი შეცდომების (არცთუ იშვიათად, კი ღალატის) მიუხედავად, უმეფოდ დარჩენილ ქვეყანაში ქართული ფეოდალური არისტოკრატია კვლავ ეროვნული ფლაგმანის როლს ასრულებდა. ამიტომ, ახლაც, 1812 წლის ცეცხლიან და სისხლიან დღეებში, მას უნდა ეთავა, და კიდევ ითავა ერისა და ეროვნულობის დაცვის მისია – „იძრო მახვილი... ჩაუდგა მოძრაობას სათავეში და შესწირა თავი სამშობლოს კეთილდღობას“.²

◆

უალრესად საინტერესოა ომში ქართული სამღვდელოების მონაწილეობის საკითხიც, რომელიც, გასაგები მიზეზების გამო, ბოლო დრომდე ჩრდილში იყო მოქცეული, ან არასწორი ინტერპრეტაციით განიხილებოდა.

შეიძლება ითქვას, რომ 1812 წ. ომი იმითაც არის მნიშვნელოვანი, რომ ფაქტობრივად ამ დროს დასრულდა შემგუებლობის, სიჩუმისა და მოთმინების პოზიცია, რომელსაც ქართული ეკლესია ამდენ ხანს დამპყრობლის ერთმორწმუნეობის გამო ინარჩუნებდა.

¹ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 68-69.

² ს. ქვარიანი. ქართველი ერის ისტორია (XVIII-XIX ს). ნაწ. I. ქუთაისი. 1919. გვ. 83.

საბჭოურ ისტორიოგრაფიაში ძალზე ხშირია სამღვდელოების, განსაკუთრებით კი უმაღლესი სამღვდელოების, მოღალატურ ქმედებათა წარმოჩენის ცდა. ამ მიზნით, რუსი და საბჭოელი ისტორიკოსები „აჯანყების“ ინსპირირებასა და ხალხის „აბუნტება-აყოლიებაში“ ხშირად ადანაშაულებენ მათ, რის დამადასტურებელ ფაქტებს, მონდომებული ძიების მიუხედავად, ჩვენ ვერსად მივაკვლიეთ. პირიქით, უმაღლესი სასულიერო პირები, იქნება ეს ეგზარხოსი ვარლამი, ბოდბელი მიტროპოლიტი იოანე, რუსთველი მიტროპოლიტი სტიფანე და სხვანი, რუსული მმართველობის მხარეს არიან და არცთუ იშვიათად, საკუთარი მრევლის „გონზე მოყვანისა და ხალხის ჭკუაზე დარიგების მიზნით“ უშუალოდაც უდგანან ბრძოლებში რუს გენერლებს გვერდით.

რაც შეეხება საშუალო და დაბალ სამღვდელოებას, ამათგან პირველნი თავადაზნაურობის მსგავსად მერყეობენ და ამის მიხედვით სხვადასხვა პოზიციებზე დგანან (მათგან არც ღალატის შემთხვევებია იშვიათი). დაბალი სამღვდელოება კი ყველა შემთხვევაში ხალხის მხარესაა და საკუთარი მამულისა და ერის სამსახურში საოცარ თავდადებასაც იჩენს.

უნდა ითქვას, რომ ქართული ეკლესია და სამღვდელოება რუსეთის მიერ საქართველოს იძულებით შეერთების შემდეგ ყველაზე დაბნეულად გამოიყურებოდნენ. მათ ძალზე გაუჭირდათ თავიანთი პოზიციების ჩამოყალიბება ერთმორწმუნე „მფარველ-მოკავშირის“ მიმართ, რომელმაც შეუბრალებლობითა და სისასტიკით ათიოდე წელიწადში ყველა არამართლმადიდებელ დამპყრობელს გადააჭარბა.

რუსების ახლოს ხილვამ მას მალე ჩამოაშორა ძლიერი და კეთილი ერთმორწმუნე ახლობლის საბურველი. სამღვდელოება დარწმუნდა, რომ დამპყრობლებს არც ღმერთი სწამდათ და არც ხატი და თუ პირველ ხანებში ოკუპანტები სოფელს მღვდლებს მარხვის შეუნახაობით და წირვა-ლოცვისადმი უპატივისცემლობით აოცებდნენ, მოგვიანებით ყოველგვარი არაქრისტიანული და არაადამიანური ქმედებებით გააოგნეს ისინი.

ამას თან დაერთო მრავალსაუკუნოვანი ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება, რაც სულ რამდენიმე თვით უსწრებდა წინ კახეთის მოვლენებს და ამდენად, მასებში ფართო რეზონანსი ჯერ-ჯერობით არ პქონია, თუმცა სასულიერო ნოდებაში კი ამ ფაქტმა ძლიერი უკმაყოფილება გამოიწვია. ამ რეფორმით საქართველოში

გაუქმდა 11 ეპარქია და 4 საარქიმანდრიტო, შემცირდა ეკლესიები,¹ და რაც მთავარია, და რაზეც ისტორიკოსები სიჩუმეს ამჯობინებდნენ, ამით ერს თავისი არსებობის კიდევ ერთი მყარი დედაბოძი გამოეცალა.

და ბოლოს, ეკლესია ყოველგვარი უკმაყოფილების გარეშეც მოვალე იყო, იქ ყოფილიყო, სადაც საკუთარ სამწყსოსა და სამშობლოს სჭირდებოდა და ბევრ მოღალატეთა და სულმდაბალთა მოქმედებების მიუხედავად, თამამად შეიძლება ითქვას, 1812 წლის ქარცეცხლიან დღეებში იგი დადგა იქ, სადაც მას ქვეყნის ავბედითმა ისტორიამ დასაბამიდან განუსაზღვრა ადგილი.

ამ შემთხვევაში იძალა ტენდენციამ, რომლის მიხედვით „ეკონომიკურად დაჩაივებული სამღვდელოება მუდამ მზად იყო, აჯანყების დროშა აეფრიალებინა რუსების წინააღმდეგ... არც ერთ ამბოხებას ისე არ ჩაუვლია საქართველოში, რომ მღვდელს, ბერს და საეკლესიო აზნაურს მხურვალე მონაწილეობა არ მიეღო უკმაყოფილების ცეცხლის გაღვივებაში“.² ან, როგორც ალ. ფრონელი აღნიშნავდა, „თუ კი სადმე იპრიალებდა ცეცხლი, ესენიც უსათუოდ მუგუზალს მიუმატებდნენ ხოლმე“.³

განსაკუთრებულად გამოიღო ხელი ამ მხრივ ქართულმა სასულიერო წოდებამ 1812 წელს, რითიც მან ქართველი ხალხის ომს დამპყრობლის წინააღმდეგ მამულისა და სარწმუნოებისათვის წმინდა ბრძოლის სახე მიანიჭა (ასე აფასებდა ამ ბრძოლას თვითონ ალექსანდრე ბატონიშვილიც, რომელიც ამ ომში მონაწილეობასა და თავგანწირვას უწმინდეს საქმედ მიიჩნევდა⁴).

რუსული მმართველობა გააცოფა ამ გარემოებამ. მისი საქართველოში ფეხის მოკიდებისა და დამკვიდრების ყველაზე ეფექტური და აპრობირებული, ქრისტიანობით გამაგრებული პოლიტიკა კრახს განიცდიდა, რაც დამპყრობლური კურსის უდიდესი მარცხიც იყო და ყოველნაირად შეეცადა მის განეიტრალებას. სწორედ ამის გამო, რუსული მმართველობა, როგორც ომის მიმდინარეობის, ისე მისი დამთავრების შემდეგ განხორციელებული რეპრესიების პერიოდში, ყველაზე დაუნდობელი საეკლესიო პირთა მიმართ იყო. მრავალი სოფლის მღვდე-

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 75.

² ნ. როდონაია. საქართველოს გლეხთა მოძრაობის ისტორიოგრაფია. გვ. 78.

³ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 64.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II. გვ. 475.

ლი დაეცა ბრძოლის ველზე ან გადაიკარგა სამუდამოდ თავისი მიწიდან. მარტო „მღვდელნი ქიზიყისა და კახეთისა რიცხვით 20 გაკრიჭეს და დაჰკარგეს“.¹

ეს საკმარისად არ მიუჩნევია მთავარმართებელ რტიშჩევს, რომელსაც იმპერატორისათვის უთხოვია, „აჯანყების“ მონაწილე ყველა სასულიერო პირი ჯერ ენამებინათ გამათრახებით, ნესტოების დაგლეჯითა და სახეების დადაღვით და შემდეგ გაეგზავნათ სამუდამო კატორლაში.²

იგივე მიზეზით, გადასახლებულ სასულიერო პირებს, სხვათაგან განსხვავებით, უარი ეთქვათ მოგვიანებით განხორციელებულ შეწყალებასა და სამშობლოში დაბრუნებაზე.³

◆

ცოტა რამ შეიძლება ითქვას ომში ახლად ჩამოყალიბებული ბურჟუაზიის, ვაჭრობისა და ხელოსნობის წარმომადგენელთა შესახებ, რომელნიც შორს იდგნენ ეროვნული მისწრაფებებისგან და წინააღმდეგობრივი მოძრაობისადმი დამოკიდებულებას მხოლოდ ინდივიდუალურად, საკუთარი ინტერესებისა თუ შეხედულებების მიხედვით იჩენდნენ.

ამის მიზეზი კი ის იყო, რომ ამ ნოდებას, ჯერ ერთი, თავისი საქმიანობიდან გამომდინარე, არ აძლევდა ხელს ომი და მეორეც, მას საქართველოში ძირითადად არაქართველი მოსახლეობა, სომხები წარმოადგენდნენ. მათთვის კი, როგორც წესი, ქართველთა ვარაში დიდ ტრაგედიად არ აღიქმებოდა.

უფრო მეტიც, ისინი თავიანი ზარალის შიშით ადევნებდნენ თვალყურს მოვლენათა განვითარებას და ყოველ ღონეს ხმარობდნენ ომის მალე და საფუძვლიანი დამთავრებისათვის (ჩახშობისათვის).

ამ საკითხზე მსჯელობას ყოველთვის უხერხულად მიიჩნევდნენ „ინტერნაციონალურ“ საქართველოში, მაგრამ ფაქტებს ვერსად გავექცევით: თავიდანვე მსხვილი თუ წვრილი სომხური ბურჟუაზიის სახით რუსეთმა კავკასიასა და საქართველოში ერთგული მეგობარი და მოკავშირე შეიძინა. ამ მხრივ მათ განსაკუთრებულად „ისახელეს“ თავი კახეთის ამბების დროს, „როდესაც საქართველოში კაცი აღარ დარჩა... (რუსთა) ერთგული, მარტო სომხებმა არა თუ არ მიიღეს არავეითარი

¹ ბაგრატი ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. გვ. 20.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 176.

³ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 485.

მონაწილეობა ამბოხებაში, არამედ სიცოცხლესა და ქონებასაც არ ზოგავდნენ... ამხედრდნენ მეამბოხეთა წინააღმდეგ და რუსის მხედრობასთან ერთად იბრძოდნენ მაშფოთართა გასაწყვეტად".¹

„აჯანყების“ ჩახშობაში საქართველოში მცხოვრები სომხური ბურჟუაზიის დამსახურების აღნიშვნა არ ავინწყდება ო. მარკოვასაც.²

ომის დროს სწორედ მათი გამოისობით მუშაობდა წარმატებით ინფორმაციის მოპოვებისა და გატანის რუსული მანქანა, რამაც დიდად შეუწყო ხელი ქართველი ხალხის დამარცხებას. ასევე სომხურმა ბურჟუაზიამ მიაშველა ურთულეს დღეებში თბილისში შიმშილით გათანგულ რუსის ჯარს 800 „ჩეტვერტი“ პური.

ამ საქმეში დიდად „ისახელა თავი“ თბილისის „უპირველესმა ვაჭარმა“ დავით სარაჯიშვილმა, რომელმაც შეღავათიან ფასებში „მთავრობას მიჰყიდა 500 ჩეტვერტი პური“. ცოტა მოგვიანებით იმავე მეცენატმა საკუთარი სახსრებით თბილისში ააშენა „მთავარი ჰაუპტვახტი და სახლები გენერლებისთვის. მთავრობას სხვადასხვა საქმეებისთვის შესწირა 20 000 ვერცხლის მანეთი“.³

დიდად გამოიჩინეს თავი სომხებმა ალექსანდრე ბატონიშვილის სილნალიდან გაძევებასა და დევნაში და სხვა.

ყოველივე ამისათვის იმპერატორს უმაღლესი „გრამოტიაც“ დაუჯილდოვებია ერთგული სომხობა.

თუმცა, იქვე რუს ავტორებს, როგორც წესი, „ავინწყდებათ“ საპირისპირო მაგალითების დასახელება. მაგალითად, თითქმის არაფერს ამბობენ ალექსანდრე ბატონიშვილის ერთგულ მხლებელ ავეტიკ ბეგზე, თბილისელ მოქალაქე, ბრძოლის აქტიურ მონაწილე კაცო ოხანოვზე, თელავში რუსთა წინააღმდეგ გამართულ შეტაკებებში სომეხთა მონაწილეობაზე და სხვა.

მოკლედ, ყველაფრიდან მართლდება საუკუნის დასაწყისში ალ. ფრონელის მიერ შესანიშნავად დაფიქსირებული, რუსული პოლიტიკური მანქანის დამახასიათებელი ტენდენცია, ქართველ ხალხთან საქართველოში მაცხოვრები სომხების დაპირისპირებას რომ ისახავდა მიზნად.

¹ რტიშჩევის წერილი იმპერატორ ალექსანდრე პირველისადმი (ნასარგებლებია ალ. ფრონელის დას. ნაშრომიდან).

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 173.

³ აქტები. ტ. V. გვ. 237.

დედაქალაქის დანარჩენი მოსახლეობის ომისადმი დამოკიდებულება ნაკლებად ჩანს, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ, რომ ბევრ წყაროში შევხვდებით ცნობას იმის შესახებ, რომ თბილისი ლელავდა და მოსალოდნელი იყო მისი „აჯანყებასთან“ შეერთება, შეიძლება ითქვას, რომ ისინი მზად იყვნენ და ელოდნენ საჭირო მომენტს მასში ჩასართველად.

♦

დაბოლოს, შევხებით ომში მწარმოებელი ფენის, გლეხობის მონაწილეობის საკითხს, რომელიც ისტორიკოსთა შორის უკვე დიდი ხანია დაუსრულებელი დავის საგანს წარმოადგენს.

სხვადასხვა ავტორთა შრომებში გლეხობის მიდგომა ომისადმი სხვადასხვაგვარად არის წარმოდგენილი; ზოგჯერ მიუთითებენ, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილმა და ფეოდალებმა ვერ მოახერხეს თავიანთი მიზნებისათვის გამოეყენებინათ გლეხობა, „რომელნიც კოლონიური უღელისა და ფეოდალურ-ყმური წყობილების წინააღმდეგ იბრძოდნენ და არც დაუჭერდნენ მხარს ბატონიშვილ ალექსანდრეს და მის მომხრე თავადებს“.¹ სხვა შემთხვევებში კი მიუთითებენ, რომ თავადობამ და უმაღლესმა სამღვდელოებამ იძულებითა და მოტყუებით ჩაითრია გლეხობა „აჯანყებაში“.

არადა, როგორც ვნახეთ, კახელ გლეხობას საბრძოლველად ნაქეზება აღარ სჭირდებოდა. სახელმწიფოებრიობის დაკარგვისა და მის შედეგად მოტანილ უბედურებათა ხილვისა და განცდის შემდეგ, „გლეხ-კაცობაში ნელა იღვიძებდა ადამიანური გრძნობა, თავისი პიროვნულობის ღირსების შეგნება“.² ეკონომიკურ და სოციალურ გაჭირვებას გონზე მოჰყავდა ქართველი გლეხი, რომელსაც ჯერ სამშობლო წაართვეს, შემდეგ კი საკუთარ მიწაზე ცხოვრება ჯოჯოხეთად გადაუქცეის.

ასე რომ, დამპყრობელმა ყველა პირობა შეუქმნა მწარმოებელ ფენას საბრძოლველად. აქედან გამომდინარე, არასერიოზულადაც კი ჩანს იმაზე საუბარი, რა გეგმითა და პროგრამით ახორციელებდა ის ამ ბრძოლას. „გავეშებული ხალხი“ სიკვდილს ეძებდა, ის მტერს ხედავდა და მისი განადგურება, ამოგდება და გადაკარგვა სურდა და

¹ ი. ანთელავა. Государственные крестьяне Грузии... გვ. 450.

² ფ. გოგიჩაიშვილი. რჩული ნაწერები (პ. გუგუშვილის რედაქციით). საქართველოს ეკ. განვითარება XIX საუკუნეში. „ეკალი“. 1902. 49. გვ. 330.

რამდენადაც ამ ბრძოლაში მან ყველაზე ახლობელ, ძლიერ და ნაცად ძალად ქართველი თავადაზნაურობა მიიჩნია, მას გაჰყვა კიდეც ამ ბრძოლაში.

ამასთან, ვერ დავეთანხმებით არაერთხელ განვითარებულ აზრს, თითქოს გლეხობა შორს იყო პოლიტიკური საკითხებიდან და მას მხოლოდ სოციალური პრობლემები აინტერესებდა. შეუძლებელია, კახელი გლეხებისათვის, რომელთა მიმართ სახელმწიფოებრიობის დაკარგვის წინა ხანაში მეფესა და თავადაზნაურობას განსაკუთრებულად ახლო და თბილი დამოკიდებულება ჰქონდათ (მით უმეტეს, რომ ომის ერთ-ერთ მსხვილ და ძლიერ რეგიონს, ქიზიყს, როგორც საუფლისწულო-სამოურავოს, საერთოდ არ ჰყოლია ბატონი), სულერთი ყოფილიყო სამშობლოს თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობის დაკარგვა. ამას ადასტურებს ამბოხებულ გლეხთა რამდენიმე წერილიც, რომელშიც გლეხები „ყოვლად მოწყალე ხელმწიფე იმპერატორს მანიფესტის“ უგულვლელყოფაში ადანაშაულებენ.

უნდა ითქვას, რომ 1812 წ. ქართველმა გლეხმა მამულისათვის არნახული თავგანწირვა გამოავლინა და თავისი ერთგულებითა და შეუპოვრობით მოიხადა პატრიოტული მოვალეობა ქვეყნის გადარჩენისათვის ბრძოლაში.

თუმცა, უნდა ითქვას ისიც, რომ როგორც ისტორიულადაც ხშირად მომხდარა, მწარმოებელმა მოსახლეობამ ბოლომდე ვერ გაითავისა წამოწყებული ომის მასშტაბურობა და გრანდიოზულობა, რაც, პირველ ყოვლისა, მტრის მიმართ რბილ დამოკიდებულებაში გამოიხატა.

ეს გულუბრყვილობა და ჰუმანიზმი ძალზე ძვირად დაუჯდა ქართველ გლეხობას. მას ყველაზე მეტად აგებინეს პასუხი. ასობით მათგანი დარჩა ბრძოლის ველზე სახრჩობელებსა თუ გადამწვარ სოფელში ყველასაგან განწირული. ოდესღაც მათი „მოიმედე, ჩრდილოელი მფარველი თანამოძმეები“ უკიდურესი სისასტიკით გაუსწორდნენ მათ. ომში მონაწილე გლეხობას ყოველგვარი გასამართლების გარეშე ადგილებზე ანადგურებდნენ, თავიანთსავე სოფლებში სახრჩობელებს უმართავდნენ, უკანასკნელ სარჩოს ართმევდნენ, ბალ-ვენახებს და სახლ-კარს უბუგავდნენ, თავიდან იშორებდნენ, რადგან ერთხელ აღგზნებულ მასში მომავალ საშიშროებას ხედავდნენ, რომელიც მათ საქართველოში არასოდეს აგრძნობინებდა თავს სახლში, მშობლიურ გარემოში.

დასასრულ, დასკვნის სახით აღვნიშნავთ, რომ კახეთის 1812 წლის ომი იყო მრავალსაუკუნოვანი ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის უშუალო გაგრძელება და შემადგენელი ნაწილი, წინასწარ მომზადებული, ორგანიზებული, ქვეყნის საშინაო და საგარეო ფაქტორებზე გათვლილი, განმათავისუფლებელი ბრძოლა რუსეთის იმპერიის, როგორც დამპყრობლის წინააღმდეგ, რომელიც უამრავ საინტერესო ფაქტს შეიცავს ქართველი ხალხის განმათავისუფლებელი მოძრაობის ისტორიის შესასწავლად.

თავი IV

რუსეთ-საქართველოს 1812-1813 წწ. ომის დაწყება და მიმდინარეობა

სწორი აღმოჩნდა საქართველოს მთავარმართებელი მარკიზი ფილიპ ოსეპის ძე პაულუჩი, როცა თავის მოადგილეს გენერალ რტიშჩევს აფრთხილებდა „მეამბოხეთა ბუდე“ ახმეტაში „სავარაუდო აღელვების მოსალოდნელობის შესახებ“¹ – 1812 წლის 31 იანვარს სწორედ აქ დაჰკრა ბრძოლის დაწყების ზარმა.

ისედაც უკიდურეს მდგომარეობამდე მისული ხალხის მოთმინების ფიალის ასავესები ბოლო წვეთი გამოდგა თელავიდან საეგზეკუციო რაზმის ამოსვლა უნტერ ოფიცერ ტუსაშვილის მეთაურობით.

როგორც ჩანს, ახმეტაში ეგზეკუციის ჩაყენება პურის შესყიდვის მიზნით წინასწარ ყოფილა დაგეგმილი და მოსახლეობასაც ჰქონია ამის მოლოდინი, რის გამოც მმართველობა ამ ღონისძიებას მომზადებულად თელიდა და მოვლენების ასეთ განვითარებასაც ნაკლებად ელოდა. მაგრამ, მათი სურვილისა და იმედის საპირისპიროდ, საეგზეკუციო რაზმის დანახვაზე ახმეტელებმა ვეღარ მოითმინეს და იარაღს წამოავლეს ხელი.²

მეორე დღეს, პირველ თებერვალს, მაზრის უფროსმა კრუპიანსკიმ დრაგუნებისა და ეგერებისაგან შემდგარი რაზმი გაგზავნა ახმეტისკენ და ცოტა ხანში თვითონაც უკან მიჰყვა მას. თორმეტიოდე ვერსის გაელის შემდეგ მან შეიტყო, რომ რაზმს ახმეტელები დასხმიან თავს ფშავ-ხევსურებსა და მატანელ-თიანეთელებთან ერთად.³

რუსთათვის მოულოდნელად, ახმეტელებს უცებ ჩამოეშველნენ გლეხები თიანეთიდან, მარილისიდან და მატანიდან.⁴ ამ თავდასხმას, როგორც ჩანს, მსხვერპლი არ მოჰყოლია. ხალხმა რუსობა კარგად მიბე-

¹ ო. მარკოვა. Восстание в Кахетии 1812 г.

² იქვე.

³ Всеподданнейший рапорт маркиза Паулучи 1812 г. 12 марта. * АКАК. Т. I.

⁴ Б. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II. გვ. 436.

გვა და კვლავ თელავისაკენ გარეკა. ამიტომ მმართველობა ჯერ ვერ ხვდებოდა, რომ იწყებოდა სერიოზული გამოსვლა, სახალხო ომი დამწყრობლის წინააღმდეგ.

თელავს გაქცეულმა კრუპიანსკიმ ახმეტელთა „გონზე მოსაყვანად“ მცირერიცხოვანი რაზმები გაგზავნა თავადების აბელ ჩოლოყაშვილისა და ნინია გურგენიძის ხელმძღვანელობით. აჯანყებულებმა ტყვია დაუშინეს მათ და შეშინებული „ჭკუაზე დამრიგებლებიც“ ფერდაკარგულები დაბრუნდნენ მამა-მარჩენალთან თელავში.

ამ შემთხვევაში, და შემდეგაც, ყურადღებას იპყრობს ქართველ მებრძოლთა შეიარაღების საკითხი, რომელიც საკმაოდ ძვირი ღირდა და, ფაქტობრივად, ხელმიუწვდომელი იყო უკიდურესად გაჭირვებული მოსახლეობისათვის. სავარაუდოდ, ომის მომზადების პერიოდში მის ორგანიზატორებს იარაღი უცხო სახელმწიფოთა მიერ საგანგებოდ გამოყოფილი თანხებით უნდა ჰქონოდათ შეძენილი. (არაა გამორიცხული, ომის დაგეგმილზე ადრე დაწყების ერთ-ერთი მიზეზი, ხალხში ამ იარაღის არსებობაც ყოფილიყო).

ახმეტის ფაქტი ჩქარა გახმაურდა მეზობელ სოფლებსა და მხარეებში, რაც, ასევე ეჭვგარეშეს ხდის მის წინასწარ მომზადებულობას.

განსაკუთრებული აღელვება შეინიშნებოდა თიანეთში, სადაც თავისუფლებისმოყვარე, შეუპოვარი ხალხის პროტესტი იმდენად დიდი იყო, რომ ზოგიერთი მკვლევარი სწორედ მას მიიჩნევს „აჯანყების“ დაწყების ადგილად. აქ გამოსვლა იმავე პირველ თებერვალს მომხდარა და მისთვის სათავე მომენტალურ აფეთქებას დაუდგია.

აქ ისედაც ზღვარგადასული საეგზეკუციო რაზმების ჯარისკაცთა და ოფიცერთა ფანტაზია ძალზე შორს წასულა. „მთვართლა აფიცერთა შეიპყრეს დედაკაცი და საშოსა შინა შთაასხეს ძაბრითა ღვინო“.¹ შეურაცხყოფისაგან გადარეული ქალი შევარდა ხალხში, რომელიც ეკლესიის გალავანში შეკრებილიყო და საეგზეკუციო რაზმის მოცილების გეგმას აწყობდა, „მივარდა ქმარსა, მოჰგლიჯა ქუდი, გადაახურა თავისი მანდილი და დაიკივლა; დღეიდან შენ ცოლი და მე ქმარი; ნამუსი ამხადეს; მივდივარ, მსურს, შური ვიძიო შენს მაგიერ“. გამმაგებული ადამიანი ხანჯალ ამოწვდილი გაქანდა სახლისაკენ, სადაც ბინა ჰქონდა საეგზეკუციო კამანდას“.²

¹ დავით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია. გვ. 28.

² აღ. ფრონელი. ამბობება კახეთისა 1812 წ. გვ. 96.

თიანეთელები უკან გაჰყვნენ „გაალმასებულ მანდილოსანს“. ალყა შემოარტყეს რუსთა რაზმს და ოფიცერი და ჯარისკაცები იქვე აჩეხეს.

დავით ბატონიშვილის თქმით, იმ დღეს თიანეთელებს 150 რუსი ჯარისკაცი მოუკლავთ.

სხვათა შორის, დავით ბატონიშვილი იმ მკვლევართა რიცხვს მიეკუთვნება, რომელნიც ომის დაწყების ადგილად სწორედ თიანეთს მიიჩნევენ და ეს, როგორც ჩანს, აქ პირველი სისხლის დათხევითაა განპირობებული.

„ხოლო პირველი მისცეს მიზეზი შფოთისა რუსთა მით, რამეთუ დაკოდეს თიანეთს ამბოხსა ამას თიანეთელნი რაოდენნიმე, იხილეს რა ესე თიანეთელთა, მოსწყვიტნეს ყოველნი რუსნი ვიდრე ას ორმოცდაათამდე და მუნით შეებნენ მტერს“.¹

არაა გამორიცხული, რომ ახმეტელთა და თიანეთელთა ერთდროული გამოსვლა წინასწარ ყოფილიყო დაგეგმილი და ამ ერთობლიობითა და ერთსულოვნებით გამყარებული.

ამ მიზეზით, თიანეთში მომხდარ ფაქტზე მხოლოდ რამდენიმე ქართველი ავტორი საუბრობს. ზოგ შემთხვევაში, მას საერთოდ არ ახსენებენ და საგულდაგულოდ მალავენ ოფიციალური პირები და ისტორიკოსები.

რაც შეეხება პირველივე შეტაკებაში 150 რუსის მოკვლას, ამაზე ალ. ფრონელი საკვებით სამართლიანად შენიშნავდა, რომ თიანეთელები მხოლოდ საეგზეკუციო რაზმს კი არ უნდა დასხმოდნენ თავს, რომელიც სულ რაღაც 10-20 სალდათით იყო დაკომპლექტებული, არამედ, მასთან ერთად, მეციხოვნე ჯარის ნაწილებსაც, რომელნიც თიანეთსა და ფშავ-ხევსურეთში საგანგებო მიზნით იყვნენ ჩაყენებული.²

ეს ყველაფერი 1 თებერვალს მოხდა. ომის სერიოზული ალი კახეთში სწორედ ამ დღეს დაენტო. რაც შეეხება 31 იანვარს ახმეტაში რუსთა მიბეგვას, იგი ამ ალის პირველი ნაპერწკალი იყო მხოლოდ.

„აჯანყებამ“ იმთავითვე ორგანიზებული ხასიათი შეიძინა. მას მაშინვე ჩაუდგნენ სათავეში კახელი თავადები: კახთა მეფის მდივანი სვიმონ ბებურიშვილი და ოთარ ქობულაშვილი, ასლან ბებურიშვილი, ნინია ანდრონიკაშვილი, ოთარ ქართველიშვილი, იოსებ სიდამონიშვილი.³

კრუპიანსკიმ, რომელიც მიხვდა, რომ ეს არ იყო ხალხის უბრალო გამოსვლა, მომხდარის შესახებ სასწრაფოდ შეატყობინა საგარეჯოში

¹ დავით ბატონიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 41.

² დავით ბატონიშვილი. მასალები საქართველოს ისტორიისთვის. თბილისი. 1905 წ. გვ. 101-102.

³ ა. სურგულაძე. ნ. ბარათაშვილის ეპოქა... გვ. 197.

მდგარ კახეთის სამხედრო ოლქის უფროსს, გენერალ მაიორ პორტნიაგინს და სასწრაფო დახმარება სთხოვა მას.

ამასობაში კახელებმა სიმონ ბებურიშვილისა და ივანე მაყაშვილის ხელმძღვანელობით თელავს ჩააღწიეს და ციხეში შეხიზნულ რუსთა გარნიზონს ალყა შემოარტყეს. ამ დროიდან ომის ერთ-ერთ მთავარ მეთაურად გამოიკვეთა ერეკლეს მდივანყოფილი ოთარ ქობულაშვილი. „ჰყვეს კახთა თვისა ზედა უფროსად თავადი ქობულოვი ოთარ მდივანი“ – მოგვითხრობს დავით ბატონიშვილი.¹

პორტნიაგინი, რომელიც იმავდროულად ნარვის დრაგუნთა პოლკის უფროსიც იყო, კახელებში განსაკუთრებული სისასტიკითა და შეუბრალებლობით იყო ცნობილი. მან და მისმა პოლკმა კახეთში ცხრა წლის განმავლობაში „ძალადობითა და ბოროტებით“ ადგილობრივი მოსახლეობის განსაკუთრებული ზიზი და სიძულვილი დაიმსახურა. ახლაც „დარბევა-წაგლეჯის გმირი გენერალი თავგზააბნეული აღმოჩნდა. მისი ჯარი მცირე რაზმებად კახეთის სოფლებში იყო საეგზეკუციოდ მიმოფანტული. საკმარა ძალა არ ჰყავდა თან, შიშისაგან გული უსკდებოდა და საგარეჯოს ბანაკში ჩაკეტილი, თბილისიდან დამხმარე ჯარებს ითხოვდა.“² ამასთან, თავადაც სასწრაფოდ შეუდგა თავდაცვითი ღონისძიებების გატარებას.³

2 თებერვალს გომბორზე მდგარი ჯარი მაიორ ერონსკის მეთაურობით თელავისაკენ დაიძრა. აქეთ გამოემართა, აგრეთვე, 250 დრაგუნისაგან შემდგარი რაზმი, რომელსაც მაიორი ესიპოვი სარდლობდა. მასვე აახლეს პოლიციის მსახური, თავადი ანდრონიკაშვილიც, რომელმაც გზაში გაქცევით უშველა თავს.⁴

მალე ესიპოვის დასახმარებლად წასული ჯარი იქით გახდა საშველი. 4 თებერვალს მათ საგრძნობი დანაკარგებით, რის ვაივავლახით შეაღწიეს ალყაშემორტყმულ ციხესიმაგრეში, სადაც 50 რუსი მეციხოვნე ძლივსლა იცავდა თავს.⁵

¹ დავით ბატონიშვილი. მასალები... გვ. 102.

² ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 437.

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 57.

⁴ იქვე.

⁵ Всеподданнейший рапорт маркиза Паулучи 1812 г. 12 марта*. აქტები. ტ. V. გვ. 573.

ამ ბრძოლაში რუსებს 150 კაცი დაუკარგავთ. მათ შორის იყვნენ მაიორი ესიპოვი, არტილერიის პორუჩიკი ერონსკი და XII კლასის სასურსათო კომისიონერი სობოლევნი.¹

ამათ გარდა, დაიღუპა ეგერთა რაზმიდან 11 დაბალი ჩინი, ტყვედ ჩავარდა 10 კაცი. მათვე დასჭრიათ 30 ჯარისკაცი და ორი ოფიცერი.²

სხვა შემთხვევაში, ზოგიერთი ავტორი მიიჩნევს, რომ ეს რაზმი ქართველთა მიერ მთლიანად იქნა განადგურებული.³

აი, როგორ აღწერს ამ ამბებს დავით ბატონიშვილი:

„პორტიაგინმან ღიანარალმან, რომელიც იმყოფებოდა საგარეჯოს, გარდააშველა თელავს მყოფთა რუსთა სამასი სალდათი ცხენოსანი დრაგუნი. მოვიდნენ რა ვარდის უბანს, იქმნა მუნ ბრძოლაი და სრულიად მოისრნენ რუსნი კახთა მიერ...“⁴

და თუ ვინმე გადარჩა თელავის ბრძოლაში – დაამატებს ძმის მონათხრობს ბაგრატ ბატონიშვილი – მხოლოდ ადგილობრივი მოსახლეობის, ნინოშმინდელი სტეფანესა და თავადი ჯორჯაძის წყალობით.⁵

მსხვერპლი ყოფილა ქართველთა მხრიდანაც. ორმხრივი სროლების დროს დაღუპულა ბრძოლის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი პაატა ჯანდიერი.⁶

თელავში ვერ შეაღწია სიღნაღიდან გადმოსროლილმა ეგერთა ასეულმაც. ქალაქის გარნიზონი ალყასთან ერთად იზოლაციაში აღმოჩნდა და მთელი 32 დღის განმავლობაში არ იცოდნენ, რა ხდებოდა მათ მიერ დაპყრობილ საქართველოში.

თელავის მოსახლეობამ ერთსულოვნად დაუჭირა მხარი ქართველ მეგრძოლებს. თვით ადგილობრივი სომხებიც კი, რომელთაც რუსები მუდამ თავის დასაყრდენად მიიჩნევდნენ, ახლა სასურსათო მალაზიებს ძარცვავდნენ და მათ მცველებს ხოცავდნენ. გაოცებული და გულნატკენი პაულუჩი იმპერატორს მოახსენებდა, რომ რუსებს ციხეში არ შეჰყოლია არც ერთი სომეხი.⁷

¹ Всеподданнейший рапорт маркиза Паулучи 1812 г. 12 марта*. აქტები. ტ. V.

² ნ. დუბროვინი. История войны и владычества русских на Кавказе. ტ. V. 1888. გვ. 8.

³ ა. კიკვიძე. გლეხთა აჯანყება კახეთში. გვ. 13.

⁴ დავით ბატონიშვილი. მასალები... გვ. 103.

⁵ ბაგრატ ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. გვ. 198.

⁶ დავით ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. გვ. 198.

⁷ აქტები. ტ. V. გვ. 73.

თელაველ სომეხთა მოულოდნელი სახეცვლილება ცხადად მოწმობს, რომ რუს სამხედროთა მდგომარეობა აქ თითქმის უიმედო ყოფილა.

ბრძოლის ალი სულ უფრო ძლიერდებოდა. ქართველმა მეთაურებმა, რომელნიც დაწყებისთანავე წარმართავდნენ და ორგანიზებულ ხასიათს აძლევდნენ მას, თავიანთი ხალხი დაგზავნეს კახეთის სოფლებში და საერთო-სახალხო ომში მონაწილეობისათვის მოუწოდეს ისედაც საბრძოლველად მზადმყოფ კახელებს.

საომარი ოპერაციები გონივრულად და ოპერატიულად იმართებოდა. კახელები, „ჩვეულებრივ არმსმენნი ურთიერთთა“,¹ ახლა გასაოცარი ერთსულოვნებით მოქმედებდნენ, რაც ბრძოლას მრისხანე და მიზანმიმართულ ხასიათს აძლევდა. მათთვის ბარიერი აღარ არსებობდა. მოვლენები უსწრაფესად ვითარდებოდა, ადრე სასტიკი და თავხედი, დაუმარცხებელი რუსი ოფიცრები და სალდათები თავქუდმოგლეჯილები ტოვებდნენ პოსტებსა და იარაღს და შიშით შეძრწუნებულები და გონებადაბინდებულები გადარჩენასლა ევედრებოდნენ ღმერთს.

მომენტალურად გადაიკეტა რუსთა ერთმანეთთან დამაკავშირებელი კომუნიკაციები, რითაც დაქსაქსულ სამხედრო ნაწილებს არ მიეცათ გაერთიანების საშუალება. უკვე 2 თებერვლისათვის შეწყდა ყოველგვარი კავშირი სიღნაღისა და თელავის მაზრებს შორის, რის გამოც, ფაქტობრივად, უმოქმედოდ აღმოჩნდა ყარაღაჯის ციხეში მდგარი ეგერთა მრისხანე ბატალიონი.

თავადები სვიმონ ბებურიშვილი, ოთარ ქობულაშვილი და ივანე მაყაშვილი სწრაფად და შეუცდომლად მოქმედებდნენ. მათ გონივრულ და კარგად გათვლილ მანევრებს წარმატება წარმატებაზე მოჰქონდა. 5 თებერვალს მეომრები უკვე თელავიდან 70 კილომეტრით დაშორებულ მეორე სამაზრო ქალაქს სიღნაღს შემოადგნენ.

ყველაფრიდან ჩანდა, რომ ქიზიყელები ბრძოლისთვის დიდი ხნით ადრე ემზადებოდნენ და მოძრაობის ხელმძღვანელი ბირთვიც არსებობდა, რომელსაც მაზრის უფროსი ივანე (ნინია) ანდრონიკაშვილი და ამ გვარის სხვა თავადები თავკაცობდნენ.²

ქიზიყელები სამი მიმართულებით ახორციელებდნენ შეტევებს. 5 თებერვალს მათ იერიში მიიტანეს ქოდალოს ციხეზე, სადაც 80 კაცი იყო გამაგრებული.

¹ ბაგრატი ბატონიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 11.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 58.

ქოდალოს შემდეგ სიღნაღზე დაიწყო შეტევა, რომელიც კარგად იყო ორგანიზებული და უსწრაფეს დროშიც დასრულდა.

ამ დროს სიღნაღში, 70-კაციანი გარნიზონის გარდა, იმყოფებოდა ყარაღაჯში მდგარი ნიჟეგოროდის ესკადრონიდან ამოსული საეგზეკუციო რაზმი 4 უნტერ ოფიცრისა და 43 ჯარისკაცის შემადგენლობით. აქვე იყვნენ ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკის უფროსი პოტლოგი და მეოთხე ესკადრონის მეთაური მაიორი ოზეროვი.¹ თუმცა, მათ ვერ გაუმართლეს იმედები სიღნაღის მაზრის უფროსს, მექრთამე კაპიტან ისპრაენიკ სოროკინს და სრულიად უძლურნი აღმოჩნდნენ, წინ აღდგომოდნენ სამშობლოს თავისუფლებისათვის მებრძოლებს.

ნ თებერვალს კახელებმა სიღნაღზე ძლიერი შეტევა განახორციელეს. ზემოთხსენებულ სამხედრო პირთაგან ზოგიერთმა გაქცევით უშველა თავს. სხვები კი, ციხის კომენდანტი გაიანე, სასურსათო კომისიონერი გავრილენკო, ძმები სოროკინები, „კოლ. რეგისტრატორი“ და პოლიციის უფროსი დანილევსკი, მოსახლეობისათვის განსაკუთრებულად საძულველ კაპიტან ისპრაენიკთან ერთად ქალაქის ეკლესიაში ჩაიკეტნენ.²

მათთან მოლაპარაკებას დავით ქობულაშვილი აწარმოებდა.

რუსი ავტორები, რომელნიც, ჩვეულებრივ, არასოდეს ამახვილებენ ყურადღებას თავის თანამემამულე მოხელეთა მიერ „თავიანთ მფარველობაში“ მყოფ ქართველთა მიმართ არათუ ომის, მშვიდობიან პირობებში გამოჩენილ სისასტიკესა და შეუბრალებლობაზე, ამ შემთხვევაში ძალზე გულჩვილები ხდებიან და გულისტკივილითა და აღშფოთებით გადმოგვცემენ, როგორი სისასტიკით მოექცნენ ადგილობრივები „უმნეო რუს ოფიცრებს“. ამით გრძნობამორეული პაულუჩი იმპერატორს მოახსენებდა, „ვიცი თქვენი უმაღლესობის ღმობიერი გულის ამბავი და ვერ ვბედავ აღვინეროთ, როგორ ამოხადეს სული ციხის კომენდანტს და სხვა შტაბს და ობერ ოფიცრებსო“.³

უფრო გულმაგარი გამომდგარა ქართველთა სიძე, მწერალი პოლიტიკოსი ალ. გრიბოედოვი, რომელმაც დაწერილებით აღწერა ეს ამბავი თავის საგზაო ჩანაწერებში:

¹ ვ. პოტო. История 44-го нижегородского полка. ტ. I. გვ. 470.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 580.

³ აქტები. ტ. V. გვ. 580.

„В Сигнахи русских загнали в крепость. Потом они заперлись в монастыре. Их выпустили на переговоры, раздели, голыми пустили бежать в разные стороны и перестреляли как дичь“*...¹

როგორც ჩანს, იმავე გულჩვილობის გამო, პაულუჩი სიღნაღში რუსთა მსხვერპლის შესახებ არასწორ ცნობებს აწვდის იმპერატორს. ქალაქის აღება კარგად ორგანიზებული ღონისძიება იყო და სავარაუდოა, რომ აქ რუსთა ზარალი მარკიზის მიერ აღიარებულზე ბევრად უფრო დიდი უნდა ყოფილიყო, რამდენადაც ქართველ მეომრებს გაუნადგურებიათ „ციხის მთელი რაზმი და ამოუხოცავთ იქ მყოფი ყველა მოხელე“.²

სიღნაღის ამბებს მტკივნეულად განიცდის ნიჟეგოროდელთა მეხოტბე ვასილი პოტოც, რომელიც ლირიკული განცდებით აღწერს აქაური ბრძოლის შედეგს:

„სიღნაღში ეკლესიის გვერდით, რომელიც ოდესღაც გალავანს შიგნით მდებარეობდა, დღესაც ჩანს ყორღანი, რომელიც ჟამთა სვლისაგან ჩამოშლილია. ეს რუსების სამარეა, რომლებიც დახოცეს კახეთის აჯანყების დროს“.³

სარწმუნო წყაროებზე დაყრდნობით, ო. მარკოვაც ადასტურებს, რომ სიღნაღიდან მხოლოდ ათმა ადამიანმა გაასწრო ცოცხალმა, რომელთაგან ერთი გზაში დაიღუპა, დანარჩენებმა კი რის ვაივაგლახით ჩააღწიეს გორში თავიანთ უფროსობასთან.⁴

შემდეგი იერიში კახელებმა სოფ. ბოდბისხევში დაბანაკებულ ყაბარდოს პოლკზე განახორციელეს, სადაც ამ დროისთვის იდგა ამ პოლკის მეორე ბატალიონი პოდპოლკოვნიკ სტეფანოვის მეთაურობით. მეგრძოლთა ეს ფრთა, რომელსაც თავადი ოთარ ქობულაშვილი მეთაურობდა, ყველაზე შემტევი და აქტიური გამოდგა. 6 თებერვალს, ადგილობრივი მცხოვრებლების დახმარებით, მათ უძლიერესი დარტყმა მიაყენეს ლეგენდარული პოლკის მთავარ ბანაკს.

დაძახული ბრძოლა ქართველთა გამარჯვებით დამთავრდა. ყაბარდოელებმა სრული კრაზი განიცადეს. გარდა იმისა, რომ 212 ჯარისკაცი დაკარგეს, მთელი მათი ქონება და ამუნიციები კახელებმა ჩაიგდეს ხელში. მათ შორის იყო პოლკის კანცელარია და საამაყო „რესკრიპ-

¹ А. С. Грибоедов. Путевые записки 1818 г. Пол. Собр. Соч*. ტ. I. გვ. 34.

² ა. კიკვიძე. საქართველოს ისტორია 1801-1890 წწ. გვ. 72.

³ ვ. პოტო. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 470.

⁴ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 59.

ტები", რომელიც მათ პავლე პირველმა გადასცათ 1801 წელს ავარიის ხანზე გამარჯვებისათვის. ქართველ მეომრებს დარჩათ მთელი შეიარაღება, 407 თოფი და 54 ათასი პატრონა.

პოდბ. სტეფანოვი გადარჩენილ 4 უნტერ ოფიცერსა და 43 ჯარისკაცთან ერთად ყარაღაჯის ციხისაკენ გაიქცა. თუმცა, ამ ციხის პირველი ხიზნები ისინი არ ყოფილან; სხვადასხვა ადგილებიდან ტყვეობასა და სიკვდილს გამორიდებული რუსები ჯგუფ-ჯგუფად თუ სათითაოდ მასიურად აქეთ მოემართებოდნენ. ასე მოიყარეს ყარაღაჯში თავი ოდესღაც მრისხანე ოფიცრებმა და მათთან ერთად სოლიდურმა სამხედრო ძალებმა. ახლა აქ იდგნენ ნიჟეგოროდელთა პოლკის ნაწილები, ფხოველიდან ჩამოსული ეგერთა ასული, რომელიც აქეთ თელავში შესვლის წარუმატებელი ცდის შემდეგ გამოემართა, ასევე ბოდბისხევიდან გამოქცეული ყაზარდოს პოლკის ნარჩენები და სხვანი.¹

„ყარაღაჯის გასანადგურებლად მემამოხეებმა მთელი თავიანთი ძალები აამოქმედეს და ჭარებებსა და სხვა ლეკებსაც სთხოვეს დახმარება“. მისი კედლებისაკენ მიმართეს სიღნაღში ნაალაფარი ზარბაზნებიც.²

არავინ იცის, როგორ წარიმართებოდა ყარაღაჯში შეყუჟულ რუს სამხედროთა ბედი, რომ არა თავად ყაფლან ყაფლანიშვილის გამოჩენა, რომელსაც დავით ბატონიშვილის თქმით, 1000-მდე მეომარი უნდა ჰყოლოდა.³

მას მიეხმარა ციხიდან გამოჭრილი რაზმი პოდპოლკოვნიკ სტეპანოვის მეთაურობით. მედგარ ბრძოლაში გმირის სიკვდილით დაეცნენ ქართველ მეზრდოლთა მამაცი ხელმძღვანელები: თავადები სვიმონ პაპას ძე ბებურიშვილი* და ოთარ ასლანის ძე ონანაშვილი*.⁴

კახელებმა ყარაღაჯის ციხე ვერ აიღეს, მაგრამ იგი სრულ ბლოკადაში მოაქციეს. ორმხრივი სროლები ყოველდღე მიმდინარეობდა. სწორედ მათი მსხვერპლი გამხდარა ყარაღაჯის ციხესთან დრაგუნების მომავალი დიდი სასაფლაოს პირველ მკვალავი პრაპორშიკი პეტროვიც.⁵

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი.

² აქტები. ტ. V. გვ. 581.

³ დავით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია. გვ. 43.

⁴ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 116.

⁵ ვ. პოტო. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 471.

პეტროვს მალე ბევრი მიმდევარი გამოსჩენია; „ალარა დარჩა რუსი ქიზიყისა სამფლობელოსა შინაო“, არცთუ გულდანყევტილი გვამცნობს დავით ბატონიშვილი.¹

ასეთ პირობებში, ის, ვისაც ევალებოდა მდგომარეობის განმუხტვა, გენერალი პორტნიაგინი, კვლავაც მხოლოდ თავისი რეზიდენციის, საგარეჯოს გამაგრებასა ფიქრობდა. პარალელურად მოვლენებს აღნუსხავდა და თბილისში უფროსობას ერთმანეთზე ამაზრზენ და შემამოფოთებელ ცნობებს გადასცემდა:

– რომ „აჯანყებულებმა“ დანეეს ანაგის სასურსათო მაღაზიები, გაანადგურეს კაზაკების პოზდევების მერვე პოლკი და იქ მდგომი ასეულის უფროსმა, შტაბის ოფიცერმა კუზნეცოვმა რამდენიმე კაცით ძლივს მოასწრო საგარეჯოში გაქცევა;²

– რომ ცეცხლშია გახვეული სოფ. კაკაბეთში განლაგებული ნარვის დრაგუნთა პოლკის შტაბბინა;

– რომ „აჯანყებულთა“ „ბრბოები“ უკვე გამოჩნდნენ საგარეჯოში და ალყაში აქცევენ მას...³

ყოველივე ამის შემდეგ, იგი ბარონ კლოდტს სთხოვს, სასწრაფოდ მიაშველოს ორი როტა სამი ზარბაზნით.⁴

თავადაც არანაკლებ თავზარდაცემული ბარონი კლოდტ ფონ იურგენსბერგი, რომელიც „კასპიის მხარეში გართულებათა გამო ბაქო-ყუბს ნასულ“ საქართველოს მთავარმართებელს სცელიდა, ცუდ დღეში ჩავარდა. ის კარგად გრძნობდა კახეთში დატრიალებულ მოვლენათა სიმძაფრესა და უკიდურეს სერიოზულობას, მაგრამ ვერ ბედავდა ამ არეულ სიტუაციაში დედაქალაქიდან საგარეჯოში ორი ასეულის გაგზავნას და იქით ურჩევდა პორტნიაგინს, მოეგროვებინა გადარჩენილი ჯარის ნაწილები და თბილისს წასულიყო. ამასთან, იგი სასწრაფოდ დაუკავშირდა ქართლის სამხედრო ოლქის უფროსს, გენერალ-მაიორ სტალს და სთხოვა თბილისში ქართველ გრენადერთა ორი ასეულის გაგზავნა. მანვე, მეგრძოლ კახეთთან ქართლის მთიანეთის შეერთების თავიდან ასაცილებლად, დაავალა სტალს ორი ზარბაზნის გაგზავნა ღართისკარის საგუშაგოზე.

¹ დავით ბატონიშვილი. მასალები... გვ. 104.

² ა. კიკვიძე. გლეხთა აჯანყება კახეთში 1812 წ. გვ. 13.

³ აქტები. ტ. V. გვ. 574.

⁴ აღ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 99.

ამასობაში, გავეშებული კახელები პორტუგალიის საბრძანებლიდან ხუთიოდ კილომეტრში, მანავსა და კაკაბეთში დაუმარცხებელ ნარვის დრაგუნთა პოლკის ესკადრონებს ზურგზე ბოლს ადენდნენ უკვე.

ანოსოვის გადმოცემით, ამ ესკადრონიდან სულ 17 კაციღა იყო გადარჩენილი. დაღუპულთა შორის იყო მაიორი მარტინოვიც. პოლკის მთელი ამუნაცია და ცხენები აჯანყებულებს დარჩათ.¹

თავადი ქობულოვის რაზმები კი, რომელნიც 5 თებერვალს შემოადგნენ საგარეჯოს, 6 თებერვალს მისი ალებისათვის ემზადებოდნენ.

კახეთის სამხედრო უფროსს მოლოდინი მალე გაუმართლდა. მეორე დღეს, ქართველთა რაზმებმა ძლიერი შეტევები წამოიწყეს. შუადღისას რუსებს 25 დრაგუნი ჰყავდათ მკვდარი. კახელები მთებიდან ჩამოვიდნენ და გადამწყვეტი იერიშისთვის მოემზადნენ.²

მაგრამ პორტუგალიის, რომელსაც მუდამ სწყალობდა ბედი, ახლაც გაუმართლა; 6 თებერვალს, დილით, ტომრებით დაცულ საწყობში დამალულ გენერალს თბილისიდან მაიორ ბუხვასტოვის მეთაურობით მათ საშველად წამოსულმა ხერსონის გრენადერთა პოლკის ხუთასკაციანმა ნაწილმა მიუსწრო და გარდაუვალი დაღუპვისაგან იხსნა იგი.³

იმავე ღამით, იგივე მაშველი ძალების ნაწილი კაკაბეთს გაემართა იქ მდგარი ესკადრონის გადასარჩენად, რომელიც მთელ დღეს იგერიებდა შეტევებს. ესკადრონის მთელი ქონება აქაც ქართველებს ჩაუვარდათ ხელში.⁴

6 თებერვალსვე ხერსონელებმა იხსნეს მანავში დაბანაკებული დრაგუნთა მეორე ესკადრონიც, რომელთა ყაზარმები ქართველი მეომრების მიერ საფუძვლიანად იყო გაძარცვული და გადამწვარი. 7 თებერვალს იმავე პოლკის დახმარებით, დიდი მსხვერპლითა და ზარალით საგარეჯოში ჩააღნიეს ხაშმსა და პატარძელში მდგომმა ესკადრონებმაც.⁵

საგარეჯოში დატრიალებულ ამბებს ასე გადმოგვცემს დავით ბატონიშვილი:

„და ჰბრძვეს პორტუგალიის ღიანერალს. იძლივა პორტუგალინი და მივიდა ხაშმსა. ხოლო კახთა ამოსწყვიტეს სადგურნი მათნი და თივანიცა რუსთანი და მიუხდნენ ხაშმზედან. იქმნა მუნ ბრძოლაი მიშვეებულ-

¹ ნ. ანოსოვი. Утверждение русского владычества на Кавказе. გვ. 358.

² ალ. ფრონელი. იქვე. გვ. 118.

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 60.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე.

სა მხედრობასა რუსთა შორის... მაშინ იძლიენენ რუსნი და მოსწყდნენ მრავალი და ნაშთნი წავიდნენ ტფილისად და კახნიცა ავიდნენ ხაშმისა თავსა სამებას".¹

ეს რუსთა კატასტროფა იყო. საგარეჯოში მდგარი დრაგუნთა პოლკიდან, რომელშიც, სულ ცოტა, 1200 კაცი უნდა ყოფილიყო, 261 კაციღა იყო დარჩენილი.

9 თებერვალს, ღამით, გადარჩენილი პორტნიაგინი პოლკის ნარჩენებით, გრენადერებთან ერთად იდუმალ გამოვიდა საგარეჯოდან და ტყის ბილიკებით თბილისისაკენ გასნია.

კახელები გაამწარა მრისხანე გენერლისა და გრენადერების გაპარვამ. მათ გადანვეს საპოლკო ნაგებობები, გაანადგურეს შტაბი,² ცეცხლს მისცეს ლაზარეთი და ოფიცერთა ბინები (თუმცა, ვერ შეძლეს დენტის სანყობის განადგურება³). მნიშვნელოვანი იყო ის ფაქტი, რომ ამ დროიდან საგარეჯოს ბრძოლებით შეგულიანებული ადგილობრივი გლეხები თითქმის მასიურად გადადიან მებრძოლთა მხარეზე.⁴

პორტნიაგინის გზა არ გამოდგა უხიფათო. მან 34 კაცი დაკარგა და 12 თებერვალს ძლივს ჩააღწია დედაქალაქში, სადაც, როგორც ჩინით უფროსმა, ბარონი კლოდტისგან გადაიბარა საქართველოს ჯარების უფროსობა.⁵

ეს შემტევ ძალთა დიდი გამარჯვება იყო, რის შემდეგაც მხარე ფაქტობრივად გაიწმინდა რუსთაგან. „კახეთმა ძველებურად, ქართულად ამოისუნთქა და ქართულადვე ცხოვრება დაიწყო, ფიქრიანობა და აზროვნება“.⁶

კახეთში დატრიალებული მოვლენები ჩქარა გახმაურდა მთელს საქართველოში. ცნობამ დედაქალაქში ომის „ტრიუმფალური განვითარების“ შესახებ პორტნიაგინზე ბევრად ადრე ჩამოაღწია, რასაც თბილისის მოსახლეობაზე დიდი გავლენა მოუხდენია. აქ აღელვება ჯერ კიდევ თებერვლის დასაწყისში აღნიშნულა, რამაც მმართველობის განსაკუთრებული შემოფოთება გამოიწვია.⁷ თბილისში გადასროლილ იქნა

¹ დავით ბატონიშვილი. მასალები... გვ. 104.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 60.

³ აქტები. ტ. V. გვ. 578.

⁴ ა. კიკვიძე. საქართველოს ისტორია. გვ. 73.

⁵ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 60.

⁶ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 119.

⁷ ნ. ანოსოვი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 360.

ერთი ბატალიონი. ქალაქს ჯაშუშები მოედვნენ, დაინიშნა მუდმივი პატრულირება, ბარონი კლოდტი წერილობით ავალებდა ბამბაკის დისტანციის უფროსს ლისანოვიჩს, სასწრაფოდ გამოეგზავნა გრენადერები ზარბაზნით. დედაქალაქში გადასასროლად მზად იყო იმერეთში მდგარი ყაზარდოს ფეხოსანთა პოლკის ბატალიონი. ბორჩალოს დისტანციის უფროსს, პოპოვს, ებრძანა, თბილისისაკენ დაედრა ეგერთა მე-16 პოლკის ბატალიონი (ეს მოთხოვნა მოგვიანებით გაუქმდა, რამდენადაც, თვითონ ბორჩალოში გამოჩნდნენ „აჯანყებულთა“ შიკრიკები და „უცნობი ქართველები“ პროკლამაციებით).¹

ეს სამზადისი არ იყო გასაკვირი; მმართველობა კარგად ხედავდა, რომ მათ საქმე ჰქონდათ კარგად გათვლილ და მომზადებულ ომთან, რომელიც კარგს არაფერს უქადდათ. შეტევები მაღალ დონეზე იყო ჩაფიქრებული და განხორციელებული. მის ხელმძღვანელობას გათვალისწინებული ჰქონდა ის გარემოება, რომ მთავარმართებელი ამ დროისათვის საქართველოში არ იმყოფებოდა, რის გამოც მმართველობაში დაბნეულობას ექნებოდა ადგილი. აგრეთვე, მათ ბრძოლას გაუადვილებდათ ეგზეკუციების გამო რუსთა ჯარების დაქსაქსულობა. გათვლილი იყო ზამთრის ფაქტორიც, რამდენადაც თებერვლის თვეში რუსებს კავკასიის ხაზიდან თოვლის გამო დამხმარე ჯარების გადმოყვანა გაუძნელდებოდათ.

ოკუპანტებს დიდ პრობლემას უქმნიდა აგრეთვე სასურსათო ბლოკადა, რომელიც მათ ქართველებმა მოუწყეს. ამის გამოისობით ჯარს შიმშილის გარდაუვალი საფრთხე დაემუქრა და რომ არა მოღალატეთა ქმედება, ეს გარემოება მათი დანებების მიზეზიც შეიძლებოდა გამხდარიყო. ქვემოთ გვექნება საუბარი, თუ როგორ გაუწოდეს ამ დროს დამპყრობელს ხელი შირვანის ხანმა მუსტაფამ, საქართველოში მცხოვრებმა სომხებმა და ზოგიერთმა ქართველმა.²

ქართველთა ხელმძღვანელობა ძირითად იმედებს პირველ ბრძოლებზე ამყარებდა, რამდენადაც, რაც მეტი იქნებოდა წარმატება საომარ ოპერაციებში, იმდენად მეტად გაიზრდებოდა მათ მიმართ როგორც ადგილობრივი მოსახლეობის, ისე მეზობელი თემებისა და ხალხების დაინტერესება და მხარდაჭერა. შესაბამისად, ომის ალი მოედებოდა ქართლს, ფშავ-ხევსურეთს, თბილისს, გადაინაცვლებდა ბორჩალოსა და

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 61.

² აქტები. ტ. V. გვ. 237.

ყაზახში, შემდეგ კი მთელს კავკასიაში, რაშიც დიდ როლს შეასრულებდნენ დაღესტნელი მთიელები და ქარელი ლეკები. ბრძოლის ასეთი გაქანება და მასშტაბები უთუოდ დააძლევინებდა მერყეობას დასავლეთისგან ნაქეზებულ ირანს და მისი უშუალო ჩარევით, ისედაც გართულებულ სიტუაციებში მყოფი რუსეთის იმპერია იძულებული გახდებოდა, წასულიყო დათმობებზე საქართველოს მიმართ.

გამარჯვებები ფრთას ასხამდა ქართველობას. მათი რიგები დღითიდღე იზრდებოდა და ძლიერდებოდა, რაც რუსებს არ აძლევდა საშუალებას, გამოეყენებინათ კარგად ნაცადი და აპრობირებული ხერხი, რომლის მიხედვითაც ადგილობრივ წინააღმდეგობრივ მოძრაობას ადგილობრივი ძალებივე უნდა დაპირისპირებოდნენ. მათდა გასაოცრად და სამწუხაროდ, ბევრი თავადი და სასულიერო პირი ან არ თანხმდებოდა „აჯანყებულებთან“ დეპუტაციაზე წასვლაზე, ან მოვალეობის მოხდის მიზნით მიდიოდა მათთან და ზოგად საუბრებს სჯერდებოდა. ზოგიერთი კახელ მებრძოლთა „ჭკუაზე დასარიგებლად“ და „გონზე მოსაყვანად“ წასული დეპუტატი კი მათთანვე რჩებოდა და იარაღს იღებდა ხელში.

ყველაზე შავ დღეში რუსთა თავგადაკლული მომხრე და მათგან პრივილეგირებული თავადები აღმოჩნდნენ. ქართველი მებრძოლები მათ განსაკუთრებულად მტრობდნენ. სისტემატური ხასიათი მიიღო ასეთ თავადთა სახლ-კარისა და მამულების გადანჯისა და დანიოკების შემთხვევებმა.

ამ უკანასკნელთა მდგომარეობას ართულებდა ისიც, რომ მათ თვითონ რუსული მმართველობაც ეჭვის თვალით უყურებდა და ეს ეჭვი მთლად უსაფუძვლო რომ არ იყო, ამის მაგალითად თავად-აზნაურთა მარშლის, თამაზ ორბელიანის მაგალითიც იკმარებს; მან თბილისისათვის მძიმე დღეებში ცოლ-შვილი გახიზნა ქალაქიდან, რისთვისაც მარშალს თავის კეთილისმყოფელთაგან მცირე ხნით „ნაობახტში“ ჯდომაც მოუწია.

მეორე დიდი გეგმიური წარმატება, რომელსაც წინააღმდეგობრივმა ძალებმა მიაღწიეს, ომის შედეგების გახშიანება იყო. მათ მიერ მოპოვებულმა გამარჯვებებმა საქართველოსა და მის ფარგლებს გარეთ დიდი რეზონანსი გამოიწვია. შემფოთებული პაულუჩი იმპერატორს მოახსენებდა, რომ „აჯანყებულებმა“ შეძლეს „არა მარტო საქართველოს მო-

სახლე ხალხები აეჯანყებინათ, არამედ მეზობლებიც მიემხროთ და ნაექებზინათ იარაღის ხელში ასაღებად“.¹

რუსები შემფოთებით აფიქსირებდნენ, რომ ბევრი აღარ უკლდა კახეთში დანყებული ბრძოლის საერთო კავკასიურ ომში გადაზრდას. „აჯანყება, რომლის ცეცხლიც პირველად კახეთში დაინთო, არყეე-და მთელ აღ. საქართველოს. მის გავლენას უნდა მიენეროს ის, რომ ამ დროს დაიწყო მღელვარება დაღესტანსა და შირვანში... კახეთის აჯანყებას უკვე შეერთებოდა ალაზანზე მოსული 1000 ლეკი, ყაზახის თათრებიც იარაღს ისხამდნენ“.²

ასე რომ, განმათავისუფლებელი მოძრაობის ხელმძღვანელებმა თავიანთი გეგმის პირველი ნაწილი წარმატებით შეასრულეს. რუსებს დიდი მატერიალური და მორალური ზარალი ჰქონდათ მიღებული, საბრძოლო ოპერაციები რიცხოვრივად და თვისობრივად იმედისმომცემად იყო გაზრდილი, ახლა მთავარი ამ წარმატებათა შენარჩუნება, გაფართოვება და განვითარება იყო.

საპირისპიროდ, მდგომარეობის განეიტრალებას მმართველობაც შეეცადა და გადაწყვიტა, ღმობიერად და კეთილად სჩვენებოდა ოდეს-ღაც მიმდობ კახელ ხალხს. იგი ახლა რიხიან განკარგულებებს უგზავნი-და კაპიტან-ისპრავნიკებს და მოსახლეობასთან ურთიერთობაში ზომიერებისკენ მოუნოდებდა. ამასთან, კატეგორიულად უკრძალავდა მათ სოფლებში ეგზეკუციების ჩაყენებას.³

ეს განცხადება სასაცილოდ არ ეყოთ კახელებს, რადგან უამისოდაც „კაპიტან-ისპრავნიკები და საეგზეკუციო რაზმები ან განყვეტილები იყვნენ, ან ციხეებში აღყაშემორტყმულები ისხდნენ“⁴ და ხაფანგში გამომწყვდეული ვირთხებივით თავიანთი მწარე ბედის გადანყვეტასლა ელოდნენ.

კახეთში მიღწეული პირველი გამარჯვების შემდეგ ბრძოლების მოძრაობის სიმძიმის ცენტრი აღ. საქართველოს მთიანეთზე გადავიდა. 6 თებერვლისათვის ფშავ-ხევსურეთში მებრძოლი ძალები უკვე მობილიზებული იყო. 9 თებერვლისათვის თავადმა იოსებ სიდამონიშვილმა ფშავ-ხევსურებისა და თიანეთელებისაგან შემდგარი 1000-კაციანი

¹ აქტები. ტ. V. გვ. 76.

² აბ. კიკვიძე. გლეხთა აჯანყება კახეთში 1812 წ. გვ. 21.

³ აღ. ბენდიანიშვილი. გლეხთა კლასი და გლეხთა მოძრაობა საქართველოში. გვ. 36.

⁴ 6. ბერძენიშვილი. საქართველო XIX საუკუნის I მეოთხედში. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი II. გვ. 439.

რაზმით არაგვის ხეობა ამოიარა, დუშეთი და ფასანაურის საგუშაგო აიღო და „საქართველოს გასაღებს“, ანანურს შემოარტყა ალყა.

მმართველობას არაგვის ხეობაში მდგომარეობა უკიდურესად ჰქონდა დაძაბული; განმათავისუფლებელი მოძრაობის წარმომადგენლები მოედნენ მთიულეთს, გუდამაყარს, ხევს, თაგაურს და ხალხს დამპყრობლის წინააღმდეგ ბრძოლისაკენ მოუწოდეს. ადგილობრივი მოსახლეობა სიხარულით შეხვდა მათ და მასობრივად დაიწყო მეგრძოლ ძალთა მხარეზე გადასვლა.

არაგვის ხეობაში სიტუაციის დაძაბვით ომმა არნახულად სერიოზული სახე მიიღო. ძალზე დიდი იყო იმის შესაძლებლობა, რომ მეამბოხეთა ხელში ჩავარდნილიყო რუსეთთან დამაკავშირებელი უპირველესი მნიშვნელობის გზა, რითაც საქართველოში მყოფი რუსები სწყდებოდნენ კავკასიის ხაზსა და „მატუშკა რასიას“, რაც მათ ფაქტობრივ დალუპვას ნიშნავდა.

ამის თავიდან აცილებას პირველი ანანურის კაპიტან-ისპრავნიკი პონაროვსკი შეეცადა, რისთვისაც 200 „მოხალისე“ ქართველი და ოსი შეაიარაღა. „აჯანყებულებთან“ მიახლოვებისას პონაროვსკის ჯარი მასობრივად გადავიდა თანამემამულეთა მხარეზე. განზილებული და ფეხში დაჭრილი მაზრის უფროსი კი გორში გაიქცა.¹

მაგრამ გადამწყვეტ მომენტში რუსებს მხსნელებად ისევ ქართველები გამოუჩნდნენ. საკუთარი ხალხის წინააღმდეგ ბრძოლაში განსაკუთრებულად „ისახელეს თავი“ კონსტანტინე მუხრანბატონმა, გაბრიელ ყაზბეგმა და თორნიკე ერისთავმა.

რუსულმა მანქანამ ამ შემთხვევაშიც ზუსტად იმუშავა; კარგად იცოდა რა მთის დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა, მმართველობა აქ თანამდებობებზე ყველაზე ერთგულ, ენერგიულ და საიმედო პირებს ნიშნავდა. განსაკუთრებული ერთგულება რუსთა მიმართ გაბრიელ ყაზბეგმა გამოიჩინა, რომელიც გადამწყვეტ მომენტში, ყოველგვარი დავალებებისა და დირექტივების გარეშეც შესანიშნავად აკეთებდა მოღალატურ საქმეს. მთაში „აჯანყების“ დაწყებისთანავე იგი სასწრაფოდ ვლადიკავკაზში გადავიდა, სადაც კომენდანტ დელპოცოს შეატყობინა ყველაფერი და ჯარი მოსთხოვა არაგვის ხეობაში გავრცელებული ბუნტის ჩასახშობად. ამასთან, თავის თავზე აიღო ღრმა თოვლში მისი საქართველოში უსაფრთხო გადმოყვანა.

¹ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველო XIX საუკუნის I მეოთხედში. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი II.

დელპოცო უკეთეს რას ინატრებდა; იგი თვითონვე ჩავიდა ლარსში, სადაც ყაზბეგს უშუალო განკარგულებაში გადასცა სუზდალის პოლკის ასეული მაიორ ბარსოვის მეთაურობით.¹

არაგვის ხეობაში რუსთა და საკუთარი თავის გადასარჩენად არანაკლები მონდომება გამოუჩენია კონსტანტინე მუხრანბატონს. იგი ანანურის ალებისთანავე შეეცადა მოლაპარაკებით დაეშალა „აჯანყებულები“ და გაეთავისუფლებინა ციხე, მაგრამ მის მიერ მოციქულად გაგზავნილი მღვდელი ნაცრიძის დიპლომატიური მისია წარუმატებლად დამთავრდა. იგი მუშაობისთვის იქით დამოძღვრეს და მისივე პირით შეუთვალეს გარუსებულ ბაგრატიონს, ჩამოხსნოდა მათ.

მაშინ შემოფოთებული გენერალი შეეცადა იარაღით დაეშოშმინებინა ისინი. მაგრამ მისმა გლეხებმა უარი განაცხადეს თანამემამულეებისათვის სროლაზე.² რის შემდეგაც მუხრანბატონი სასწრაფოდ თბილისისკენ გაეშურა და ჯარი ითხოვა ანანურის გასათავისუფლებლად.³

მანვე აუწყა მმართველობას, რომ 9 თებერვალს „აჯანყებულები“ საშაბუროსთან გამაგრდნენ, რომ ფასანაურის გარნიზონი განადგურებულია და კავკასიის ხაზი – ჩაკეტილი, რომ მღელვარება უკვე მოედო მთელ ანანურის მაზრას და თვითონ ქალაქიც „აჯანყებულთა“ მიერაა გარშემორტყმული.⁴

იმის გამო, რომ მმართველობას უკვე თბილისთან ჰქონდა მდგომარეობა გართულებული, მუხრანბატონს ჯარის მიცემაზე უარი უთხრეს. სამაგიეროდ, კარგად ანუგეშეს და გაამხნევეს. აგრეთვე, სთხოვეს, ყველა ზომა მიეღო მხარეში სიმშვიდის ჩამოსაგდებად, დალოდებოდა პოდპ. უშაკოვის ბატალიონს, შეერთებოდა და მხარის დამშვიდებაში დახმარებოდა მას.

კონსტანტინე მუხრანბატონმა ახლაც გულმოდგინე ერთგულებით შეასრულა რუსთა დირექტივები.

მონინალმდგის ძალთა დაქსაქსვისა და გაფანტვის მიზნით წინააღმდეგობრივმა ძალებმა გადანყიტეს, ბრძოლები ერთდროულად რამდენიმე ფრონტზე ეწარმოებინათ.

¹ ა. კიკვიძე. საქართველოს ისტორია... გვ. 77. გლეხთა აჯანყება კახეთში 1812 წ. გვ. 12.

² ა. კიკვიძე. გლეხთა აჯანყება კახეთში 1812 წ. გვ. 12.

³ აქტები. ტ. V. გვ. 579.

⁴ ნ. დუბროვინი. История войны и владычества русских на Кавказе. ტ. VI. აქტები. ტ. V. გვ. 73.

ამ მიზნით და რუსთა იზოლაციისათვის ისინი შეეცადნენ ქართლ-თან დამაკავშირებელი გზების გადაკეტვას, რისთვისაც შიდა ქართლიდან ქვევით ჩაინაცვლეს და სოფ. აეჭალასთან გამოჩნდნენ. აქ თავს დაეცნენ პურის ალაღს, რომელიც კახეთიდან ქართლში მიემართებოდა. „ქართლში აჯანყების სუნი დატრიალდა“.¹

ქართლში ომის კახეთის დონეზე, ან თუნდაც, მის სანახევროდ გაშლას უდიდესი შედეგის მოტანა შეეძლო, მაგრამ, სამწუხაროდ, მებრძოლებს არ ეყოთ ძალები კახეთისა და მთიულეთის პარალელურად აქაც ძლიერი ბრძოლების საწარმოებლად.²

თანაც, პორტუგალიის შეცდომებზე ბევრი რამ ისწავლა მისმა „ქართელმა კოლეგამ“ გენერალ-მაიორმა სტალმა, რომელიც ადრევე აფიქსირებდა, რომ გორის მაზრაში თუმცა მღელვარება ჯერ არ შეინიშნებოდა, მაგრამ კახეთის ამბების გამო ადგილობრივი მოსახლეობის სიხარულიც არ უნდა ყოფილიყო სიკეთის მომტანი, რის გამოც წინასწარ მიიღო ზომები მოსალოდნელი შეტევის თავიდან ასაცილებლად.³ პირველ ყოვლისა, მან სასწრაფოდ მოუყარა თავი მცირე რაზმებად გაფანტულ სამხედრო ნაწილებს და „ამით აღმდგარი მსხვილი საჯარისო რაზმები მნიშვნელოვან სტრატეგიულ ადგილებში ისე გაანაწილა, რომ მათ საჭიროების შემთხვევაში ერთმანეთისათვის დროული დახმარების განევა შესძლებოდათ“.⁴

სტალს, კახელ თავადთაგან განსხვავებით, ენერგიულად ამოუდგნენ მხარში გორის მაზრისა და სამაჩაბლოს ფეოდალები, რომელთა მონადინების შედეგად აქაური აზნაურებისა და გლეხების აღელვება შეიარაღებულ წინააღმდეგობაში არ გადაზრდილა.

ქართლში ომის ფართოდ გაუვრცელებლობამ გამოუსწორებელი ზიანი მიაყენა მის განვითარებას. ამით რუსებს ძალების კონცენტრაციისა და მისი ყველაზე საჭირო და სასიცოცხლოდ აუცილებელი რაიონის, არაგვის ხეობისაკენ მიმართვის საშუალება მიეცათ.

პირველად არაგვის ხეობაში ქართული პოლკის ოთხი ასეული ამოვიდა, რომელიც ლართისკარში განლაგდა. 12 თებერვალს კი ბაგრატიონ-მუხრანისკისათვის მიცემული დანაპირების მიხედვით, გორიდან

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 65.

² ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 440.

³ ნ. დუბროვინი. История войны и владычества русских на Кавказе. * ტ. V. გვ. 582.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი. იქვე. გვ. 440.

დაიძრა და არაგვის ხეობისაკენ ფორსირებული მარშით გამოემართა გრენადერთა ბატალიონი პოლკ. უშაკოვის მეთაურობით, რომლის რიგებშიც, ბატონიშვილი დავითის თქმით, ათასი მოლაშქრე უნდა ყოფილიყო.¹ პოლკოვნიკმა 50 კაცი მცხეთაში კახეთიდან გადმოსასვლელი გზების დასაცავად დატოვა (მცხეთის ხიდის დაცვას დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა, რამდენადაც მისი დაკავებით თბილისი მთლიანად წყდებოდა ანანურის მაზრას და აქ გამაყალ სამხედრო გზას), თვითონ კი დანარჩენი ხალხით და ერთი ზარბაზნით მუხრანის გავლით გრენადერთა ხუთი ასეულით დუშეთისაკენ გასწია.²

უშაკოვის ჯართან შესაერთებლად სამი როტით, 40 ყაზახითა და 1 ზარბაზნით ღართისკარიდან კაპიტანი ზურაბ საგინაშვილი გამოემართა. ექვსიოდე ვერსის გავლის შემდეგ ბულაჩაურთან იგი წააწყდა ქართველ მეომრებს. სასტიკ ბრძოლაში მძიმედ დაიჭრა კაპიტანი საგინაშვილი, მალე მისი ბედი გაიზიარა მისმა შემცველელმა პორუჩიკმა ციცკამაც, რის შემდეგაც ჯარი მეთაურის გარეშე დარჩა. ბრძოლის დროს დაიღუპა საგინაშვილის მეგზური თავადი სოლომონ მაღალაშვილიც.³

ამ უკანასკნელის გვამი კარგა ხანს იდო საშაბუროსთან, რადგან მე-ბრძოლეები არ ანებებდნენ მას დასამარხად. მდგომარეობიდან გამოსასვლელად, მცხეთის კარანტინის უფროსს ნ. დიაკონოვს გუბერნატორის დავალებით მოუწახავეს ქართველთათვის პატივსაცემი პიროვნება, ერეკლე მეორის კარის მოძღვარი ქრისტესია კეჟერაშვილი*, რომელიც დათანხმდა გვამის გამოტანას იმ პირობით, „თუ მას არ ჩათვლიან აჯანყებულთა პარტიის თანამონაწილედ“ (ამის მიუხედავად, 1813 წ. 17 მარტს გენერალ-ლეიტენანტი ორბელიანი მაინც იბარებს მას დასაკითხად, თუმცა ეს დაკითხვა არ შედგა იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ამაგდარი მოძღვარი უკვე გარდაცვლილი იყო...⁵).

არაგვის ხეობაში რუსებზე შეტევა გრძელდებოდა. პაულუჩის ინფორმაციით, თებერვლის შუა რიცხვებისთვის, მემამოხეთა რიცხვი აქ 1500-ს აღწევდა.⁶

¹ დავით ბატონიშვილი. მასალები... გვ. 41.

² აქტები. ტ. V. გვ. 580.

³ ა. კიკელიძე. საქართველოს ისტორია... გვ. 72.

⁴ საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი. საქმე 61, ფ. 79-80.

⁵ იქვე. ფონდი 2/8. საქმე 302. ფ. 308.

⁶ აქტები. ტ. V. გვ. 580.

ამ შემთხვევაშიც, ისე როგორც საერთოდ ქართველთა მიერ მოპოვებული სხვა ნებისმიერი გამარჯვების დროს, ოფიციალური ისტორიკოსები მსხვერპლსა და ზარალზე კონკრეტული ციფრების დასახელებას ერიდებიან და ზოგად საუბრებს სჯერდებიან.

უზიფათო არც უშაკოვის გზა გამოდგა; მჭადიჯერიდან დუშეთისაკენ მიმავალ მის ასეულს 12 თებერვალს უღრანი ტყით დაფარულ მაღლობზე დახვდნენ ქართველი მეომრები. ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ მათ უკან დაიხიეს და დუშეთში გამაგრდნენ, სადაც ასევე სასტიკი ბრძოლა გამართულა.¹

13 თებერვალს, უშაკოვმა გაარღვია დუშეთის რკალი, აიღო ციხე, „რომელსაც მთავრობის ხუთასი კაცისა და არტილერიის წინააღმდეგ იცავდა ოცდაათი კაცი. გადანვა ქალაქი და ანანურისაკენ გაემართა. თუმცა, მთელი გზა გლეხები მათ ტყვიას უშენდნენ. დილით ექვს საათზე გასული ჯარი ანანურში სალამოს ხუთ საათზე ჩავიდა“.²

მეამბოხეები, რომლებსაც მცირე ძალები ჰყავდათ, იძულებულნი გახდნენ ანანურის ციხისათვის ალყა მოეხსნათ და ომში ჩაბმულიყვნენ. 17 თებერვალს რუსთა ჯარებმა ძლიერი დარტყმები მიაყენეს და გაანადგურეს მათი საბრძოლო შტაბი.³

მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში უშაკოვს გვერდით ახლდა კონსტანტინე მუხრანბატონიც, რომელიც საკუთარი ხალხის წინააღმდეგ ბრძოლაში საოცარ სისასტიკესა და დაუნდობლობას იჩენდა. რუსთა წინაშე თავი უსახელებიათ, აგრეთვე, თავად დავით ბაგრატიონს და აზნაურ ეფრემ მაფილაშვილს.⁴

წინააღმდეგობრივმა ძალებმა, რომელთაც არანაკლებ კარგად იცოდნენ, რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სამხედრო გზის რეგიონის დაკავებას (არა მხოლოდ მისი უდიდესი სტრატეგიული დანიშნულების გამო, არამედ იმიტაც, რომ ახლა აქეთ იყო მიპყრობილი ამიერკავკასიის და, საერთოდ, კავკასიის ხალხთა ყურადღება და ბრძოლის წარმატებით განვითარება, რაც ბრძოლების საერთო კავკასიურ ომში გადაზრდის რეალური დასაბამი გახდებოდა), არათუ გული გაიტეხეს, პირიქით, აქეთ მიმართეს მთელი თავიანთი ძალისხმევა.

¹ ა. კიკვიძე. იქვე. გვ. 77.

² იქვე.

³ 6. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 440.

⁴ Рапорт Ушакова Портнягину от 19 февр. 1812 г. ЦГВИА. Ф. ВУА. д. 6164 (69601). л. 172.* (ნასარგებლებია ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან. გვ. 66).

კახეთი თვითონ იკლებდა უკანასკნელ ლუკმას და აქაურ მებრძოლებს ღვინითა და სურსათით ამარაგებდა. იგივე მიზეზით, კახეთში ამ დროს მიმდინარე სისხლისმღვრელი ბრძოლების მიუხედავად, აქ ამოვიდა 1000-კაციანი რაზმი იოსებ სიდამონიშვილის ხელმძღვანელობით (ეს რაზმი მცირე ჯგუფებად სპორტანულად ესხმოდა თავს მტერს და მატერიალურთან ერთად მორალურს ზარალსაც აყენებდა მათ). მათვე მოციქულები გაგზავნეს ჭარებლებთან და ბრძოლაში დახმარებისათვის თითო ლეკს 20 მანეთ ფულსა და ექვს კოდ პურს დაჰპირდნენ.¹

ეს დაპირება, ისე როგორც დამპყველი კახეთიდან არაგვის ხეობაში სურსათის გაგზავნა, კიდევ ერთხელ ადასტურებს ომის ორგანიზებულობას ქვეყნის შიგნითა თუ მის გარეთ მოქმედი წინააღმდეგობრივი ძალების მიერ.

17 თებერვალს მაიორი კრუჟკოვი, რომელმაც ბულაჩაურის ბრძოლაში დაჭრილი კაპიტანი საგინაშვილი შეცვალა, იტყობინებოდა, რომ „აჯანყებულები“ თითქმის მთლიანად აკონტროლებდნენ ღართისკარიდან ანანურისაკენ მიმავალ გზას, სადაც მონყობილი აქვთ საფრები, დაყენებული ჰყავთ გუშაგები, დაკავებული აქვთ ყველა ბილიკი და ხეობაში მიმობნეულ რუსებს ერთმანეთთან დაკავშირების საშუალებას არ აძლევენ.²

დამპყრობლებს დიდ საგონებელში აგდებდათ არაგვის მთავრის ბეჟან ერისთავის ვაჟი იოსებ ერისთავი, რომელიც დიდი ავტორიტეტის გამო მასობრივად იყოლიებდა გუდამაყრელებს.

რუსები კარგად ხედავდნენ, რომ არაგვის ხეობაში ქართველთა წინააღმდეგობის დაძლევა ძალზე გაუჭირდებოდათ და ყოველგვარ უზნეობასა და სისასტიკეზე წავიდნენ;

17 თებერვალს ღამით ისინი ჩუმად მიეპარნენ არაგველთა მძინარე და განიარაღებულ რაზმს და უღვთოდ ამოხოცეს ისინი. გადარჩენილი თხუთმეტი კაცი კი, რომელთა შორის წინააღმდეგობრივი მოძრაობის ერთ-ერთი აქტიური წევრი, ანანურის ციხის დანებების თაობაზე მოლაპარაკებათა ერთ-ერთი წარმომადგენელი ოსი ბურდულიც იყო, სამაგალითოდ ჩამოუხრჩვიათ.³

¹ აქტები. ტ. V. გვ. 583.

² იქვე.

³ იქვე.

ამ ფაქტის შესახებ სიჩუმეს ამჯობინებენ ომის თანამედროვე თუ შემდეგდროინდელი რუსი და „მორუსო“ ისტორიკოსები. რაც შეეხება ქართველ ავტორებს, ისინი ამას ქვეყნის ისტორიის კიდევ ერთ სამარცხვინო ფურცლად მიიჩნევენ, რამდენადაც ამ ვანდალური ქმედების ძირითადი ავტორი და შემსრულებელი ჩვენივე თანამემამულე, ბაგრატიონთა გვარის წარმომადგენელი კონსტანტინე მუხრანბატონი ყოფილა.

ბუნებით მშვიდი და ჰუმანური ალექსანდრე ფრონელი ცდილობს, როგორმე ჩამოწმინდოს ეს სამარცხვინო ლაქა მუხრანბატონსა და მის საამაყო გვარს და ღმობიერად აცხადებს: „საჭიროა სხვა ისტორიული საბუთი, რომ ბრალი დავდოთ და თუ კონსტანტინე უდანაშაულოა, ეს საშინელი მსჯავრი ისტორიისა აეხადოთ“.¹

სამაგიეროდ, ფიცხი და პირუთვნელი ბატონიშვილი დავითი ახლაც დაუფარავი და მოურიდებელია. უფრო მეტიც, მისი განმარტებით, კონსტანტინემ ქართველთა მძინარე ლაშქარი კი არ ამოახოცვინა რუსებს, არამედ მოლაპარაკებაზე მიიტყუა და ღალატით გააჟლეტინა ისინი. აი, როგორ აღწერს იგი არაგვის ხეობაში დატრიალებულ ამბებს:

„ვინაიდან მარკიზი ჟამსა მას იმყოფებოდა ბაქუს, წარავლინა არაგვიანთა ზედა პოლკოვნიკი უშაკოვი ათასითა მხედრობითა და მუხრანის ბატონი კონსტანტინე, ძე იოანე მუხრან ბატონისა წარმოატანა თანა, რამეთუ ესე კონსტანტინე იყო ფრიად ერთგული რუსთა და არა კეთილობის მოსურნე ქართველთა და მოვიდა კობიანთ კარს... და იქმნა ბრძოლა ძლიერი. იძლიენენ რუსნი და მოკლეს რუსი ასორმოდ ათი კაცი და სილამემან გაჰყარნა. მაშინ კონსტანტინემ დაუწყო ტყბილი საუბარი, მიიტყუა ფიცით არაგვის პირისანი – აჰა, უსჯულო სვინდისი, სრულად მოაშთობინა იგინი რუსთა. მონვა კობიანთ კარი და დუშეთა“.²

თვითონ მუხრანბატონი, რა თქმა უნდა, არ ადასტურებს ბრალდებას არაგველების მიტყუებით დახოცვის შესახებ, მაგრამ არ მალავს კობიანთ კარში გამოჩენილ თავის „ვაჟკაცობას“ და ამაყად მოახსენებს გუბერნატორის მოვალეობის შემსრულებელ ვასილევს:

„... ნავედით პოდპოლკოვნიკი და მე. შეალამეს თავს დავესხით, კობიაშვილი დავიჭირეთ. დავიჭირეთ იოსებ და გლეხნი პირველნი ბუნ-

¹ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 129.

² დავით ბატონიშვილი. მასალები... გვ. 41.

ტოვჩიკი ჩვიდმეტნი (და) ოცდახუთმეტი მოვეკალით და დაჭრილნი არ ვიცით რეთი წავიდა“.¹

კონსტანტინე მუხრანბატონის თავზე და სინდისზე აღებულმა ქმედებამ გამოიღო შედეგი; დამარცხებამ გატეხა მებრძოლ ძალთა ერთუზიანობა და სიმტკიცე.

თუმცა, ბრძოლა არ შეწყვეტილა. იოსებ სიდამონიშვილი თავისი ლაშქრით საშაბუროში გამაგრდა და უიმედოდ შეუდგა დამხმარე ძალების ლოდინს. 21 თებერვალს უშაკოვმა დიდი ძალებით მიიტანა იერიში და დაამარცხა იგი. თუმცა, არც იმდენად, როგორც ამას მოახსენებდა ჯარების უფროსს.² ეს კი განპირობებული იყო იმ გარემოებით, რომ ქართველებმა ბულაჩაურთან გადაუღობეს გზა ლართისკარიდან უშაკოვის დასახმარებლად წამოსულ გრენადერთა რაზმს და არ დაუშვეს მათი შეერთება.

იმავე დღეს დაბრუნდა ვლადიკავკაზიდან „ვალმოხდილი“ გაბრიელ ყაზბეგი, რომელმაც პირნათლად შეასრულა თავისი დანაპირები – გაანმენდინა ოსებს გზა თოვლისაგან და დელპოცოს მიერ გადაცემული სუზდალის ფეხოსანთა პოლკი მაიორ ბარსოვის ხელმძღვანელობით მშვიდობით გადმოიყვანა უღელტეხილზე.³

ამ პოლკმა ფასანაურის პოსტი დაიკავა. თუმცა, კავკასიის ხაზზე ნორმალური მიმოსვლა არ აღმდგარა, რის გამოც ხაზის უფროსს გენ. რტიშჩევს დამატებით გადმოუსროლია აქეთ სხვადასხვა ადგილებში შეკრებილი ფეხოსანთა სამი და ეგერთა ერთი ასეული, ორასი კაზაკი და ორი ზარბაზანი.

რაც შეეხება კახეთს, აქ საომარი მოქმედებები ერთი კვირის განმავლობაში კვლავ აღმავლობით მიმდინარეობდა. 12 თებერვალს მებრძოლები მარტყოფის პოსტს დაეცნენ. მოკლეს ურიადნიკი იარკოვი, თუმცა სიცოცხლე შეუნარჩუნეს აქ მდგარ ხუთ ყაზახს, რომელნიც ნიფხავ-პერანგის ამარა ამბის შესატყობინებლად ტიხანოვსკისთან გაგზავნეს.⁴ მარტყოფის აღება უშუალოდ თბილისის შეტევისათვის პლაცდარმის მომზადებას ნიშნავდა. ბარონმა კლოდტმა და გუბერნატორის მოვალეობის შემსრულებელმა ვასილიევმა ზაზა ანდრონიკაშვილსა და

¹ საქ. ცენტრ. სახ. არქივის განსაკუთრებულ საქმეთა ფონდი. საქმე 61.

² Рапорт Ушакова Портнягину от 19 февраля 1812 г. ЦГВИА. Ф. ВУА. Д. 6164 (69601). л. 172.

³ ი. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 67.

⁴ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 122.

სხვა თავადებს სთხოვეს „აჯანყებულებთან“ მოლაპარაკებაზე წასვლა, მაგრამ ამ უკანასკნელებმა უარი თქვეს იმ მოტივით, რომ ცხენები არ ჰყავდათ, ხოლო, როცა ცხენები მოუყვანეს, განაცხადეს, რომ მათი დონე ამ შემთხვევაში არ იქნებოდა საკმარისი და სჯობდა, რუსებს საამისოდ უფრო ავტორიტეტული პირები გამოეძებნათ.¹

მმართველობამ მარტყოფში გენერალ ტიხონოვსკის მეთაურობით ხერსონის გრენადერთა პოლკის ერთი ოთხასკაციანი ბატალიონი და ოთხი ზარბაზანი გაგზავნა. მათვე გამოაყოლა ქართველ თავად-აზნაურთა ჯგუფი, რომელთა შორის იყვნენ ერეკლეს სიძე, თეკლა ბატონიშვილის მეუღლე ვახტანგ ორბელიანი, მისი ძმა ლუარსაბი, აბესალომ ბებუთოვი, ივანე ბარათაშვილი, დიმიტრი სოსიაშვილი, ივანე მაჩაბელი და სხვები. მეზრძოლები მოერიდნენ მათთან შეტაკებას და მშვიდობიანად გაეცალნენ. ისინი ჯერ სართიჭალას გადავიდნენ, შემდეგ კი ხაშმისაკენ გადაინაცვლეს. ამრიგად, თხუთმეტი თებერვალს ტიხონოვსკიმ უზრძოლველად აიღო დაცარიელებული სართიჭალა და იორზე დაბანაკებული მემამოხეებისაკენ გასწია.²

ტიხონოვსკიმ სცადა, მოლაპარაკებებით დაეყოლიებინა ქართველები და მათთან საამისოდ ვახტანგ ორბელიანი და მღვდელი მარკოზიშვილი მიაგზავნა, მაგრამ ბრძოლის მეთაურებმა არ ისურვეს საუბარი და მოკვლითაც დაემუქრნენ მათ.³

მეორე დღეს ტიხონოვსკი ჯარით დაიძრა იორზე დაბანაკებული „მემამოხეებისაკენ“, რომელნიც კვლავ გაერიდნენ ბრძოლას.

იმავე დღეს, გენერლის გადმოცემით, ქართველ მეომრებს მაშველი ჯარები მოსვლიათ როგორც კახეთიდან, ისე დუშეთიდან, ფშავიდან და ხევსურეთიდან. მისივე თქმით, ახლა ისინი ათი ათას კაცს შეადგენდნენ,⁴ პაულუჩის თქმით კი – 4000-ს.⁵

კახელებმა მდევარს 19 თებერვალს გაუმართეს ბრძოლა სოფ. ხაშმთან, რის შემდეგაც სამების მხარეს გაემართნენ და აქვე გამაგრდნენ.⁶

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 62.

² ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 440.

³ ო. მარკოვა. იქვე. გვ. 68.

⁴ Рапорт Тихановского Паулучи от 16 марта 1812 г.* ЦГВИА. Ф. Вуа. Д. 6164 (69601). л. 186-187.

⁵ აქტები. ტ. V. გვ. 75.

⁶ ნ. ბერძენიშვილი. იქვე. გვ. 440.

მებრძოლები ხედავდნენ, რომ ძალები არათანაბარი იყო და თანაც რუსთა მხარე სულ უფრო იკრებდა ძალებს, მაგრამ იცოდნენ, რომ ომის შეჩერება დალუპვის ტოლფასი იქნებოდა. ამდენად, ისინი ერთდროულად ცდილობდნენ, არ დაეშვათ ბრძოლის დაღმავლობა და თან ყველა ღონეს იყენებდნენ დამხმარე ძალების მოსაზიდად. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ მოძრაობის ხელმძღვანელები რალაცის მოლოდინში იყვნენ. ყველაფრიდან ჩანდა, რომ მათ შეასრულეს თავიანთი საბრძოლო გეგმის პირველი ნაწილი, რომელიც თებერვლისთვის პირველ ნახევარს მოიცავდა. ახლა ჯერი გარეშე ძალებზე იყო, რომელნიც დაპირებისამებრ საქართველოში გაშლილი ბრძოლის შემდეგ უნდა შემოსულიყვნენ. ამას მოწმობს ირანიდან გამოგზავნილი ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილებიც, რომელნიც „დღეს-ხვალ“ სპარსეთის შაჰის გამოგზავნილი ჯარების საქართველოში ჩამოსვლაზე იტყობინებოდნენ.

ამ პროცესის დასაჩქარებლად ბრძოლის ხელმძღვანელებს თავადვე გაუგზავნიათ 40-კაციანი დეპუტაცია ერევანში მყოფ ალექსანდრე ბატონიშვილთან სოლომონ ბებურიშვილის, თადია ჩოლოყაშვილისა და გორჯასპი ნათალიშვილის ხელმძღვანელობით და იგი თავიანთ მეთაურად და მეფედ მოუწვევიათ. დელეგაციას მეტი დამაჯერებლობისთვის წაუღია და ალექსანდრესთვის წარუდგენია თუშების, ფშაველებისა და ხევსურების, აგრეთვე, ყაზახი აგალარების ხელმოწერილი წერილი ერთგული სამსახურისათვის მზადყოფნისა და დახმარების თხოვნის შესახებ. „ჩვენ მეფის მეტი არაფერი გვაკლიაო“ – წერდნენ ისინი ბატონიშვილს და სამშობლოში ინვევდნენ.¹

მაგრამ მეფისწული, რომელიც კელავაც მოთმინებით ელოდა სპარსელთა ჯარით დახმარებას, ჩამოსვლას აგვიანებდა. ასეთ დროს მეომრებისთვის დიდი სტიმული იყო მეორე ბატონიშვილის, მეფე გიორგი XII-ის შვილიშვილის, გრიგოლ იოანეს ძის გამოჩენა.

გრიგოლ ბატონიშვილი, ფაქტობრივად, ომის დაწყებისთანავე ჩაება მასში და თავადებთან, სიმონ მაჩაბელთან, იოსებ ერისთავთან და ორ აზნაურთან ერთად შეეცადა მის ქართლში გაღვივებას. ახლა კი, 20 თებერვალს იოსებ ერისთავთან ერთად კახეთში გადმოვიდა და დიდი ენთუზიაზმით შეუდგა ბრძოლის ხელმძღვანელობას.²

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 71.

² ო. მარკოვა. იქვე. გვ. 70.

„ახლათ არჩეული მეფე გრიგოლი მხნეთ განაგებდა სამეფო საქმეებს. მან აცნობა საქართველოს ყველა კუთხეს თავისი მეფეთ არჩევა და ითხოვდა შველას რუსის დანარჩენ ჯარების გასაწყვეტათ, მისი მიზანი იყო მთელი ივერიის განთავისუფლება რუსთა ბატონობისაგან“.¹

პროცესები მმართველობისთვის შემაშფოთებლად ვითარდებოდა. მდგომარეობის შემდგომი გართულების თავიდან ასაცილებლად მათ ყველა არსებულ საშუალებას გაუყეტეს მობილიზაცია. 21 თებერვალს თბილისს დაბრუნდა საქართველოს მთავარმართებელი მარკიზი ფილიპე პაულუჩიცი.

პირველ ყოვლისა, მან უსაყვედურა ჯარების უფროსს პორტუგალიის უსუსური მოქმედებებისა და საგარეჯოდან გაქცევის გამო,² შემდეგ ადგილზე გაეცნო სიტუაციებს და კახეთში მყოფ ტიხანოვსკის დასახმარებლად სასწრაფოდ გაგზავნა თბილისის ფეხოსანთა პოლკის ერთი ბატალიონი.

პაულუჩიმ კვლავ ბარონი კლოდტი დანიშნა ჯარების უფროსად. უშაკოვსა და კრუჟკოვს დაავალა, მთლიანად გაენმინდათ მეამბოხეთაგან არაგვის მარცხენა სანაპირო და აქედან თელავისა და სიღნაღის მაზრების დასაპყრობად წასულიყვნენ.³

23 თებერვალს პაულუჩი დრაგუნებისა და კაზაკებისაგან შემდგარი 80-კაციანი რაზმით თვითონაც ხაშმისაკენ გაემართა. თუმცა, მის მიერ იმპერატორისადმი გაგზავნილი ცნობისაგან განსხვავებით, ღუბროვინი 140 კაზაკსა და 40 დრაგუნს ასახელებს.⁴ კიდევ უფრო „გულუხვია“ ალ. ჭავჭავაძე, რომლის თქმითაც, ხაშმში გასამგზავრებლად მთავარმართებელმა „შეჰკრა რაზმი, 1500 ქვეითთა და არტილერიით, ერთი პოლკი ყაზახისა და ქართველი ცხენოსანი ჯარისგან, რომელიც თითქმის მხოლოდ თავადაზნაურობისაგან შესდგებოდა“.⁵

მხლებელთა შორის განსაკუთრებულად გამოირჩეოდა თელავის კარის მოძღვარი არქიმანდრიტი ელეფთარ ზუკაკიშვილი (ზურაბიშვილი), რომელმაც საკუთარი ხალხის მტრობითა და რუსთა ერთგულებით 1812

¹ ს. ქვარიანი. ქართველი ერის ისტორია (XVIII-XIX ს). ნაწ. I. ქუთაისი. 1919 წ. გვ. 88.

² Предписание Паулуччи Портнягину от 21 февраля 1812 г. ЦГВИАЛ. Воен. Ист. Архив. Ф. Канц. Воен. Мин-ства. 1. Св. 412 г. Д. 2736. 1812 г. „О потере вещей и прочего“. ფ. 8.

³ აქტები. ტ. V. გვ. 87.

⁴ ნ. ღუბროვინი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 15.

⁵ ალ. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. გვ. 250.

ნელს სულ ორიოდ თვეში „მოახერხა“ მნიშვნელოვანი ადგილის დაკავება საქართველოს ისტორიაში არცთუ მცირერიცხოვან ერის მოღალატეთა პლეადაში.

„ბერი ელევთარი ტიპიური მოვლენაა საქართველოს ძაძამოსილი წარსულისა“ – წერდა ალ. ფრონელი და ამას მოაყოლებდა კარის ეკლესიის „სულწაწყმედილი“ მოძღვრის მოღალატური ბუნებისა და მოქმედებების ვრცელ აღწერილობას.¹

ელევთარის მისია მარტივი და გასაგები იყო; იგი მიმდობ, გულუბრყვილო და განამებულ, სიკედილზე მიმავალ კახელ მემამოხეებთან უნდა მისულიყო როგორც წმინდა მამა, მოძღვარი, სინამდვილეში კი უნდა შეესწავლა მათი ძალები, შეიარაღება, რაოდენობა, განწყობა, გეგმები. შემდეგ კი, ესეოდენ ძვირფასი ცნობები თავისი მამა-მარჩენალი მარკიზისათვის წარედგინა.

ამას ა. კიკვიძე იმით ხსნის, რომ „საფრანგეთის რევოლუციის წინააღმდეგ ომებში ნაცად გენერალს კახეთის წინააღმდეგ ბრძოლა ფართო და რთულ ოპერაციად წარმოედგინა და ამიტომ იყო, რომ მან დაზეერვას განსაკუთრებული მნიშვნელობა მისცა. ჯაშუში ელევთარი კი თავისი შტაბის უახლოეს თანამშრომლად გაიხადა“.²

თავისი „საპატიო მისია“ ელევთარს პირველად 23 თებერვალს შეუსრულებია, როცა პაულუჩიმ იგი წინო წმინდელთან, პატრ ონოფრესა და რამდენიმე თავადთან ერთად შეგზავნა თელავის გზაზე სამების მონასტრის ნანგრევებში გამაგრებულ „აჯანყებულებთან“.

გადამწყვეტი ბრძოლის დაწყებისას მთავარმართებელმა მათივე ხელით მიმართვა გაუგზავნა ქართველ მეომრებს:

„რას ჩადიხართ, ეგრე როგორ აგერიათ გონება, რომ დაუმარცხებელ რუსის ჯართან გადანყვიტეთ შებმაო“ – იწერებოდა იგი და იმაში დარწმუნებული, რომ მიმდობ და პატიოსან კახელებზე კვლავაც მაგიურად იმოქმედებდა სიტყვები: „ფიცი“, „სარწმუნოება“ და „მეფე“, მათ ღვთისა და იმპერატორის წინაშე ლალატში სდებდა ბრალს, გონზე მოსვლას ურჩევდა, თუ არადა, ამოჟლეტიდა და საშინელი სასჯელებით ემუქრებოდა.³

¹ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 147.

² ა. კიკვიძე. გლეხთა აჯანყება კახეთში 1812 წ. გვ. 24.

³ აქტები. ტ. V. გვ. 82.

მებრძოლებმა მართალი და გონიერი პასუხი გასცეს მთავარმართებელს. ისინი იქით ადანაშაულებდნენ რუსებს მიცემული ფიცის გატეხვაში და შეახსენებდნენ უნესობათა და ბოროტებათა მაგალითებს, რომელიც მფარველად მოსულმა რუსმა მოხელეებმა დაატეხეს მათ თავს. ამასთან, დასძენდნენ, რომ უსამართლო ჩაგვრამ ხელი ააღებინათ თავზე და ახლა მათთვის დამთავრდა ყველაფერი. „ჩვენს და თქვენს შორის ხიდი ჩატყდა, ერთად ველარ მოვთავსდებით. ჩვენი სიცოცხლე რა სიცოცხლეა. ისედაც მკვდრები ვართ და ბარელამ ერთიანად დავიხოცებით“.¹

ხაშმი და მისი შემოგარენი ომის ეპიცენტრად გადაიქცა. გადამწყვეტი ბრძოლისათვის ორივე მხარე გამალებით ემზადებოდა. ქართველები, რომელნიც ხედავდნენ, რომ ძალები უთანაბრო იყო, მაშველს ეძებდნენ. მეფე გრიგოლს მიმართვის წერილები გაუგზავნია ბორჩალოსა და ყაზახის დისტანციებში და აქაური ფეოდალებისათვის მოუწოდებია, სასწრაფოდ წამოსულიყვნენ ხაშმისაკენ და წამოეყვანათ ლეკები. აგუღიანებდა მათ იმით, რომ რუსები დამარცხებას დამარცხებაზე განიცდიან, ხაშმს გარდა სხვა ძალები აღარ გააჩნიათ და თუკი ახლა მათ „მოაშთობდნენ“, მათ ხელში გადავიდოდა ქართლიც, არაგვიცა და თბილისიც.²

ცნობამ ქართველთა გეგმებისა და მოლოდინის შესახებ კიდევ უფრო ააჩქარა პაულუჩი, განთიადისას მან 600 კაციტა და ორი ზარბაზნით შეუტია „მეამბოხებს“.³

პარალელურად, ტიხანოვსკის დაურბევია ხაშმიდან ხუთი ვერსის დაშორებით მდებარე საგუშაგო, სადაც ორმოცი ქართველი მებრძოლი დაღუპულა, 2 კი ტყვედ ჩავარდნილა, რომელნიც, რა თქმა უნდა, რუსებს იქვე ჩამოუხრჩიათ. პაულუჩის მტკიცებით, რომელიც რუსთა დანაკარგებზე საუბრისას მუდამ „გაუმეტიბელია“, მთავრობის ჯარმა დაკარგა „მამაცი მაიორი დანილოვი და რვა ჯარისკაცი“.⁴

პაულუჩის ცნობებიდან ამომავალი ბუქი კარგად შეუნიშნავს ა. კიკვიძეს, რომელიც აღნიშნავდა, რომ არც აჯანყებულთა, არც მთავრობის ჯარების ზარალის შესახებ მთავარმართებლის ცნობები სანდო არ

¹ აქტები. ტ. V.

² Письмо царевича Григория в Казах от 27 февр. 1812 г.* აქტები. ტ. V. გვ. 44.

³ აქტები. ტ. V. გვ. 587.

⁴ იქვე. გვ. 77.

არის. განსაკუთრებით ტყუის იგი მის მიერ ჩამოხრჩობილთა შესახებ საუბრისას. „როგორ მოხდა, რომ უშაკოვიცა და პაულუჩი ყველგან ორ-ორ კაცს ატყვევებდნენ და ამათ ახრჩობდნენ. რასაკვირველია, ისინი გაცილებით მეტს ახრჩობდნენ, როგორც ამას, სავსებით გარკვევით მიუთითებენ დავით ბატონიშვილი და ალ. ჭავჭავაძე“.¹

პაულუჩი ჩქარობდა. ეს, ერთი მხრივ, გამოწვეული იყო იმით, რომ ინფორმაციის მიხედვით, „აჯანყებულები“ განგებ აჭიანურებდნენ დროს, რათა მებრძოლი ძალებისათვის ჩამოესწროთ ალექსანდრე ბატონიშვილისა და აბას-მირზას ჯარებს, რომელთაც მომენტალურად შეუერთდებოდნენ რუსეთის კავკასიელი, და არა მარტო კავკასიელი მტრები. ყველაზე მეტად მარკიზს ყაზახელი თათრების შინებია, რომელთაც „По влиянию своему на всех вообще татар, Грузию населяющих, и по силе своей могли бы произвести важные замешательства, пристав в сообщество мятежников“.² ამასთან, ადგილობრივი ხალხის ზიზღისა და მათი ამოუღელტის დიდი სურვილის მიუხედავად, რუსული „ხელისუფლებისათვის სრულიადაც არ იყო ხელსაყრელი ხანგრძლივი ომით გავერანება კახეთისა. ეს საკუთარი თავის დაღუპვის თანასწორი იქნებოდა. ქართლ-კახეთი რუსეთის ჯარს კვებავდა და მისი მრავალწლოვანი ლაშქრის სამეურნეო-ტექნიკური მომსახურების უმძიმესი ტვირთი საკუთარ მხრებზე გადაჰქონდა.³ გარდა ამისა, გაჭიანურებული ბრძოლები და მათი თანმხლები სისასტიკე მთლიანად ანადგურებდა საქართველოში რუსების ისედაც შელახულ ავტორიტეტს.

ამიტომ პაულუჩი, რომელსაც ამ ყველაფერზე არანაკლებად საკუთარი კარიერა და სახელიც აინტერესებდა, ყველა საშუალებას მიმართავდა „აჯანყების“ ჩქარა ჩახშობისათვის. ამ ხერხებსა და ფორმებს შორის რუსი ავტორები დიდ ყურადღებას ამახვილებდნენ სააგიტაციო საშუალებებზე, მთავარმართებლის მიერ წინააღმდეგობრივი ძალებისადმი ზეპირ თუ წერილობით მიმართებებზე. სამაგიეროდ, დუმილს ამჯობინებდნენ ამ უკანასკნელის მიერ ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართ გამოჩენილ დაუნდობლობასა და გაუგონარ სისასტიკეზე.

ამ გზით, ბევრი მათ მიერ მიჩქმალული თანამემამულის ბოროტი ქმედება ასცდა ისტორიის სამსჯავროს. თუმცა, ზოგიერთი რამ მაინც

¹ ა. კიკვიძე. გლეხთა აჯანყება კახეთში. გვ. 23.

² აქტები. ტ. V. გვ. 590.

³ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II. გვ. 441.

დაფიქსირებულა და შემონახულა ქართველ ავტორთა მიერ. ერთ-ერთი ასეთია ხაშმის ბრძოლის შემდეგ პაულუჩის მიერ აქ დატრიალებული ტრაგედია, რაზეც დავით ბატონიშვილი საშინელ ამბებს მოგვითხრობს¹ და ამაზე ნაშრომის მეექვსე თავში გვექნება საუბარი.

ხაშმიდან პაულუჩი საგარეჯოსაკენ გაემართა, რომელიც მას დაცლილი დახვედრიდა. აქ მას ეახლნენ და ერთგულებაზე დაიფიცეს აქაურმა თავადებმა. ფიცი მიიღეს ყანდაურისა და მანავის მცხოვრებლებმაც.

მებრძოლთა რიცხვი მცირდებოდა, მთავრობის ჯარებისა კი, პირიქით – იზრდებოდა. 27 თებერვალს კაკაბეთში მათ შეემატათ ჯერ კიდევ 7 თებერვალს ყარაღაჯის ციხიდან გამოსული სტეპანოვის რაზმი 100 რიგითითა და 33 ოფიცრით.

პაულუჩი სიღნაღისაკენ დაიძრა. ლაკებს ხევთან მას ეახლნენ ქიზიყელი თავადები და „ითხოვეს მიტევება დანაშაულისა“, რითაც მებრძოლებს სოლიდური ძალები მოაკლდათ. ამით გამწვანებულმა „... გლეხთა კახელთა ცნეს რა სიცხილი თავადთა, მოწვეს სახლი სვიმონ ანდრონიკაშვილისა და მოსტყვენეს სახლიცა სოლომონ ანდრონიკაშვილისა“.²

როგორც ჩანს, მთელი ამ ხნის განმავლობაში მებრძოლები არ კარგავდნენ მეზობლების შეერთებისა და ომის მასშტაბის გაზრდის იმედს. ამ მხრივ მათ ძირითადი აქცენტი ქართლზე ჰქონდათ გადატანილი, სადაც განსაკუთრებით აქტიურობდა არაგვის ხეობიდან გადმოსული სვიმონ მაჩაბელი. ამ უკანასკნელის საქმიანობა საკმაოდ წარმატებული გამომდგარა. მის მიერ განეული აგიტაცია მაგიურად მოქმედებდა ქართლელებზე, სადაც უკვე ღალავდა რამდენიმე სოფელი.

სამწუხაროდ, მეფის ხელისუფლებამ შეძლო მაჩაბელის დაპატიმრება და „მაზრის დანყნარება“.³

მთავარმართებელი განსაკუთრებით გაუხარებია ცნობას გაერთიანებული ჯარების მიერ ხეობის „განმენდის“ შესახებ, რის შემდეგაც უშაკოვს თიანეთში გადასვლა და „ნესრიგის დამყარება“ უბრძანა. ამა-სობაში პაულუჩი აგრძელებდა გზას. 29 თებერვალს მან უბრძოლველად დაიკავა სოფ. მაღარო და ტიხანოვსკი ორი ასეულით ქოდალოს ციხის გასათავისუფლებლად გაგზავნა, სადაც 80 რუსი ჯარისკაცი 23 დღის

¹ დავით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია. გვ. 41.

² დავით ბატონიშვილი. მასალები... გვ. 105.

³ აქტები. ტ. V. გვ. 588.

განმავლობაში იცავდა თავს მოალყეებისაგან. ტიხანოვსკიმ გაათავისუფლა ციხე და ტრადიციულად 2 ტყვედ აყვანილი „მეამბოხეც“ სანიმუშოდ ჩამოახრჩო.¹

იგივე 29 თებერვალს მთავარმართებელი სილნალს ჩავიდა. ქიზიყელმა მამასახლისებმა მორჩილება გამოუცხადეს მას. პაულუჩიმ მაზრის უფროსად ივანე ორბელიანი დანიშნა, მოურავად კი – იოსებ ანდრონიკაშვილი.²

მეორე დღეს მთავარმართებელი თელავისაკენ გაემართა. გზად მას სისხლიანი შეტაკება მოუხდა ჩუმლაყთან, სადაც 4000 ქართველმა მეომარმა შავი დღე გაუთენა დაუმარცხებელი პაულუჩის მრავალრიცხოვან რაზმს. ამ შეტაკებაში „იძლიენენ რუსნი“, რომელთა მსხვერპლსაც მაღავენ იგივე „რუსნი“. ვიცით, რომ ამ ბრძოლაში დაამთავრა თავისი გაორებული ხასიათით განამებული სიცოცხლე ერეკლეს სიძემ ვახტანგ ორბელიანმა, რომელიც მისი ვაჟის, ალექსანდრე ორბელიანის დიდი ცდის მიუხედავად, მაინც ვერ ჩაენერა ერისკაცთა შორის³ და სტატისტიკაში რუსთა ჯარის დანაკარგებს მიეთვალა. რუსთა ზარალს მიენერა ქართული რომანტიზმის ფუძემდებელი ალ. ჭავჭავაძეც, რომელიც იმავე ჩუმლაყის ბრძოლაში ფეხში იქნა დაჭრილი.

ჩუმლაყთან ქართველთა მოულოდნელმა თავდასხმამ და დამარცხებამ გააცოფა მარკიზი. ამასთან, შეეშინდა, რომ ომის მოთავეებსა და მის მეთვალთვალეებს ფრთებს შეასხამდა ეს გამარჯვება და გადანყვითა, დაესწრო მათთვის. ამ საქმეში მას დამხმარედ კელავ ქართველები გამოსჩენიან; მასთან მარტყოფის მოურავი ნინია ზურაბისშვილი მისულა და შეუთავაზებია, რომ გარკვეული ჯილდოს ფასად გადამალულ მეამბოხეთა რაზმამდე მიიყვანდა. „გირჩენო მე გზაი ვაკე, უკეთუ მომცე ნიჭი რაიმეო“ – გადმოგვცემს მის „კაცურ“ შენათვალს დავით ბატონიშვილი.⁴

როგორც ჩანს, მოღალატე მოურავს მიუღია ესოდენ სანატრელი „ნიჭი“, რადგან მარკიზის ჯარი მართლაც მიუყვანია მეგრძოლთა საიდუმლო ბანაკში, სადაც მოულოდნელი თავდასხმით გაუფანტავთ ისინი. ტყვედ შეპყრობილი ხუთი კაცი კი ჩამოუხრჩიათ.

¹ აქტები. ტ. V. გვ. 590.

² ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 444.

³ ალ. ორბელიანი. მამაჩემისაგან ლალატი მეფის ირაკლისა. ხელნ. ინსტ. ფონდები. 9-1652-ა.

⁴ დავით ბატონიშვილი. მასალები... გვ. 103.

ამის მიუხედავად, ქართველები სულაც არ ჰგავდნენ დარბეულებს და დამარცხებულებს. „იხილეს რა კახთა ტირანული საქმე ესე, შეიპყრეს მათაცა ხუთი სალდათი და ერთი აფიცერი და მათცა მოჰკიდეს ძელთა ზედან პირისპირ მარკიზისა, რომელსაცა ჭვრეტდა თვით თვალითა თვისითა“.¹

რადგან მარკიზმა ვერ დაიმორჩილა ჩუმლაყი და ვერც გაჯიუტებულ გლეხებს მოახრევინა ქედი, მან, ბატონიშვილის თქმით, ეშმაკობას მიმართა და კახელებს ზავი შესთავაზა იმ პირობით, „რომელ მოგვევრითო მეფის ძეთა თქუენთა რუსეთითო“. კახელები ამაზე დათანხმებულან და ზავის ნიშნად 300 თავგადაპარსული რუსი ტყვე გადაუციათ მარკიზისათვის.²

არავინ იცის, რამდენად სანდოა ამ შემთხვევაში ბატონიშვილი, მაგრამ ამ მონათხრობში ბევრი რამ არის სანიშნო; ეს პირველ რიგში შეეხება ტყვეთა საკითხს, რომელიც კახეთის 1812 წლის ომზე საუბრისას ყოველთვის იპყრობს მკვლევართა ყურადღებას უცნაურობის გამო. საეჭვოა, რომ ამდენი ტყვე გამწარებულ კახელებს არაფრის გამო დაებრუნებინათ რუსთათვის, მით უფრო, მათ შესანიშნავად იცოდნენ რომ ისინი მომავალშიც მათ წინააღმდეგ პოტენციური მებრძოლები და მკვლელები იყვნენ (სწორედ ამიტომ გადაპარსავდნენ თავებს ისინი გათავისუფლების წინ ტყვეებს, რათა მომავალ ბრძოლებში შეეცნოთ მათგან შეწყალებული გადამთიელები).

მეორეც, გასაკვირი არ იქნებოდა, დაუსრულებული ბრძოლით ქანცდა მოთმინებადაკარგულ მარკიზს, რომელსაც ამისათვის პეტერბურგში მადლობას არავინ ეტყოდა, ქართველობისათვის მართლაც შეეთავაზებინა მათთვის სანუკვარი პირობა, მაგრამ იმ მიზეზით, რომ ამის გახმაურებით „აჯანყების“ თანამედროვე ავტორები და მათი მემკვიდრე იმპერიის იდეოლოგები აღიარებდნენ 1812 წლის ომის რეალურ მიზეზსა და ხასიათს, ამ ფაქტს ისინი საუკუნე-ნახევრის განმავლობაში ასე საგულდაგულო მონდომებით მალავდნენ.

არც ისაა გამორიცხული, რომ მარკიზის ამ განცხადებას მიეღნია იმპერატორის ყურამდეც და სწორედ იგი გამხდარიყო მისი საქართველოდან განწევის ერთ-ერთი მიზეზიც.

¹ დავით ბატონიშვილი. მასალები... გვ. 103.

² იქვე.

ყველა შემთხვევაში პაულუჩის შესანიშნავად ეცოდინებოდა, რომ „მეფე“ კახელებში სულ სხვაგვარად ჟღერდა და ჩუმლაყის ბრძოლაში ქართველთა დიდი წარმატების ერთ-ერთი მიზეზიც მასში გრიგოლ იოანეს ძის უშუალო გამოჩენა და მონაწილეობა იყო.

გრიგოლის როლი და ავტორიტეტი აბოხოქრებულ კახეთში განსაკუთრებით მას შემდეგ გაიზარდა, რაც განმათავისუფლებელმა ძალებმა იგი ოფიციალურად გამოაცხადეს საქართველოს მეფედ.

„აქტებში“ შემორჩენილ დოკუმენტებზე დაყრდნობით ამ ფაქტს ალ. ფრონელიც ადასტურებს. მეფობის აღდგენა ბრძოლის ხელმძღვანელებმა თავიანთ გამარჯვებად მიიღეს, რასაც არნახული რეზონანსი მოჰყვა. „რაკი ხმა გავარდა მეფე ამოვირჩიეთო, ყველამ ერთად ინამა და შეჰფიცა ერთგულობა, მეფისათვის სიკვდილი და სამსახური“.

„... კახეთი სიხარულით ფეხზე აღარ იყო... ბატონიშვილი გრიგოლი მალე შეეჩვია ახალ თანამდებობას და კარგად შეითვისა მეფობა. კახეთის ეკლესიებში გრიგოლს ახსენებდნენ როგორც კანონიერ მეფეს“.¹

ამ დროიდან გრიგოლმა კიდევ უფრო გააძლიერა ძალისხმევა. მისი მოწოდებები მოედო მთელ კახეთს. დადგა დრო რუსების განყვეტისათვის – წერდა იგი კახელ ხალხს და მათ საერთო-სახალხო ბრძოლაში მონაწილეობისაკენ მოუწოდებდა. ამასთან, წინა დღეებში მიღწეული გამარჯვებებითაც აგულიანებდა მათ. „გამთენიისას კვლავ განახლდება ბრძოლა და ღმერთი შეგვეწევა, სანამ ერთი კახელი ცოცხალია, კახეთი უკან არ დაიხეოს“² – წერდა იგი და ათასობით მამულიშვილს, ერთი დროშისა და ერთი მიზნისთვის საბრძოლველად უყრიდა თავს...

ჩუმლაყის შემდეგ პაულუჩის გზა იოლი გასაველელი იყო. წინააღმდეგობრივი მოძრაობის ხელმძღვანელობამ, რომელმაც საგარეო და საშინაო დახმარების იმედი დაკარგა, ამ ეტაპზე, ფაქტობრივად შეწყვიტა ომი. ახლა მთავარი იყო მათი გადარჩენისა და მომავალი ბრძოლებისათვის ძალების შენახვისთვის ეზრუნათ. პაულუჩი სიამოვნებით აფიქსირებდა, რომ მისი მოწოდებები დანებებაზე, რომელსაც, როგორც წესი, თან ახლდა დაპირებები პატიებასა და ხელშეუხებლობაზე, უკვე კარგად ჭრიდა „აჯანყებულებზე“. ამ შემთხვევაში უდავოდ მოქმედებ-

¹ ალ. ფრონელი. ამბოხება კახეთისა. 1907 წ. გვ. 99. * სწორედ ეს ფაქტი აძლევს საფუძველს მკვლევარ ნ. ჯავახიშვილს, საქართველოს უკანასკნელ მეფედ მოიხსენიოს გრიგოლ I (ნ. ჯავახიშვილი. დასახელებული ნაშრომი).

² აქტები. ტ. V. გვ. 44.

და ზემოხსენებული ფაქტორიც, რომ მმართველობას არ აწყობდა არც თავისი გამომკვებავი მხარის ხელალებით დარბევა და არც მათი მკვე-
ბავი წყაროს, მწარმოებელი კახელი გლეხკაცობის განწყვეტა.

როგორც ვთქვით, მარტის დასაწყისისთვის ბრძოლები ფაქტობრი-
ვად შეწყდა. მთავრობის ჯარებმა წინააღმდეგობის გარეშე გაიარეს გზა
ჩუმლაყიდან თელავამდე. 4 მარტს კახელებმა მოხსნეს ალყა თელავის
ციხეს და პაულუჩი მშვიდობით შევიდა ქალაქში.¹

ერთადერთი, ვინც ბრძოლაზე ხელის აღებას არ ფიქრობდა, თიანეთ-
ში შეხიზნული მეფე გრიგოლი იყო, რომელიც კვლავ საბრძოლველად
მოუწოდებდა კახელებს. 5 მარტს იგი წერილს უგზავნის წინა ანდრო-
ნიკაშვილს და ატყობინებს 4 ათასი კაცით მოვდივარ და შენც შემო-
მიერთდი, თორემ მოლაღატედ ჩაითვლებიო.² ასევე, საბრძოლო მოწო-
ვებითა წერილს უგზავნის „უკანამხრის“ მცხოვრებლებს.³

გრიგოლის მოწოდებებმა მისი შეპყრობა და განეიტრალება დააჩქა-
რა მხოლოდ. თავადმა ზაზა ანდრონიკაშვილმა პირნათლად შეასრულა
მთავარმართებლისათვის მიცემული პირობა და 6 მარტს უკვე ანწუხში
გადასული მეფე დიდი პრობლემების გარეშე გადმოიყვანა საქართვე-
ლოში, საიდანაც 17 მარტს პაულუჩიმ იგი რუსეთს გადააგზავნა.

„თავისი მამის სახლთუხუცესის, ზაზა ანდრონიკაშვილის ღალატის
სიმწარე გრიგოლს სრულად გამოუხატავს ემიგრაციაში დანერგილი ლე-
ქსით, რომელშიც ჩივის:

„კამბეჩოვანსა აღზრდილმან ზაქმან ზაზამან წყეულმან,
პატრონის ორგულობაზედ სანიადაგოდ ჩვეულმან,
იუდას მსგავსად ვერცხლისა მოყვარებითა ძლეულმან,
ანგარებითა დათქმულმან, კერპთმსახურებით სნეულმან,
ჩემის შეპყრობით ჯილდოსა მიელის ზაზა ვიცია,
მაგრა ეკითხვის უთუოდ ეგზომ სიცრუით ფიცია...“⁴

ბარში დროებით შეჩერებული ომის მიუხედავად, კახეთის მთის
მოსახლეობა იოლად არ აპირებდა დანებებას. 5 მარტს თიანეთელებ-
მა ძლიერი წინააღმდეგობა გაუწიეს მათ დასასჯელად ასულ უშაკო-

¹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 445.

² ალ. ბენდიაშვილი. ეროვნული საკითხი საქართველოში. გვ. 71.

³ აქტები. ტ. V. გვ. 44.

⁴ ნ. ჯავახიშვილი. გრიგოლ ბატონიშვილის (გრიგოლ I) ლექსები. „ლიტერატურა
და ხელოვნება“. <http://www.georoyal.ge/>.

ვის ჯარს. იცოდნენ რა, რომ რუსთა ტყვეობა წამებასა და გარდაუვალ სიკვდილს ნიშნავდა, ადგილობრივები გააფთრებით იბრძოდნენ, მტრის „ხიშტებს ზედ აწყდებოდნენ, კლდეებზე ცვიოდნენ, თავს იხოცავდნენ და ტყვედ კი არ ნებდებოდნენ“.¹

17 მარტს იმისათვის, რომ დაესაჯა „Злейшие бунтовщики“* და ჩაეკლა მათი საბრძოლო სული და პოტენცია, პაულუჩიმ ტიხანოვსკი უკვე დამორჩილებული სოფ. არტაანის დასარბევად გაგზავნა. რუსმა პოლკოვნიკმა ახლაც გულმოდგინე ერთგულებით მოიხადა „მხედრული ვალი“ – გადანვა მთელი სოფელი, რითიც „დამთავრდა ყველა მოქმედება მემამბოხეთა წინააღმდეგ“² და მთავარმართებელმაც ამაყად უპატაკა ხელმწიფე იმპერატორს:

„Покровительствующему оружию В. И. В. потеряна гордыня и дерзость безумных. Мятежный дух истреблен в Кахетии, устройство восстановлено и вся Грузия приведена в спокойствие“.³

დროებითი დამარცხების მიუხედავად, ამ ეტაპზე კახელების ერთ თვეზე მეტ ხანს გაგრძელებული ბრძოლა დამპყრობლის წინააღმდეგ მაინც შედეგიანად შეიძლებოდა ჩათვლილიყო. მათ იგრძნეს, რომ შესწევთ ძალა და უნარი, თანასწორ დონეზე გაუნიონ წინააღმდეგობა „დაუმარცხებელ“ რუსის ჯარს. ამასთან, დაინახეს შეცდომები, რომელთა გამოსწორებაც მომავალ ბრძოლებში იქნებოდა შესაძლებელი.

ძვირად დაუჯდათ რუსებს ეს გამარჯვება. საბრძოლო ოპერაციებში მათ 1350 კაცი დაკარგეს (150 – თელავში, 212 – ბოდბისხევში, 109 – სიღნაღში, დანარჩენი მებრძოლები სხვადასხვა შეტაკებებში დაიხოცნენ). ტყვედ აიყვანეს 510 კაცი, დაიჭრა 212. მათვე დაკარგეს უამრავი ცხენი, საპოლკო ნივთები და იარაღი (თუმცა, რამდენიმე რუსული წყაროს აღიარებითაც კი, რუსთა ზარალი ამ ეტაპზე გაცილებით მეტი უნდა ყოფილიყო⁴).

საერთო მონაცემებით, კახელთაგან ბრძოლებში მონაწილეობა მიუღია 15 ათასამდე კაცს. დაღუპულა 520. ჩამოახრჩვეს – 13. „ბევრი გადაიჩეხა კლდეებში ან ჩაიხრჩო მდინარეში“.⁵

¹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 446.

² აქტები. ტ. V. გვ. 593.

³ იქვე.

⁴ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 82.

⁵ იქვე.

როგორც აღენიშნეთ, ომის ამ პერიოდში ყურადღებას იპყრობს რუს ტყვეთა სიმრავლე და მათდამი მემამოხეთა დამოკიდებულება. ამ საკითხისათვის თავის დროზე ყურადღება მიუქცევია ო. მარკოვას, რომელიც ამ ფაქტს რუსთა სისუსტით ხსნის¹ (ან სხვა რითი უნდა აიხსნას თუნდაც ის ფაქტი, რომ მარტო კაკაბეთში დგომისას ყაბარდოს პოლკის 478 რიგითი და 10 ოფიცერი ჩაეარდნიათ კახელებს ხელში²).

იგივე რუსთა სისუსტესა და ადგილობრივთა გულუბრყვილობაზე მიუთითებს ის ფაქტიც, რომ ხშირად ამ უკანასკნელთ არც კი მოჰყავდათ თან დანებებული რუსი ჯარისკაცები და მხოლოდ იარაღს ართმევდნენ მათ. ამ მხრივ ნიშანდობლივია, რომ სხვადასხვა ავტორთა ცნობით საგარეჯოში, ყარაღაჯსა და თელავში რუსი მებრძოლები ფაქტობრივად უიარაღოდ იყვნენ დარჩენილები.

ნ. ბერძენიშვილი ტყვეთა სიმრავლეში რუსთა ნებაყოფლობით ნაბიჯებსაც ხედავდა, რომელნიც ამ გზით (დებერტირობით) თავს აღწევდნენ საძულველ რეჟიმს.³

დიდი მეცნიერის ეს აზრი, იმპერიისადმი ეპოქალურად გასაღებ სავალდებულო ხარკად უნდა ჩავთვალოთ მხოლოდ, რადგან, შეუძლებელია, ნ. ბერძენიშვილს არ შეენიშნა, რომ ამ პრინციპიდან გამომდინარე, რუსის ჯარი ვერავითარ წარმატებას ვერ მიაღწევდა კავკასიაში. ან სად ჰქონდა გარანტია „ტყვე მოხალისეს“, რომ მათ მიერ უკიდურესად თავმოებზრებული და განამებული ქართველები იქვე არ გამოუყვანდნენ ნირვას „ჭროლა თვალებიან და ქერა თმებიან სტუმრებს“ (ალ. ფრონელი).

ჩვენი აზრით, საომარი ოპერაციების დროს ადგილობრივი მოსახლეობის მხრიდან რუს ჯარისკაცთა და ოფიცერთა დანდობა თუ ტყვეთა სიმრავლე ადგილობრივთა ჰუმანური ბუნებით უნდა აიხსნას და არა რუსების სიყვარულითა და პატივისცემით, როგორც ეს სურთ დახატონ მოვლენის თანამედროვე თუ მომავალი პერიოდის ავტორებს. ამ თეორიის მიხედვით, რუსებს ომის პერიოდში საერთოდ არ უნდა დაეკარგათ ხალხი, ანდა პირიქით, ქართველობას საერთოდ არ უნდა აეღო მათ წინააღმდეგ ხელში იარაღი.

აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ ომის პრინციპებიდან გამომდინარე, კახელი ხალხის ჰუმანიზმი გაუმართლებელი იყო და იგი საკმაოდ ძვი-

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი.

² Рапорт от 28 февр. 1812 г.* Ф. В. А. Д. 6164 (69601). л. 182-183.

³ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 446.

რადაც დაუჯდა მას. ტყვეობიდან თავდახსნილი რუსი „თანამოძმენი“ კვლავ იარაღს იღებდნენ ხელში და იქით უშენდნენ ტყვიას გუშინდელ გადამრჩენებს, რადგან მათ, ქართველთაგან განსხვავებით, შესანიშნავად იცოდნენ, რომ გამარჯვება სწორედ სისასტიკითა და მტრის მტრულად დახვედრით მიიღწევა მხოლოდ...

17 მარტს, როცა შიშგავლილი და გამამაცებული პაულუჩი მის იმპერატორობით უდიდებულესობას თავისი ლეგენდარული გამარჯვების შესახებ მოახსენებდა, ალექსანდრე პირველს უკვე ხელი ჰქონდა მოწერილი მის გათავისუფლებასა და ამ ადგილზე გენერალ ნიკოლოზ თეოდორეს ძე რტიშჩევის დანიშვნის თაობაზე.

„საქართველოში თქვენმა შესანიშნავმა სამსახურმა ჩემი ყურადღება მიიპყრო. მე მსურს, სათანადოდ გამოგიყენოთ ჩემს ახლოს პეტერბურგში“ – წერდა რუსთა სამსახურში მდგარ იტალიელ ენთუზიასტ მარკიზს იმპერატორი.¹

თუმცა, ამ მაღალფარდოვნების მიუხედავად, მაინც ჩანდა, რომ პაულუჩის საქართველოდან განწევა უფრო სადამსჯელო ღონისძიება იყო, რასაც ადასტურებს თვითონ მარკიზის რეაქცია და თხოვნა ქართველი დიდებულებისადმი, გაენიათ მისთვის შუამდგომლობა იმპერატორთან მისი საქართველოში დარჩენის თაობაზე.²

ო. მარკოვა ვარაუდობს, რომ მარკიზის განწევა დაკავშირებული იყო ნაპოლეონის საფრანგეთთან დაძაბული წინა საომარი მდგომარეობით. ასეთ დროს, როგორც ჩანს, იმპერატორი არ ენდო უმნიშვნელოვანესი სტრატეგიული მნიშვნელობის რეგიონში „უცხოტომელს“ და არჩია, მამაცი სარდალი თავისთან, უფრო ახლო ყურადღების ცენტრში ჰყოლოდა.³

ჩვენ კი გვგონია, პაულუჩის განწევის რეალური მიზეზი კახეთის 1812 წლის მოვლენებში უნდა ვეძიოთ, რომლის დროსაც, მარკიზი, როგორც ჩანს, აჭარბებდა თავის ფუნქციებს. ერთ-ერთი ასეთი „მატრაკვეცობა“ მეფობის აღდგენის დაპირების შემდეგ უნდა ყოფილიყო ომის შემდეგ მისი მიზეზების გამომკვლევი კომისიის შექმნა, რომელიც, როგორც ჩატარებულმა თოთხმეტმა სხდომამ აჩვენა, კარგს არაფერს მოუტანდა რუსთა ისედაც შეღახულ იმიჯს საქართველოში.

¹ აქტები. ტ. V. გვ. 20.

² ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 171.

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 78.

ეს კომისია თავიდანვე არ უჯდებოდა ჭკუაში გენ. რტიშჩევს, რომელიც, ეჭვგარეშეა, თავის აზრს ამის შესახებ უთუოდ მოახსენებდა იმპერიის შესაბამის სამსახურებს.

რტიშჩევი ასევე არასაკმარისად მიიჩნევდა პაულუჩის მიერ განხორციელებულ სადამსჯელო ღონისძიებებს, რამდენადაც კახეთში მეამბოხე ძალები კვლავ რჩებოდნენ და რაზედაც მარკიზს ერთხელ უმართლებია კიდევ თავი მასზე მოყურადებულ გენერალთან:

„Ничуть не должны удивиться тому, что я не поступал сурово с мятежниками, коих главные зачинщики не были известны, ибо в противном случае неизбежно должно было бы потерять много солдат только для того, чтобы покорить край, совершенно разоренный и такой, который был бы всегда добычей разбойников, потому весьма естественно, что жители, убежавшие в горы, всякую минуту делали бы набег для возвращения своих жилищ“¹.

რტიშჩევმა, რომელმაც პაულუჩისაგან საქართველოს მთავარმართებლობა 20 აპრილს ჩაიბარა, კარგად იცოდა, რომ ომის ცეცხლი არ იყო ჩამქრალი და მართალიც იყო: „კახეთი საბოლოოდ არ დანყნარებულა, რადგან მიზანი, რომელსაც ეს ამბოხება ისახავდა, მიღწეული არ იყო“.²

იგივე კარგად უნყოდა თვითონ პაულუჩიმაც, რომელიც იმპერატორისადმი მიწერილ წერილში აღიარებდა, რომ „თებერვლის თვეში კახეთში დაწყებული ამბოხი მხოლოდ მიწყნარდა, მაგრამ არ შემწყდარა და სინყნარეც ამ დროიდან მოყოლებული არც არასოდეს ყოფილა“.³

მთავრობამაც შესანიშნავად იცოდა, რომ კახეთში დარჩენილი მეამბოხე ძალები არც ამის შემდეგ მოისვენებდნენ. უფრო მეტიც, რტიშჩევი ძალიან კარგად გრძნობდა (და, როგორც ჩანს, ამის შესახებ ინფორმირებულიც იყო), რომ ყველაზე სასტიკი და სისხლიანი ომი წინ იყო; რომ 1812 წლის თებერვალში კახეთში დატრიალებული ამბები მხოლოდ შემადგენელი ნაწილი იყო იმ დიდი გეგმისა, რომელიც საქართველოდან რუსთა გასაძევებლად იყო შემუშავებული.

მმართველობა იმაშიც იყო დარწმუნებული, რომ შეწყალების მიუხედავად, კახელი მეამბოხეები ხელს არ აიღებდნენ თავისუფლებისათვის ბრძოლაზე და არასოდეს მისციმდნენ მათ საქართველოში მშვიდად

¹ Письмо маркиза Паулуччи ген. Ртищеву от 20 марта 1812 г.* აქტები. ტ. V. გვ. 56.

² Б. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 450.

³ Рапорт от 18 мая 1812 г*. ЦГВИА. Ф. ВУА. Д. 4258. «Б». л. 590.

ყოფნის საშუალებას. ამიტომ, თვით პავლუჩის მიერ საგანგებოდ შექმნილი კომისიის ინსტრუქციის მერვე მუხლშიც გათვალისწინებული ყოფილა „ამბოხების“ მეთაურთა დადგენა და აღრიცხვა. მთავარმმართველსვე გამოუცია საგანგებო ბრძანება, „აჯანყების უმთავრეს დამნაშავეთა აღრიცხვისა და დაპატიმრების“ შესახებ, რომელიც, როგორც ჩანს, ცნობილი გახდა ქართული მხარისთვისაც.¹

თუმცა, მთავრობას დიდად არ უცდია, დაემალა ის გარემოება, რომ თავისი დანაპირების შესრულებას ბოლომდე არც აპირებდა; ყველას თვალწინ მოხდა „შენწყალებული“ თავადის ოთარ ქობულაშვილის დაპატიმრება და დასჯა, რაც, გარკვეულწილად, სხვათა დასაშინებლად და „ჭკუის სასწავლებლად“ მიმართული სადემონსტრაციო ხასიათის ღონისძიება იყო. ამის დასტურად მოვიყვანთ პაულუჩის 1812 წლის 6 მარტის წერილს თელავის მაზრის მოურავისადმი: „აჯანყების დაწყებისთანავე თქვენ იყავით კახეთში მომხდარი არეულობის მთავარი მიზეზი, წინამძღოლობდით აჯანყებულებს იმპერატორის ჯარების წინააღმდეგ; დაივიწყეთ თქვენი მოვალეობა და იმპერატორის ის წყალობანი, უხვად რომ გეფინებოდათ, და რაც თქვენ უფრო მეტად გავალებდათ ყოფილიყავით იმპერატორის ერთგული. მე ამ დანაშაულობებისთვის აცყრით ჩინებს, მოგისპობთ პენსიას. ამ მიწერილობის მიღებიდან 24 საათის გასვლის უმაღლეს გევალებათ თქვენი ოჯახიანად გაემგზავროთ თბილისს, რადგან თქვენი აქ ყოფნა საშიშია ამ მხარის საზოგადოებრივი მშვიდობისთვის“.²

ანალოგიური ბედი ეწია ბრძოლის კიდევ ერთ ხელმძღვანელს ივანე ჯორჯაძეს, რომლის დაპატიმრების ბრძანებას პაულუჩიმ პირველ აპრილს მოაწერა ხელი.³

ასე რომ, გამოცხადებული საყოველთაო ამნისტიის დარღვევა მხოლოდ რტიშჩევის ინიციატივა არ ყოფილა. თუმცა, მის მიერ რამდენიმე ქართველი ხელმძღვანელის დაპატიმრებამ დიდად ააფორიაქა ომის მონაწილეები, რომლებიც დიდ სიმშვიდეს მაინცაღამაინც, არც იქამდე ამყლავნებდნენ: ჩვეულ ამბად იყო გადაქცეული ტყეში გახიზნა, გზებზე მთავრობის წარმომადგენელთა და აგენტების დახვედრა და სხვა.

¹ ნ. ბერძენიშვილი. იქვე.

² საქართველოს ცენ. არქ. ფონდი 8. საქმე 265. ფ. 7-8.

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 88.

ამის გარდა, აპრილის თვეში აღნიშნულა გამოსვლები გაღმა სოფლებში: ენისელში, გრემში, შილდასა და საბუეში, რომელთაც ზემოხსენებული ენისელის მოურავი ივანე ჯორჯაძე ხელმძღვანელობდა. სწორედ მისი, და მასთან ერთად, თელავის სასამართლოს მდივანბეგის რაფიელ ერისთავის (ცნობილი პოეტის და მოღვაწის, რაფიელ ერისთავის პაპა. „მოკლეს კახეთში, ბუნტის დროს“¹) მეთაურობით დასხმიან მეამბოხენი თავს აქ განლაგებულ შმატოვის რაზმებს.²

ეს გამოსვლა არ ყოფილა დიდად მასშტაბური და ორგანიზებული. მმართველობის მიერ გაგზავნილმა თავადების დელეგაციამ სოლომონ ავალიშვილისა და არქიმანდრიტ ილარიონის ხელმძღვანელობით მალე „დაამშვიდეს“ ისინი და მეთაურებიც გასცილდნენ იქაურობას,³ მაგრამ ბრძოლის დანაშაულის ნიშანი უკვე მიცემული იყო.

გაცოფებული პაულუჩი შმატოვს ავალებდა, „არ დაეშურებინა არაფერი და ყველა ღონე ეხმარა მათი სასწრაფო შეპყრობისათვის“.⁴

კახეთის ცაზე რუსთათვის ავის მომასწავებელი ღრუბლები ისევ მუქდებოდა.⁵ მალე ჯორჯაძემ ახალი რაზმები შეკრიბა და 15 აპრილს ენისელის ციხის აღება სცადა. „აპრილის ბოლოს კი აჯანყების ცეცხლი ერთდროულად დაენთო თელავის გაღმა მხარესა და ქიზიყში“.⁶

წინააღმდეგობრივი მოძრაობის ხელმძღვანელები შეეცადნენ ბრძოლა ორგანიზებული გეგმით წარემართათ. ამ მიზნით, იმავე აპრილის დასაწყისში, კახეთის სხვადასხვა სოფლებიდან შერჩეული 30 გლეხი და თავადი ერევანს გააგზავნეს ალექსანდრე ბატონიშვილთან. დეპუტაცია დახმარების თხოვნის ავითიკ ბეგის ხელმძღვანელობით გაემგზავრა თავრიზში აბას მირზასთანაც.⁷

ყველაფერთან ერთად, მმართველობისათვის დიდად შემამოფოთებელი იყო ის გარემოება, რომ 28 აპრილს სოფ. ართანაში გამოჩნდა ლეკთა 1500-კაციანი რაზმი, რომელიც კახელებთან ერთად 30 აპრილს შეეხვედნენ რუსებს. ამ ბრძოლაში ისინი დამარცხებულან, მაგრამ დიდი ზარალი არ

¹ ი. ჩიქოვანი. ქართული წარჩინებული გვარები. არაგვის ერისთავები. გვ. 14.

² ა. სურგულაძე. ნიკოლოზ ბატონიშვილის ეპოქა. გვ. 199.

³ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 443

⁴ Предписание Паулучи Шматову от 13 апр. 1812 г. * ЦГВИА. Ф. ВУА. Д. 4258. «Б». л. 639.

⁵ ა. სურგულაძე. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 199.

⁶ იქვე. გვ. 200.

⁷ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 452.

მიუღიათ. მეორე დღეს, პირველ მაისს, ქართველთა და ლეკთა გაერთიანებულმა ლაშქარმა რომელსაც მრავლად შეერთებია არტაანის, ფშაველის, ქისტაურის, მაღრანისა და ფიხიანის მოსახლეობა, სასტიკად დაამარცხა მთავრობის ჯარი, რომელიც დაზარალებულ (ამ ბრძოლაში მათ 48 ჯარისკაცი მოუკლეს და 68 დაუჭრეს), დაჭრილ მეთაურ შმატოვთან ერთად თელავში გაიხიზნა. მემამბოხენი დაედევნენ გაქცეულთ და გარს შემოერტყნენ ქალაქს.¹

საბრძოლო ოპერაციები ახლაც გარკვეული გეგმით წარმართულა, რადგან იმავდროულად აბოხოქრდა ქიზიყიც. პირველ მაისს ანაგელი გლეხები დაეცნენ აქ განლაგებულ პურის სანყობებს. მაზრის უფროსმა ორბელიანმა დიდი გაჭირვებით შეძლო პურის მარაგის სილნალში გადატანა, რითაც ქიზიყში მდგარი ჯარი გარდაუვალ შიმშილს გადაარჩინა.²

სერიოზული აღელვება შეინიშნებოდა საქართველოს სამხედრო გზაზეც, სადაც მთავრობის სამხედრო და სამოქალაქო პირებზე თავდასხმები ჩვეულებრივ ამბად გადაქცეულიყო.³

მაისის დასაწყისში საშაბუროსთან დავით კობიაშვილის 100-კაციანი რაზმი გამოჩნდა. იმავდროულად სოფ. ნაოზთან ამოქმედდა ძლიერი რაზმი აზნაურ ზაალ ფაზადაშვილის ხელმძღვანელობით. ეს რაზმები მძიმე დღეში აგდებდნენ რუსებს და მათ მომხრე ქართველებს, უგზავნიდნენ მუქარის წერილებს და, არცთუ იშვიათად, უსრულებდნენ კიდეც ამ მუქარას.⁴

შეშფოთებულმა მთავარმართებელმა სასწრაფოდ შიდა ქართლიდან თბილისში დამატებითი ნაწილები გადაისროლა, იმერეთიდან ერთი ბატალიონი გადმოიყვანა, კაკასიის ხაზიდან დამატებითი ძალების გაგზავნა ითხოვა. მთელ სამხედრო გზაზე სადღელამისო მორიგეობა იქნა შემოღებული.⁵

მართველობის შიში არ იყო საფუძველს მოკლებული; შავი ჭირის ეპიდემიაგადავლილ ქვეყანაში შიმშილი და უიმედობა ჩამოვარდნილიყო. თვითონ ჯარს სურსათი ელეოდა. ბამბაკისა და შულავერის დისტანციებში არსებული პურის მარაგი მხოლოდ 30 მაისამდე თუ იქნებოდა

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 90.

² ნ. ბერძენიშვილი. იქვე.

³ იქვე. გვ. 452.

⁴ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 91.

⁵ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 453.

სამყოფი, იმერეთში კი ათი დღის მარაგიღა იყო დარჩენილი.¹ ომი დღითი დღე ძლიერდებოდა. არსებობდა რეალური საფრთხე, რომ ზაფხულის დადგომისთანავე რუსთა მონინალმდევე ძალები განსაკუთრებულად გააქტიურდებოდნენ.²

დამპყრობელთათვის შემაშფოთებელი ცნობები მოდიოდა ქიზიყიდანაც, სადაც მთავარმართებლის დავალებით 14 მაისს გენერალი სტალი ჩავიდა. ადგილზე მდგომარეობის გაცნობის შემდეგ მან სასწრაფოდ მოითხოვა ჯარის დამატებითი ნაწილები და რტიშჩევმაც აქეთ გადაისროლა საჯარისო შენაერთები გენერალ დიმიტრი ორბელიანის მეთაურობით.

შეშფოთებულმა მთავრობამ კვლავ გაიხსენა თავისი დანაპირები და გამწარებით შეუდგა პატიებასა და შეწყალებაზე ქადაგებას. მოსახლეობაში ვრცელდებოდა რტიშჩევისა და სტალის პროკლამაციები ამნისტიის შესახებ. მათ სანდოობას კი მთავრობის ერთგული „ვანჩაძე-ჯანდიერ-ანდრონიკაშვილები ქადაგებდნენ ხალხში“. შეჩერებულ იქნა „აჯანყების“ მიზეზთა გამომკვლევ კომისიის მუშაობა, რამდენადაც იგი „ამბოხებულთა“ შეშფოთებას იწვევდა. თანამდებობაზე აღდგა პალუჩის მიერ გათავისუფლებული რამდენიმე თავადი.³

10 მაისს რტიშჩევის დავალებით იორზე საგანგებოდ ჩასულა გენერალი სტალი ნიჟეგოროდელთა ორი ესკადრონით და ყაბარდოს ექვსი როტით. იგი ველისციხეში პირადად შეხვდა ქართული მხარის ძირითად ხელმძღვანელებს ერისთავსა და ჯორჯაძეს და უვნებლობა აღუთქვა მათ, რის შემდეგაც „აჯანყებულები“ დაშლილან.⁴

ნიჟეგოროდელთა მეხოტბე პოტოს რომ უსმინო, სტალის სვლა სილნალისა და თელავის მაზრებში უფრო საპარადო მარშს მოგაგონებს, ვიდრე სამხედრო ლაშქრობას, რომელმაც უპრობლემოდ განმინდა ეს მხარე ლეკებისა და მუამბოხეებისაგან, ხოლო, როცა „პური მოინია, მკის დრო დადგა და მოსახლეობას პოლიტიკაზე ოცნებისათვის (ხაზგასმა ჩვენია. ა. გ.) აღარ ეცალა“, გამარჯვებული პოლკი და მისი უფროსი დისლოკაციის ადგილზე დაბრუნებულან.⁵

სინამდვილეში კი რუსთა საქმე გაცილებით უფრო რთულად იყო:

¹ ო. მარკოვა. იქვე. გვ. 94.

² იქვე.

³ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 458.

⁴ ვ. პოტო. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 349.

⁵ იქვე.

20 მაისს სტალი თელავში ჩავიდა, საითქენაც გომბორის წინააღმდეგობით აღსავსე გზით გაემართა დიმიტრი ორბელიანიც. ამ უკანასკნელს თელავისაკენ მიმავალ გზაზე გომბორთან გზა გადაუღობეს თავადების ზურაბ მაყაშვილის, ომან და დიმიტრი ჩოლოყაშვილების რაზმებმა და სერიოზული ბრძოლა გაუმართეს მას.¹ ორბელიანმა გაჭირვებით დააღწია მათ თავი, გაღმა მხარეში გადავიდა და „აჯანყების“ მონაწილეთა შეწყალებაზე ქადაგებით ჩამოუარა იქაურ სოფლებს.

ამ შემთხვევაში მის საუბრებს მართლაც მოუხდენია გავლენა, რამდენადაც გვერდში დგომია ბრძოლის რამდენიმე მოთავე, რომელნიც ამ ლაშქრობის დროს შემოუერთებია მას.

ორბელიანის მარში კახეთში 21 მაისს შეწყდა. იგი თურქეთის საზღვარზე გასაგზავნად თბილისში იქნა გამოძახებული. მის ნაცვლად კახეთის ოლქის მმართველად გენ. სტალი დანიშნეს, რომელსაც რეზიდენცია თელავში განუსაზღვრეს. ამ დროიდან მის განკარგულებაში გადასულა ნიჟეგოროდის პოლკის ოთხი ესკადრონი, რომელსაც ევალებოდა ლეკთაგან საზღვრების დაცვა. სილნალის მაზრის უფროსად ივანე ორბელიანი დანიშნა, საგარეჯოში, თელავში, ახმეტასა და ალაზანს გაღმა მდგარი ასეულების საერთო მეთაურობა კი პოდპოლკოვნიკ უშაკოვს ჩააბარეს.

სოლიდურ ძალთა მიუხედავად, რტიშჩევი სიფრთხილისკენ მოუწოდებდა გენერალ სტალს, ურჩევდა მტკიცედ დაეცვა დისციპლინა და არავისთვის მიეცა წყენის გამოხატვის საბაბი.²

თუმცა, კახეთი უამისოდაც წყნარად იყო. როგორც ჩანს, მეგრძოლმა ძალებმა ამ ეტაპზე შეჩერება ამჯობინეს, რადგან კვლავ არ ჩანდა დაპირებული საგარეო დახმარება; დიდი დაგვიანებით, 31 მაისს ჩამოვიდა ლეკთა რაზმი; აგვიანებდა ალექსანდრე ბატონიშვილიც; კახელ გლეხობას, რომელიც შრომისათვის იყო გაჩენილი და არა ბრძოლისათვის, სასოფლო-საგაზაფხულო სამეურნეო სამუშაოების დაწყების გამო მიწისაკენ ეჭირა თვალი. მეთაურები შემკრთალი ძალებით ომს გაერიდნენ. ენისელის მოურავი ჯორჯაძე მთავრობას შეურიგდა, რაფიელ ერისთავმა სახლებში გაუშვა მეგრძოლები და თვითონაც მორჩილება გამოაცხადა.³

¹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 454.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 117.

³ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 454.

ამრიგად, „ამბოხების პირველმა ნახევარმა თითქმის მშვიდობიანად ჩაიარა რუსების მხედრობისათვის. მთავარმართებელ რტიშჩევს ეგონა, კახეთი საბოლოოდ დავანყნარეო...“¹ და ამით გახარებულმა და კმაყოფილმა „... თანამემამულეთა ამონყვეტისა და მათი საცხოვრებლის განადგურებისა და აოხრების საჩუქრად ორბელიანს გენერალ-ლეიტენანტობა უბოძა. ბოდბელმა მიტროპოლიტმა ნმ. ანნას პირველი ხარისხის ორდენი მიიღო. სხვა თავადებსა და სამღვდელთა პირებს უხვი საჩუქრები მიუძღვნეს“.²

ასე რომ, „მაისის ბოლოს კახეთი დროებით დაცხრა“, რასაც ზოგიერთი მკვლევარი „აჯანყების“ II ეტაპის დასასრულადაც მიიჩნევს,³ რომელიც, წინანდელთან შედარებით, ბევრად სუსტი იყო. ამის უპირველესი მიზეზები ის იყო, რომ თებერვალ-მარტის გამოსვლების დროს წინააღმდეგობრივი მოძრაობის ბევრი მეთაური და მებრძოლი დაიღუპა; ე. წ. „დამშვიდების“ პერიოდში მთავრობამ შეძლო, კახეთში ავარდნილი ალი მთელ საქართველოსა და კავკასიას არ მოსდებოდა; მესამე, მებრძოლმა კახეთმა გარედან დაპირებული დახმარება ვერ მიიღო.⁴

თუმცა, მმართველობამ კარგად იცოდა, რომ ეს არ ნიშნავდა ომის დასასრულს. იგი შეეცადა, მაქსიმალურად გამოეყენებინა დრო თავის სასარგებლოდ და სასწრაფოდ შეუდგა ადგილებზე ღონისძიებების გატარებას. უპირველესად, მკაცრ კონტროლზე იქნა აყვანილი პურის გადასახადების აკრეფა, რომელსაც უშუალოდ გენ. სტალი ახორციელებდა. მისი დავალებით თითოეული რაზმის უფროსი მოვალე იყო, ყოველთვიურად წარედგინა მისთვის ანგარიში ადგილებზე ამ მხრივ არსებული მდგომარეობის შესახებ. აგრეთვე, სასოფლო ყრილობის მიერ წარმოდგენილი საბუთი, რომ ამ პერიოდში მთავრობის სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეთა მხრიდან არავითარ ძალადობასა და უსამართლობას ადგილი არ ჰქონია. თავის მხრივ, ერთად შეკრებილი ამ ინფორმაციის საფუძველზე სტალს საერთო ანგარიშით მოხსენება უნდა გაეგზავნა გუბერნატორისათვის, რომელიც მას მთავარმართებელს წარუდგენდა.⁵

¹ ა. აბესაძე. აღექსანდრე ბატონიშვილი სპარსეთში. „სახალხო გაზეთი“. 1132.

² იქვე.

³ ა. სურგულაძე. ნ. ბარათაშვილის ეპოქა. გვ. 200.

⁴ ლ. ებანოძე. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 97.

⁵ ნ. ბერძენიშვილი. იქვე.

ამას ნ. ბერძენიშვილი „აჯანყების“ მონაპოვრად თვლიდა. მაგრამ ეს „მონაპოვარი“, მთავრობის მიერ გაღებულ სხვა დათმობებთან ერთად, ფორმალურ და მოჩვენებით ხასიათს ატარებდა და არც არავითარი გავლენა არ მოუხდენია ომის შემდგომ განვითარებაზე. მმართველობაც შესანიშნავად ხვდებოდა, რომ მდგომარეობას არათუ ლიტონი სიტყვები და დაპირებები, თვით მათი შესრულებაც კი ვერ შეცვლიდა. მიჩუმებულ კახეთში პროტესტის გრძნობა ძველებურად ძალუმად იგრძნობოდა, ქვეყანაში კვლავ საომარი განწყობა სუფევდა, არაგვის ხეობა ისევ ურჩობდა, ქართლის სოფლებიც უწინდებურად ლელავდნენ. „უცხო და მტანჯველი რეჟიმით შემოფოთებული ხალხი ყრუდ ბობოქრობდა, თვალის გარეთ ეჭირა, დახმარების გამოჩენას ელოდა“.¹

გარეთ თვალის დასაჭერი კი საკმაოდ მრავლად იყო. 1812 წლის ზაფხულისათვის რუსეთს საგარეო მდგომარეობა, როგორც დასავლეთის, ისე აღმოსავლეთის მიმართულებით უკიდურესად დაეძაბა.

ამ მხრივ, უმნიშვნელოვანეს მოვლენათა შორის მთავარი რუსეთზე ნაპოლეონის გალაშქრება იყო. ძლიერი და დაუმარცხებელი საფრანგეთის რუსეთთან დაწყებული გლობალური ომი საქართველოში არსებულ წინააღმდეგობრივ ძალებს არნახული იმედებით ავსებდა.

ამ სიტუაციებში თვით ყველაზე სკეპტიკურად განწყობილ ძალებშიც კი გაჩნდა იმედი, რომ რუსეთის იმპერია, გართულებული მდგომარეობის შემსუბუქების მიზნით, აღმოსავლეთის საკითხებში დათმობებზე წავიდოდა და საქართველოც შეძლებდა დაკარგული სახელმწიფოებრიობის აღდგენას.

მაგრამ რუსეთი, რომელსაც მუდამ წარმოუდგენლად მიაჩნდა ძალითა და მზაკვრობით მოპოვებული ტერიტორიების დათმობა, არც ახლა აპირებდა დათმობებზე წასვლას და იმის მიუხედავად, რომ სასიცოცხლოდ ესაჭიროებოდა ზავი სპარსეთთან, საქართველოსთან დაკავშირებით რაიმე კომპრომისზე წასვლის შესახებ საუბრის გაგონებაც კი არ სურდა.

რჩებოდა ერთადერთი, ბრძოლის სისხლიანი გზა და ეროვნულმა ძალებმაც აქეთ მიმართეს თავიანთი ძალისხმევა. განახლდა მინელებული ომი, რომელსაც რუსთა წინააღმდეგ, დაუღალავი მებრძოლი ალექსანდრე ბატონიშვილი ჩაუდგა სათავეში.

¹ ა. სურგულაძე. იქვე.

„კახეთი არ დაწყნარებულა – წერდა ა. აბესაძე – მხოლოდ ისვენებდა, ბოლმის ცეცხლი ღვოდა, მხოლოდ პატარა ქარი იყო საჭირო, რომ ცეცხლი გაძლიერებულიყო და ყველაფერი ჩაენთქა. ამ ქარმა სწორედ მაშინ დაპბერა, როდესაც კახეთში ალექსანდრე ბატონიშვილი გამოჩნდა“.¹

საბრძოლო მონოდებებში, რომელიც ჯერ კიდევ მაისის შუა რიცხვებიდან იწყებს გავრცელებას, ალექსანდრე ბატონიშვილი იტყობინებოდა, რომ მალე ჩამოვიდოდა საქართველოში და არწმუნებდა ხალხს, რომ გადამწყვეტ ომში მათ მაქსიმალურად დაუჭერდნენ მხარს სპარსეთიცა და ოსმალეთიც; რომ აბას მირზა 12 ათასი დარჩეული მეომრითა და 30 ათას კაციათი სხვა სახის ჯარით უკვე გოგჩას ტბასთან არის მოსული; რომ აქეთ მოემართება ოსმალთა 60-ათასიანი არმია და ყველა ამათი მოქმედება მხოლოდ ქართველთა შემტევიანობასა და ბრძოლების სიმძაფრეზეა დამოკიდებული.²

ამის დასტურად, ამ მონოდებებთან ერთად ვრცელდებოდა აბას მირზასა და ერევნის ხანის წერილებიც, რომელთაც აშკარად ეტყობა ბატონიშვილის თანავატორობის კვალი.

ალექსანდრეს წერილები გაცეხას იწვევენ კარგად გათვლილი და მაორგანიზებელი ხასიათითა და შინაარსით, რისი წყალობითაც ისინი თითქმის ყოველთვის აღწევდნენ მიზანს – არნახულ საბრძოლო ჟინსა და განწყობას ბადებდნენ ხალხში. ამის დასტურად იკმარებს ხევსურეთის, ფშავისა და მთიულეთის ხალხთა ერთობლივი დარაზმულობა, რისთვისაც ალექსანდრეს თავისი წერილებითა და მთის სალოცავებისათვის გაგზავნილი შესანიშნავებით მიულწევია.³

სწორედ ამ დროიდან შეინიშნება მთიელი ხალხის გააქტიურება. 12 ივნისს მათი შეიარაღებული რაზმები დაეცნენ ანანურისაკენ მიმავალ კაპიტან ისპრაენიკს, რომელსაც რამდენიმე კაცი მოუკლეს და აიძულეს კვლავ უკან, ფასანაურის პოსტზე გაბრუნებულიყო.

მეორე დღეს კი უკვე ამ პოსტზე მოხდა თავდასხმა, საიდანაც მე-ბრძოლებმა გაიტაცეს იარაღი და მთელი ამუნიცია. 15 ივნისს დაატყვევეს ანანურიდან ფასანაურისაკენ მიმავალი მთელი რაზმი. იმავე დღეს

¹ ა. აბესაძე. იქვე.

² Письмо царевича Александра „Князьям, дворянам, чиновникам и вообще народу, живущему ниже Телава в имениях князей Андрониковых и Вачнадзе“ от 16 мая 1812 г.* აქტები. ტ. V. გვ. 356.

³ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველო XIX საუკუნის I მეოთხედში. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი II. გვ. 457.

კი თავადებმა, რომელნიც ხელმძღვანელობდნენ არაგვის ხეობისა და ზემო კახეთის „მრავალრიცხოვან მთიელებს“, ალყა შემოარტყეს ფასანაურის პოსტს და მთელი სამი დღით შეუწყვიტეს კავშირი თბილისთან.¹

მთავრობამ სასწრაფოდ აქეთ გადმოისროლა თბილისის ქვეითთა პოლკის ასეული და ასობით დონელი კაზაკი. აგრეთვე, ნარვის დრაგუნთა პოლკის ორი ესკადრონი. გამრავლდა და გაძლიერდა ჯაშუშთა მოქმედება.

სწორედ, ამ უკანასკნელთა მეშვეობით ჩავარდნია ხელში მმართველობას ზაზა ბერიძის, ხადილა გიფიაურის, ცარია და ლაშქარას სახელზე გაგზავნილი ბატონიშვილის წერილები.²

ამავე პერიოდიდან იწყება არაგვის ხელობაში იმერეთის მეფის სოლომონის წერილების გავრცელებაც:

„ჩვენ უკვე ჩამოვედით – ინერებოდა სოლომონი – იქით მხარეზე ალექსანდრე, აქედან – ჩვენ“.³

უამრავი პროკლამაცია ვრცელდებოდა მმართველობის მხრიდანაც. რტიშჩევი სიმშვიდისაკენ მოუწოდებდა ხალხს და სახლებში დაბრუნებას ურჩევდა. დაუმორჩილებლობის შემთხვევაში კი ოჯახის წევრთა დაპატიმრებებით და რეპრესიებით იმუქრებოდა.

ალექსანდრე ხვდებოდა, რომ თუ აღელვებული ხალხი რაიმე ხელჩასაჭიდს არ დაინახავდა, მთავრობის მოწოდებებს მართლაც შეეძლო, ემოქმედა მათზე. ამასთან, სხვისი დარწმუნებით დაკავებული ბატონიშვილი თვითონ კარგავდა საგარეო დახმარებათა მიღების იმედს და სულ უფრო რწმუნდებოდა შაჰის დაპირებათა უპერსპექტივობაში, რის გამოც გადანყვიტა, მოშვებოდა ლოდინს, საქართველოში ჩამოსულიყო და უშუალოდ ჩასდგომოდა განმათავისუფლებელ ბრძოლას სათავეში.

ალექსანდრეს ეს ნაბიჯი, ცხადია, მხოლოდ ენთუზიაზმით არ იქნებოდა გადადგმული და იგი სერიოზული გათვლებიდან გამომდინარეობდა. ის ფიქრობდა, რომ საქართველოში გაშლილი განმათავისუფლებელი ბრძოლით შესაძლებელი იქნებოდა საერთო, ან თუნდაც ნაწილობრივი კავკასიური ომის გამოწვევა, რაც დააძლევინებდა ირანის შაჰს მერყეობას და გააბედვინებდა საქართველოში რუსთა წინააღმდეგ სერიოზული

¹ Рапорт Ртищеву Горчакову от 6 июля 1812 г.* ЦГВИА. Ф. ВУА. д. 6164. Ч. 3. л. 219-228.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 101.

³ აქტები. ტ. V. გვ. 356-360.

ძალების შემოყვანას, რის შედეგადაც ნაპოლეონთან მეგრძოლი რუსეთი წავიდოდა იძულებით დათმობებზე და საქართველოს დამოუკიდებლობასაც აღიარებდა.

სხვათა შორის, რუსულ მმართველობასაც დიდი შიში ჰქონდა ამისი, რადგან იცოდა, რომ მის მიმართ უკიდურესი ზიზღით გამსჭვალულ კავკასიაში სულ მცირე ნაპერწკალიც კი საქმარისი იყო იმისათვის, რომ „ყველა, მორჩილიცა და ურჩიც, ერთგულიცა და ორგულიც, საღალატოდ და სამტროდ წამოშლილიყვნენ“.¹

აქედან გამომდინარე, მმართველობა ყოველნაირად ცდილობდა, არ დაეშვა „რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ მეგრძოლი“ ბატონიშვილის საქართველოში შემოსვლა, რომელიც „ხალხის თვალში ერეკლეს განსახიერება იყო“ და მის მოწოდებებს შეეძლო „არა მარტო თავადები, ხალხის ფართო მასაც გამოხმაურებოდა“.²

ბატონიშვილის საქართველოში ჩამოსვლის ორგანიზაციაში რტიშჩევი ინგლისისა და ირანის დიპლომატიურ სამსახურებს სდებდა ბრალს, იმ მოტივით, რომ მათ საგანგებოდ გააჭიანურეს ასლანდუზში მოლაპარაკება და ამით მოადუნებინეს ალექსანდრეს სამშობლოში ჩამოსვლაზე კონტროლი.³

არ ვიცით, რამდენად შეესაბამებოდა მთავარმართებლის ეჭვები სინამდვილეს, მაგრამ უდავოა, რომ აქ მყოფ გენერლებს თავი არ დაუზოგავთ ბატონიშვილის საქართველოში შემოსვლის თავიდან ასაცილებლად.

ამ მიზნით საზღვრებზე მუდმივი მეთვალყურეობა ჰქონდათ დანესებული პოლკოვნიკ პეჩორსკისა და პოლკოვნიკ კრაბეს რაზმებს, აგრეთვე, მუდმივად მოქმედებდნენ პოლკოვნიკ ეუოვის კაზაკთა და ორბელიანის 20 გრენადერთა და 25 კაზაკით დაკომპლექტებული რაზმები.

და მაინც, ბატონიშვილმა მოახერხა მათი გზის აბნევა. მიუხედავად იმისა, რომ მმართველობამ დანამდვილებით იცოდა მისი მოსალოდნელი შემოსვლის დრო და ადგილი, მან მოხერხებულად გააცურა მის ლოდინში ორლამენათევი ორბელიანი და ქართლში შემოვიდა.⁴ ს. კაკაბაძის მტკიცებით, ეს აგვისტოს პირველ რიცხვებში უნდა მომხდარიყო, როცა

¹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 461.

² იქვე.

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 105.

⁴ ე. ორჯონიკიძე. ალექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ. გვ. 27.

ალექსანდრე „თათრების თანხლებით გადავიდა მტკვარზე კონახურის ფონზე, გაიარა მუხრანი და მივიდა თიანეთს, სადაც მას მიეგებნენ კახნი თავადნი თავისი კაცებით“.¹

დამხედურთა შორის იყო კავთისხეველი მღვდელი ზებედე შატბერაშვილიც. „იგი ქართლის მცხოვრებლებს აჯანყებისაკენ მოუწოდებდა. იქამდე აიყოლია ხალხი, რომ ბევრმა ფიცი დასდო – არ დამორჩილებოდა რუსეთის მთავრობას და არ მიეყიდა მთავრობისათვის სურსათი. ზებედე არწმუნებდა მათ, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი თავისი მომხრეებით დაიცავდა მათ. ზ. შატბერაშვილს სურდა დაეხოცათ ის ჩინოვნიკები, რომლებიც მთავრობას გაეგზავნა სოფლებში აკრეფილი სურსათის წილ ფულის დასარიგებლად. კავთისხევსა და მის მიდამოებში აჯანყებულებმა ამოხოცეს რამდენიმე სამხედრო პირი, მთავრობისგან აჯანყებულთა დასამშვიდებლად წარგზავნილნი. ეს დანაშაული ზებედე მღვდლის შთაგონებულად ჩათვალეს“.²

დავით ბატონიშვილისეც ცნობით, ალექსანდრეს შეხვდა კავთისხევის მოურავი ივანე შატბერაშვილიც³ (შენარალ გიორგი შატბერაშვილის პაპა), რომელიც ოფიციალურ დოკუმენტებში არ ჩანს.

ყველა სხვა შემთხვევაში მიჩნეულია, რომ ბატონიშვილი საქართველოში 1812 წლის პირველ სექტემბერს შემოსულა. 6 სექტემბერს კი მას 100 კაცის თანხლებით გორსა და მცხეთას შორის ნიჩბისწყლის შესართავთან გადაულახავს მტკვარი და ბულაჩაურის გავლით თიანეთს ასულა.⁴

„ალექსანდრეს თიანეთში გამოჩენის ამბავმა ერთბაშად შეძრა მთელი კახეთი. დიდი და პატარა იარაღს ისხამდა და მისკენ ეშურებოდა. ყველას გული გაახარა დიდებულის სტუმრის მობრძანებამ“.⁵

ბატონიშვილის გვერდით უმამაცეს და უერთგულეს თანამებრძოლთა გუნდი შეიკრა, რომელთა შორის გამოირჩეოდნენ თუშეთის მოურავი ედიშერ ჩოლოყაშვილი, მისი ძმა და მათი 50 მხლებელი. ასევე აქ გამოცხადებულან თავადები ქართლიდან ნიკოლოზ და პავლე ავა-

¹ ს. კაკაბაძე. საქართველოს მოკლე ისტორია. გვ. 182.

² დ. ბატონიშვილი. მასალები...

³ იქვე.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 461.

⁵ გ. აბესაძე. იქვე. 1334.

ლიშვილები, ელიოზ და ზაქარია ციციშვილები, საცხიურელი მღვდელი იოსებ ელვიძაშვილი და მათთან ერთად მრავალი აზნაური და გლეხი.¹

თიანეთი განახლებული ომის ცენტრად იქცა. აქედან მთელ კახეთსა და არაგვის ხეობას მოედო ბატონიშვილის მონოდებები, რომელნიც მოსახლეობაზე ძლიერ გავლენას ახდენდნენ. „ქართველთა უმრავლესობა – თავადი, აზნაური, გლეხი იზიარებდა მათში გამოთქმულ თვალსაზრისს, მხარს უჭერდა სახელმწიფოებრიობის აღდგენას, მზად იყო სამშობლოს თავისუფლებისათვის დაეღვარა სისხლი“.²

მთელი კახეთი, ქიზიყი და ფშავ-ხევსურეთი ფეხზე დადგა, ალექსეა დაეტყო ქართლის მოსახლეობას, „ბატონიშვილთან გაიქცნენ თავადები საცხოვრიდან, აზნაურნი და გლეხები კავთისხევიდან“ და მათთან ერთად, „არამცირე რიცხვი თავადებისა, აზნაურებისა და გლეხებისა ქართლიდან მიუვიდნენ ბატონიშვილს“.³

(უმრავლეს წყაროთა მიხედვით, ამ დროისთვის ბატონიშვილს საქართველოში 7000-მდე აქტიური მხარდამჭერი და მეომარი ჰყავდა, რაც ცხადყოფს რუს ისტორიკოსთა მტკიცების სიმცდარეს, ალექსანდრე ბატონიშვილს საქართველოში მხოლოდ თავადობამ დაუჭირა მხარი).

ალექსანდრე ბატონიშვილი სწრაფად და ორგანიზებულად შეუდგა ბრძოლას. მან ჯარები სამ ნაწილად გაყო და სხვადასხვა პოზიციებზე გაანაწილა. პირველ ჯგუფს საგარეჯოს მოურავი თადია ჩოლოყაშვილი (ეკა ორბელიანის შვილი) ხელმძღვანელობდა. მისი მისია თბილისიდან კახეთში მიმავალი გზების გადაკეტვა იყო. ქართლიდან თიანეთში მიმავალი გზების ჩაკეტვა ევალებოდა მეორე ჯგუფს, რომელსაც ომან ჩოლოყაშვილი მეთაურობდა და თიანეთელებით, ოსებითა და ფშავ-ხევსურებით იყო დაკომპლექტებული. მესამე რაზმი გორჯასპი ნათალიშვილისა და პაპოა აბელაშვილის სარდლობით სამხედრო გზის რეგიონში მოქმედებდა და „ლინიდან“ საქართველოში შემოსასვლელ გზას კეტავდა. ცალკე რაზმი მოქმედებდა საგურამოში. თვითონ ალექსანდრეს კი მთავარი ძალებით კახეთსა და ქიზიყში უნდა ეწარმოებინა მთავრობის ჯართან ბრძოლები.

¹ Рапорт Симоновича Ртищеву от 6 октября 1812 г.* ЦГВИА. Ф. ВУА. Д. 6164 (69601).

² ალ. ბენდიანიშვილი. გლეხთა კლასი... გვ. 44.

³ ნ. ბერძენიშვილი. იქვე.

ალექსანდრეს გეგმა არ გამოირიცხავდა მშვიდობიან მორიგებასაც, თუკი რუსეთი საქართველოში მეფობის აღდგენის შესახებ მის წინადადებას დასთანხმდებოდა.¹

ბატონიშვილის გეგმის სერიოზულობა და ქმედითობა მალევე დადასტურდა. კახელებმა, ფშავ-ხევსურებმა და ოსებმა უცებ განახორციელეს ძლიერი იერიშები, „საქართველოს სამხედრო გზა დაიკავეს, რუსებს ერთმანეთთან დაკავშირების საშუალება მოუსპეს და თბილისის კარიბჭესთანაც გამოჩნდნენ“.²

ომის მთელი მიმდინარეობისას ალექსანდრეს ყურადღება კვლავ ანანურის მაზრისაკენ იყო მიმართული. ყველაფრის მიუხედავად, იგი იმედს არ კარგავდა და გაბრიელ ყაზბეგს კვლავ წერილს წერილზე უგზავნიდა, დიდ საჩუქრებსა და წყალობას ჰპირდებოდა, თუკი მას მიემხრობოდა და დარიალის გზას ჩაკეტავდა.³

აქ მცირე ხნით გვინდა შევჩერდეთ მთის ერისთავ გრიგოლ ყაზბეგის გვარზე, მის პიროვნებასა და საქმიანობაზე.

დარიალის გზას ყოველთვის უდიდესი გეოპოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოსთვის. ამიტომ ქვეყნის მმართველები მუდამ ცდილობდნენ აქ თავიანთი ერთგული და ძლიერი მოხელეების დანიშნას, რომლებიც საიმედოდ დაიცავდნენ არა მარტო ქვეყანაში შემოსასვლელ უმნიშვნელოვანეს რეგიონს, არამედ მათ პოლიტიკასაც.

ამ პრინციპით ინიშნებოდნენ ხევის მოურავეები, რომელთაგან ერეკლეს მეფობაში დანიშნაურებულა ყაზბეგ ჩოფიკაშვილი. მის გამგებლობაში შედიოდა ხევის ყველაზე მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ადგილები: სტეფანწმინდა, გერგეთი და დარიალის ხეობა.

ყაზბეგ ჩოფიკაშვილის გარდაცვალების შემდეგ, 1788 წელს ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე მეორემ სტეფანწმინდის მოურავედ მისი ვაჟი, გაბრიელი დანიშნა და აზნაურობაც უბოძა მას.

რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შემდეგ რუსული მმართველობა, კარგად აფასებდა რა ხევის სტრატეგიულ და ეკონომიკურ მნიშვნელობას, მაქსიმალურად შეეცადა აქ თავისი მყარი დასაყრდენის შექმნას და საამისოდ გაბრიელ ყაზბეგის ერთგულების მოპოვებას. ამისთვის არ დაუშურებია ფული თუ რეგალიები, რისი გამოისობითაც

¹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 462.

² ვ. პოტო. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 472.

³ ვ. ორჯონიკიძე. ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილები. თბილისი. 1999. გვ. 63-83.

ხევის მოურავი გაბრიელ ჩოფიკაშვილი, მამის სახელის მიხედვით „კაპიტან-ისპრავნიკ“ გაბრიელ ყაზბეგოვად გადაიქცა. ამას მისი სამხედრო კარიერის უსწრაფესი აღმასვლა მოჰყვა: 50 წლის ასაკში ის უკვე გენერალ-მაიორია. დაჯილდოვებულია რამდენიმე უმაღლესი საიმპერატორო ჯილდოთი. რუსულ არმიაში ჩაირიცხნენ მისი ორი ვაჟიშვილი, რომელთაგან ერთი, მიხეილი (მომავალში ხევის „კაპიტან-ისპრავნიკი“) ცნობილი ქართველი მწერლის ალექსანდრე ყაზბეგის მამა იყო.

გაბრიელის ავტორიტეტზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ რუსებმა სწორედ მის პატივსაცემად უწოდეს სტეფანწმინდას და მყინვარწვერს „ყაზბეგი“.

1804 წელს მის გადაბირებას შეეცადნენ მთაში გაშლილი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლების ხელმძღვანელები, მაგრამ წარუმატებლად.

1812 წლის ომის დასაწყისშივე ბრძოლის ხელმძღვანელებმა გაბრიელის გადმობირება თავიანთი სტრატეგიის ერთ-ერთ უპირველეს მიზნად დაისახეს. რამდენიმე ვერსიის მიხედვით, ყაზბეგისათვის მეფობაც კი შეუთავაზებიათ¹, მაგრამ როგორც ალ. ფრონელი ბრძანებდა, მან „სახელგატეხილ ქართულ მეფობას რუსის ჩინ-ორდენები არჩია და ერთხელ მიღებული ფიცი ერთგულებისა არ გასტეხა“.²

ალექსანდრე ბატონიშვილმა ჯერ კიდევ საქართველოში დაბრუნებამდე სცადა გაბრიელ ყაზბეგის მიმხრობა. მას რუსთა დაუნდობლობასა და უმადურობაში არწმუნებდა და ამით მისი პატრიოტული სულის გაღვიძებას ცდილობდა. დამიჯერე, გაბრიელ – სწერდა იგი ჯიუტ ფეოდალს – შენ ჩვენგან სიყვარულის, პატივისცემისა და ძმობის მეტს ვერაფერს ნახავ, „მაგ რუსებისა წარმავალი არის და ჩვენი წყალობა წარუვალი და საშვილიშვილო არის“. იქვე შეახსენებდა მასზე ერეკლეს მიერ განეულ ამაგს და რუსთა სიაყვაცის უამრავ მაგალითს. დახმარებისა და გამარჯვების შემთხვევაში კი მრავალ სიკეთეს ჰპირდებოდა მას.³

თუმცა, პაულუჩის დახასიათებით „ჭეშმარიტად თავდადებული და ერთგული“ მთის ყოფილი ერისთავი არათუ შეუვალად დარჩა რუსთა

¹ Государственному командиру Румянцеву от 11 марта 1812 г.* ЦГВИАЛ. Ф. ВУА. Д. 6166. Ч. 3. л. 138.

² ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 130.

³ 1812 წ. 7 სექტემბრის წერილი ალექსანდრე ბატონიშვილისა გაბრიელ ყაზბეგისადმი. საქ. ცსია. ფ. 1448. 0-384.

პოზიციებზე, დამპყრობლის ერთგულებით და საკუთარი ხალხის მიმართ სისასტიკით, ბევრ რუს მაღალჩინოსანს გადააჭარბა.

თუმცა ამას არ შეუშლია ხელი მისი შვილიშვილის, ალექსანდრე ყაზბეგისათვის რუსების ერთგული პაპის სახე სულ სხვაგვარად წარმოეჩინა რომანში „ელგუჯა“, სადაც იგი მთავარი გმირის, სვიმონ ჩოფიკაშვილის პროტოტიპს წარმოადგენს. ავტორი, რომანის მიხედვით, მმართველობის მიერ დანიშნულ „კაპიტან-ისპრავნიკს“ რუსთა სამსახურს იძულებით, ერეკლე მეორისა და გიორგი XII-ის ნება-სურვილით ნაკარნახევ ნაბიჯად წარმოაჩენს, რომელიც თანამედრობის მიუხედავად, მუდამ თავის ხალხის გვერდითაა და სამშობლოს თავისუფლების საოცნებო დროშის ასაფრიალებლად მხოლოდ ხელსაყრელ დროს ელოდება (მთამომავლის ეს მონდომებული და აბსოლუტურად უსაბუთო ცდა ძალიან მოგვაგონებს ალ. ორბელიანის ზემომოყვანილ წერილს „მამაჩემისგან ღალატი მეფის ირაკლისა“).

ქართლის რეგიონში რუსთა მდგომარეობა სულ უფრო სახიფათო ხდებოდა. სექტემბრის ბოლოს რუსეთის ერთგული თავადები შანშე და ელიზბარ ერისთავები გუბერნატორს ატყობინებდნენ, რომ ალექსანდრე აპირებს ქართლში შეჭრას და მცხეთისა და გორის ციხეების დაკავებას; რომ აქაური თავადები იმედით მოელიან ამ დღეს; რომ მდგომარეობას ართულებს ის გარემოება, რომ მათგან არცთუ ისე შორს, აწყურში იმყოფება სოლომონ II, რომელის აქ შემოჭრა ყოველთვისაა მოსალოდნელი,¹ რომ ქართლ-კახეთის გზაზე გამოჩნდა გლეხთა მრისხანე რაზმი ბატონიშვილის უერთგულესი თანამებრძოლის მღვდელი ზებედე შატბერაშვილის ხელმძღვანელობით და სხვა.²

ღელავდნენ საქართველოს მეზობლებიც. ყაზახის დისტანციის აგალარებმა პირდაპირ შეუთვალეს უარი მთავარმართებელს 300 ცხენოსნით დახმარებაზე. ასევე უარი განუცხადეს ორბელიანს ბორჩალოელებმა ხუთასი მანეთისა და ხაზინისათვის დანესებული პურის გადახდაზე.³ დამპყრობლისთვის უარესი მდგომარეობა იყო კახეთში, სადაც მთავრობის ჯარები კვლავ ციხეებში შეიკეტნენ, მამაცი უშაკოვი ახმეტიდან თელავს გაიქცა.⁴

¹ ე. ორჯონიკიძე. ალექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლა... გვ. 29.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 118.

³ იქვე. გვ. 120.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 463.

შეშფოთებულმა რტიშჩევმა, რომელიც ამ დროს ყარაბაღში იმყოფებოდა, სასწრაფოდ გადაისროლა ბორჩალოდან ჯარი ლართისკარის გასამაგრებლად. მისივე ბრძანებით ბულაჩაურში ნიჟეგოროდის პოლკის ბატალიონი ჩააყენეს. იქიდან არაგვამდე მიმავალ გზაზე და მცხეთა-ანანურს შორის ქართლიდან გადმოყვანილი ეგერთა მე-15 ბატალიონის ჯარისკაცები განლაგდნენ. იმერეთიდან საგანგებოდ გამოიძახეს გენერალი სიმონოვიჩი, რომელსაც თბილისის სამხედრო მეთაურობა ჩააბარეს.¹ სამხედრო გზაზე მშვიდობის უზრუნველსაყოფად პორტუგალიზის „ლინიიდან“ სამი ბატალიონის გაგზავნა დაევა.² ამოქმედდა მოღალატეთა გააქტიურების მექანიზმი, 2000 ჩერვონეცი აღუთქვეს, ვინც ალექსანდრე ბატონიშვილს შეაპყრობინებდათ ან მოაკვლევინებდათ.³

რაც შეეხება კახეთს, აქ პოლკოვნიკი უშაკოვი ახმეტიდან თიანეთს გაიგზავნა, სადაც რამდენიმე ინფორმაციის თანახმად, შესაძლო იყო, ბატონიშვილს დაედო ბინა.

14 სექტემბერს (5. ბერძენიშვილის მიხედვით – 8 სექტემბერს) ტიხანოვსკი ყაბარდოს პოლკის მეცხრე ასეულით, რომელიც ათას კაცსა და სამ ზარბაზანს ითვლიდა, ალავერდს გაეშურა, სადაც გავრცელებული ხმების მიხედვით, ალექსანდრე ბატონიშვილი მეფედ კურთხევას აპირებდა.⁴

ეს ბატონიშვილის მანევრი იყო. ამ გზით მან ალავერდთან დრო დააკარგვინა ტიხანოვსკისა და მის მრავალრიცხოვან ჯარს. თვითონ კი ისარგებლა ამით და უპრობლემოდ გადავიდა გაღმა მხარეში, სადაც სოფ. შილდასთან 1200 ლეკი ელოდა.

საერთოდ, როგორც შემდგომმა მოვლენებმაც დაადასტურა, მონინააღმდეგის დასაბნევად არასწორი ხმების გავრცელება ალექსანდრეს ხერხი იყო. ამით ის გზა-კვალს უზნევდა რუს სამხედროებს და მათი დაზვერვის შტატიან თუ უშტატო თანამშრომლებს დიდ საგონებელში აგდებდა.

17 სექტემბერს, დიდი ჯარებით კახეთისაკენ დაიძრა გენერალი ორბელიანი. იმავე დღეს შილდისკენ გაემართა მოტყუებული ტიხონოვსკი,

¹ ნ. დუბროვინი. *История войны...* გვ. 12.

² ალ. ბენდიანიშვილი. *გლეხთა კლასი...* გვ. 46.

³ ნ. ბერძენიშვილი. *იქვე*.

⁴ შ. ხანთაძე. *მასალები ალექსანდრე ბატონიშვილის ბიოგრაფიისათვის*. გვ. 258.

რომელსაც 21 სექტემბერს (სხვა წყაროებით 20 სექტემბერს) შეეგზნენ ქართველები. ბრძოლა, რომელშიც ორივე მხარე საკმაოდ დაზარალებულია,¹ ალექსანდრე ბატონიშვილის გამარჯვებით დასრულებულა,² „იძლივნენ რუსნი და მოსწყდნენ ორასამდე სალდათნი და მოკლეს კაპიტანი ერთი და აფიცერი ოთხი“ – მოგვითხრობს დავით ბატონიშვილი.³

ტიხანოვსკი ადვილად არ შეურიგდა მარცხს. მან „იხილა რა ესე უუუტყვევაი მხედრობის თვისისა, განფიცხდა ფრიად, რამეთუ ესე იყო რუსთა შორის ყოველთა უმამაცესი, მოიკრიბნა კვალად მასვე დღესა მხედრობანი თავისნი და ეკვეთა კვალად კახთა მუნვე შილდას. იძლივნენ კახნი და ლეკნი, მოკლეს რუსთა ლეკთა მძღვანი მასაილ ბელადი და დაჭრეს ერასტიშვილი ალექსანდრე მუხლში, აიღეს შილდა და მოსწვეს სრულიად“.⁴

ამის მიუხედავად, პოლკოვნიკს ბრძოლის განახლება ველარ გაუბედავს, „რამეთუ კახნი იყვნენ ფრიად გამძვინვარებულ დანვისათვის შილდისა, ვერღარა იკადრა ტიხონოვსკიმ ბრძოლი“ და სასწრაფოდ ქიზიყს გაემართა, სადაც შამქორიდან დამხმარე ჯარის მოლოდინში სოფ. ნუკრიანში ორბელიანი გამაგრებულიყო. ორბელიანი ბრძოლის დაწყებას არ ჩქარობდა და დამხმარე ძალებს უცდიდა. ამასთან, ადგილობრივ მოსახლეობაში ცდილობდა დასაყრდენის მოძებნას და მათი მეშვეობით ალექსანდრე ბატონიშვილის ხელში ჩაგდებას. ბოლოს კი, ნუკრიანში ათი დღე უშედეგოდ დგომის შემდეგ, გაბედა და ტიხონოვსკის ჯარებთან შესაერთებლად დაიძრა.

ალექსანდრე შეეცადა, ხელი შეეშალა ამ შეერთებისათვის.

სამი დღე მოანდომა „კახელების ღეთის რისხვა“ (ე. პოტო) ორბელიანმა ნუკრიანიდან ველისციხემდე რამდენიმე საათის სავალი გზის გავლას. პირველი ძლიერი შეტაკება „აჯანყებულებთან“ მას გურჯაანის ბოლოს, ნორჩებში მოუხდა, სადაც ორასამდე ჯარისკაცი დაუკარგავს.⁵

ამით გაცოფებულ ორბელიანს თავისი სასტიკი და დაუნდობელი ბუნება პირველად სწორედ აქ, ნორჩებში გამოუჩენია. მან ქიზიყს შეპყრობილი „აჯანყების“ ერთ-ერთი აქტიური მონაწილე იოსებ მამანაშვილი, მეტსახელად ქედური, მეამბოხეთა დასანახად და დასაშინებლად

¹ 6. ბერძენიშვილი. იქვე.

² ა. კიკვიძე. საქართველოს ისტორია 1801-1880 წწ. გვ. 812.

³ დავით ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. გვ. 113.

⁴ იქვე.

⁵ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 197.

ჩამოახრჩო. თუმცა, მოხდა პირიქით, ამან კახელები კიდევ უფრო მეტი ზიზღითა და ბრძოლის სურვილით განაწყობა და გენერალმაც არჩია, დროზე გასცლოდა მათ.¹

შემდეგი შეტაკება განმათავისუფლებელ და სამთავრობო ჯარებს შორის 28 სექტემბერს მოხდა. ამ დღეს ალექსანდრე ბატონიშვილი შავი ტყის გზით დაძრულ ორბელიანის ჯარს დაესხა თავს და კვლავ მძიმედ დააზარალა იგი. ამ შემთხვევაში ორბელიანს ასამდე ჯარისკაცი დაუკარგავს.² ამის შემდეგ „ულონოდ ქმნილი დიმიტრი“ მოეშვა ტყე-ტყე სიარულს და მინდვრებზე გამავალი გზით გაემართა ველისციხისაკენ.³ უსაფრთხოების მიზნით, მან გადაწვა სოფელი. ასეთივე დღე დაადგა ს. ფაშანსაც, რის შემდეგაც მან პირველ ოქტომბერს კუის წყარომდე მიაღწია და აქ შეუერთდა მასავით დაღლილ და დაშინებულ ტიხონოვსკის ჯარს.

გაერთიანებული ძალებით გამხმევებულმა სარდლებმა სოფ. საბუეს შეუტიეს, სადაც ალექსანდრე ბატონიშვილი ეგულებოდათ. მოსახლეობამ მასობრივად დატოვა სოფელი, რომელიც მოგვიანებით ომს გარიდებულმა ბატონიშვილმა დაიკავა და იქ თავისი ლაშქარი ჩააყენა.

ორბელიანმა მთელი ჯავრი შილდაზე იყარა, იგი ისე მოექცა ამ ძველ ქართულ სოფელს, როგორც ჩვეულებრივი უცხო და გადამთიელი დამპყრობელი, რამდენადაც, შილდა ბატონიშვილის ერთ-ერთ დასაყრდენად ითვლებოდა, საიდანაც დავით ბატონიშვილის თქმით, „ალექსანდრე უამრავ რუსს ხოცავდა“.⁴ მტერმა მასობრივად აკაფა შილდელთა ბალენახებიც.⁵

პირველი ოქტომბრისათვის კახეთსა და სამხედრო გზის რეგიონში რუსებმა სოლიდურ ძალებს მოუყარეს თავი და გადამწყვეტი ომისათვის მოემზადნენ. ამ დროისათვის კობში იმყოფებოდა სუზდალის პოლკის როტა, ანანურში – პოლკ. პეჩორსკის ეგერთა მე-15 პოლკის ბატალიონი, შილდაში – გენ. ორბელიანის რაზმი, სიღნაღში – 200 კაზაკი 2 ზარბაზნით, სართიჭალაში – ეგერთა 46-ე პოლკის ორი როტა და ხერ-

¹ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 198.

² იქვე.

³ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველო XIX საუკუნის I მეოთხედში. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი II. გვ. 464.

⁴ დავით ბატონიშვილი. მასალები... გვ. 132.

⁵ ნ. ბერძენიშვილი. იქვე. გვ. 467.

სონელთა 2 როტა, ბორჩალოს დისტანციაში ეგერთა 46-ე პოლკის სამი როტა პოლკოვნიკ კრაბეს მეთაურობით.

ქართლს ნიჟეგოროდის დრაგუნთა, ქართველ გრენადერთა პოლკები და იმერეთიდან გამოგზავნილი ეგერთა მე-15 პოლკის 2 როტა იცავდნენ.

თბილისში განლაგებული იყო ხერსონის გრენადერთა პოლკის 400-კაციანი ბატალიონი და თბილისის პოლკის როტა 5 ზარბაზნით.¹

4 ოქტომბერს ორბელიანი ყვარლის ციხისაკენ გაემართა, სადაც დაჭრილები დატოვა და მეორე დღეს, 5 ოქტომბერს უკან გამობრუნებული მდ. ალაზნის მარჯვენა ნაპირზე ტოგნიანის ფონთან, სოფ. სანა-ვარდოსთან ალექსანდრე ბატონიშვილს შეება. რუს სამხედრო ისტორიკოსთა რწმუნებით, სასტიკ ბრძოლაში ალექსანდრემ 70 კაცი დაკარგა და ლეკებთან ერთად კვლავ შილდასკენ გაემართა. სოფლის თავს მას კიდევ მისვლია ლეკთა დამატებითი ძალები და ალექსანდრეც მათთან ერთად კვლავ ველისციხისაკენ გაბრუნებულა.

მართალია, ორბელიანიცა და იმპერიის მეხოტბე რუსი ისტორიკოსები ამ ბრძოლაში რუსთა დიდ გამარჯვებასა და ალექსანდრეს დამარცხებაზე მიუთითებენ,² მაგრამ თვითონ ბატონიშვილი სრულებითაც არ თვლის თავს გატეხილად. უფრო მეტიც, გორჯასპი ნათალიშვილისადმი გაგზავნილ წერილში იგი ამ ბრძოლაში თავის სრულ გამარჯვებას აღწერს:

„ჩვენ თქვენ უკვე გატყობინებდით, თუ როგორ შევიდა ტახუნოვის რაზმი შილდაში და როგორი ღვთის რისხვა დაატყდათ მათ და რამდენი რუსი იქნა მოკლული. თვითონ უფროსი ყვარლის ციხეში გაიქცა. ამ დროს ქიზიყიდან დაიძრა თ-ი დიმიტრი. ისინი შეთანხმდნენ და გვესროდნენ ზარბაზნებით. ყვარლიდან გამოსული უფროსი ფაშანის ფონთან გამოცხადდა. აქ კი მას და მეორეს მხარეს თავად დაუშინეს ჩვენმა ჯარებმა. დაიწყო ურთიერთს სროლა. დილიდან საღამომდე გრძელდებოდა შეუწყვეტელი ცეცხლი. იმდენი ღმერთი ჩვენ შეგვეწიოს, რამდენი ჯარისკაცი და ოფიცერი აქ იქნა მოკლული! დაბნელებისა და ღამის დადგომის გამო ჩვენმა ჯარისკაცებმა უკან დაიხიეს. რუსებმა ამით ისარგებლეს და შეერთდნენ ფაშანთან და შილდის ქვემოთ გაჩერდნენ. ჩვენ მათ გზა მივეცით, თვითონ კი ძველ სადგომში განვლაგდით.

¹ ნ. დუბროვინი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 61.

² Рапорт Орбелиани Ртищеву от 14 октября 1812 г.* ЦГВИА. ВУА. Д. 387. о. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან.

სანავარდოს მცხოვრები და 400 ლეკი მათ მდინარის გადასასვლელთან დახვდნენ და სროლა აუტეხეს. ამ მხრიდან მათკენ გაჭრილან ქართველთა და ლეკთა ჯარები. სროლა საშინელი იყო და რუსთა ჯარები საერთოდ მოისრნენ, ესე რომ, ისინი იძულებულნი გახდნენ, თავიანთი დაჭრილები წყლებში გადაეყარათ. ეს ბრძოლა საღამომდე გაგრძელდა. ჩვენს მხარეს დაიღუპა 2 ლეკი და 4 დაგვეჭრა. სხვა ზარალი არა ფერი შეგვემთხვევია რა".¹

ეჭვგარეშეა, აქ უთუო გადაჭარბებასთან უნდა გვექონდეს საქმე, რაც ბატონიშვილს არაგვის ხეობაში მეგრძოლთა აუცილებელი სიმხნევისა და ენთუზიაზმის მისაღწევად ესაჭიროებოდა.

ერთი კი ფაქტია, ალექსანდრე კარგად ხედავდა, რომ მისთვის რუსებთან მასშტაბური ომის წარმოება წამგებიანი იყო. რომ მისი ენთუზიასტებით დაკომპლექტებული სახალხო ლაშქრით დამპყრობლის კარგად განვრთნილ რეგულარულ ჯართან პირდაპირ გამართული ბრძოლა უაზრობა იქნებოდა. ამიტომ მონინალმდევის რიცხვმრავლობას და განვრთნილობას „ნიჭიერმა სარდალმა საკუთარი უპირატესობანი დაუპირისპირა, ბატონიშვილმა ორბელიანს პარტიზანული ომი აჰკიდა“.²

ასეთი ბრძოლებისათვის ბატონიშვილის ლაშქარი მოსახერხებელი იყო, რამდენადაც იგი ცხენოსნებისაგან შედგებოდა და ჩქარა მანევრირებდა. ორბელიანს კი ფეხოსნები ჰყავდა და მათ დაცალცალკევებას ერიდებოდა. ამიტომ ზოზინით დასდევდა ბატონიშვილს, რომელიც მოულოდნელად არტყამდა და ასევე მოულოდნელად ეცლებოდა რიცხვმრავალ მტერს.³

პარტიზანული ბრძოლის საწარმოებლად ალექსანდრე ბატონიშვილს ადგილობრივი მოსახლეობის მხარდაჭერაც დიდად უწყობდა ხელს. მათი დახმარებით მეთამბოხეებმა შეუმცდარად იცოდნენ მონინალმდევის თითოეული ნაბიჯი. გენერალს კი ან წარმოდგენა არ ჰქონდა მათ განლაგებაზე, ან არადა, არასწორ ინფორმაციას ფლობდა, რის გამოც ხშირად უხდებოდა ათობით კილომეტრის გავლა, ან უაზრო ლოდინში ერთ ადგილზე დგომით კარგავდა დროს.⁴

¹ საქ. ცსია. ფ. 1448. 9388.

² ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 464.

³ ალ. ბენდიანიშვილი. გლეხთა კლასი... გვ. 46.

⁴ იქვე.

ასეთი ბრძოლის შედეგად რუსებს საკმაო დანაკარგები უნდა ჰქონოდათ, თუმცა, ამაზე ჯიუტად დუმან რუსი ავტორები. ის კი არა, დარტყმების შემდეგაც ალექსანდრეს რაზმების სტრატეგიულ, ჩქარ უკუქცევებს ისინი (ისე როგორც ორბელიანი) რუსთა გამარჯვებებს მიანერდნენ. ყველა ასეთი ბრძოლის შემდეგ ორბელიანი თავის „საბოლოო გამარჯვებებს“ უპატაკებდა მთავარმართებელს, მაგრამ მისდა გასაოცრად და სამწუხაროდ, „საბოლოოდ დამარცხებული“ ბატონიშვილი მეორე დღეს „სადმე მოფარებულში“ ზურგზე ბოლს ადენდა მრისხანე გენერალს.

„მწარედ წუნუნებდა ორბელიანი: „ბატონიშვილი, ჩემგან შენუხებუ-ლი, ერთი ადგილიდან მეორეზე გადადის. ჩემი მცირე რაზმი კი, რომლის გაყოფაც კრიტიკული მდგომარეობის გამო მდინარის ორივე მხარეს სამოქმედოდ შეუძლებელია და მეც მივდეგ მას, ვკარგავ ხალხს, ჩვენს წინაშე მთელი ერია აღმდგარი (ხაზგასმა ჩვენი. ა. გ.), მას ყველგან ლებულობენ, ჩემგან კი გარბიანო“. ¹ „... ყველგან ბინა აქვს და ამიტომაც ვერ ჩამიგდია ხელშიო“ და დაჟინებით თხოულობდა დამატებით ჯარებს. „ხალხს მათი დანახვით გულში შიში ჩაუდგება, ბატონიშვილს აღარ მიუდგებიან და მასაც აქეთ-იქით მიმოსვლის საშუალებაც აღარ ექნებაო“. ²

ამ დაშინების გამო მრავალი ცოდვა დაიდო ორბელიანმა. მრავალი სოფელი გადაწვა და მშვიდობიან თანამემამულეთა სისხლშიც ბევრჯერ გაისვარა ხელი.

ბოლოს ორბელიანმა აისრულა სანადელი, როცა ალექსანდრე იძულებული გახდა, პირდაპირ შებმოდა მას. ეს მოხდა იმავე შილდასთან 10 ოქტომბერს.

ყველაფერი მოულოდნელად დაიწყო; ორბელიანს, რომელსაც დაჭრილები გადაჰყავდა თელავში, ამბავი მიუტანეს, რომ ალექსანდრე ლექთა რაზმებთან ერთად შილდაში იყო გამაგრებული. იგი ღამიანად მობრუნდა აქეთ და დილით ადრე იერიში მიიტანა მათზე. ქართველები ბალ-ვენახებში გამაგრდნენ და კარგადაც გამოიყენეს ისინი თავდაცვისათვის. კახელები და ლეკები საოცარი გმირობისა და თავგანწირვის

¹ Рапорт Орбелиани Ртищеву от 14 окт. 1812 г.* ЦГВИА. Ф. ВУА. д. 6164. Д. 387 (ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან).

² ნ. ბერძენიშვილი. საქართველო XIX საუკუნის I მეოთხედში. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი II. გვ. 465.

მაგალითებს უჩვენებდნენ მტერს, მაგრამ უთანასწორო ბრძოლაში მაინც იძლივნენ და შილდის ხეობის თავზე მდებარე ტყეს შეაფარეს თავი. ორბელიანმა ტყიდან გამოსასვლელი ბილიკები დაიჭირა და ბატონიშვილზე გამწარებულმა ტრადიციულად სოფლებზე ჯავრის ამოყრა გადანყვიტა და ბატონიშვილის „მეკავშირე“ შილდელთა ბალ-ვენახების ამოსაძირკვად პოლკოვნიკი ერისთავი გაგზავნა.

აქ კურიოზული შემთხვევა მოუხდათ რუსებს. ვენახების ჩეხვა-წვაში გართულ ერისთავს მოულოდნელად 2000-კაციანი რაზმით ბატონიშვილი მოჩვენებასავით გამოეცხადა და სამი მხრიდან შეუტია მას. ერისთავი მხოლოდ ორბელიანის მიშველლებამ იხსნა გარდაუვალი სიკვდილისაგან, ბატონიშვილი კი ისევ მოჩვენებასავით გაუსხლტათ ხელიდან და გაურკვეველი მიმართულებით გადაიკარგა.¹

ცუდი დღე ედგათ რუსთა ჯარებს სამხედრო გზის რეგიონშიც. გორჯასპი ნათალიშვილმა, რომელსაც უამრავი ხალხი ამოდგომოდა მხარში, მთიულეთის გზა დაიჭირა და ფასანაურში მდგომ რუსის ჯარს ალყა შემოარტყა. აქ ქართველ მებრძოლთა რიცხვი 6000-ს აღწევდა. სტეფან-მინდისა და ყაზბეგის ციხეებზე თავდასხმები გახშირდა, მებრძოლთა ხელში იყო ხევიც. მდგომარეობის კრიტიკულობას ადასტურებს ის ფაქტიც, რომ თვით რუსთა ერთგულებითა და სიმამაცით ცნობილი გაბრიელ ყაზბეგიც კი ცოლ-შვილთან ერთად ლარსში იყო გახიზნული.²

შემფოთებულმა რტიშჩევმა საკმარისად არ მიიჩნია კავკასიის კომენდანტ დელპოცოს მიერ გამოგზავნილი 3 ასეული და მაიორი ნიკოლსკი გაგზავნა 20 კაცით პეტერბურგს სასწრაფო დახმარების თხოვნით. მაგრამ დელეგატებს აღარ ეწერათ იმპერიის დედაქალაქის ნახვა, „მეამბოხეებმა“ ფასანაურის პოსტთან ამოხოცეს ისინი.³

სამხედრო გზის რეგიონში ასეთი მდგომარეობის დიდი ხნით გაგრძელება რუსთათვის დალუპვის ტოლფასი იყო, ამიტომ მმართველობამ ფასანაურისაკენ სასწრაფოდ დაძრა ბულაჩაურში მდგომი საჯარისო ნაწილები პეჩორსკის მეთაურობით.

პეჩორსკიმ, პირველ ყოვლისა, თავისი ასეული სოფ. ქობისაკენ გაგზავნა, სადაც გაჩხერილი იყო რუსეთიდან თბილისს მომავალი ვერცხლითა და ოქროთი დატვირთული ტრანსპორტი. ასეულმა მოახერ-

¹ ე. ორჯონიკიძე. ალექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლა... გვ. 35.

² ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 465.

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 117.

ხა ქობის პოსტის გამაგრება და ქართველ მეომრებს არ მისცა მათთვის ესოდენ საჭირო ტვირთის ხელში ჩაგდების საშუალება. ერთ-ერთმა რაზმმა ომან ჩოლოყაშვილის მეთაურობით მაინც მოახერხა ალყაში მოექცია რუსთა 90-კაციანი რაზმი, რომელიც ანანურიდან ჯარისათვის სურსათს ეზიდებოდა.

პეჩორსკის ძლიერმა და მრავალრიცხოვანმა ჯარმა გააკეთა თავისი საქმე. მეზრძოლები იძულებულნი გახდნენ, ფასანაურისათვის ალყა მოეხსნათ, თუმცა, პოზიციები არ დაუკარგავთ და უმნიშვნელოვანეს სტრატეგიულ მონაკვეთს ფასანაურიდან ღართისკარამდე კვლავ ისინი აკონტროლებდნენ.

მმართველობამ მთელი ძალები სამხედრო გზის რეგიონისაკენ მიმართა. 13 ოქტომბერს ყარაბაღიდან თბილისს დაბრუნებულმა რტიშჩევმა სასწრაფოდ აქეთ გადაისროლა სამი ბატალიონი გენერალ სიმონოვიჩის მეთაურობით, 15 ოქტომბერს კი ღართისკარიდან ფასანაურამდე მიმავალი გზის დასაკავებლად გაგზავნა ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკი გენერალ სტალის მეთაურობით.¹

იმავედროულად, შევიწროებულ რუსთა ჯარს ერთი ბატალიონი მიაშველა გენერალმა დელპოცომ, რომელსაც თან ჩამოჰყვა უკვე გულმოცემული გაბრიელ ყაზბეგიც და ენერგიულად შეუდგა საკუთარი ხალხის ჭკუაზე მოყვანას.²

მოიერიშეები შეაკრთო მტრის სიმრავლემ და დამხმარე ძალების მოუსვლელობამ. მათ აქტიურ ბრძოლაზე ხელი აიღეს, რამაც რუსებს შემდგომი მოქმედება გაუადვილათ: საშუალება მისცა მათ, გაენმინდათ ეს უდიდესი მნიშვნელობის რეგიონი და იგი თავიანთი კონტროლისათვის დაექვემდებარებინათ. ამის შემდეგ სიმონოვიჩი თიანეთისაკენ გაემართა. მან უკან დაახევინა უღელისის მთაზე გამაგრებულ ფშავ-ხევსურებისა და თიანეთელებისაგან შემდგარ ომან ჩოლოყაშვილის რაზმს და საგურამო-ხაშმის გზით ორბელიანის ჯართან შესაერთებლად გასწია.

სახარბიელოდ საქმე არც კახეთში წავიდა. აქ ბრძოლების სიმძიმის ცენტრმა ქიზიყისაკენ გადაინაცვლა, რამაც ორბელიანის წისქვილზე დაასხა წყალი. კაპიტანი ანოსოვი ამას მოუფიქრებელ ნაბიჯად თვლის

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 118.

² ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 465.

და მიიჩნევს, რომ, რომ არა ბატონიშვილის ქიზიყისაკენ გაჭრა, ორბელიანის მიერ მისი დევნა, ვინ იცის, რამდენ ხანს გაგრძელდებოდაო.¹

როგორც ჩანს, ბატონიშვილის ეს „მოუფიქრებელი ნაბიჯი“ იძულებითი იყო; იგი კარგად ხედავდა, რომ მის დევნაში ორბელიანი სულ გაანადგურებდა გაღმა სოფლებს და ამოუღებდა მშვიდობიან მოსახლეობას, რომელიც ისედაც საგრძნობლად იყო შეთხელებული.

გარდა ამისა, იგი ითვალისწინებდა სიღნაღის დიდ სტრატეგიულ და ეკონომიკურ მნიშვნელობას და მისი ალებით ძლიერ დასაყრდენს იქმნიდა.

15 ოქტომბერს ალექსანდრე ბატონიშვილმა, უკვე მერამდენედ, გააცურა დიმიტრი ორბელიანი, რომელიც იმის ლოდინში, რომ ბატონიშვილი ველისციხეს უნდა გადასულიყო, 4 დღე ტოლნიანის ფონთან ელოდა მის გამოჩენას. მხოლოდ 19 ოქტომბერს შეიტყო მან, რომ ალექსანდრე სიღნაღს შემოსდგომოდა, სადაც მისი ძმა, მაიორი ყაფლან ორბელიანი ქიზიყის მოურავ იოსებ ანდრონიკაშვილთან და ნინია აფხაზიშვილთან ერთად ძლივსლა იგერიებდა ქართველთა შეტევებს.

ბატონიშვილთან ერთად აქტიურად ირჯებოდა თავადი დიმიტრი ვაჩნაძე, რომელიც ატყვევებდა რუსთა ერთგულ აზნაურებს და სხვა მცხოვრებთ და ალექსანდრესთან მიჰყავდა.

დიდი სტიმული იყო ქართველთათვის ლეკთა ცნობილი ბელადის ალისკანტის მოსვლა ხუთი ათასი დარჩეული ლეკით, რომელთაც განსაკუთრებულად გამოიჩინეს თავი სიღნაღის ციხეზე შეტევისას.

21 ოქტომბერს ორბელიანი გაჩქარებით გამოეშურა სიღნაღისაკენ, სადაც მეორე დღის 3 საათისათვის ჩამოსულა. რუსთა სარდლობამ საჭიროდ ჩათვალა, გაეძლიერებინა ქალაქი, რომელსაც 60 ჯარისკაცი და ორი ზარბაზანი იცავდა და აქ დამატებით კიდევ ქვეითთა სამი ასეული და ორი ზარბაზანი გაგზავნა, რომელთაც სიღნაღისათვის ზურგის შესასუსტებლად თავდაპირველად სოფ. ვაქირზე მიიტანეს იერიში.

23 ოქტომბერს კახელთა და ლეკთა გაერთიანებულმა ლაშქარმა ნუკრიანის მხრიდან სიღნაღზე შეტევა განახორციელა. რუსი სამხედროები სიამოვნებით აფიქსირებდნენ, რომ ამ ბრძოლებში, წინასაგან განსხვავებით, სიღნაღის მცხოვრებლებს უკვე სამთავრობო ჯარების მხარე ეკავათ.²

¹ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 199.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 118.

ორბელიანმა მოწინააღმდეგეზე შემოვლითი გზით დაცემა არჩია. მან ვაქირსა და სილნალთან დაბანაკებული თავისი ლაშქრიდან 700 ჯარისკაცი, 100 კაზაკი და ორი ზარბაზანი მოხსნა და ამ ძალებით პრასიანსა და მაჩხაანს გაილაშქრა. გადანვა მაჩხაანი და 24 ოქტომბერს 5 საათზე, ნუკრიანის გავლით სილნალს დაბრუნდა, საიდანაც, გეგმის მიხედვით, გამოიჭრა მაიორი ყაფლან ორბელიანი ქვეითი ჯარითა და აქაური სომხებით და აიძულა მოიერიშეები, გასცლოდნენ ქალაქს.

იმავე დღეს ძლიერი ბრძოლა გაიმართა მელაანთან, სადაც კვლავ „გამოიჩინეს თავი“ სილნალელმა მოქალაქეებმა. მათ ბოლომდე მისდიეს ბატონიშვილს და აქ გამართულ უსასტიკეს ბრძოლაშიც არ მიუტოვებიათ რუსები.

მელაანთან და მალაროსთან განცდილი მარცხის შემდეგ ალექსანდრე ბატონიშვილი იძულებული გახდა, ჩალაუზნის ღრმა ხეობისათვის შეეფარებინა თავი, სადაც მას კვლავ შემოემატნენ დამხმარე ძალები.¹

25-28 ოქტომბერს ორბელიანი კვლავ სილნალში იდგა და თბილისიდან სურსათითა და ტყვია-ნაშლით დატვირთულ ტრანსპორტს მოელოდა. მისი ჩამოსვლის შემდეგ კი ტიხანოვსკის ჯართან გაერთიანებული, 133 კაციტა და რამდენიმე ზარბაზნით ჩალაუზნის ხეობისკენ გაეშურა.

გენერალმა ვერ გაბედა ხეობაში შესვლა და გადანყვიტა მის შესასვლელში დალოდებოდა ალექსანდრესა და მის დასახმარებლად წამოსულ ძალებს. ამასთან, მიმონერას აწარმოებდა ბატონიშვილთან და იმის გამო, რომ ადგილობრივ მოსახლეობას იგი სურსათით არ მოეპარაგებინა, წევდა და ბუგავდა ახლომდებარე სოფლებს.²

მთელი ამ ხნის განმავლობაში იგი მხოლოდ ერთხელ შეებრძოლა ხეობიდან დაზვერვისა თუ მისი შეტყუების მიზნით გამოსულ ბატონიშვილს, რომელიც ამის შემდეგ კიდევ უფრო ღრმად შევიდა ხეობაში.

ალექსანდრე ბატონიშვილის მდგომარეობა სულ უფრო რთულდებოდა. ის კარგად ხედავდა, რომ რუსეთი უსწრაფესად აგვარებდა გართულებულ საგარეო პრობლემებს; გამარჯვებით დაასრულა სამამულო ომი ნაპოლეონის საფრანგეთთან, რამდენიმე ძლიერი მარცხი აგემა სპარსელებს. ამის შესაბამისად, დღითიდღე კლებულობდა მამულისათვის მეტრძოლთა იმედები და ენთუზიაზმი. გაგრძელებულმა ომმა მოქანცა ხალხი, დახმარება კი არსაით ჩანდა. ომი იწირავდა ასობით მო-

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი.

² ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 467.

სახლის სიცოცხლეს, ნადგურდებოდა მეურნეობა. მისი გაგრძელება კარგს აღარაფერს უქადდა ქვეყანას.¹

ალექსანდრე დანებებას მაინც არ ფიქრობდა, ამის გარეშე ორბელიანი კი, რა თქმა უნდა, ომს არ შეწყვეტდა. იგი ერთ თვეს იდგა ჩალაუბნის ხეობასთან და უაზრო მოლაპარაკებებს ანარმოებდა ბატონიშვილთან, რითაც ორივე დროს იგებდა დამხმარე ძალების მოლოდინში.

მალე ორბელიანთან შესაერთებლად თიანეთიდან სიმონოვიჩის ჯარები დაიძრნენ.

იმისათვის, რომ არ დაეშვათ ეს შეერთება, ბატონიშვილის რაზმებმა სიმონოვიჩისათვის გზის გადაკეტვა სცადეს. ყურადღების გადატანისა და ძალთა დაქსაქსვის მიზნით, 20 ნოემბერს თავადებმა ჩერქეზიშვილებმა, ჩოლოყაშვილმა და ქობულაშვილმა თავიანთი რაზმებით თელავის ციხეს შემოარტყეს ალყა.

იმავე მიზნით 21 ნოემბერს გომბორის ქედის გადმოსასვლელთან ქართველები სიმონოვიჩის ჯარს შეებნენ, მაგრამ იძლივნენ. სიმონოვიჩმა რამდენიმე სოფელში რუსთა მომხრე პირები დანიშნა მოურავებად. თვითონ კი ორბელიანის შესაერთებლად გაემართა.

ალექსანდრე ბატონიშვილმა, როცა სიმონოვიჩის საგარეჯომდე მოსვლის ამბავი შეიტყო, გადანყვიტა, დაესწრო და აქეთ დასხმოდა მას თავს, რის შემდეგაც ორბელიანს შემოუბრუნდებოდა. „წინააღმდეგ შემთხვევაში, მათ შეეძლოთ იგი შუაში გამოემწყვდიათ“.²

ამ მიზნით ალექსანდრე ბატონიშვილი 23 ნოემბერს გამოვიდა ჩალაუბნის ხეობიდან და დადარაჯებულ ორბელიანს შეება.

ჩალაუბნის ბრძოლის შედეგის (ისე, როგორც ყველა სამარცხვინო მარცხის) შესახებ, კვლავ ჯიუტად დუმან სამხედრო და გასამხედროებული ისტორიკოსები. სამაგიეროდ, მასზე კვლავ ხალისით საუბრობს დავით ბატონიშვილი:

„ეკვეთნენ ლეკნი კახითურთ და იქმნა ბრძოლა ძლიერი. თუმცაღა მხნედ უყვეს ზედა დასხმაი რუსთა, გარნა იძლივნენ მუნ რუსნი ორსავე მხარეს და მოსწყდნენ უმეტეს სამასისა რუსნი, ხოლო დიმიტრი, ვერა რისა მყოფელი, უკუიქცა და მოვიდა კელმეჩურს და დადგა ლაკბეზედან“.³

¹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი.

² ა. აბესაძე. „სახალხო გაზეთი“. 1134.

³ ბაგრატ ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. გვ. 114.

25 ნომბერს ბატონიშვილი კაკაბეთის გავლით მანავს მივიდა. მას მხარი დაუჭირეს ადგილობრივმა გლეხებმა, რომელთაც პურის მიწოდება შეუწყვიტეს სიმონოვიჩის ჯარს.

ორბელიანი ფეხდაფეხ მისდევდა ბატონიშვილს. მან ტიხანოვსკი ველისციხისკენ გაგზავნა, თვითონ კი მანავს ჩავიდა, სადაც ალექსანდრეს მეფე თამარის დროს ციცაბო კლდეზე აგებული ციხე დაეკავებინა.

„ეს ციხე საუკუნეთა მანძილზე შეურყეველ ბურჯად და დარაჯად ედგა საქართველოს, ბევრჯერ შეხეთქებია მის კლდესა და კალთებს მტრის მკერდი, მრავლად დაღვრილა ქართველის სისხლიც მანავის უბე-კალთაში. მინგრეულ-მონგრეული, დაშლილი და უპატრონობისაგან გაოხრებული და ხავს მოკიდებული ეხლაც აპირებდა უკანასკნელად პატრონობა გაენია წამებულ ქართველობისათვის“.¹

28 ნომბერს სწორედ აქეთ გამოემართა ორი დღით ადრე გაერთიანებული ორბელიანისა და ტიხანოვსკის ჯარი, რომელიც 2 ათასამდე მეომარისა და რამდენიმე ზარბაზანით იყო დაკომპლექტებული.

პირველი შეტევა ბატონიშვილს განუხორციელებია. თავისი ცხენოსანი რაზმით იგი მოწინააღმდეგის მოწინავე ნაწილში შეჭრილა და ორასამდე რუსი მეომარიც უმსხვერპლია. ამ ბრძოლაში განსაკუთრებულად გამოუჩენიათ თავი ლეკებს.²

ამ ფაქტმა ორბელიანს გადაწყვეტიდა ჩვეული ხერხისთვის მიემართა და ღამით თავისი კაცები შეუგზავნია ლეკთა ბელად ალისკანტესთან, რომელთაც ბრძოლის უიმედობაში დაურწმუნებიათ იგი, ამასთან, უვნებლობასა და დიდ საჩუქრებსაც დაჰპირებიათ, თუკი იმავე ღამით ქართველებს ჩამოშორდებოდა და ბრძოლას გაეცლებოდა.

მართლაც, ღამით, ლეკთა მოწინავე რაზმმა, ალისკანტეს მეთაურობით, მიატოვა ბრძოლა. მოღალატეები ჭერამის ხევზე გადავიდნენ და ველისციხის გავლით გავაზისაკენ გაემართნენ. საქართველოს საზღვართან, ფაფრის მინდორზე მათ ტიხანოვსკი ელოდათ, რომელიც მოულოდნელად დაესხათ თავს და სამასამდე მებრძოლიც მოუკლათ.³

ამ მომენტს ყოველთვის სიამოვნებით უსვამდნენ ხაზს რუსი და საბჭოელი ისტორიკოსები. ერთადერთი ავტორი, რომელიც ცდილობს, როგორმე გაამართლოს ლეკთა ქმედება, ა. აბესაძეა, რომელსაც სურს,

¹ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 206.

² დავით ბატონიშვილი. იქვე. გვ. 115.

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 122.

დაამტკიცოს, რომ ლეკები ამ დროს კი არ გარბოდნენ, პირიქით, აქეთ მოემართებოდნენ ალექსანდრეს დასახმარებლად.¹

ფაქტია, ლეკთა ომს გაცილება ქართველთათვის უმძიმესი დარტყმა იყო. ზოგიერთი მეცნიერის მტკიცებით, კიდევ უფრო უარესი იყო ქართველთათვის ის ფაქტი, რომ მტრის მხარეს გადავიდა ბრძოლის ერთ-ერთი მეთაური ბარძიმ ჩერქეზიშვილიც, რომელიც მეტი დამაჯერებლობისათვის ალექსანდრეს შეპყრობასაც დაჰპირებია ორბელიანს, მასვე უჩვენებია საიდუმლო ბანაკში მისასვლელი გზა, რამაც ორბელიანსა და სიმონოვიჩს გაუადვილათ წინააღმდეგობრივ ძალთა დამარცხება.² თუმცა, ამ უკანასკნელთ დიდი მსხვერპლი არ უნდა მოსვლოდათ, რამდენადაც ალექსანდრეს მონოდებით ისინი უმალ გაიფანტნენ და ტყეებს შეერივნენ.³

ჩერქეზიშვილის ლალატი არ უნდა იყოს დასაჯერებელი, რადგან ამ შემთხვევაში ის არაფრით მოხვდებოდა ციმბირში გადასახლებულთა შორის, სადაც 1813 წლის 12 იანვარს ჩაიყვანეს.

რეალურად, „მალალი ტანისა და პერკულესის აგებულების“ (Кавказский сборник. т. XXIII. 57) ბარძიმ ჩერქეზიშვილმა ბატონიშვილის შესაპყრობად დიმიტრი ორბელიანს გამოსტყუა ჯარი, რომელიც შემდეგ მთლიანად ამოაჟღერებინა ლეკებს.⁴

ალისკანტეს ლალატის შემდეგ კახეთში დარჩენილი ლეკების ნაწილი ქართლის თავადებთან ერთად, ახალციხეს წასულა, საიდანაც ბევრმათგანს ირანისათვის შეუფარებია თავი.

ორბელიანი მკაცრ ანგარიშსწორებას შეუდგა. ბევრმა აქამდე მიჩუმებულმა ლაჩარმა და მოლალატემ წამოყო თავი. ბევრი თავადი საკუთარი ერთგულების დასამტკიცებლად გასაოცრად უნამუსო საქციელზეც წასულა. მაგალითად, ერმილე სვიმონ ნასაციხბაშის ძე მუხრანბატონმა მხოლოდ იმ მიზეზით შეიპყრო 2 თუში მეცხვარე, რომ მათ მოვერცხლილი იარაღი ჰქონდათ. მიჰგვარა ისინი ორბელიანს და პირზე დაადგათ, ომის დროს თოფებს გვესროდნენო, რის გამოც ტირანმა ორბელიანმა ჯერ დაახრჩობინა ისინი, შემდეგ კი მათი გვამები დაანვევინა.⁵

¹ ა. აბესაძე. იქვე.

² შ. ხანთაძე. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 122.

³ ო. მარკოვა. იქვე.

⁴ დავით ბატონიშვილი. მასალები... გვ. 115.

⁵ იქვე.

თვითონ ბატონიშვილი გომბორის ქედის მეორე მხარეს გაემართა. ორბელიანი შეეცადა, მისთვის ველისციხესთან გადაეჭრა გზა. კისისხევის გზის ჩასაკეტად გაემართა ტიხანოვსკიც, მაგრამ ბატონიშვილმა მოასწრო ალაზანზე გადასვლა და შილდას ჩაეიდო.

ორბელიანმა სიმონოვიჩი კონტრიბუციის ასაკრებად ქიზიყს გააგზავნა, ტიხანოვსკის ალავერდთან დგომა და აქედან ზემო კახეთისაკენ მიმავალი გზების ჩაკეტვა უბრძანა. გენერალ სტალს თავისი დრაგუნებით მთაზე გადასასვლელი ბილიკების კონტროლი დაეავალა, თვითონ კი ბატონიშვილის შესაპყრობად შილდას გაემართა.

ალექსანდრემ ახლაც მოხერხებულად აუბნია გზა მრისხანე გენერალიტეტს და მალე თიანეთს ავიდა, სადაც მას შეუერთდა 80-მდე კახელი თავად-აზნაური, ასევე ქართლიდან გადმოსული ციციშვილები და ავალიშვილები.

თიანეთისაკენ სასწრაფოდ გამოემართა სიმონოვიჩიც, რომელსაც მოულოდნელად მარტყოფის პოსტთან გზა გადაუღობეს ქართველებმა და შეტაკებაში ერთი ურიადნიკი და 6 კაზაკი მოუკლეს.

ყველაფრის მიუხედავად, ბატონიშვილმა არ ისურვა სამშობლოს დატოვება. მან უარი უთხრა თავის უერთგულეს მხლებლებს თადია ჩოლოყაშვილსა და ხუდად-ბეგს ირანში გაყოლაზე და ფშავეში გადავიდა.

ცუდი დღე დაადგათ იმ თავადებს, რომელნიც რუსთა დაპირებებს მიენდვნენ. მარტოდ დარჩენილი და სასონარკვეთილი ზოგიერთი მათგანი ბოდბელ ეპისკოპოსს იოანე მაყაშვილსა და თელავის კარის მოძღვარ ელეფთარ ზუკაკაშვილს ეახლნენ და ორბელიანთან პატიებაზე შუამდგომლობა სთხოვეს. ისინიც სიამოვნებით დაპირდნენ „საქმის მოგვარებას“.

ბოდბელმა წამოიყვანა თავადები ლაკებში ორბელიანთან. „დიმიტრიმ შეიპყრა ისინი და რტიშჩევს მოჰგვარა. ამ უკანასკნელმა კი სიბირს გაგზავნა ესენი, რომელიცა შორავს საქართველოს ვერსითა 12 ათასითა, ხოლო მამულნი და ყრმანი მათნი მოუსვა და ჰყო ხელმწიფობით“.¹

ლაკებიდან ორბელიანი ქიზიყს გაეშურა, სადაც სწორედ რომ ცოდვის ტრიალი დააყენა; სიღნაღში სანიმუშოდ ჩამოახრჩო წინააღმდეგობრივი მოძრაობის უმამაცესი მონაწილე ჯალაია ჯალიაშვილი, დაარბია ქიზიყი, რის შემდეგაც შიდა კახეთის სოფლების დასასჯელად გაემართა.

¹ დავით ბატონიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 113.

ამ საქმეში ორბელიანს არ ჩამოუვარდებოდნენ ქიზიყის მოურავი იოსებ ანდრონიკაშვილი და ნინია ერასტიშვილი. მათ მიერ საკუთარი ხალხისა და გნებათ, ახლო ნათესავების მიმართ ჩადენილ სისასტიკესა და დამცირებას დავით ბატონიშვილი მხოლოდ ნაწილობრივ გადმოგვცემს და დასძენს: „უკეთუ სრულად აღმენრა მათ მიერ ტირანობაი, დაკლებაი კახთა თავადთა სახლთასა და გლეხთა, ფრიად გავრცელდებოდა ისტორია ესე და სიგრძისათვის დავიდუმო“.¹

როგორც მოსალოდნელი იყო, თავის მოღალატურ ბუნებასა და მზაკვრობას სრული გასაქანი მისცა ელეფთარ ზუკაკაშვილმაც, რომელიც „ნინ უძლოდა კახეთისა დამამშვიდებელსა გარნა მრავალთა თავადთა, აზნაურთა და სამღვდელთ ბოროტად და შეუწყნარებლად დამსჯელსა ღენერალსა დიმიტრი ორბელიანსა“.² ელეფთარს განსაკუთრებული გულმოდგინება გამოუჩენია სასულიერო პირთა დაჭერა-წამების საქმეში. მან შეიპყრო სოფლის მღვდლები და დიაკვნები და საკუთარი ხელით ნაცემნი და წვერდაგლეჯილნი ეგზარხოსს ვარლამს გაუგზავნა თბილისში. ეს უკანასკნელი უდანაშაულობის დამტკიცებაში ას თუმანს თხოულობდა თითოეული მათგანისაგან, რისი გადახდის საშუალებაც გაჭირვებულ სოფლის მღვდლებს ნამდვილად არ ჰქონდათ და ისინიც, განამებულნი და განწირულნი, სამშობლოსაგან შორს, ციმბირის კატორღებში იგზავნებოდნენ.*³

ორბელიანს განხორციელებული რეპრესიებიც არ აკმაყოფილებდა. მისი უმთავრესი მიზანი და ოცნება ალექსანდრე ბატონიშვილის შეპყრობა იყო, რისთვისაც ყველა საშუალებას მიმართავდა. ზოგიერთი ქრთამით დაბრმავებული ქართველი ვერ უძლებდა ცდუნებას და ამ შეუძლებელ საქმეს ეჭიდებოდა. ასე დაითანხმა ორბელიანმა აბელ ჩოლოყაშვილიც, რომელიც ფშავლებთან მოლაპარაკებით შეეცადა ბატონიშვილის შეპყრობას, მაგრამ ფხიზელმა ალექსანდრემ უბედური მოღალატე იქით შეიპყრო და სიცოცხლე მხოლოდ მამამისის, სახლთუხუცეს ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილის სახელისა და დამსახურების გამო შეუნარჩუნა. თვითონ თავლაფდასხმული და შერცხვენილი ჩოლოყაშვილი კი აწუხებელ ლეკებს უბოძა.⁴

¹ დავით ბატონიშვილი. მასალები... გვ. 115.

² ალ. იოსელიანი. ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა. თბილისი. 1936. გვ. 260.

³ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 211.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 478.

იმავე მიზნით, ასევე უშედეგოდ ირჯებოდნენ ავარიის ხანი ახმედი, რუსთა მხარეს უკვე საფუძვლიანად გადასული ალისკანტე, ყაზახის მოურავი იოსებ ბებუთოვი, ფშავის მამასახლისი ხახო გაბიდაური და სხვები.

მთავრობა გულს იმით იმშვიდებდა, რომ დამარცხების შემდეგ, ბატონიშვილი მათთვის საშიშ ძალას აღარ წარმოადგენდა. თუმცა, „შატილს შეხიზნული ალექსანდრე მორალურად გატეხილსა და ფიზიკურად გადარჩენის მაძიებელს სულაც არ ჰგავდა“.¹ მან ომი დროებით შეჩერებულად გამოაცხადა, თვითონ კი ხევსურეთიდან განაგრძო წინააღმდეგობრივი საქმიანობა.

ხევსურეთში იგი მიიღეს, როგორც უფლისწულსა და თავად ხელმწიფეს შეშვენოდა, რადგან აქაურებს მეფისადმი „უხსოვარი დროიდან ჰქონდათ ჩანერგილი სიყვარული და პატივისცემა, ამისათვის მათი სტუმარი ალექსანდრე არ იყო უცხო ვინმე მათთვის, არამედ შვილი საყვარელი მეფე ირაკლი II-ისა“.²

ხევსურეთს შეფარებული ბატონიშვილი დროის მოგების მიზნით მიმონერებს აწარმოებდა რტიშჩევთან, რომელიც ძირითადად ყალბ და ცინიკურ ხასიათს ატარებდა. ამასთან, კვლავ მოუწოდებდა კავკასიის მთიელებს, თემებს, ფეოდალებს რუსთა წინააღმდეგ საერთო ომისათვის და გამარჯვების შესაძლებლობაში არწმუნებდა მათ. ერთი ასეთი წერილი ხელში ჩაეკარდნია რტიშჩევს, რამაც ის საბოლოოდ დაარწმუნა, რომ ალექსანდრესთან მოლაპარაკებები უაზრობა იყო.

მმართველობა იმასაც ხედავდა, რომ ბოლო ხანების მიმონერთა მიხედვით, ალექსანდრეს მათდამი დამოკიდებულება შესამჩნევად იცვლებოდა. ამას ავტორები იმით ხსნიან, რომ „მას ცნობა მიუვიდა, რომ სპარსეთიდან მოდიოდა თ-ი ანდრონიკაშვილი, რომელსაც აბას-მირზასგან გამოგზავნილი ორიათასი მანეთი მოჰქონდა“.³

ბატონიშვილის განწყობაზე განსაკუთრებით დიდ გავლენას ახდენდა ნაპოლეონის ბოლოდროინდელი წარმატებებიც. მისი კაცები არწმუნებდნენ მთიელებს, რომ ეს დრო საუკეთესო იყო რუსებზე თავდასხმისათვის. რამდენადაც, „ღმერთმა იწება და მოუვლინა რისხვა და დასასჯელად გამოუგზავნა საფრანგეთის იმპერატორი ბონაპარტი“.⁴

¹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 480.

² ა. აბესაძე. „სახალხო გაზეთი“. 1136.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

მთავრობამ ბატონიშვილის მშვიდობიანად დამორჩილებისა და შემორიგების ყოველგვარი იმედი დაკარგა და დიდი სამხედრო ოპერაციისთვის სამზადისს შეუდგა. ასე რომ, მთავარმართებელი რტიშჩევი, რუს ისტორიკოსთა დახასიათებით „Человек религиозный и высокочестный“¹, კახეთის სისხლით მორწყვის შემდეგ აღ. საქართველოს მთიანეთის ქედის მოდრეკას იწყებდა.

მთის ხალხთაგან რუსთა სისასტიკე, პირველ ყოვლისა, ფშავლებმა გამოსცადეს, რომელთაც თავის დროზე ალექსანდრე ბატონიშვილი შეიფარეს, რისთვისაც მთავარმართებელის გააფთრებული რისხვა დაიშახურეს. „მე ახლა ვხედავ, თქვენ არც ღმერთის შიში გაქვთ, არც სინდისი და პატიოსნება“ – სწერდა იგი მეფის ერთგულ ყმათ (Кавказский сборник*) და იქვე ატყობინებდათ, რომ ერთმეოდათ საძოვრები და ორმოცი ათასი სული ცხვარი.

ასევე აუკრძალა მათ ბარად ჩამოსვლა და უარესსაც დაჰპირდა, თუკი ისინი ბატონიშვილის ერთგულებაზე ხელს არ აიღებდნენ.²

დასასრულ, მთავარმართებელი წინადადებას აძლევდა მათ, შეეპყროთ ბატონიშვილი და მისთვის მიეგვარათ თბილისში. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ქვას ქვაზე არ დაეცოვებ და ჩემს მიერ „მცირე პატიების გარეშე“ ყველაფერი ხმლითა და ცეცხლით იქნება შემუსრულიო.³

რტიშჩევი დიდი ხანი ემზადებოდა ამ ომისათვის, რომლის მიზანიც მარტოოდენ დაუმორჩილებელი მთიელების დაშინება და დამარცხება კი არა, ამოუღებია და განადგურება იყო.

ამის მოწმობს მისი წერილი იმპერატორისადმი, რომლითაც ატყობინებდა: „ბოლოს და ბოლოს იძულებული გავხდი დამეწყო დიდი ლაშქრობა მთიელი ხალხების – ხევსურებისა და ქისტების წინააღმდეგ. ეს არის უმაგალითო ექსპედიცია, რომლის მსგავსი ქვეყნიერებამ ჯერ არაფერი იცის... ხევსურებმა გადაიბირეს თავიანთი ქისტები მეზობლები, ჩეჩნები, ყაბარდოელები და სხვა მთიელი ხალხები. ჩააგონეს მათ მისი უდიდებულესობის ჯარების სიძულვილი. მოუწოდეს გამოზაფხულების-

¹ ნ. დუბროვინი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 24.

² Рапорт главнокомандующего войсками в Грузии и на Кавказской линии генерал-лейтенанта Н. Ф. Ртищева Александру I об экспедиции русских войск против обществ хеврусов и кистинцев, давших приют беглому грузинскому царевичу Александру. 11 июля 1813г. Всеподданнейший рапорт Ртищева от 11 июля 1813 г. * აქტები. ტ. V. გვ 111.

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 125.

თანავე გამოსულიყვნენ მთებიდან, გამოჰყოლოდნენ ხეობებს, გაენადგურებინათ რუსული საგუშაგოები, რომლებიც საქართველოს სამხედრო გზებს იცავენ. დაენგრიათ ხიდები კავკასიის ხაზიდან მომავალი გზები, გაერეკათ რუსები და როცა ამას მორჩებოდნენ, მოენვიათ ალექსანდრე ბატონიშვილი მეფედ..."¹

გრძნობდა რა ბრძოლის სერიოზულობას, მთავარმართებელმა ერთი მუჭა ხევესურების წინააღმდეგ თავი მოუყარა კავკასიაში მყოფ თითქმის მთელ რუსულ მრისხანე გენერალიტეტს ოთხი უზარმაზარი რაზმით:

გენერალ სიმონოვიჩის მეთაურობით აქეთ დაიძრნენ ახმეტიდან ხერსონის გრენადერთა პოლკის 357 და ეგერთა მე-9 გრენადერთა პოლკის 440 მეომარი, 25 კაზაკი და 100 თუმი;

თიანეთის მხრიდან შეტევას გენერალი ტიხანოვსკი ახორციელებდა, რომლის განკარგულებაში იყო 808 ყაბარდოელი და 25 კაზაკი;

გუდამაყრის ხეობიდან 766 კაცით სუზდალისა და ეგერების მე-16 პოლკის 2-2 როტით, ნიჟეგოროდის 4 ქვეითი ესკადრონით და 50 ყაზახით გენერალი სტალი ემზადებოდა სალაშქროდ;

სტეფანწმინდიდან კი ყაზანის პოლკის 2 როტით, 50 ყაზახითა და მოღალატე მთიელებით გენერალი გაბრიელ ყაზბეგი მოემართებოდა.²

სულ ხევესურეთს გაგზავნილი სადამსჯელო რაზმი 3000-ზე მეტი კაცისაგან უნდა ყოფილიყო შემდგარი³ (თუმცა, რუსი ისტორიკოსები ხევესურეთზე მოლაშქრეთა რიცხვის დასახელებისას 1500 კაცს ჯიუტად არ უცვლიან ფეხს).⁴

რუსები მხოლოდ გადმოცემით იცნობდნენ ხევესურებს და არ მოსწონდათ ისინი, რადგან მათ სახეზე „ვერც ღიმილსა და ვერც სამხიარულო განწყობას ვერ ნახულობდნენ“.⁵

საოცარია, რა უნდა გახარებოდათ თავიანთ მიწაზე დამპყრობლის მაყურებელ ხევესურებს, რომელთაც კიდევ ერთხელ უნდა შეესრულებინათ განგებისა და ისტორიისაგან დაკისრებული ფუნქცია – შებრძოლებოდნენ მათი მამულის და თავისუფლების ხელმყოფ, კბილებამდე შეიარაღებულ, განვრთნილ ურიცხვი მტრის ჯარს.

¹ ს. ბორძიკაშვილი. ვაინახები და ქართველები. 2013 წ.

² ა. აბესაძე. „სახალხო გაზეთი“. 1137.

³ ლ. ებანოიძე. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 105.

⁴ ი. დუბროვინი. დასახელებული ნაშრომი.

⁵ ვ. პოტო. История 44-го... გვ. 21.

რუსები ღელავდნენ. ისინი უცხო და ურთულეს გზებზე მიდიოდნენ თავისუფალ და უშიშარ ფშავ-ხევსურთა წინააღმდეგ, რომელნიც დაუფიქრებლად წავიდოდნენ სიკვდილზე და უნინ წინ გაძლვანებდნენ თავისი მამულის ხელმყოფთ.

მაგრამ დამპყრობელს სხვა გზა არ ჰქონდა. სანამ ხევსურეთი ამაყი და დაუპოვრებელი იყო, საქართველოში რუსები ვერ იქნებოდნენ ლალად.¹ მით უმეტეს, რომ ახლა აქ მყოფი ალექსანდრე კიდეც უფრო ალელვებდა ისედაც მშფოთვარე ხევსურებს და მათთან ერთად „სთხოვდა ქისტებს, ლეკებს, ჩეჩნებს, ყაბარდოელებს, პირი შეეკრათ და როგორც კი გზები გაიხსნებოდა, შეერთებული ძალით დასცემოდნენ საქართველოს სამხედრო გზას, მოენყვიტათ პოსტები, მოესპოთ გზებზე მიმოსვლა და მერე დახმარებოდნენ საქართველოს დასაპყრობად“.² ინტენსიურად მიმდინარეობდა მოლაპარაკებები აბას-მირზასა და თბილისელ არისტოკრატთა სტანაც.³

25 მაისს გაფაცვიცებულ ნიუეგოროდელებს პირველად დაუნახავთ მათი მოწინააღმდეგე „მასპინძლები“:

„ერთ უდნობი თოვლით დაფარულ მწვერვალზე იდგნენ ხევსურები. მზის კაშკაშა სხივები ირეკლებოდა მათს ფარებზე, ჯაჭვებსა და თავსაბურავებზე. სურათი გაოცებდა თავისი ველური მხედრულობით. ამ გორაკის წინ ჯარი გაუბედავად შეჩერდა...“⁴

რუსებს გაბედულება მხოლოდ 30 მაისს დაუბრუნდათ, როცა ყველა მიმართულებით მომავალი რაზმები ლებაის კარში შეერთდნენ. მათ თავადი გურგენიძის ხელით ალექსანდრე ბატონიშვილს წერილი გადასცეს, სადაც მასა და ხევსურებს დანებებას სთავაზობდნენ.

ხევსურებს დანებებაზე არც უფიქრიათ. ისინი „ხელჩართულ ბრძოლაში გადაეშენენ და ველური ალყინებით ეკვეთნენ მტერს“.⁵

დამხედურთა ამ შემართებით გაოგნებული არნოლდ ზისერმანი, რომელიც ამ დროს ყაბარდოს პოლკში ირიცხებოდა, წერდა „Удивительные хевсурские мечи-калданы перерубили наш штык как хворосту“*.⁶

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 136.

² ა. აბესაძე. იქვე. 1136.

³ ო. მარკოვა. იქვე.

⁴ ვ. პოტო. დასახელებული ნაშრომი. იქვე.

⁵ იქვე.

⁶ В. Потто. История Кабардинского полка.* ტ. II. გვ. 321.

„თავდაცვის სულის ჩამდგმელი და ორგანიზატორი ბატონიშვილი ჯარასავით ტრიალებდა, სოფლებში რაშით „დაფრინავდა“, მებრძოლთა რაზმებს სტრატეგიულ ობიექტებს დასაცავად აბარებდა, ამხნეევებდა და აღაფრთოვანებდა“.¹

პირველსავე ბრძოლებში მომხდურთა ოთხივე რაზმმა დიდი და სერიოზული დანაკარგები განიცადა.²

შეუპოვარ, მაგრამ უთანასწორო ბრძოლაში ნადგურდებოდა ხევსურეთიც. ძალა აღმართს ხნავდა, 31 მაისს რუსებმა ბარისახო აიღეს, 1 ივნისს კი, უსასტიკესი ბრძოლების შემდეგ დაეცა ს. გური. აქ შეტაკება, რომელიც ადრე დილას დაიწყო, 36 საათზე მეტხანს გაგრძელდა. „სალამო ხანი ახლოვდებოდა, მაგრამ ხევსურების შეუპოვარი წინააღმდეგობა კი არ სტყდებოდა, ისევე ენერგიითა და სიმამაცით, როგორც დილით, იცავდნენ და თავს აკლავდნენ სამშობლოს კლდე-გორასა“.³ გურის ბრძოლაში 700-მდე ხევსური დაცემულა გმირის სიკედილით.

ამის შემდეგ რუსები შატილისაკენ გაემართნენ. ხევსურები ვერაფრით „შეგუებოდნენ იმ აზრს, რომ ხელიდან უნდა გამოსცლოდათ მათი სოფელი შატილი, რომელიც შეადგენდა მათი ქვეყნის სიმაგრეს და საუკუნეებით მოწმე იყო მათი მუდმივი თავისუფლებისა. ამ სოფელს თავის დღეში არ ენახა თავის ამაყ და დროთა მიერ გარუჯულ კედლებთან არავითარი მტერი“.⁴

შატილს რუსებმა 2500 ჯარისკაცითა და რამდენიმე ზარბაზნით შეუტეს. ხევსურები ხმალდახმალ გადაეშენენ სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში და თითქმის მთლიანად შეანყდნენ რიცხვმრავალ მტერს. ოფიციალური ვერსიით, ამ ბრძოლაში 600-მდე ხევსური და მათ დასახმარებლად მოსული ქისტები გამწყდარა. საპირისპიროდ, რუსები მკაცრად ასაიდუმლოებენ თავიანთ დანაკარგებს, რომელიც, რტიშჩევის თქმით, 100 კაცს არ აღემატებოდა, მარკოვა კი, რატომღაც 50 დაღუპულს ასახელებს.⁵

მმართველობა ხევსურეთში მოწყობილ ამ სამკვირიან ექსპედიციას, რასაც მხარის განადგურება მოჰყვა, რუსეთის სამხედრო ისტორიის გამორჩეულ ფურცლად მიიჩნევდა და ამაყად აცხადებდა:

¹ ამ. ციმციშვილ-ფიცხელაური. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 24.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 137.

³ ა. აბესაძე. „სახალხო გაზეთი“. 1137.

⁴ იქვე.

⁵ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 137.

„გარჯა, რომელიც მათ გადაიტარეს, იყო განუზომელი და ისინიც კი ვინც სუვოროვთან ერთად ალპები გადალახეს, აღიარებდნენ, რომ ეს ექსპედიცია გაცილებით უფრო რთული იყო, ვიდრე ალპური“.¹

დამპყრობელი ამით არ კმაყოფილდებოდა. მათი უპირველესი მიზანი, ბატონიშვილის შეპყრობა, განუზოციელებელი რჩებოდა. ეს უკანასკნელი შატილის დაცემის წინა დღეს ქისტეთში გადავიდა. 4 ივნისს ტიხანოვსკი დაედევნა მას, მაგრამ მოუხელთებელი მეთაურის კვალს ვერაფრით მიაგნო. ამით გაშმაგებულმა ქისტების ცხრა სოფელი ცეცხლს მისცა და 5 ივნისს კვლავ შატილს დაბრუნდა.²

მეორედ ტიხანოვსკი 7 ივნისს გამოვიდა შატილიდან და ლაბაისკარს შეუტია. 8 ივნისს კი სტალთან ერთად სადამსჯელო ღონისძიებების გატარებას მიჰყო ხელი, რომლის დროსაც ხეობაში ოცზე მეტი სოფელი გადაიბუგა. 13 ივნისს ვალმოხდილი გენერლები კვლავ გაერთიანდნენ, 15 ივნისს კი თიანეთში დაბრუნდნენ.³

ამით დასრულდა ხევსურეთის ექსპედიცია. მადლიერმა იმპერატორმა მისი ათობით მონაწილე უმაღლესი ჯილდოებით დააჯილდოვა. გენერლები გამარჯვებას ზეიმობდნენ.

ბედნიერი მთავარმართებელი იმპერატორს სიამაყით ატყობინებდა: „რომ ის რაც ვერ შეძლეს ბერძნებმა, რომაელებმა და სპარსელებმა რუსულმა იარაღმა შეძლო“.⁴

ერთადერთი, რაც მათ დაუკმაყოფილებლობას იწვევდა, ალექსანდრე ბატონიშვილის თავისუფლება იყო. ეს უკანასკნელი ქისტეთში დიდხანს არ გაჩერებულა და დალესტანში გადავიდა, სადაც მისცეს საცხოვრებელი და „შეინყნარეს ვითარცა პატრონი მათი“.⁵ ყველაფრის მიუხედავად, იგი კვლავ აგრძელებდა ბრძოლას. 30 აგვისტოს ალექსანდრე 200 ლეკთან ერთად კვლავ გამოჩნდა კახეთში, მაგრამ ტიხანოვსკის რაზმთან დამარცხდა და კვლავ გადაიკარგა აქედან.⁶ უკანასკნელად იგი 16 ოქტომბერს გაილანდა თავის საყვარელ კახეთში, მაგრამ კვლავ უშედეგოდ, რის შემდეგაც კვლავ დალესტანს გადავიდა, სადაც საერთაშორისო სიტუაციის ირანის სასარგებლოდ შეცვლის იმე-

¹ აქტები. ტ. V. 111.

² ა. აბესაძე. იქვე.

³ ნ. ანოსოვი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 423.

⁴ ს. ბორძიკაშვილი. დასახელებული ნაშრომი.

⁵ დავით ბატონიშვილი. მასალები... გვ. 117.

⁶ ი. დუბროვინი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 114.

დით 1818 წლამდე დაყო. ამ წლის სექტემბრის დასაწყისში მან კიდევ ერთხელ მოახერხა ახალციხის მხრიდან საქართველოში შემოსვლა.

როგორც ჩანს, ძლიერ რეპრესია გადავლილ, დაპყრობილ ქვეყანაში, მას ისევ დიდი ავტორიტეტი ჰქონდა, რასაც ცხადყოფს ქართული კორპუსის შტაბის უფროსის გენერალ-ლეიტენანტის ალ. ველიამინოვის წერილი პოლკოვნიკ ლადინსკისადმი: „... გიგზავნით 25 კარგად შეიარაღებულ მამაც კაზაკს... თუ ღმერთმა იწება და მოახერხეთ ბატონიშვილის შეპყრობა, არ გამოგზავნოთ ის თბილისში, რადგან ამას ბევრი მითქმა-მოთქმა მოჰყვება“.¹

1819 წლიდან იგი ირანშია. და აქტიურად მონაწილეობს რუსეთის წინააღმდეგ მიმართულ ომებსა და კამპანიებში. გარდაიცვალა 1844 წელს და თავის იმედებთან ერთად დაიმარხა თეირანში, სომხურ ეკლესიაში.

◆◆◆

ასე დამთავრდა ნელინად-ნახევარს გაგრძელებული ომი რუსეთის წინააღმდეგ, რომელმაც კიდევ ერთხელ დაამტკიცა ქართველთა შემართება, მამულისა და თავისუფლებისთვის ბრძოლისა და თავდადებისათვის მზადყოფნა.

¹ Русский Архив*. 1883. 3. გვ. 204

თავი V

1812-1813 წლების ომისადმი აზიური და დასავლეთ ევროპული სახელმწიფოების დამოკიდებულება და მისი საერთო კავკასიურ ომში გადაზრდის ცდები

კახეთის 1812-1813 წლების ომის წინასწარმომზადებულობა და ორგანიზებულობა იმ ფაქტშიც გამოიხატა, რომ იგი დაიწყო ურთულესი და უმნიშვნელოვანესი საგარეო პოლიტიკური სიტუაციების ფონზე, როცა საქართველო მთელ მახლობელ აღმოსავლეთთან ერთად მოექცა უდიდესი სახელმწიფოების: რუსეთის, ინგლისის, საფრანგეთის, ირანისა და თურქეთის ინტერესთა სფეროში და მათ შორის წარმოქმნილ ურთულეს წინააღმდეგობათა ჯაჭვში. ომის მიზნები და გათვლებიც სწორედ ამ საერთაშორისო ვითარების შედეგებზე იყო მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებული. ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ ადასტურებს მის პოლიტიკურ ხასიათს, რაც პარადოქსულ მდგომარეობაში აყენებთ ამის დაჟინებით უარყოფილ იდეოლოგიკოსებს, რომელნიც იძულებულნი ხდებიან აღიარონ, რომ „აჯანყება“ ინსპირირებული იყო უცხო ძალების მიერ და ხაზს უსვამენ, რომ მასში „ჩარევით თურქეთი, ირანი, ინგლისი და საფრანგეთი ფაქტობრივად რუსეთს ებრძოდნენ“.¹

ამის შესახებ მოვლენის თანამედროვე ავტორები თუ საქართველოში მყოფი რუსი მოხელეებიც ერთხმად მიუთითებდნენ და ხალხის გამოსვლას მიაწერდნენ „ტუზნემცების წინასწარმომზადებას, სპარსეთის კარის ინტრიგებს და თვით ნაპოლეონის მისწრაფებასაც კი“.²

XIX საუკუნის პირველ ათწლეულში კავკასიის გარშემო ჩამოყალიბებული პოლიტიკური ვითარება ერთობ ხელსაყრელად მიუჩნევიათ საქართველოში მოქმედ წინააღმდეგობრივ ძალებს, რომელნიც მყარი საგარეო გათვლებისა და გარკვეული გარანტიების გარეშე არაფრით არ ჩააბამდნენ ეკონომიკურად თუ დემოგრაფიულად ისედაც უკიდურესად გაჭირვებულ და შეთხელებულ ერს დიდ ბრძოლასა და სისხლისღვრაში.

¹ ა. ფადეევი. დასახელებული ნაშრომი. 6. გვ. 133.

² ა. ჭავჭავაძე. Краткий ист. очерк пол. Грузии 1801-1831 гг. გვ. 21.

სიტუაცია, მართლაც, საშური და მომგებიანი ჩანდა. ევროპამ, როგორც იქნა, მოიხედა კავკასიისაკენ, რითაც საკუთარ ძალებში არცთუ დიდად დარწმუნებულ ირანსა და თურქეთს, რომელთაც მუდამ აშფოთებდათ რუსთა გაუგონარი წინსვლა აღმოსავლეთისაკენ, მის წინააღმდეგ წარმატებული ბრძოლისა და რეგიონში თავიანთი პეგემონიის აღდგენის იმედი და საშუალება მიეცათ.

თავის დროზე ევროპის სახელმწიფოთა სიჩუმემ და პასიურობამ კავკასიის რეგიონში რუსთა თითქმის შეუზღუდავ მოქმედებებზე მალე გამოიღო მათთვის უარყოფითი შედეგი, რაც პირველ ყოვლისა, ხმელთაშუა ზღვის აუზში მათი გავლენის შესუსტებაში გამოიხატა.

თუმცა, კავკასიისა და, კერძოდ, საქართველოს საკითხის მიყურისძირება მხოლოდ მათი გულგრილობისა და უგულისყურობის შედეგი როდი იყო. საქმე ისაა, რომ რუსულმა დიპლომატიამ ამ შემთხვევაშიც კარგად შეარჩია დრო და ამიერკავკასიის ცენტრის, საქართველოს ოკუპაცია სწორედ მაშინ მოახდინა, როცა ერთიმეორესადმი უკიდურესად დაძაბულ ურთიერთობაში მყოფი ინგლისი და საფრანგეთი მონდომებით ცდილობდნენ მასთან მეგობრობას და მეტოქეთა წინააღმდეგ მიმხრობას. ამით კარგად ისარგებლა რუსეთმა და დააჩქარა საქართველოს დაპყრობა და აქ თავისი გავლენის გამტკიცება.¹

ამ მხრივ სიტუაცია დიდად არც ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში შეცვლილა; ნაპოლეონის საფრანგეთსა და ინგლისს შორის კონფლიქტი უკიდურეს ზღვარზე იყო მისული. ამ ვითარებაში ორივე მათგანი რუსეთის იმპერიასთან კარგი ურთიერთობისაკენ მიისწრაფოდა. გართულებული, სასიცოცხლო მნიშვნელობის აღმოსავლური პრობლემები რუსეთის დაუძინებელ მონინააღმდეგეთა საპირისპირო კეთილგანწყობის მოპოვებასაც თხოულობდა, რაც ამ სახელმწიფოთა დიპლომატიურ სამსახურებს უალრესად რთულ მდგომარეობაში აყენებდა.

ამ ვითარებაში ინგლისისა და საფრანგეთის საერთო მიზანში შედიოდა ირანისა და თურქეთის რუსეთის წინააღმდეგ მიმართვა, რისთვისაც მათ ორივე სახელმწიფო სხვადასხვა დროს, დამოუკიდებლად უწევდნენ დახმარებას სუბსიდიებით, იარაღითა და სამხედრო ინსტრუქტორებით, რასაც თან სდევდა კიდევ უფრო მეტის დაპირებები მათ მიერ რუსეთთან ომის დაწყების შემთხვევაში.

¹ ო. მარკოვა. Восстание в Кахетии 1812 г. გვ. 245.

ამდენად, აღმოსავლეთში არსებული დაძაბული მდგომარეობა და ევროპისა და აზიის უდიდეს სახელმწიფოთა რუსეთის წინააღმდეგ მიმართული საერთო ინტერესები მათ შორის გარკვეულ ჰარმონიას ქმნიდა, რაც არცთუ კარგ პერსპექტივებს უქმნიდა რუსეთის პოლიტიკას კავკასიაში.

ინგლისისა და საფრანგეთის მიერ ნაქეზებულმა ირანმა 1804 და თურქეთმა 1806 წელს რუსეთს ომი გამოუცხადეს, რითაც დასავლეთში ნაპოლეონთან უკიდურესად გართულებულ მდგომარეობას ინგლისთან და აღმოსავლეთის ქვეყნებთან მძაფრი წინააღმდეგობაც დაემატა. ამან კი რუსეთის აღმოსავლური პოლიტიკა და, კერძოდ, კავკასიაში მიღწეული (თუმცა, განუმტკიცებელი) წარმატებები უდიდესი საფრთხის წინაშე დააყენა.

წესით, ეს სიტუაციები რუსეთის აბსოლუტური კრახით თუ არა, მისი მხრიდან სერიოზული დათმობებით მაინც უნდა დამთავრებულიყო და თუ ასე არ მოხდა, მხოლოდ და მხოლოდ იმ მიზეზით, რომ მასთან დაპირისპირებული ძალები დაქსაქსულად და შეუთანხმებლად მოქმედებდნენ, რაც რუსეთს მათ წინააღმდეგ წარმოებულ საომარ ოპერაციებსა თუ დიპლომატიურ ომში წარმატებით მოქმედების საშუალებას აძლევდა.

ეს უპირველესად, ირანისა და ოსმალეთის მაგალითზე გამოვლინდა. ინგლისისა და საფრანგეთის მთავრობებმა, რომელთაც შესანიშნავად იცოდნენ, რომ ამ ქვეყანათა გაერთიანება რუსეთის აღმოსავლურ პოლიტიკას უდიდესი პრობლემების წინაშე დააყენებდა, თავიანთი დიპლომატიური სამსახურების უმთავრესი საქმიანობა აღმოსავლეთში ამ მიზნისკენ მიმართეს.

ამ შეერთების მიმართ ძალზე დიდ ინტერესს იჩენდნენ საქართველოს განთავისუფლებისათვის მეგრძოლი ძალებიც. რასაც ცხადყოფს ალექსანდრე ბატონიშვილის მონაწილეობა ბაბა-ხანსა და შერიფ-ფაშას შორის ამ საკითხზე მიმდინარე მოლაპარაკებებში. აგრეთვე, სოლომონ II-ის მონდომებული ცდები აბას-მირზასა და ალი-შაჰ-ზადეს ლაშქართა გაერთიანებასა და საქართველოში შემოსვლის თაობაზე, რომელიც უნდა დამთხვეოდა ოსეთსა და იმერეთში მიმდინარე განმათავისუფლებელ ბრძოლებს.¹

¹ Предписание Тормасова Симоновичу от 4 июля и 27 сент. 1810 г.* აქტები. ტ. IV. გვ. 798-801.

იმავეს დასტურად გამოდგება ისიც, რომ იცოდნენ რა, რაოდენ დიდ გავლენას მოახდენდა ეს ალიანსი კავკასიის მუსლიმან (და არა მხოლოდ მუსლიმან) მოსახლეობაზე, ალექსანდრე ბატონიშვილი და აბას-მირზა მათ ამ შეერთების შესახებ ატყობინებდნენ და ამით შეგულიანებულებს რუსეთის წინააღმდეგ საერთო ბრძოლაში ჩართვისაკენ მოუწოდებდნენ.

ამ კავშირის პერსპექტივას დიდად შეუშფოთებია საქართველოს რუსული მმართველობა, რომელიც საგარეო საქმეთა მინისტრ ბუდბერგს ლოგიკურად დაუმშვიდებია: „ჯერ არ გაგონილა, სპარსელები თურქებს შეერთებოდნენო“.¹

მართლაც, ამ შეერთების არნახული აუცილებლობისა და საამისოდ გარეშე ძალთა გაუგონარი მონადინების მიუხედავად, ეს ცდები ვერაფრით ვერ განხორციელდა, რამაც გამოუსწორებელი ზიანი მიაყენა კავკასიაში რუსთა ბატონობის აღკვეთის საქმეს. სწორედ ამას გულისხმობდა ნ. ბერძენიშვილი, როცა ამბობდა: „1812 წელს რუსული მმართველობა საქართველოში გარდაუვალი კრახის წინაშე აღმოჩნდა და თუ ის გადარჩა, ეს მოხდა მხოლოდ იმის წყალობით, რომ ამ. კავკასიაში რუსეთის მოქიშპე სახელმწიფოებს – სპარსეთსა და ოსმალეთს „აზიური ჩამორჩენილობის უკურნებელი დამლა სჭირდათ“.²

თუმცა, ამ ალიანსის შექმნა მხოლოდ „აზიური ჩამორჩენილობის“ გამო არ შეფერხებულა. მისი თავიდან აცილების მიზნით თვითონ რუსულმა მმართველობამაც განახორციელა ქმედითი და ეფექტური ღონისძიებები. ამ მიმართებით არ მორიდებია სოლიდურ ასიგნებათა გაღებას, რისი საშუალებითაც მისი აგენტებით მოიფინა მთელი სპარსეთი და ოსმალეთი, რომელთაც მაღალ ეშელონებში შეღწევაც კი შეძლეს.

სწორედ მისი უშუალო მონდომებითა და ხელშეწყობით დამთავრდა კრახით 1808 და 1809 წლებში ინგლისისა და საფრანგეთის დიპლომატიური სამსახურების მიერ რუდუნებით მიღწეული შეთანხმებები ირანსა და თურქეთს შორის. ასევე ხანმოკლე და ფორმალური გამოდგა სპარსეთსა და ოსმალეთს შორის 1810 წელს გაფორმებული სამოკავშირო ხელშეკრულება, რომელიც ბუნდოვან ვითარებაში ჩაიშალა 1811 წელს სწორედ რუსეთის დაცვის ქვეშ მყოფი მაგიზბერდის მფლობელის

¹ От Будберга Гудовичу от 1806 г. *აქტები. ტ. III. გვ. 428-429.

² ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 450.

ყარაბეგის ჭირვეულობით, რის შემდეგაც სამოკავშირო ძალები დაიშალნენ და მათი გაერთიანების ცდასაც მეტად ალარ ჰქონია ადგილი.¹

ასევე აქტიურად ერეოდა რუსეთის აგენტურა კავკასიის რეგიონში, რომელმაც, როგორც ვთქვით, ამ გართულებულ და წინააღმდეგობით აღსავსე სიტუაციებში განსაკუთრებული როლი და ფუნქცია შეიძინა, რამდენადაც „ახლო აღმოსავლეთში გაბატონებისათვის რუსეთის, თურქეთის, ირანის, ინგლისისა და საფრანგეთის მმართველი წრეების ამ შეუპოვარ და შეურიგებელ ბრძოლებში ამ/კავკასია ყურადღების ცენტრში იდგა და მისი ხალხების ისტორიული ბედ-იღბალი სისხლხორცეულად იყო დაკავშირებული ამ ბრძოლის შედეგებთან“.²

ამიტომაც, რუსეთს გარდა, აქამდის მიჩუმებული ზესახელმწიფოებიც შეეცადნენ ამ უმნიშვნელოვანესი მოვლენების დროს კავკასიის რეგიონთან, განსაკუთრებით კი მის პოლიტიკურ და სტრატეგიულ ცენტრთან, საქართველოსთან „დამოყვრებას“ და მოკავშირებას.

რეალურად ეს მათთვის რთული მისაღწევი არ უნდა ყოფილიყო: უაღრესად დასუსტებული, ოკუპირებული, მეფობა – და გზადაკარგული ქვეყანა, რომელიც აქეთ ეძებდა დამხმარეს, ყველას მოკავშირეობასა და მეგობრობაზე დათანხმდებოდა, ვინც კი სულისშემხუთველი ჩრდილოელი მონსტრის მოშორებაში დაეხმარებოდა.

საქართველოს სამეფო კარისა და წინააღმდეგობრივი მოძრაობის მესვეურებმა ისიც კარგად იცოდნენ, რომ მათი პატარა ქვეყნით ევროპელ გიგანტთა დაინტერესება მათი აღმოსავლური ინტერესებით იყო გამოწვეული და არა საკუთრივ ქართველი ხალხის კეთილდღეობაზე ზრუნვით და შესაბამისად, ამ სახელმწიფოებთან ურთიერთობას ირანისა და ოსმალეთის მეშვეობითა და მათი მიმართულებით წარმართავდნენ.

ქართველი ხალხი თავისი ინტერესებით ასე ახლო არასოდეს მისულა თავის ისტორიულ მტრებთან და ირანიცა და ოსმალეთიც, მათთვის ესოდენ საჭირო ვითარებაში, მათდამი ქართველთა იძულებითი იმედითა და კეთილგანწყობით სარგებლობას მაქსიმალურად შეეცადნენ. თუმცა, მათი მხრიდან საქართველოსადმი დამოკიდებულება ერთგვაროვანი ამ დროსაც არ ყოფილა. საერთაშორისო მოლაპარაკებებში საქართვე-

¹ Донесение Паулуччи военному министру от 7 ноября 1811 г.* აქტები. ტ. V. გვ. 182.

² ა. სურგულაძე. ნ. ბარათაშვილის ეპოქა... გვ. 55.

ლოს საკითხზე განსაკუთრებით პასიური იყო თურქეთის პრეტენზიები, რაც ძირითადად იმ რეალობიდან გამომდინარეობდა, რომ ოსმალეთის „წილი“ დას. საქართველო ოფიციალურად ჯერ კიდევ არ ჰქონდა რუსეთს დაკანონებული.

თუმცა, ეს სულაც არ ნიშნავდა, რომ თურქეთი შეგუებული იყო აქ თავისი პოზიციების დაკარგვას. პირიქით, რუსეთის იმპერიას სავსებით სწორად, ირანის აშკარად გამოხატულ აგრესიულ პოლიტიკაზე არანაკლებ აღელვებდა ის ეკონომიკური და სავაჭრო კავშირები, რომელიც თურქეთის მთავრობას საქართველოსთან ჰქონდა და რომელიც ესოდენ უწყობდა ხელს აქ მისი გავლენის გავრცელებას.

თურქეთი არც საომარ შეჯახებებში ჩარევებზე ამბობდა უარს, მაგრამ ამას ძალზე ფრთხილად და მოხერხებულად აკეთებდა. კერძოდ, ცდილობდა, რუსეთის სანინააღმდეგოდ მიმართულ ბრძოლებსა და მოძრაობებში თვითონ ნაკლებად გამოჩენილიყო და მათში ძირითადად თავისი მომხრე ხალხებისა და სამფლობელოების: დაღესტნის მფლობელების, ბაქოს, შეკის, დერბენდის, შემახას, შუშის ხანების, აკუმელეების, ტაბასარელების, ჭარელების, ჩენენების და სხვათა გამოყენებით მონაწილეობდა, რომელნიც ოტომანთა იმპერიისაგან მორალურად და მატერიალურად ძალამოცემულნი, „მოსკოველ გიაურთა“ წინააღმდეგ პროირანულად განწყობილ ხალხებზე ბევრად უფრო დიდი აქტივობითა და საბრძოლო შემართებით გამოირჩეოდნენ.¹

ამ დაინტერესებაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ კახეთის ომის პერიოდში, მისი დანაშაულისთანავე, მისმა ხელმძღვანელებმა დახმარებისათვის მიმართეს შერიფ ხან ახალციხელს, რომელმაც მოაგროვა დიდი ჯარი და 21 თებერვალს ნამოიწყო ძლიერი შეტევა ახალქალაქის დასაკავებლად, რის შემდეგაც მათ გზა გაეხსნებოდათ თბილისისაკენ. ამით შეშფოთებულმა რუსულმა მმართველობამ ახალქალაქის დასაცავად ძლიერ ძალებს მოუყარა თავი და თურქთა ორი შეტევა წარმატებით მოიგერია.²

იგივე მიზნით აბდულ ფაშამაც შეუტია რუსთა ერთგულ ყარაბაღის სამფლობელოს – მიგიზბერდს, მაგრამ რუსთა ჯარმა მაიორ თ. სავარსიმადის ხელმძღვანელობით 24 თებერვალს დაამარცხა იგი.³

¹ აქტები. ტ. IV. გვ. 881-772.

² Б. дубровини. История войны и владычества русских на Кавказе. т. IV. гл. 13.

³ Б. аносови. Утверждение русского владычества на Кавказе. гл. 370.

რუსთა ეს ორივე გამარჯვება მძიმე დარტყმა იყო საქართველოში დაწყებული განმათავისუფლებელი მოძრაობისათვის.

ამ დროისათვის რუსეთის წინააღმდეგ მიმართულ თავის პოლიტიკას თურქეთი, ისე როგორც საერთოდ, საგარეო ურთიერთობებს, ძირითადად საფრანგეთთან მოკავშირეობაზე აგებდა. ამ პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილი იყო 1806 წლის 18 დეკემბერს რუსეთის წინააღმდეგ ომის დაწყებაც, სადაც წარმატებები სწორედ საფრანგეთის დახმარებასა და მოკავშირეობაზე იყო გათვლილი.

მაგრამ ოსმალეთისთვის მოულოდნელად, ნაპოლეონმა შეცვალა საგარეო კურსი და ომის დაწყებიდან 6 თვის შემდეგ 1807 წლის 9 ივლისს ტილზიტში საზავო ხელშეკრულება გააფორმა რუსეთთან, რომლის მე-8 საიდუმლო მუხლით ისიც იკისრა, რომ თურქეთსაც დაიყოლიებდა რუსეთთან ზავზე და თუკი ამის გაკეთებას ვერ შეძლებდა, იქეთ დაეხმარებოდა რუსეთს ყოფილი მოკავშირის წინააღმდეგ ომში.¹

ტილზიტის ზავმა ახლო აღმოსავლეთში რადიკალურად შეცვალა პოლიტიკური და სტრატეგიული მდგომარეობა.² რუსეთთან დაზავებით აღფრთოვანებულმა ნაპოლეონმა გადაწყვიტა ეს მისთვის ხელსაყრელი დრო მაქსიმალურად გამოეყენებინა ინდოეთის კამპანიის დასაწყებად, მაგრამ რადგან კარგად იცოდა, რომ ამას აზიაში ძლიერი მოკავშირისა და პლაცდარმის გარეშე ვერ შეძლებდა, თავისი დიპლომატიური სამსახური ირანთან კეთილშეგობრული ურთიერთობის მიღწევაზე გადართო.

ეს მომენტი ზრდიდა ირანის ავტორიტეტსა და ფუნქციას, რაც თავის მხრივ მისდამი იმედით განაწყობდა საქართველოში მოქმედ წინააღმდეგობრივ ძალებს.

1809 წლის 30 მარტს შაჰის კარზე მყოფმა ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილებმა წერილები გაუგზავნეს ნაპოლეონს. ალექსანდრე აღნიშნავდა, რომ განსხვავებული სარწმუნოების მიუხედავად, საქართველო ირანის მეგობარია და თავისი ქვეყნიდან რუსთა გაძევებაში ნაპოლეონის დახმარების იმედს გამოთქვამდა.³

¹ Ф. Мартенс. Собрание трактатов и конвенций*. ტ. III. გვ. 322 (ნასარგებლებია ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან. გვ. 278).

² ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 361.

³ С. Р. Персе. vol. 12. doc. 112. Fol. ნასარგებლებია ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან. გვ. 231.

ზოგადად, მეფობა და ფუნქციადაკარგული აღმოსავლეთ საქართველო იქამდეც ირანზე იღებდა ძირითად აქცენტს, რადგან ფაქტი იყო, რომ ამ დროს სპარსეთზე მეტად მის მიმართ დაინტერესებას არც ერთი სახელმწიფო არ გამოიჩინდა და ამის მიუხედავად, რომ ძალიან კარგად იცოდნენ, რომ ნაპოლეონი ირანს მხოლოდ „საკუთარი პრაგმატული პოლიტიკური მოთხოვნებიდან გამომდინარე, ქართველთა ინტერესების სრული იგნორირებით ჰპირდებოდა საქართველოს“,¹ ამ გარემოების მაქსიმალურად გამოყენებას ცდილობდნენ.

თავის მხრივ, ამ დროიდან ირანს თავისი პოლიტიკური მიზნების ხორცშესასხმელად მეტად ხელსაყრელი საგარეო ფონი შეექმნა. ერთიმეორესთან უკიდურესად დაპირისპირებული საფრანგეთი, ინგლისი და რუსეთი ურთულესი აღმოსავლური პრობლემების გამო სპარსეთთან კარგი ურთიერთობის მიღწევას მაქსიმალურად ცდილობდნენ. ამ მხრივ განსაკუთრებით აქტიურობდა ნაპოლეონის საფრანგეთი, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, თურქეთთან ურთიერთობის გაფუჭების შემდეგ, ირანთან მეგობრობასა და მოკავშირეობას ყველა ძალით ცდილობდა.

თუმცა, ტილზიტის ხელშეკრულებამ ნაპოლეონისადმი ნდობა სპარსელებსაც არანაკლებად დაუკარგა და როგორც ირანელი მეცნიერები აღნიშნავენ, მათთვის აშკარა გახდა, რომ ამის შემდეგ „საფრანგეთი ირანისათვის საქართველოს დასაბრუნებლად აღარაფერს გააკეთებდა“.²

ირანის არცთუ გულუბრყვილო შაჰი, რომლის თვალში ტილზიტის შემდეგ ნაპოლეონისადმი ნდობა კიდევ უფრო შესუსტდა, დაპირებებს ეჭვის თვალით უყურებდა და კონკრეტულ საქმეებს ითხოვდა. საფრანგეთის დაუღალავ ელჩ გარდენსაც ისლა დარჩენოდა, ირანისთვის სასიცოცხლო თემებზე ესაუბრა მასთან და თავგამოდებით ეჩიჩინა, გამოყენებინა ესოდენ ხელსაყრელი მომენტი, ესარგებლა ბონაპარტეს შემოთავაზებული მეგობრობით და აღედგინა ის პოზიციები, რომელიც მას რუსეთმა იარაღითა და ინტრიგებით წაართვა. კერძოდ, დაებრუნებინა ამ „ქვეყნის მმართველთა მიერ დათმობილი საქართველო, რომელიც არ არის რუსეთის საკუთრება და რომლის მოსახლეობაც ნატრობს ძველ მფლობელობას“.³

¹ ო. ნაჭყებია. ნარკვევები საფრანგეთ-ირანის დიპლომატიური ურთიერთობის ისტორიიდან (XIX ს-ის დასაწყისი). თბილისი. 2002. გვ. 56.

² M. H. Kavusi. Egagi. H. Ahmadi. op. cit. გვ. 41 (ნასარგებლებია ო. ნაჭყებიას დასახელებული ნაშრომიდან).

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 271.

ბაბა-ხანმა შესანიშნავად უნყოდა, რომ მასთან მეგობრობას ნაპო-
ლეონი სპარსეთისა და შაჰის სიკეთიდან კი არა, საკუთარი ინტერე-
სებიდან გამომდინარე ცდილობდა და ეს მას, პირველ ყოვლისა,
ინდოეთზე ლაშქრობაში დასახმარებლად ესაჭიროებოდა. ამას კი ირა-
ნის მთავრობა საქართველოს დაბრუნებასთან შედარებით მეორეხა-
რისხოვნად თვლიდა. საფრანგეთზე თავგადაკლული ტახტის მემკვიდრე
აბას-მირზა ამის შესახებ გარდენს უცხადებდა, რომ ინდური კამპანია
სულ იოლი საქმე იყო, რასაც რამდენიმე ათასი ჯარისკაცითაც იოლად
მოაგვარებდნენ, და რომ მათთვის უპირველესი მნიშვნელობის პრო-
ბლემას საქართველო წარმოადგენდა და ფრანგთაგან დახმარებასაც
სწორედ ამ საკითხში ითხოვდა. ამის გამო ფრანგული დიპლომატია
მძიმე დღეში ვარდებოდა, რამდენადაც რუსეთთან კეთილგანწყობის
მიღწევისა და ტილზიტის საზავო მოლაპარაკების შემდეგ, რომლის
ერთი მუხლის მიხედვით საფრანგეთი რუსეთს ირანთან დაზავებაში
დახმარებასაც აღუთქვამდა, შეუძლებელი იყო, მისგან საქართველოს
ირანისათვის დათმობა მოეთხოვა და დაბნეული გარდენიც დაეჭვებუ-
ლი აცხადებდა, რომ ეს თავად ქართველთა გადასაწყვეტი საკითხი იყო,
რომელიც მართალია, „ჩივის რუსთა უღელზე, მაგრამ შესაძლებელია,
მაინც იგი არჩიოს დესპოტურ უღელსაო“.¹

ამ სიტუაციაში მყოფი საფრანგეთის ელჩი იმავდროულად ტალეი-
რანს უგზავნიდა წერილს, რომ ყველაზე მთავარი, რაც ირანს აინტერე-
სებს, ეს საქართველოა, და რომ მის დაბრუნებაზე დაპირების გარეშე
შაჰი ზავზე არაფრის დიდებით არ დათანხმდებოდა. წერილს კი ამთავ-
რებდა გულითადი თხოვნით მისი ირანიდან განვევის შესახებ.²

საფრანგეთის დიპლომატიური მისიის ასეთი წარუმატებლობის შემ-
დეგ რუსეთი შეეცადა უშუალოდ თვითონ მიეღწია ირანთან ზავზე შე-
თანხმებისათვის, სანაცვლოდ ჰპირდებოდნენ თურქეთის წინააღმდეგ
ომში დახმარებას, საქართველოს საკომპენსაციოდ კი სთავაზობდნენ
ბაღდადის, ბასორისა და ერზრუმის გადაცემას.³

ირანს საქართველოზე მისი გავლენის აღიარების გარეშე რაიმე მო-
ლაპარაკებებზე საუბრის გაგონებაც არ სურდა, რაც რუსეთსა და სა-

¹ Письмо к Шампаньи от 26 августа 1808 г. гв. 186 (А. Р. Ионасиан. Из истории франко-русских отношений на Востоке.* <http://basss.asj-oa.am/1432/4>.

² Письмо Гардена к Шампаньи от 8 и 26 ноября 1808 г.* იქვე.

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 290.

ფრანგეთს მასთან მოკავშირეობის ან შეთანხმებათა მიღწევის ყოველგვარ იმედს უკარგავდა. სამაგიეროდ, ყველაფერ ამისდა კვალად, სპარსეთთან პოზიციებს იმაგრებდა ინგლისი, რომელიც ამ მდგომარეობით მაქსიმალური სარგებლობის – ირანთან მოკავშირეობის მიღწევას ცდილობდა.

საამისოდ ინგლისის მთავრობა ირანს ყველაზე დიდი მნიშვნელობის პრობლემათა გადანყვეტაში დახმარებას პირდებოდა, რომელთა შორის, უპირველესად საქართველოს დაბრუნების საკითხს უსვამდა ხაზს. ამ დაპირებებს თან ახლდა სოლიდური სუბსიდიები და შეიარაღება, რაც შთამბეჭდავად მოქმედებდა სპარსელთა განწყობაზე.

ამ გზით, 1809 წლიდან მისი გავლენა ირანში მაქსიმალურად გაძლიერდა. 12 მარტს ირანსა და ინგლისს შორის პირველი სამოკავშირეო ხელშეკრულებაც გაფორმდა, რის მიხედვითაც შაჰი აუქმებდა ევროპულ სახელმწიფოებთან იქამდე ნაკისრ ყველა ვალდებულებას, კისრულობდა, რომ არ დაუშვებდა თავის ტერიტორიებსა და წყლებში ინდოეთისკენ მიმავალი, ინგლისისადმი მტრულად განწყობილი არც ერთი სახელმწიფოს გატარებას. სამაგიეროდ, ინგლისი ვალდებულებას იღებდა, დახმარებოდა მას სუბსიდიებითა და შეიარაღებით, სხვა ევროპულ სახელმწიფოთა თავდასხმის შემთხვევაში კი – სამხედრო ძალითაც. ამასთან, კისრულობდა ყველა ამ დახმარების გაგრძელებას იქამდე, სანამ ირანის მტერი სახელმწიფოები არ დატოვებდნენ სპარსეთის კუთვნილ ტერიტორიებს, მათ შორის საქართველოს. სიტყვიერი მოლაპარაკებით ინგლისი საგანგებოდ საქართველოს დასაბრუნებლად ირანს პირდებოდა, აგრეთვე, 40 ათასამდე ჯარისკაცით დახმარებას.¹

მოგვიანებით აღმოსავლურ პოლიტიკაში დამარცხებული ბონაპარტე გულდანყვეტილი განაცხადებს: „ჩემს გავლენაზე გაცილებით უფრო ძლიერი ინგლისური ოქრო აღმოჩნდაო“,² მაგრამ მას ამ მხრივ ფარ-ხმალი არ დაუყრია და კვლავ შეეცადა ირანთან ურთიერთობაში წონასწორობის აღდგენას.

ამ მიზნით, მისი ახალი ელჩი სპარსეთში ჟუნიენი დაჟინებით შეეცადა დაერწმუნებინა შაჰი და აბას-მირზა ინგლისელთა დაპირებების არასაიმედოობასა და არასერიოზულობაში, მაგრამ ირანის მმართველები

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 285.

² De las-Cases. Memorial. * P. 100-101* (ნასარგებლებია ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან).

იქეთ ადანაშაულებდნენ მას საფრანგეთის მთავრობის უმოქმედობასა და ადრე ნაკისრ ვალდებულებათა შეუსრულებლობაში. შეახსენებდნენ, რომ, მათგან განსხვავებით, ინგლისელები დაპირებებთან ერთად კონკრეტულ დახმარებასაც უწევდნენ ირანს და ამის მიუხედავად, მაინც უცხადებდნენ ელჩს, რომ ისინი კვლავაც არ არიან წინააღმდეგნი, გააძევიან ქვეყნიდან ინგლისელები და აღადგინონ მეგობრობა ფრანგებთან, თუკი ეს უკანასკნელნი თანამშრომლობის სურვილს რეალურად დაამტკიცებენ და დაეხმარებიან მათ საქართველოს დაბრუნებაში.

ჟუნიენის მისიის გაძლიერების შემხედველი ინგლისელები კიდევ უფრო გააქტიურდნენ. მათ მომენტალურად გამოუყვეს ირანს სუბსიდიების სახით 2 მილიონი ოქროს მანეთი, მიაველინეს სამხედრო ინსტრუქტორები, დაიწყეს სამხედრო რეფორმის გატარება, ჩამოაყალიბეს მთებში მეგრძოლი მსუბუქი კავალერია, რომელიც განსაკუთრებით მოსახერხებელი იქნებოდა კავკასიაში ბრძოლების სანარმოებლად და სხვა.

სპარსეთთან ინგლისის დაახლოება ჩქარა აისახა ამიერკავკასიის ხალხთა განწყობაზე. სულ უფრო გახშირდა ამ კავშირით გულმოცემული სპარსეთის შაჰის დაპირებები რუსთაგან მათ გამოხსნაში, ხმები რუსეთზე ინგლისელთა და ირანელთა მოსალოდნელ ერთობლივ შეტევებსა და სხვა. ყველაფერ ამას რეგიონში წინააღმდეგობრივ მოძრაობათა გააქტიურება მოჰყვა. ზედიზედ იფეთქა შეიარაღებულმა გამოსვლებმა ოსეთში, იმერეთში, ყუბის სახანოში.

ყველა ნიშნით ჩანდა, რომ ირანი ამიერკავკასიაში შემოსასვლელად ემზადებოდა. გახშირდა ადგილობრივ ხალხთა მისამართით გამოგზავნილი მოწოდების წერილები, კიდევ უფრო გააქტიურდნენ სოლომონ II და ალექსანდრე ბატონიშვილი.

ჭკვიანი და ალღოიანი ალექსანდრე კარგად გრძნობდა მომენტის ხელსაყრელობას. იგი ეხარბებოდა დროს, რომელიც ევროპის თვალში მის ქვეყანას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა, როცა „საქართველოს საკითხით დაინტერესებული იყო არა მხოლოდ სპარსეთის შაჰი“ და რომ „საქართველოს საკითხს რეალურად შაჰი კი არა, ინგლისი დირიჟორობდა, რომელიც დაინტერესებული იყო, რომ ეს ქვეყანა რუსეთს არ დარჩენოდა“.¹

¹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 368.

ევროპულ სახელმწიფოთა დაინტერესებას საქართველოს მიმართ ბატონიშვილი სააგიტაციოდაც ფართოდ იყენებდა. სამშობლოში გამომგზავრებამდე ის რამდენიმეგზის აუწყებდა ქართველ თავადაზნაურობას, რომ თან მოჰქონდა სამი დიდი სახელმწიფოს – სპარსეთის, ოსმალეთისა და ინგლისის „ძალი და ხაზინა“.¹

წერილებს არც შაჰის კარი იშურებდა, რომელიც „დიდის ყურადღებით ადევნებდა თვალ-ყურს კახეთის ბედ-იღბალს და ცდილობდა თავისი თანაგრძნობა თვალსაჩინოდ დაენახებინა“.²

აქვე, სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ ეს წერილები, ისე როგორც შაჰისა და მისი გარემოცვის ფირმანები და მონოდებები, თავისი გაზვიადებული და პათეტიკური ხასიათით საკმაოდ გულუბრყვილოდ გამოიყურებოდა, და როგორც მოსწრებულად ბრძანებდა ნ. ბერძენიშვილი „ამ ხერხით კავკასიელი ფეოდალების, გამობრძმედილი პოლიტიკოსების გადაბირება და მათ რუსთა წინააღმდეგ სახიფათო ომში გამოყვანა უიმედო საქმე იყო“.³

ცხადია, ამ წერილებისა და მიმართვების ავტორებმაც კარგად იცოდნენ, რომ ნებისმიერ დიპლომატიურ მანევრს რეალური საქმეები სჯობდა და ერთი გამარჯვებაც კი უამრავ მონოდებაზე ასჯერ და ათასჯერ უფრო ეფექტურ შედეგს მოუტანდა მათ ავტორიტეტს ადგილობრივ მოსახლეობაში.

სწორედ ამიტომ ირანმა გაააქტიურა საბრძოლო მოქმედებანი რუსეთის წინააღმდეგ. 1811 წლის გაზაფხულზე აბას-მირზა თავისი საგანგებოდ გაწვრთნილი ჯარით ერევნისკენ გაემართა. ხოლო მისი ძმა მამედ-ალი-ხანი 12 ათასი კაცით ყარაბაღისა და შირვანისაკენ დაიძრა. შეშფოთებული მთავარმართებელი ტორმასოვი სპარსელებისა და ოსმალების შეთანხმებული მოქმედებების შესახებ იტყობინებოდა და სასწრაფოდ დამხმარე ძალების მიშველებას თხოულობდა. ამასთან, რუმინანცევისადმი გაგზავნილ მოხსენებაში განსაკუთრებულად უსვამდა ხაზს, რომ ირანელები მათ წინააღმდეგ მოდიოდნენ არა მხოლოდ საკუთარი ძალებით „но чрез посредство многочисленных соседей Грузии, возбуждая их против нас, которые теперь могут еще жалить, а не умерщвлять, но если со временем усилятся и соединятся вместе, то

¹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 369.

² თ. ხუსკივაძე. ალექსანდრე ბატონიშვილი. „ივერია“. 1902. გვ. 265.

³ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 320.

могут такую произвести на теле опухоль, что трудно будет оную и излечить".¹

ეს წინასწარმეტყველებაც მალე აუხდათ რუსებს. კახეთში 1812 წელს დაწყებული ომი ამ მხრივ ყველაზე გრანდიოზული იყო აქამდე რუსთა წინააღმდეგ კავკასიაში წამოწყებულ ბრძოლებს შორის, რაც, პირველ ყოვლისა, მის მიმართ უცხო სახელმწიფოთა დაინტერესებითა და მასში მონაწილეობით გამოიხატა. შემთხვევითი არ იყო, რომ „... აჯანყებას დაემთხვა სამხედრო მოქმედებანი სპარსეთ-ოსმალეთთან... სწორედ იმ დღეს, როცა ახმეტაში აჯანყება დაიწყო, ე. ი. 1812 წლის 31 იანვარს, აბას-მირზა, რომელსაც თან ახლდა ალექსანდრე ბატონიშვილი, ძლიერი ჯარით შემოიჭრა ყარაბაღში და სულტან-ბუღას მდგომ რუსთა ჯარის ბატალიონს თავს დაეცა".²

ასევე პირდაპირ კავშირში იყო კახეთის მოვლენებთან შერიფ-ფაშას მიერ განხორციელებული საომარი მოქმედებები, რომელსაც კახელებმა დახმარება ომის დაწყებისთანავე სთხოვეს. „შერიფმა დრო შესაფერისად სცნო, სწრაფად შეკაზმა 5000 კაცი და 22 თებერვალს ახალციხეს შემოადგა".³

ამ კავშირებს მიაწერენ 1812 წლის გაზაფხულზე აბას-მირზას, ერენის ხან ჰუსეინისა და სხვათა გააქტიურებას, რაც იმ მიზნით ხდებოდა, რომ რუსების ყურადღება საქართველოს მოსწყდომოდა, სადაც კვლავ იფეთქა „აჯანყებამ".⁴

იმავე პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილები იყო: 1812 წლის ივლისში, ნაპოლეონის ომის დროს ირანის ტახტის მემკვიდრის აბას-მირზას 20 ათას კაციანი ჯარით ლენქორანში შეჭრა, 12 აგვისტოს 4 ათასი სპარსელით ყარაბაღში ლაშქრობა, ოქტომბრის თვეში კი გაჭრა „ჩრდილო აზერბაიჯანისაკენ, რათა ესარგებლა შექმნილი მდგომარეობით და ბოლო მოეღო რუსთა მფლობელობისთვის ამიერკავკასიაში".⁵

იმავე მოვლენების შემადგენელ ნაწილად თვლიან 1812 წლის ზაფხულის ცხელ დღეებში, 21 აგვისტოს მთავარმართებელი რტიშჩევის 3 ათასი კაცით „გატყუებას" ყარაბაღში, რომელიც რობერტ გორდონის ინიციატივით მოხდა და რომელსაც ოფიციალური ვარაუდით, ერთად-

¹ Отношение Тормасова к Румянцеву от 9 марта 1811 г. აქტები. ტ. IV. გვ. 758.

² ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 450.

³ იქვე.

⁴ ნ. დუბროვინი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 32.

⁵ ა. კიკვიძე. საქართველოს ისტორია 1801-1890 წწ. გვ. 86.

ერთი მიზანი ჰქონდა – მთავარმართებლის არყოფნის, ალექსანდრე ბატონიშვილის საქართველოში დაბრუნებასა და ომის ახალი ტალღის აზვირთების პერიოდში აქ მებრძოლ ძალებს თავისუფალი მოქმედებისა და წარმატებების მეტი საშუალება მისცემოდათ.¹

სამწუხაროდ, დაძაბულად და შეუმცდარად მოქმედებდა რუსული მმართველობაც. მან შეძლო, დაემარცხებინა ირანელთა ჯარები ყარაბაღსა და ასლანდუზში, თურქები კი – ერევანსა და ახალციხესთან, რის შემდეგაც იმპერიას, ამ გამარჯვებებით შეფიქრიანებულ და შეეჭვებულ კავკასიელ მფლობელებში, კიდევ უფრო გაუიოლდა ქრთამებითა და საჩუქრებით მოქმედება.

მაგრამ სტაბილური მდგომარეობა დიდხანს არც ახლა გაგრძელებულა. 1812 წლიდან კავკასიაში, ისე როგორც მთელს მახლობელ აღმოსავლეთში, რადიკალური ცვლილებები აღინიშნება, რამაც მნიშვნელოვნად შეცვალა ინგლისის დამოკიდებულება რეგიონის პრობლემათა მიმართ. ნაპოლეონის საფრანგეთის გაძლიერებითა და მისი რუსეთზე მოსალოდნელი თავდასხმების გამო, ინგლისის მთავრობამ მიდგომების შეცვლა დაიწყო და რუსეთისთვის პოზიციების განმტკიცებაში დახმარება გადანყვიტა. საამისოდ, პირველ ყოვლისა, მისთვის დასავლეთში ნაპოლეონთან ბრძოლის გაადვილების მიზნით ინგლისური დიპლომატია შეეცადა, შეერბილებინა ირანისა და თურქეთის შეტევები რუსეთზე და როგორმე დაზავებაზე დაეყოლიებინა ისინი.²

ინგლისური დიპლომატიის ეს მოულოდნელი სახეცვლილება დიდი დარტყმა იყო საქართველოში ფართოდ გაშლილი განმათავისუფლებელი ომისათვის, რამდენადაც იგი გარკვეულწილად სწორედ დასავლეთის სახელმწიფოთა მიდგომებზე იყო გათვლილი.

1812 წლის ომის ბედსა და განვითარებაზე მნიშვნელოვანწილად იმოქმედა ინგლისის მთავრობის მიერ ირანისა და თურქეთის რუსეთთან მორიგების მიზნით განხორციელებულმა ღონისძიებებმაც. ინგლისის ელჩის პორ უზელის ძალისხმევით რუსეთმა 1812 წლის 28 მაისს ბუქარესტში თურქეთთან, ხოლო 1813 წლის 12 ოქტომბერს გულისტანში ირანთან საზავო ხელშეკრულებები გააფორმა, რის გამოც პორ

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 105.

² R. Adair. The negotiations for the peace of the dardaneles in 1808-1809. vol. II. London. * 1845. გვ. 301 (ნასარგებლეია ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან).

უზელი მადლიერმა იმპერატორმა ალექსანდრე ნეველის ორდენითა და ბარონის ტიტულით დააჯილდოვა.

თუმცა, საქართველოში მიმდინარე პროცესებისადმი დაინტერესება ინგლისს ამის შემდეგაც არ შეუწელებია. იგი თბილისში მყოფი ელჩის ძმისშვილის რობერტ გორდონის მეშვეობით ყურადღებით ადევნებდა თვალს ქართველი ხალხის ბრძოლას და რუსული მმართველობის საქართველოს დათმობებზე დაყოლიებას ცდილობდა.¹ მაგრამ ეს უკვე არაფრისმომცემი ფუსფუსი იყო ყოველივე იმასთან შედარებით, რაც ინგლისმა თავისუფლებისათვის მეომარ საქართველოს ნაპოლეონის საწინააღმდეგოდ მიმართული დიპლომატიური ქმედებებით დაატეხა თავს.

სამაგიეროდ, ომის ხელმძღვანელობისთვის უდიდესი სტიმული გამოდგა ნაპოლეონის თავდასხმა რუსეთზე, რომელსაც ქართული მებრძოლი ძალები დიდი ხანია ელოდნენ. ამიტომ მიგვაჩნია, რომ თავისი დიდი მნიშვნელობის გამო, ღირს ამ საკითხზე ცოტა ხნით ყურადღების შეჩერება.

ჯერ კიდევ საუკუნის დასაწყისიდან, საფრანგეთის მთავრობა, ეპოქის სირთულეებისა და პრობლემათა სიმრავლის მიუხედავად, კავკასიისა და, კერძოდ, საქართველოსათვის დროის გამონახვას მაინც ახერხებდა და, იგი როგორც უმნიშვნელოვანესი სტრატეგიული და სატრანზიტო პუნქტი, მუდამ შედიოდა მისი სასურველი აღმოსავლელი მოკავშირეების ინტერესთა სფეროში.

ამ მხრივ საფრანგეთმა განსაკუთრებით გააძლიერა საქმიანობა 1805 წლის გაზაფხულიდან. თუმცა, იქამდეც, ნაპოლეონი თავის ელჩებს ირანსა და თურქეთში მუდამ მოუწოდებდა, კარგი ურთიერთობა დამყარებინათ იმ კავკასიელ ფეოდალებთან, რომელნიც რუსთაგან თავდახსნის გზებს უცხო სახელმწიფოებში ეძებდნენ. ამით ნაპოლეონი, პირველ ყოვლისა, ესოდენ საჭირო მოკავშირის, ირანის გულის მოგებას ცდილობდა, რადგან ძალიან კარგად ხედავდა, თუ რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა შაჰი საქართველოს საკითხს. ამიტომ შორსმჭვრეტელი ბონაპარტი ჯერ კიდევ ფინკენშტაინის მოლაპარაკებაზე დაპირდა მას საქართველოს დაბრუნებაში დახმარებას.

ფრანგული აგენტურის წარმომადგენლები ვაჭრების, მრეწველებისა თუ სხვა დაქირავებული პირების სახით მთელ საქართველოს მოედნენ.²

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 300.

² აქტები. ტ. II. გვ. 281 (220)-2.

ამ მიმართებით ნაპოლეონის საფრანგეთის დიპლომატიური სამსახურის საქმიანობას აიოლებდა ის გარემოება, რომ მათ საქართველოში, ისე როგორც რუსეთის წინააღმდეგ მებრძოლ ყველა ქვეყანაში, დიდი იმედებითა და პატივისცემით შეხედნენ.

ამ პერიოდში საფრანგეთის დიპლომატიურ სამსახურთან ურთიერთობაში აქტიურობდა ირანის არტილერიის უფროსი, იტალიურ-სპარსულ-თურქული ლექსიკონის შემდგენელი თეიმურაზ გიორგის ძე ბაგრატიონი, რომელიც სამხედრო საქმესთან ერთად, პოლიტიკაშიც ღრმად ყოფილა ჩახედული და თავის შესაძლებლობების თავისავე ხალხის სამსახურში გამოყენებას ცდილობდა. თავის დროზე იგი ფრანგულ ორიენტაციაზე დადგომას სთავაზობდა მეამბოხე ლევან ბატონიშვილს, რომელსაც ჩააგონებდა: „ირანიდან არაფერს უნდა ელოდე, მაგრამ არც რუსებისგან იქნება რაიმეო“ და მასთან ერთად საფრანგეთში გამგზავრებას და აქედან დახმარების მიღებას ურჩევდა.¹

მაგრამ, სამწუხაროდ, ამ გეგმას ასრულება არ ეწერა; რუსებს არც ახლა დარჩათ შეუმჩნეველი ნიჭიერი მონინააღმდეგე და ტრადიციულად მის გადაბირებას შეეცადნენ, რასაც მიაღწიეს კიდეც და 1810 წლის 15 სექტემბერს კიდევ ერთი იმედიანი ბაგრატიონი 10 ათას მანეთიან ჯამაგირიან და 10 ათას ყმიან რუს მემამულედ აქციეს.²

ქართველთა კავშირები საფრანგეთთან არც ამის შემდეგ შეწყვეტილა, რასაც კოორდინაციას უწევდა საფრანგეთის ელჩი რუსეთში კოლენკური. ეს უკანასკნელი განსაკუთრებით ახლო ურთიერთობაში ყოფილა საგარეო საქმეთა სამინისტროს თანამშრომელ ზაზა ანდრონიკაშვილთან, რის გამოც მას 1812 წელს საქართველოში ჩამოსვლისა და რუსულ მმართველობასთან აქტიური თანამშრომლობის მიუხედავად, პაულუჩი მუდამ ეჭვის თვალით უყურებდა და ფარული მეთვალყურეობაც ჰქონდა მასზე დანესებული.³

საფრანგეთის დახმარებაზე განსაკუთრებით დიდ იმედს ამყარებდა ალექსანდრე ბატონიშვილი. თავრიზში მყოფი ერთ-ერთი რუსი აგენტის წერილში ხაზგასმულია, რომ „Персидский шах и Александр всегда получают от французов как людей, так и письма с тем, чтобы они

¹ Письмо Теимураза Левану от 18 мая 1810 г.* აქტიბი. ტ. V. გვ. 40-41.

² ЦГИАЛ. журнал ком-та мин-ров. 11 января 1811 г.* ფ. 29. ივ. 31-33. 334-335 (ნასარგებლებია ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან. გვ. 222).

³ იქვე.

прибыли с войсками, и что французы могут русских прогнать из Грузии".¹

ამდენად, ალექსანდრე ბატონიშვილის მიერ კახეთში წამოწყებული განმათავისუფლებელი ბრძოლისათვის განსაკუთრებით დიდი სტიმული იყო ნაპოლეონის თავდასხმა რუსეთზე. თავის მხრივ, რუსეთზე გამოლაშქრებისას ბონაპარტი იმედოვნებდა, რომ მის ომს აქტიურად გამოეხმაურებოდნენ და მხარს დაუჭერდნენ რუსეთის ყველა აღმოსავლეთელი მოწინააღმდეგენი, განსაკუთრებით კი მის მიერ დაპყრობილი ხალხები.

ეს ნაწილობრივ ასეც მოხდა. რუსეთის დიდი დიპლომატიური გამარჯვებების მიუხედავად, რაც სპარსეთსა და ოსმალეთთან საზავო ხელშეკრულებების დადებაში გამოიხატა, ეს უკანასკნელები მაინც დიდი ყურადღებით ადევნებდნენ თვალს მოვლენათა განვითარებას საქართველოში და მის მეზობელ სამფლობელოებს ქართველთა დახმარებისთვის განაწყობდნენ.

ეს ტენდენცია განსაკუთრებით გაძლიერებულა ნაპოლეონის მოსკოვზე თავდასხმის შემდეგ. მთავარმართებელი რტიშჩევი კონსტანტინეპოლიდან აგენტების მიერ მოწვდილი ცნობების საფუძველზე რუმინაცევს ატყობინებდა: „Турецкое правительство теперь уверено в отводе русских войск не только из владений по черноморскому побережью, но и из Грузии“.²

ამ დროიდან თურქეთი ინიციატივითაც კი გამოდის შეეკრას ირანს და მასთან ერთად შეუტეოს ჩრდილოელ მოწინააღმდეგეს.³

თურქთა საბრძოლო განწყობა ჩქარა დაეცო კავკასიაში მცხოვრებ პროთურქული ორიენტაციის ხალხებს, რომელნიც, როგორც ვნახავთ, არნახული თავდადებით ამოუდგებიან გვერდში კახელ მებრძოლებს.

მათ განწყობაზე არანაკლებ ეფექტურად მოქმედებდა ფრანგული აგენტურაც, რომელიც ამ დროიდან განსაკუთრებით გააქტიურდა. ბ. როტერიეს თქმით, მათი წარმომადგენლები მთელ კავკასიას მოედნენ და ხალხში რუსეთის სანინააღმდეგო განწყობის გაღვივებას შეეცადნენ.⁴

¹ Донесение Пугуева ген. Несветаеву из Тавриза 1806 г.* ЦГВИА (ნასარგებლებია ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან).

² Отношение Ртищева Румянцеву от 15 мая 1813 г.* აქტები. ტ. V. გვ. 937.

³ Делеша Гор-Оуэли из Тавриза Кастельри от 19 июля 1813 г.* აქტები. ტ. V. გვ. 721.

⁴ Rottiers. Memore sur la Georgie. 1815*. აქტები. ტ. IV. გვ. 965-981.

ამ მხრივ საქართველოში ხალხს ნაქეზება ნამდვილად აღარ სჭირდებოდა. ნაპოლეონის რუსეთზე შეტევამ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის განსაკუთრებული აღმავლობა გამოიწვია. დადგა ნანატრი დრო, როცა ასე ახლოს იყო მიზანი – ეროვნული თავისუფლების დაბრუნება და სამეფოს აღდგენა.

დავით ბატონიშვილი ამ მომენტს ომის ძირითად სტიმულად მიიჩნევს:

„ნელსა 1812, ეკსფ, მსმენელთა კახთა შემოსვლისათვის ფრანცუცთა მხედრობისა როსიასა შინა და დაპყრობისათვის მოსკოვისა, რეცა გონეს-ყე განთავისუფლება თვისი რუსთაგან, და მოუწოდეს ერევნით მეფის ირაკლის ძეს ალექსანდრეს, რომელიცა იყო მუნ დადრგენილი ბაბახან ყეენისაგან, და აღუთქვეს პირი მტკიცე, რათა ჰყონ მეფედ თვისსა ზედან“.¹

ამ განწყობას ადასტურებდა ხმებიც, რომელმაც მოიცვა მთელი საქართველო და რომლის მიხედვით, ბონაპარტი მხოლოდ იმ შემთხვევაში ნავიდოდა „რუსთ ხელმწიფესთან“ დაზავებაზე, თუკი ეს უკანასკნელი საქართველოში მეფობის აღდგენას დათანხმდებოდა.²

ამით ფრთაშესხმულ ბატონიშვილს, რომელიც მხოლოდ ამ ხმების იმედზე ვერ დადგებოდა, რადგან შესანიშნავად იცოდა, რომ თავისუფლება მხოლოდ ბრძოლით და რუდუნებით მოიპოვება, საკუთარი გათვლები ჰქონდა, რომლის მიხედვით საქართველოში დაწყებული ეროვნული ბრძოლა უნდა გაძლიერებულიყო, რაც რუსეთის წინააღმდეგ ომში მისი ქვეყნის საფრანგეთთან მოკავშირეობას ნიშნავდა. ეს კი ნაპოლეონის გამარჯვების შემდეგ, რაშიც ალექსანდრეს ეჭვი არანაირად არ ეპარებოდა, საქართველოს გათავისუფლების უცილობელი გარანტია გახდებოდა.

სამწუხაროდ, ბატონიშვილის ეს გათვლა წარუმატებელი გამოდგა. ნაპოლეონის დამარცხება მძიმე დარტყმა გამოდგა თავისუფლებისათვის მეგრძოლი ძალებისათვის, რამაც უპირველესად ომის შედეგებში პოვა ასახვა.

იმედმა კიდევ ერთხელ გაიღვიძა ნაპოლეონის ელბადან გაქცევის შემდეგ, რასაც მთავარმართებელი რტიშჩევის მიერ საგარეო საქმეთა სამინისტროში გაგზავნილი წერილიც ადასტურებს, რომლითაც იგი

¹ დავით ბატონიშვილი. მასალები საქართველოს ისტორიისათვის. გვ. 112.

² Письмо царевичу Александру от Заза Цицишвили, Хасана и Мола Мамеда от 24 марта 1813 г.* აქტიბი. ტ. V. გვ. 262-263.

იტყობინებოდა: „ჩემს ვალად ვთვლი შეგატყობინოთ, რომ ბონაპარტეს გაქცევამ და გადატრიალებამ აქაურ მხარეში დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა“.¹

მართლაც, ამ დროიდან, მეომარ ძალებს, კერძოდ კი, ბატონიშვილის ხმასა და განწყობას კვლავ შემატა სიმტიცე. გულმოცემული ალექსანდრე, მას შემდეგ, რაც უახლოესი თანამებრძოლის გორჯასპი ნათალიშვილიდან მიიღო შეტყობინება, რომ ნაპოლეონი კვლავ შეიჭრა რუსეთში და თურქეთმაც განაახლა საომარი ოპერაციები, ულტიმატუმის წერილს უგზავნის მთავარმართებელს და საქართველოდან ნებაყოფლობით ნასვლას ურჩევს, წინააღმდეგ შემთხვევაში კი ახალი ომით ემუქრება მას.

მაგრამ ეს მუქარა რუსულ მმართველობას უკვე აღარაფრად მიაჩნდა.

საქართველოში მოქმედი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ძალების საფრანგეთის წარმატებულ ომებზე აგებული ყველაზე რეალური გათვლები კრახით დამთავრდა. „ნაპოლეონის ომებმა ისე მოლალეს ევროპა, რომ რუსეთმა შესძლო საქართველოს ანექსიის შენარჩუნება“.²

ნაპოლეონის დამარცხება ყველაზე მეტად ირანისა და ოსმალეთის პოლიტიკას დაეტყო. ამის შემდეგ მათ ფაქტობრივად შეწყვიტეს ამიერკავკასიის გამო რუსეთთან წინააღმდეგობა, რითაც აშკარად დაფიქსირდა ომამდელ თუ ომის პერიოდში მათ საბრძოლო განწყობაზე ევროპულ სახელმწიფოთა გავლენა.

ყველაზე მეტად დაზარალებული საქართველო გამოვიდა, რის გამოც აქაური განმათავისუფლებელი მოძრაობის ხელმძღვანელები, რომელნიც, თავის მხრივ, ირანსა და ოსმალეთზე აკეთებდნენ გათვლებს, მწარედ საყვედურებდნენ მათ. ერთ წერილში ბატონიშვილი ალექსანდრე სნერს შაჰის კარს „ამ ზაფხულს სულ ყათლანი იყო, თქვენმა ჯარმა კი ყაზახსა და შამშადილში ერთი ძროხა ვერ ააყენესო...“³ „ბატონიშვილი აგინებდა სპარსელებს, რომელთაც 17 წლის განმავლობაში ატყუეს და არავითარი დახმარება არ გაუწიეს მას“.⁴

ხუდად-ბეგისადმი გაგზავნილ ერთ წერილში კი, რომელიც ომის შემდეგაა დაწერილი, იგი აღნიშნავს, რომ სპარსელებს ენანებათ ფული

¹ Письмо от 6 марта 1813 г. იქვე. გვ. 372.

² გრ. ვეშაპელი. საქართველო და რუსეთი. თბილისი. 1918. გვ. 21.

³ საქ. ცსია. ფ. 1448. 9382.

⁴ იქვე.

და ჯარი, „მუქთად კი აბა, ვინ დაგითმობს მინას“ – „ეჰ, ფული, ფული! ის რომ გვექონოდა, ჯერ კიდევ იანვარში მათ (რუსებს. ა. გ.) საერთოდ გავყრიდით“.¹

ამდენი მსხვერპლისა და უბედურების შემდეგ სპარსეთის მმართველებისადმი საყვედურები შეიძლებოდა უფრო მეტი და მკაცრიც ყოფილიყო, მაგრამ უსასოდ დარჩენილი ქართველობა მისგან მაინც იკავებდა თავს, რადგან სამომავლო იმედებს კვლავ და კვლავ მათზე ამყარებდა.

♦♦♦

რუსეთის მოქიშპე სახელმწიფოებმა ძალიან კარგად იცოდნენ, რომ ახლო აღმოსავლეთში იმპერიის წინააღმდეგ მასშტაბური ომის სანარმოებლად ყველაზე ეფექტური და წარმატებული კავკასიელ ხალხთა გაერთიანება იქნებოდა და თავიანთი დიპლომატიური სამსახურების საქმიანობაც, პირველ ყოვლისა, ამის თავიდან ასაცილებლად მიმართეს.

ეს ნაბიჯი მათი მხრიდან აბსოლუტურად სწორი იყო. 1812 წლის ცხელ დღეებში კავკასია მოგვაგონებდა მიძინებულ ვულკანს, რომელიც დიდი ხნის სიჩუმის შემდეგ იღვიძებდა და ერთიანი ინტერესებით გაერთიანებულ დამღუპველ ძალად ევლინებოდა აქ იარაღითა და ცბიერებით შემოსულ გადამთიელებს.

თვითონ საქართველოში მოქმედმა ეროვნულმა ძალებმაც კარგად უნცოდნენ, რომ ისინი მარტოდმარტო, მხოლოდ საკუთარ ძალებზე დაყრდნობით ვერ შეძლებდნენ რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ ომს. საჭირო იყო დამხმარე ძალთა მობილიზება და ქართველებმაც მეზობელ ქვეყნებსა და სამფლობელოებზე აიღეს აქცენტი.

თავის მხრივ რუსეთმა, რომელსაც ისე, როგორც ნებისმიერი დროის ნებისმიერ დამპყრობელს, კარგად ესმოდა, რომ გაერთიანებული კავკასია, საერთო კავკასიური ფრონტის ჩამოყალიბება მას არასოდეს მისცემდა თავისი დამპყრობლური პოლიტიკის სრულად და ლაღად გაშლის საშუალებას, ყველა ღონისძიებას მიმართა, რათა არ დაეშვა აქაურ ხალხთა ინტერესების შეერთება და მისი ერთი მიზნითა და მიმართულებით წარმართვა.

ამ მხრივ იმპერიაში ადრევე დაიჭირეს თადარიგი და არცთუ უმედეგოდ; რუსული მმართველობა თავიდანვე მოფიქრებულად შეუდგა ად-

¹ Царевич Александр Хулат беку от 28 января 1813 г.* აქტები. ტ. V. გვ. 370-371.

გილობრივ ხალხთა დაქსაქსვისა და ურთიერთდაპირისპირების ცბიერი კურსის გატარებას. საამისოდ მას კავკასიაში საკმაოდ მყარი ნიადაგი დახვდა: გეოპოლიტიკური პირობებიდან გამომდინარე, კავკასიელ ხალხთა მთელი რიგი განსხვავებული წეს-ჩვეულებები, მეურნეობა, რელიგია, სხვადასხვა ორიენტაციები და მათზე დამყარებული, ხელოვნურად შექმნილი გარემოებები ხშირად აპირობებდა კავკასიელ მეზობელთა ინტერესების დაშორიშორებას და, არცთუ იშვიათ შემთხვევაში, მათ შორის მტრული განწყობის ჩამოგდებას.

სამწუხაროდ, საპირისპირო შემთხვევაში, მიუტევებლად უსუსურად მოქმედებდნენ რუსეთის აღმოსავლელი მეტოქეები ირანი და თურქეთი, რომელნიც, როგორც ენახეთ, ერთიმეორის მტრობაში გართულები ვერ ახერხებდნენ (და არც მაინცდამაინც ცდილობდნენ) გამოეყენებინათ კავკასიაში მათთვის ესოდენ ხელსაყრელი მდგომარეობა და ხელი შეეწყოთ აქ რუსეთის სანინალმდგომ ერთიანი კავკასიური ფრონტის ჩამოყალიბებისათვის.

თუმცა, საამისო პირობები რეგიონში საჭიროზე მეტიც არსებობდა; რუსეთის მზაკვრული პოლიტიკის შედეგად XIX საუკუნის პირველი ათწლეულის დასასრულისა და მეორე ათწლეულის დასაწყისისთვის მთელ ამიერ და იმიერკავკასიაში მაცხოვრებელი ხალხები თითქმის ერთნაირ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ. რუსული რეჟიმი ერთდროულად და ერთნაირად იკიდებდა აქ ფეხს და ხალხთა უკმაყოფილებასაც ერთნაირი სიძლიერითა და სიმძაფრით იწვევდა.

კავკასიელი ხალხები და სამფლობელოები შემფოთებით აფიქსირებდნენ, რომ რუსეთის იმპერია საოცარი სიჩქარით იჭრებოდა რეგიონში და თან მოჰქონდა ყველაზე სასტიკი დამპყრობლისათვის დამახასიათებელი, გამანადგურებელი პოლიტიკა, რომელიც არა მარტო დამოუკიდებლობას უკარგავდა ერებს, არამედ სპობდა მის თვითმყოფადობას, კულტურას, ადათ-წესებსა და რელიგიას. სპობდა თვითონ მოსახლეობას, მორალურად და მატერიალურად აჩანაგებდა და საკუთარ მიწა-წყალზე ცხოვრების საშუალებას არ აძლევდა მათ.

კავკასიის მთელ რიგ მხარეებსა და სამფლობელოებს, ხშირ შემთხვევაში, წინააღმდეგობის საფუძველი საქართველოზე მეტიც ჰქონდათ, რაც ძირითადად ორი ფაქტორით იყო განპირობებული: პირველი, ეს იყო სარწმუნოებრივი მომენტი, რომელიც მართლმადიდებელ ქართველთაგან განსხვავებით, მათ თავიდანვე მტრულად განაწყობდათ რუ-

სეთისადმი და მეორე, მათდამი აღმოსავლელი ძლიერი სახელმწიფოების გაცილებით დიდი დაინტერესება, რაც, თავის მხრივ, სოლიდურ მატერიალურ თუ მორალურ დახმარებაში გამოიხატებოდა.

ამ ფაქტორების გათვალისწინებით 1812 წელს წინააღმდეგობრივი მოძრაობის ორგანიზატორებმა თავიანთი ბრძოლის წარმატება მნიშვნელოვანწილად მეზობლებთან ურთიერთობას დაუკავშირეს. მათი გათვლებით, კახეთში დაწყებული ომი უნდა გამხდარიყო ერთიანი კავკასიური ცეცხლის აგიზგიზების ქმედითი ნაპერწკალი.

ამიტომაც, ომის დაწყებისთანავე მის მიმართ კავკასიელი ხალხების დაინტერესებამ და აღფრთოვანებამ, რასაც რეგიონის გააქტიურება და აღელვება მოჰყვა, რუსული მმართველობის არნახული შეშფოთება გამოიწვია.

„უდიდესი ნუხილით განვიცადე ის კრიტიკული მდგომარეობა, – სწერს მთავარმართებელი პაულუჩი იმპერატორს – რომელშიც თქვენი უდიდებულესობის ჯარები იმყოფებოდნენ, აქაური ხალხის გამოიწვევით და ამბოხებულთა დაჟინებით, რომ აემხედრებინათ არამართო საქართველოში მცხოვრები ხალხები, არამედ მეზობლებიც იარაღით ხელში გამოეყვანათ“.¹

რუსეთის იმპერიამ, კავკასიის ფასთან ერთად კარგად იცოდა მასთან დაკავშირებული საფრთხეებიც, რომელთა შორის უმთავრესად კავკასიელ ხალხთა გაერთიანება მიაჩნდა და ყოველნაირად ცდილობდა ამის თავიდან აცილებას.

მაგრამ მან შესანიშნავად იცოდა ისიც, რომ საერთო კავკასიური ბრძოლის გასაღებივებად მხოლოდ საქართველოს ერთ კუთხეში დაწყებული ამბოხი დანარჩენი ხალხებისთვის აბუნტების ერთ-ერთი და არა ერთადერთი ფაქტორი იქნებოდა მხოლოდ.

ამის შესახებ გაკერით მიუთითებდა აკ. სურგულაძე, რომელიც თვლიდა, რომ „გარეშე ძალები (ახალციხის ფაშა, ერევნის სახანო, აბას მირზა, ლეკები) თავადობას და ბატონიშვილს დროებით ძალად ესახებოდათ“.²

კახეთის მოვლენები მხოლოდ სტიმული უნდა ყოფილიყო რუსეთის წინააღმდეგ დიდი ომის წამოწყებისათვის, რასაც უნდა მოჰყოლოდა ჯერ კავკასიის ხალხთა მასიური გამოსვლა, შემდეგ კი ამით გულმო-

¹ Рапорт Паулуччи Александру 1 от 26 марта 1812 г.* აქტები. ტ. V. გვ. 583.

² ა. სურგულაძე. ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეპოქა... გვ. 234.

ცემულ, საქართველოსთან იძულებით დამეგობრებულ აღმოსავლელ სახელმწიფოთა ერთიანი შეტევა.

ამ უკანასკნელ ფაქტორს უპირველესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, რამდენადაც საერთო კავკასიური ბრძოლის გაღვივება და განვითარება, რომელიც ძლიერ რუსეთის იმპერიას კავკასიის რეგიონიდან ფეხს ამოაკვეთინებდა, მაინც ირანისა და ოსმალეთის აქტიურ და ძლიერ ქმედებებზე იყო დამოკიდებული.

იქამდე კი, მათი შემყურე ამიერკავკასიის სამფლობელოები და სახანოები ძალზე ფრთხილობდნენ, რადგან იცოდნენ, რომ ემოციებზე დამყარებულ, ნაჩქარევ გამოსვლებს შეეძლო, უდიდესი ზიანი მიეყენებინა მათთვის და ირანისა და ოსმალეთის დაჟინებული ცდების მიუხედავად, როგორმე ჩაეთრიათ ისინი რუსეთის წინააღმდეგ წარმოებულ ომებში, ჯერ მხოლოდ „ფხიზლად ადევნებდნენ თვალს მოვლენათა განვითარებას და მზად იყვნენ რუსთა ბატონობის დასამხობად“.¹

„მთელი დაღესტანი იმას უყურებს – სწერდა ტორმასოვი საგარეო საქმეთა მინისტრ რუმიანცევს – რა წარმატებას მიაღწევნ სპარსელები, რათა მათი გამარჯვების შემდეგ ჩვენ მოგვიტრიალდნენ“.²

ლოდინის ტაქტიკა განსაკუთრებით დამახასიათებელი ყოფილა საქართველოს უშუალო მეზობლებისათვის,³ რაც უარყოფითად მოქმედებდა აქ არსებული წინააღმდეგობრივი მოძრაობის გაშლაზე.

მთელი რიგი კავკასიელი ხალხების ყოყმანი მათი ბურუსით მოსილი და გაურკვეველი სამომავლო პერსპექტივებიდანაც გამომდინარეობდა. ამ მიზეზით რუსეთთან საბრძოლველად ძირითადად იმ სამფლობელოთა გამგებლები და მფლობელები იწევდნენ, რომელთაც უკვე დაკარგული ჰქონდათ ძალაუფლება და ახლა ყველა საშუალებით ცდილობდნენ მის აღდგენას.

კავკასიური ომის გაჩაღების ცდები XIX საუკუნის დასაწყისისათვის საერთო აღმოსავლური პოლიტიკის ერთ-ერთი ძირითადი შემადგენელი ნაწილი რომ ყოფილა, ამას ადასტურებს პაულუჩის მოხსენებაც, სადაც ის აღნიშნავს, რომ რუსეთის გამარჯვებებმა დაღესტანსა და ყარაბაღ-

¹ ა. სურგულაძე. ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეპოქა... გვ. 198.

² Донесение Торماسова Румянцеву от 31 октября 1809 г.* აქტები. ტ. V. გვ. 699.

³ ო. მარკოვა. Восстание в Кахети 1812 г.* გვ. 179.

ში ჩაშალა საერთო კავკასიური მასშტაბის შეთქმულება და ახლა ერთი მიზანიღა დამრჩა – ჩავექრო კახეთის აჯანყებაო.¹

რამდენადაც თავიანთი უსუსური ბრძოლებისა და მოქმედების გამო ირანმა და ოსმალეთმა ვერ მოახერხეს კავკასიელ ხალხებში დიდი სტიმულის გამოწვევა, შეეცადნენ ზეპირსიტყვიერებითა და მოწოდებებით მაინც გაემხნევებინათ და საერთო ჩრდილოელი მტრის წინააღმდეგ ბრძოლისთვის დაერაზმათ ისინი და რადგანაც მათი მოქმედებანი ამ მხრივ ეტალონად ნამდვილად არ გამოდგებოდა, სამაგალითოდ სხვადასხვა კუთხეებსა და მხარეებში მიმდინარე ბრძოლებს ან საომარი მზადყოფნის ფაქტებს იყენებდნენ. მაგალითად, ფეტ-ალი-შაჰი ტაბასარანის მფლობელისადმი მიწერილ წერილში აღნიშნავს, რომ მთელი დაღესტანი მზად არის გამოვიდეს რუსთა წინააღმდეგ, რასაც ისინი მრავალი წერილითა და განცხადებებით ადასტურებენ.²

1811 წლის ბოლოსათვის ასეთი მოწოდებები ძალზე მრავლდება და მისდა კვალად ძლიერდება სხვადასხვა ხალხთა მოძრაობაც. კარგად შენიშნავდა ნ. ბერძენიშვილი, რომელიც ბრძანებდა, რომ შაჰისა და სულტანის მოწოდებები ცხოველ გამოსატულებას პოულობდა რუსეთის მთავრობის უემაყოფილო ხალხებში, მაგრამ საქმე ამის იქით ვეღარ წავიდა, რადგან ხალხის ამ ამოძრავებას ირანმა და ოსმალეთმა საქმიანად ვერ დაუჭირა მხარი.³

ეს გარემოება კი უარყოფითად მოქმედებდა სხვა რეგიონებზე. მაგალითად, რა სტიმული უნდა აეღოთ 1811 წლის დეკემბერში ყუბის სახანოში მომხდარი შეიარაღებული გამოსვლიდან მის მეზობლებს, როცა ამ უკანასკნელის მმართველი შახ-ალი-ხანი, დაპირებათა მიუხედავად, მარტო აღმოჩნდა უზარმაზარი მტრის წინააღმდეგ და იძულებული შეიქმნა, სამუდამოდ გასცლოდა თავის სამშობლოს.⁴

ასე რომ, რუსეთისათვის ესოდენ კრიზისულ პერიოდშიც კი აღმოსავლეთის დიდ სახელმწიფოთა მოქმედების, უფრო სწორად, უმოქმედობის გამოისობით, დიდი ზიზლის მიუხედავად, კავკასიის ხალხებში რუსეთის წინააღმდეგ ერთიანი ძლიერი ფრონტის ჩამოყალიბება ვერ

¹ აქტები. ტ. V (ნასარგებლებია ალ. ბენდიანიშვილის დასახელებული ნაშრომიდან. გვ. 39).

² Фирман Фетх Али Шаха владетелю Табасарана от января 1811 г. აქტები. ტ. V. გვ. 151.

³ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ტ. II. გვ. 426.

⁴ ე. ორჯონიკიძე. ალექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლა რუსული მმართველობის წინააღმდეგ. გვ. 25.

ხერხდებოდა და „მულანს დაბანაკებული აბას-მირზაც უშედეგოდ ცდილობდა თავის მხარეზე გადაებირებინა ტალიშის, შირვანის და ყარაბაღის ხანები, რომელთაც, როგორც სჩანდა, აღარ სწამდათ სპარსეთის შაჰის გამარჯვებისა“.¹

ესმოდა რა თავისი მიზნების რეალიზაციისთვის რუსეთის წინააღმდეგ საერთო კავკასიური ცეცხლის აგიზგიზების მნიშვნელობა, ირანის შაჰმა ეს საქმე უშუალოდ თავის მემკვიდრეს აბას-მირზას დაავალა, რომელსაც სიხარულით ამოუდგა გვერდში რუსთა წინააღმდეგ დაულაღავი მეზრძოლი ალექსანდრე ბატონიშვილი. თუმცა, აქ „მხარში ამოდგომა“ რამდენადმე პირობითი ცნებაა, რადგანაც საერთო კავკასიური ომის გაჩაღებაში უპირველეს როლს სწორედ ბატონიშვილი ასრულებდა, რომელიც საოცარი პატივისცემით სარგებლობდა როგორც თავის თანამემამულეებში, ისე მეზობელ სახანოებსა და სამფლობელოებში.

ალექსანდრე ბატონიშვილი, რომელიც თავის დიდ ავტორიტეტს საქვეყნო საქმისათვის იყენებდა, „მთელი მონდომებით ცდილობდა, ზავი ჩამოეგდო მთის ხალხებს შორის და მიეღწია საერთო კავკასიური ბრძოლისათვის“.² მან სწორედ ამ თავდაუზოგავი მონდომებებით „მოახერხა და ააჯანყა რუსეთის წინააღმდეგ ლეკები, განძისა და ერევნის ხანები და ბოლოს, თვით სპარსეთის შაჰიც“.³

აბას-მირზა და ალექსანდრე ჯერ კიდევ 1805 წელს შეეცადნენ ნამოენყოთ ძლიერი და მასშტაბური ბრძოლა ყარაბაღში. მათვე ააღელვეს 1807 წელს ოსები. ალექსანდრე ბატონიშვილი მუდმივ მიმონერებს აწარმოებდა დაღესტანთან, ჩერქეზეთთან, თავაურთან, ხევსურეთთან, თუშეთთან და სხვა მხარეებთან და სამფლობელოებთან, რომელნიც ატყობინებდნენ აჯანყებისათვის თავიანთ მზაყოფნას.⁴

ამ მხრივ მათი საქმიანობა 1812 წლის დასაწყისიდან არნახულად გაააქტიურდა, როცა ბატონიშვილის აგენტები მოედნენ მთელ ამიერკავკასიას. განსაკუთრებით აქტიურობდნენ: აბელ ოგანესიანი, აზნაური იპოლიტე თუხარელი*, თავადი ზაზა ციციშვილი, ვინმე ჰასანი, მოლა მამედი და სხვანი, რომელნიც ამაღელვებელი წერილებით მოედნენ მთელ დაღესტანსა და ჩრდილო კავკასიას და კახეთის „აჯანყებას-

¹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 427.

² შ. ხანთაძე. მასალები ალექსანდრე ბატონიშვილის ბიოგრაფიისთვის. გვ. 147.

³ „დროება“. 1882. 19 ივლისი. გვ. 126.

⁴ აქტები. ტ. V. გვ. 373-374.

თან“ შეერთებისა და რუსეთის წინააღმდეგ საერთო ომში ჩასაბმელად მოუწოდეს მათ.¹

ანოსოვი აღნიშნავდა, რომ ასეთ დროს რუსთა მონდომებულ მიმონერებსა და დიპლომატიური საშუალებების გამოყენებას კახელებთან არავითარი აზრი არ ჰქონდა, რამდენადაც ისინი „Деятельно старались поднять против (них. ა. გ.) не только все Закавказье, но и заручиться содействием турок и персиянь. Мятежники призывали к себе на помощь лезгин... Посылали письма и депутации в Казах, Борчало и Памбак... Подобные же письма посылались и в Карталинию, где князь Симон Мачабели успел даже привести в колебленность в несколько деревень, лежащих по правому берегу р. Куры*“.²

მონოდებები კავკასიის ხალხებზე, მართლაც, ძლიერ გავლენას ახდენდა, რასაც მათ ავტორთა ავტორიტეტზე მეტად თვით კახეთის მოვლენების ჩქარი და ძლიერი განვითარება აპირებდა. იგი უკვე „არყევდა მთელ აღ. საქართველოს, მის გავლენას უნდა მიენეროს ის, რომ ამ დროს დაიწყო მღელვარება დაღესტანში და შირვანში“.³ „აჯანყების ცეცხლი მოედო ფშავს, ხევსურეთს, ანანურს, არაგვის მხარეს, მთიულეთს, ოსეთს. ამღელვებელმა წერილებმა ბორჩალოელ თათრებამდეც ჩააღწია. მდინარე ალაზანით დასახმარებლად ჩამოვიდა 1000-კაციანი რაზმი. თბილისშიც დიდი აღელვება იყო და მოსახლეობის ნდობა არ შეიძლებოდა“.⁴

იგივე ანოსოვი თვლის, რომ რუსთა წინააღმდეგ კახეთსა და დაღესტანში ერთდროულად დაწყებული ომი, ისე, როგორც იმავე პერიოდში ყარაბაღში აბას-მირზას და ალექსანდრე ბატონიშვილის შეჭრა, სულაც არ იყო შემთხვევითი და იქვე დასძენს, რომ ეს იყო სპარსეთისა და კავკასიის ხალხთა დახმარებაზე გათვლილი, კარგად მომზადებული აჯანყება.⁵

მართლაც, ბრძოლის ხელმძღვანელები დასაწყისშივე მაქსიმალური ძალისხმევით „შეეცადნენ კახეთის მეზობელ კუთხეთა მოსახლეობის მიმხრობას, ქართლში, ბორჩალოში, ყაზახსა და ფშავ-ხევსურეთში

¹ Показание дворянина Тухарели от 15 сентября 1813 г. ЦГВИАЛ. Ф. Канц. Воен. мин.-ва. 3 св. I. д. 37. 1813. л. 281.

² ანოსოვი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 368.

³ ა. კიკვიძე. გლეხთა აჯანყება კახეთში 1812 წ. გვ. 21.

⁴ ფ. ე. მახარაძე და გ. ხაჭაპურიძე. Очерки по истории... გვ. 32.

⁵ ანოსოვი. იქვე. გვ. 335.

აჯანყების გამოწვევას, ჭარ-ბელეჩანშიც მოციქულები აფრინეს, ინგილოებსა და ლეკებს აჯანყებისკენ მოუწოდეს".¹

„მოუსვენრად იყვნენ აღ. ამიერკავკასიის ხანები, დაღესტანი, ჩაჩან-ჩერქეზეთი. საკმაო იყო რუსეთის მფლობელობის წინააღმდეგ ამიერკავკასიაში მებრძოლი ძალების ერთგვარი წარმატება, რომ ყველა ძალა მათ წინააღმდეგ დარაზმულიყო“.²

იმპერიაში ახლაც შესანიშნავად დაინახა ამ ერთიანობის მიღმა მიმაღული საშიშროება, რომელიც სულ მალე შეიძლებოდა მათთვის საშინელებაში გადაზრდილიყო და, უკიდურესად გართულებული მდგომარეობის მიუხედავად, მაქსიმალურად შეეცადა მის განეიტრალებას.

ამ მიმართებით მან თავისი ძალისხმევა პირველ რიგში სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი რეგიონის, ყარაბაღისაკენ გადაიტანა, სადაც წინააღმდეგობრივი მოძრაობის ორგანიზატორები ადრევე შესდგომოდნენ ფართო სააგიტაციო მუშაობას. ალექსანდრე ბატონიშვილი, რომელმაც კარგად იცოდა თუ რა დიდი სიკეთის მოტანა შეეძლო ბრძოლის წარმატებით განვითარებისთვის ამ რეგიონის რუსეთის საწინააღმდეგოდ განწყობას, განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდა მას და თავგამოდებით ცდილობდა, დაეყოლიებინა იგი მოკავშირეობაზე.

ამ უკანასკნელმა მომენტმა რუსული მმართველობის სერიოზული შეშფოთება გამოიწვია, რომელსაც ისედაც არ აკლდა ამ მხრივ საფიქრალი. ამ ფაქტში, რომ ყაბარდო, რომელიც, ისე, როგორც დაღესტანი, მუდამ ოსმალეთის პოზიციებზე იდგა და ახლა ირანელთა მოკავშირეობაზე თანხმდებოდა, მან სრულიად აშკარად დაინახა ალექსანდრე ბატონიშვილის გავლენის კვალი. მართლაც, ალექსანდრე ძალზე ახლოს იყო და მუდმივ ურთიერთობას აწარმოებდა ყაბარდოს გავლენიან მფლობელ თ-დ ქუჩუკ ჯანხოთოვთან, რასაც მათი ხანგრძლივი მეგობრული მიმონერაც ადასტურებს.³

მმართველობა კარგად აფასებდა რა ყაბარდოს დიდ სტრატეგიულ მნიშვნელობას, ყოველნაირად შეეცადა, ხელი შეეშალა მებრძოლ კახეთთან მისი შეერთებისათვის, რისთვისაც თავისი „ოქროს ფონდიდან“ რამდენიმე კარგად აპრობირებული ხერხი გამოიყენა: შეეცადა,

¹ ა. ბენდიანიშვილი. გლეხთა კლასი და გლეხთა მოძრაობა საქართველოში. გვ. 36.

² ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი გვ. 461.

³ Письмо царевича Александра Кучук Джанхоту от 1812 г.* Письма Кучук Джанхота царевичу Александру от мая 1813 г.* ЦГВИА. Ф. ВУА. д. 496. л. 43 (ნასარგებლებია ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან).

გაელევებიანა ყაბარდოელ ფეოდალთა შორის არსებული დაპირისპირებები: ჩვეულებისამებრ, წარმატებით გამოიყენა აქ არსებული გამწვავებული ურთიერთობანი არისტოკრატიასა და „შავ ხალხს“ შორის და თავისი ჩარევით კიდევ უფრო გაამწვავა იგი, რის შემდეგაც გადავიდა გეგმიურ, მეორე ეტაპზე და ადგილობრივ ფეოდალთა „შემორიგება-დაახლოებას“ მიჰყო ხელი.

კავკასიის რუსული მმართველობის ამ გეგმის სერიოზულობასა და მასშტაბურობაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ მის განხორციელებაში თვით იმპერატორის ჩართვაც კი გამხდარა საჭირო. ყაბარდოს დელეგაცია მიწვეულ იქნა პეტერბურგში, სადაც მას თავად შეხვდა ალექსანდრე პირველი და მამური დარიგებებითა და სამეფო „გრაოტით“ დააბრუნა ისინი უკან.¹ ამ „გრამოტით“ „მზრუნველმა იმპერატორმა“ მათ უბოძა ყაბარდოში პურისა და მარილის შეტანის უფლება. დართოთ ყიზლარსა და ასტრახანში თავისუფალი ვაჭრობის ნება, ასევე დაპირდათ, რომ გადახედავდა მათთვის მალკაში საძოვრების გადაცემის საკითხს და სხვა.²

რუსულმა მმართველობამ მოიგო ეს თამაში. მამულიდან გაძევებულ და უფლებააყრილი ალექსანდრე ბატონიშვილის სამომავლო დაპირებებს ყაბარდოელებმა დიდი იმპერატორის რეალური წყალობანი არჩიეს და ამის დასტურად რუსთა წინააღმდეგ კახეთში გაშლილ ბრძოლაში მონაწილეობა არ მიიღეს.

ისიც კარგად იცოდა რუსულმა მმართველობამ, რომ მარტოოდენ ყაბარდოელთა გადაბირებით ვერ შეძლებდა საერთო კავკასიური ომის ტალღის შეჩერებას და ყოველნაირად შეეცადა დანარჩენ ხალხებზეც მოეხდინა გავლენა ისე, რომ არ დაეშვა მათი გაერთიანება და „აჯანყებული“ კახელებთან შეერთება.

უნდა აღინიშნოს, რომ, ამ მხრივ საქმიანობა რუსეთმა რამდენადმე დაგვიანებით დაიწყო, რაც იმით უნდა აიხსნას, რომ თავდაპირველად მათ იმედი ჰქონდათ, საამისოდ კავკასიაში ადრევე ჩადებული მექანიზმი, რომელიც ადგილობრივ ხალხთა ურთიერთდაპირისპირებასა და ინტერესთა გახლეჩისაკენ იყო მიმართული, თავისითაც იმოქმედებდა და შეუძლებელი იქნებოდა, მის წინააღმდეგ „გზა-კვალ დაკარგულ“

¹ Грамота Александра I кабардинским владельцам, агаларам, кадым, эфендиям и всему народу от 20 января 1812 г*. აქტები. ტ. V. გვ. 866-867.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 184.

და „მშვიერ“ ალექსანდრე ბატონიშვილსა და მის თითზე ჩამოსათვლელ აგენტებს რამე გაეწყობო.

მაგრამ, მათდა სამწუხაროდ და გასაკვირად, ამჯერად ამ მექანიზმმა სრულყოფილად ვერ იმუშავა. ეს პირველ ყოვლისა შეეხებოდა დალესტნელებთან დამოკიდებულების საკითხს, რომელთაც უდიდესი როლი ითამაშეს 1812 წლის კახეთის ომის დაწყებასა და განვითარებაში.

როგორც აღვნიშნეთ, დალესტანი მუდამ თურქულ ორიენტაციაზე იდგა და მათ უპირველეს დასაყრდენსაც წარმოადგენდა კავკასიაში. ამდენად, რუსული მმართველობა, ისე როგორც ყარაბაღთან დაკავშირებით, არ მოელოდა მის ასე აქტიურ ჩართვას სპარსული ორიენტაციის მატარებელი ალექსანდრე ბატონიშვილის ხელმძღვანელობით წარმოებულ ომში. ამიტომ იყო, რომ მოვლენის თანამედროვე თუ შემდგომი პერიოდის ავტორები და მკვლევრები გაოცებასა და აღშფოთებას ვერ მალავენ, რატომ არიეს დალესტნელებმა კახეთის ომის პერიოდში სიტუაცია, როცა იგი მშვენიერად იყო აწყობილი და დალაგებული: „მოუსვენარი და მეზობელი ჭარ-ბელეჩნელი ლეკები პატარა თუ დიდი პარტიებით იჭრებოდნენ საქართველოში, იტაცებდნენ ნახირს, მიჰყავდათ ასობით ტყვე. საპირისპიროდ ქართველებიც იარაღდებოდნენ და იმავე მეთოდით უსწორდებოდნენ თავიანთ მეზობლებს“.¹

რუსთა თვალისა და გულის გასახარად მიდიოდა ბრძოლები და „Междоусобное состояние“ ლეკებსა და ქიზიყელებს შორისაც. სისტემატური ადგილი ჰქონდა მათ შორის ანგარიშსწორებას, სისხლის აღებას და სხვა.²

უდავოა, რომ ამ შემთხვევაში აშკარად მოქმედებდა საერთო ხელმძღვანელობის სინდრომი, რომელიც გონივრულად და შეუმცდარად მართავდა უკვე დიდი ხნის მიჩუმათებულ და მტერთაგან თითქმის განადგურებულ კავკასიის ხალხთა ერთიანობის მექანიზმს, რისი წყალობითაც 1811 წლიდან მოყოლებული, აქაური, განსხვავებული სარწმუნოებისა და ორიენტაციის ხალხები, ჩერქეზები, ოსები და დალესტნელები გვერდში ამოუდგნენ ქართველ ხალხს სამკვდრო-სასიცოცხლო ომში და განსაკუთრებული აგრესიულობითა და შემართებით დაუპირისპირდნენ რუსეთს.

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 184.

² იქვე.

„დაღესტანში ცეცხლი აგიზგიზდა“ – სწერდა პაულუჩი იმპერატორს. თუმცა, იქვე ახარებდა, რომ ეს ცეცხლი არ გადასულა მოსაზღვრე სამფლობელოებსა და ყიზიყუმანის სახანოზე და კახეთის „აჯანყებაც“ მხოლოდ ირანთან და თურქეთთან ომების შეწყვეტის გამო არ გადაზრდილა „რუსეთთან საერთო ომის ხანძარში“.¹

მართლაც, როგორც ვთქვით, რუსეთის მიერ ამ პერიოდში ირანთან და თურქეთთან წარმოებულ ომებსა და მის შედეგებს, სხვა საგარეო ფაქტორებთან ერთად, კახეთის ომისათვის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი და გადამწყვეტი როლი ენიჭებოდა.

ასეთ სიტუაციაში რუსული დიპლომატიის გამარჯვებად და თურქეთის დოყლაპიობის დადასტურებად უნდა ჩაითვალოს 1812 წლის მაისში ბუქარესტში ამ ორ სახელმწიფოს შორის საზავო ხელშეკრულების დადება, რითაც რუსეთმა აიცილა აღმოსავლეთში ერთდროულად ორ ფრონტზე ბრძოლა, რამაც უარყოფითად იმოქმედა კახეთის მოვლენებისადმი პროოსმალური ორიენტაციის მქონე ჩერქეზებისა და ოსების დამოკიდებულებაზე. თუმცა, როგორც ვნახეთ, მას ოდნავადაც არ შეუცვლია მისდამი დაღესტნელთა განწყობა.

ჩამოუყალიბებელ საგარეო ურთიერთობებსა და ჩქარა ცვალებად ორიენტაციებს, არცთუ იშვიათად, გაორების, გაუგებრობის, ქაოსისა და ლალატის შემთხვევები მოსდევდა.

„В трудное для России время Отечественной войны, когда Грузии угрожала неминуемая опасность, – წერდა ს. ესაძე – и лезгины с одной стороны, Персы, сопровождаемые чумой, с другой – подходили почти к Тифлису; когда казна была истощена, на столько, что чиновники даже не получали жалованья, когда об усилении войск на Кавказе нечего было и думать, в это трудное время существенную и, можно сказать, незаменимую услугу правительству оказали те же ханы и владельцы“².

კავკასიის ხალხთა ასეთ განწყობას დიდად განსაზღვრავდა არა მარტო რუსეთის პოლიტიკა, არამედ – მისი იმჟამინდელი პოზიციაც. საქმე ისაა, რომ ამ დროისთვის რეგიონის მოსახლეობის სოლიდური ნაწილი რუსეთში მხოლოდ დამპყრობელს კი არა, მფლობელსაც ხედავდა და მის მიმართ რამდენადმე შემგუებლურ დამოკიდებულებას იჩენდა. ეს კი ძალზე უადვილებდა მოქმედებას იმპერიას, რომელიც ამ განწყობის მა-

¹ ო. მარკოვა. იქვე

² ს. ესაძე. Историческая записка об управлении Кавказом. ტ. I. გვ. 34.

ტარებელ ხალხში კარგად ნაცადი ხერხებით, ქრთამებით, ჯილდოებით, პენსიებით, ჩინებითა თუ დაპირებებით იოლად ახერხებდა რეგიონში დასაყრდენის გაჩენას და ადგილობრივი მოსახლეობის დაქსაქსვა-დაპირისპირებას.

ყოველივე ეს ძალზე ურთულებდა მდგომარეობას წინააღმდეგობრივ ძალთა ხელმძღვანელობას, რომელთაც სამოქმედო არსენალში ხალხის საბრძოლველად დარაზმვისა და რუსთა საწინააღმდეგოდ მიმართვისათვის პატრიოტული ლოზუნგები და მონოდებები რჩებოდათ მხოლოდ.

იმავე მიზეზით, კავკასიელ ხალხთა განწყობა ხშირი ცვალებადობით ხასიათდებოდა, რომელიც, როგორც ნესი, რუსთა სასარგებლოდ ხდებოდა. ასე მოხდა, მაგალითად, ჭარში, რომელიც თავის დროზე არა მარტო თვითონ აცხადებდა ომში მონაწილეობისათვის მზადყოფნას, არამედ მეზობელ შირვანის ხანს მუსტაფას და შეკის სახანოს ფეოდალებსაც მოუწოდებდა მასში ჩასაბმელად, ბოლოს იმპერიის პოლიტიკის საიმედო მხარდამჭერად და დასაყრდენად იქცა რეგიონში.¹

ამ შემთხვევაში მართალია ო. მარკოვა, რომ რუსეთისადმი ჭარელების ერთგულების მიზეზი იყო მთავრობის ხელოვნური პოლიტიკა, რამდენადაც ისინი ითვალისწინებდნენ დალესტინის საქართველოსთან შემაერთებელი გზის, ჭარ-ბელაქანის უდიდეს სტრატეგიულ მნიშვნელობასა და ყველა ღონით ცდილობდნენ ამ სამფლობელოსთან მშვიდობიანი განწყობის დამყარებას.²

საერთოდაც, იმავე მიზეზით, 1812 წლის კახეთის ომში კავკასიელ ხალხთა (ლეკებს გარდა) მონაწილეობა საკმაოდ ფრაგმენტული გამოდგა, და მასში, ფაქტობრივად, უშუალოდ მხარეებმა და რეგიონებმა კი არ მიიღეს მონაწილეობა, არამედ მხოლოდ მისმა მცხოვრებლებმა.

იმავე პერიოდში იმპერიამ ბრწყინვალე დემონსტრირება გაუკეთა მეორე ძლიერ იარაღს, რომელსაც კავკასიაში თავისი პოზიციების დაცვის მიზნით ადგილობრივ მოსახლეობას შორის კონფლიქტების ჩამოგდებასა და გაღვივებისთვის იყენებდა. ამ გზით მოახერხა მან დაეძაბა ურთიერთობა ყარაბაღსა და შირვანს შორის, რომელიც შემდეგაც დიდხანს უქმნიდა პრობლემებს ორივე სახანოს.

¹ Рапорт командующего войсками в Карабаге П. С. Котляровского маркизу Паулуччи от 28 февр. 1812 г.* ЦГВИА. Ф. ВУА. д. 6164 (69601). л. 183. (ნასარგებლებია ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან).

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 182.

რუსული მმართველობა დიდ ყურადღებას უთმობდა საქართველოს სამხრეთ მეზობლებთან ურთიერთობასაც, რამდენადაც ისინი მისი აღმოსავლელი მტრული სახელმწიფოების მოსაზღვრე რეგიონებს წარმოადგენდნენ. ყარაბაღის, შუშისა და შირვანის მმართველებთან კეთილმეგობრული დამოკიდებულების მიღწევას იმპერიის სამსახურები ყველა საშუალებით ცდილობდნენ და ახერხებდნენ კიდევ, საუკუნის დასაწყისიდან „ეს პატარა აზიელი დესპოტები ამიერკავკასიაში მეფის ხელისუფლების დასაყრდენებს წარმოადგენდნენ“.¹

ამათ შორის განსაკუთრებით ფაქიზ დამოკიდებულებას რუსეთი ყარაბაღის ხან მაჰმად-ყული-ხასანთან ურთიერთობაში იჩენდა, რა მიზეზითაც იმპერიის ჯარები დიდი ხნის განმავლობაში უპრობლემოდ იყვნენ განლაგებული მის სამფლობელოში ირანის საზღვართან.

საერთოდ, რუსეთი, როგორც ამას მისი დაპყრობითი პოლიტიკის პირველი ნაწილი ითვალისწინებდა, ამ დროისთვის თბილ და კეთილ დამოკიდებულებას იჩენს კავკასიაში მცხოვრები, მომავალში დასაპყრობი ხალხების მიმართ. არ იშურებს ლამაზ დაპირებებს და საჩუქრებს მათი ნდობის მოპოვებისა და მათთან „მეგობრული“ დამოკიდებულების მისაღწევად. ამ მიზნით, განსაკუთრებული ძალისხმევით გამოიჩინოდა მარკიზი პაულუჩი, რომელიც ყოველნაირად ცდილობდა სახანოებისა და სამფლობელოების მმართველთა ეჭვების გაქარწყლებას და მათთან ახლო ურთიერთობაში შესვლას.

ამ მიმართებით მმართველობა კარგად იყენებდა ფეოდალთა სიხარბესა და ანგარებიანობას. სწორედ ამით მოახერხა მან შაჰმაილ ტარკოვსკის, ახმედს ხან ავარიელის, სულტან ილურსკისა და სხვათა გადაბირება.

ამ გზით ცდილობდა პაულუჩი სხვა „თავქარიანთა ხელში აყვანასაც, რომელნიც ხშირად დარბოდნენ მონინაალმდეგესთან, და წარმოადგენდნენ მათი მტაცებლური პარტიების გზამკვლევებს საქართველოში“.²

გაცილებით დიდი ჯაფა დაადგა მარკიზს შირვანის ხან მუსტაფას მეგობრულ გრძნობებში დარწმუნებისა და ამ გზით, მისი მხრიდან „მტრული გამოხდომების“ შესაკავებლად.

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 184.

² Письмо Паулуچی Махи Кули Хану карабагскому от 5 декабря 1811 г.* აქტები. ტ. V. გვ. 130.

გაუმართლა კავკასიის მმართველს მონდომებამ და მოწადინებამ: რუსთათვის უმძიმეს პერიოდში, როცა განმათავისუფლებელმა ძალებმა გადაკეტეს სამხედრო გზა და ამ. კავკასიაში მყოფ ჯარებს გარდაუვალი შიმშილის საფრთხე დაემუქრა, მუსტაფა ხანმა თავისი სახანოდან და ბაქოდან 5 ათასი ჩეტვერტი პური მიიწვია მათ.¹

ამ უკანასკნელისთვის რუსთა მიმართ ერთგულებით მხოლოდ ბორჩალოს მოურავ თ-დ ერისთავსა და ყაზახის მოურავ იოსებ ბებუთოვს გადაუჭარბებიათ.

ამ უკანასკნელთა პოზიციას ომის შედეგებზე უდიდესი გავლენის მოტანა შეეძლო. ამიტომ მისი დანებებისთანავე „Кахетинские мятежники прислали к борчалским татарам несколько человек для возбуждения их к бунту“.*² მაგრამ ამ შემთხვევაშიც რუსული მანქანა ბევრად ეფექტური აღმოჩნდა; ორივე თავადმა ფასდაუდებელი დახმარება აღმოუჩინა დამპყრობელს საკუთარი ხალხის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

სწორედ თავად ერისთავის თავდადებამდე მისული ერთგულებით აიცხლა მმართველობამ ბორჩალოს მაზრის ომში ჩართვის საშიშროება.

არანაკლებ გამოუჩენია თავი დამპყრობლის წინაშე ერისთავის ყაზახელ „კოლეგას“ იოსებ ბებუთოვს, რომელიც ამის შესახებ სიამაყით აცხადებს:

„1812 წელს კახეთში ამტყდარი პირველი ბუნტის დროს ამაღელვებელ წერილებს, რომლითაც მოგვმართავდნენ როგორც მე, ისე ყაზახ აგალარებს, მე მთავრობაში ვარდგენდი, ისევე როგორც ყველა ჩემს მიერ მოპოვებულ ცნობებს კახეთიდან და სხვა ადგილებიდან“.

იქვე შეახსენებს მის „მეგალე“ რუსულ მმართველობას, რომ რთულ ვითარებაში, როცა საქართველოში მდგომ რუსის ჯარს გარდაუვალი შიმშილით დაღუპვა ემუქრებოდა, მან მიიწვია სოლიდური პურის მარაგი.

„ასევე – განაგრძობს ერეკლე მეორის ყოფილი მიშკარბაში – იგივე თავადებისა და სამსახურებისადმი ერთგულების გამოჩენას ეცდილობდი კახეთის მეორე ბუნტის დროსაც გენერალ რტიშევის პერიოდში... ყველა შემთხვევაში მე ვიყენებდი ყველა საშუალებას ჩემი დისტანციის ხალხში სიმშვიდის შესანარჩუნებლად და ჩემი ჯაშუშებიდან შემოსულ ყველა ცნობას ვურდგენდი თბილისისა და კახეთის რაზმების უფროსო-

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 185.

² გ. ხაჭაპურიძე. К истории Грузии первой пол. XIX в. თბილისი. 1950. გვ. 113.

ბას. ასევე ვანდოდი ესეოდენ საჭირო სურსათს ბამბაკსა და თბილისში".

ამ დამსახურებათა ჩამოთვლის შემდეგ „ვალმოხდილი“ მოურავი იმედს გამოთქვამს, „Что таковые труды мои и усердие на пользу службы будут представлены от него на высочайшее воззрение“¹.

ამ შემთხვევაში რუსებმა გაუმართლეს იმედები და დაუფასეს ამაგი ერთგულ მოურავს. აი, რას სწერს ამის შესახებ თავის უჭევევერდომილეს პატაკში მთავარმართებელი პაულუჩი იმპერატორს:

„28 რიცხვში მე მივიღე პატაკი ზოგიერთი თავქარიანი ყაზახი თათრის მეამბოხეებთან შეერთების მცდელობაზე. ამ თათრებს შეეძლოთ გავლენა მოეხდინათ საქართველოში დასახლებულ ყველა თათარზე და მეამბოხეებთან შეერთებით თავისი ძალებით სერიოზული არეულობა გამოეწვიათ. მაგრამ, მაღლობა მაღალ ღმერთს, რომ ეს ხალხი დანყნარდა, რაშიც დიდი წვლილი მიუძღვის მათ მოურავს, პოლკოვნიკ თავად ბებუთოვს და თქვენი უმაღლესობის შეურყევლად ერთგულ აგალარებს“.²

ასე რომ, 1812 წელს ვერ მოხერხდა საქართველოს მოსაზღვრე ფეოდალური სამფლობელოების გადმობირება და მათ მიერ რუსეთის წინააღმდეგ ერთიანი ფრონტის გაშლა. მთავრობამ შეძლო ბრძოლის ლოკალიზაცია. მეომარი კახეთის მონოდებებს მეზობლები დროულად ვერ გამოეხმაურნენ. „მთავრობის მიერ დროზე მიღებული ღონისძიებების გამო ქართლი ვერ აჯანყდა, ხოლო ყაზახ-შამშადილუს მოურავმა ბებუთაშვილმა თათართა ბრბოებით ძლიერად მოარბია აჯანყებული ქიზიყი. ასევე დაარბიეს ქიზიყი მთავრობის შეჩენით ჭარ-ბელეკნელებმაც“.³

1812-1813 წწ. საერთო კავკასიურ ომის თავიდან აცილებას მარკოვა იმით ხსნის, რომ კავკასიის სამფლობელოთა „ფეოდალური საზოგადოების მახინჯ ძალებს აღემატებოდნენ ცენტრის მხარდამჭერი ჯანსაღი ძალები“.⁴ ჩვენ კი მიგვაჩნია, რომ, პირიქით, სწორედ პროგრესულად

¹ Записки Иосифа Васильевича Бебутова о своей служебной деятельности, составленные в 1812 г.* საქართველოს სიძველენი. ტ. III. ე. თაყაიშვილის რედაქციით. ტფილისი. 1910. გვ. XXIV-XXV.

² აქტები. ტ. V. გვ. 590.

³ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 468.

⁴ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 180.

მოაზროვნე თავისუფლებისათვის მებრძოლ ძალებს დააკლდათ ორგანიზაცია და დარაზმულობა.

უმთავრესი მიზეზი კი, რის გამოც არც კახეთის „აჯანყება“ არ გადაზრდილა რუსეთის წინააღმდეგ მიმართულ საერთო კავკასიურ ომში, როგორც ვთქვით, საგარეო ფაქტორებში მდგომარეობდა, რომელსაც ერთდროულად აყალიბებდა თურქეთის გაუგებრად სუსტი და გულგრილი დამოკიდებულება კავკასიის მიმართ და ირანის სამხედრო ძალების სისუსტე, რამაც არ მისცა მას რუსეთის წინააღმდეგ ომის ენერგიულად წარმართვის საშუალება.

ასევე დიდად იმოქმედა ინგლისისა და საფრანგეთის ცვალებადმა, არათანამიმდევრულმა აღმოსავლურმა პოლიტიკამ და ბოლოს, თვითონ რუსეთის იმპერიის სიძლიერემ, როგორც სამხედრო სტრატეგიული თვალსაზრისით, ისე კავკასიაში გატარებული ღონისძიებების მასშტაბების მიხედვით.

ამ მიზეზებით კახეთის მოვლენები არათუ კავკასიურ, საერთო ქართულ ომშიც კი არ გადაზრდილა. თუმცა, ერთი შეხედვით, საამისოდ თითქმის ყველა პირობა არსებობდა. ბრძოლის დაწყებამ ყველა მხარე და რეგიონი არნახულად გამოაცოცხლა. განსაკუთრებული განწყობა ჩამოყალიბდა ალექსანდრე ბატონიშვილის სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ. „ქართლს მღელვარება დაეტყო. ხალხს აჯანყების განწყობა დაეუფლა. ბატონიშვილთან გაიქცნენ თავადები საციციანოდან, საამილახვროდან, ხუცესი საცხოორიდან, აზნაურნი და გლეხნი კავთისხევიდან“. და საერთოდ, „არამცირე რიცხვი თავადებისა, აზნაურებისა, გლეხებისა ქართლიდან მიუვიდნენ ბატონიშვილს. სხვები ბატონიშვილის ქართლში გამოჩენას ელოდებოდნენ და აჯანყებისათვის ემზადებოდნენ“.¹

ჯერ კიდევ 25 თებერვალს გენერალ სტალს შეუტყობინებია მთავარმართებლისთვის, რომ არაგველ მემამბოხეთაგან ქართლში დაბრუნებულმა თავადმა სიმონ მაჩაბელმა, რომელიც ბატონიშვილ გრიგოლთან ერთად იყო გაქცეული, მოახერხა, აელეღვებინა ქართლის რამდენიმე სოფელი, მაგრამ მისმა სწრაფად აყვანამ და მმართველობის მიერ გატარებულმა ღონისძიებებმა „მაზრა მალე დააწყნარა“.²

¹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 462.

² აქტები. ტ. V. გვ. 588.

ასე რომ, სამწუხაროდ, სამზადისი სამზადისად დარჩა. ისე, როგორც ისტორიულადაც არაერთხელ მომხდარა, ქართლმა (იგულისხმება გორის მაზრა) სათანადოდ ვერ დაუჭირა მხარი მეომარ კახეთს, რამაც დამლუპველად იმოქმედა მის შედეგზე.

რაც შეეხება ბრძოლის ცეცხლის იმერეთში გაუფრცვლებლობას, ეს უფრო ობიექტური ფაქტორებით შეიძლება აიხსნას, რამდენადაც, ომის დაწყებამდე რამდენიმე თვით ადრე გავრცელებული საშინელი და გამანადგურებელი ჭირის ეპიდემიისა და არნახული შიმშილობის გამო, ამ მხარეს წინააღმდეგობის უნარი მთლიანად დაკარგოდა.

სხვა შემთხვევაში, სავარაუდოა, რომ იმერეთი რაიმე ღონისძიებით მაინც ჩაებმებოდა ამ ომში, რამდენადაც რუსთაგან გაქცეული მეფე სოლომონ II-ს, რომელიც დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა „ორივე საქართველოში“, კარგად აანალიზებდა რა ქართლ-კახეთის დაშვებულ შეცდომებს, შესანიშნავად ესმოდა, რომ რუსთა ბატონობის თავიდან აცილება მხოლოდ და მხოლოდ ბრძოლით იყო შესაძლებელი და ომის მიმდინარეობისას ახალციხის საფაშოდან აქტიურადაც ერეოდა კიდეც მის მართვაში.

დასავლეთ საქართველოს ომში ჩაურთველობამ, რუსულ მმართველობას საშუალება მისცა, აქ მდგომი სამხედრო ძალები ალ. საქართველოში გადმოესროლა და ისინი „აჯანყებულთა“ წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოეყენებინა.¹

რამდენადაც ერთადერთნი, ვინც ომში, ფაქტობრივად, მისი დაწყებისთანავე ჩაებნენ და ლამის ბოლომდე არ მიუტოვებიათ იგი, დალესტნელები იყვნენ და რომელთა გმირული ბრძოლა ქართველების მხარდამხარ უპრეცედენტო მაგალითადაც კი შეიძლება ჩაითვალოს და ამდენად, მიგვაჩნია, რომ მასზე რამდენადმე მეტად ღირს ყურადღების შეჩერება.

როგორც ვთქვით, დალესტნელები ომში მისი დაწყებისთანავე, 1812 წლის თებერვლის პირველსავე დღეებში ჩაბმულან. „მოიკრიბნენ ლეკნიცა ოთხი ათასამდე კახთა საშველად“.² ამ დროს მათ ყარაღაჯის ციხესთან გამართულ ბრძოლაში მიიღეს მონაწილეობა და აქედან მოყოლებული არ ყოფილა არც ერთი დიდი ბრძოლა და შეტაკება, რომელშიც ლეკებს არ მიეღოთ მონაწილეობა.

¹ ნ. ბერძენიშვილი. იქვე. გვ. 448.

² დავით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია. გვ. 42.

უფრო მეტიც, ზედმეტი არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ კახეთის მოვლენების მასშტაბების და მისი არნახულად გახანგრძლივების ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი მასში ლექთა აქტიური მონაწილეობა იყო სწორედ.

საერთო კავკასიური ომით დაღესტნელთა დაინტერესებასა და მის მიმართ უმაგალითო მხარდაჭერას ცხადყოფს ის ფაქტი, რომ ომის პერიოდში ლექები არამარტო კახელების დამხმარეებად გვევლინებიან, ზოგჯერ იქეთ იჩენენ ინიციატივას და ადგილობრივ მოსახლეობას მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად რაზმავენ.

ამის მაგალითად სოფ. ართანასთან 1812 წლის 29 აპრილს 1500 ლექის გამოჩენაც იკმარებს, რომელმაც მთელი გაღმა მხრის „აჯანყებაში“ ჩართვა გამოიწვია.¹

რუსი თუ საბჭოთა ისტორიკოსები, რომელთათვისაც დაღესტნელთა და ქართველთა კავშირი მიუღებელი და არახელსაყრელი იყო, ყველანაირად შეეცადნენ მის დეგრადირებასა და გაუბრალოებას. ამ მიზნით ისინი ხშირად ახსენებდნენ მკითხველებს, რომ ამ ორ ხალხს შორის ურთიერთობები მუდმივი მტრობითა და დაძაბულობებით ხასიათდებოდა და რომ ახლაც ლექებს ადგილობრივი გლეხობა შიშითა და უნდობლობით ხედებოდა. დაღესტნელებიც, ამ უნდობლობის დასტურად, შემთხვევას არ უშვებდნენ ხელიდან, რომ არ დაერბიათ, გაეძარცვათ ან გაეტაცებინათ ადგილობრივი მოსახლეობა.

უნდა აღინიშნოს, რომ მავანთათვის დიდად სასურველი ეს აზრი მთლიანად აბსურდულია, რამდენადაც ჯერ ერთი, 1812 წლის ქარცეცხლიან დღეებში არ არსებობს ამის დამადასტურებელი არც ერთი კონკრეტული ფაქტი და მეორეც, როგორც წინა თავებშიც ვნახეთ, კახელთა მამულებს სწორედ რუსები არბევდნენ და ძარცვავდნენ, დაღესტნელები კი ამ მძარცველ-მარბეველთაგან იცავდნენ მათ და რა დასაჯერებელია, რომ ხალხი მტრულად შეხვედროდა მათთვის ესოდენ საჭირო დროს დასახმარებლად მოსულ ძალას.

დასაშვებია, ადგილობრივი მოსახლეობა თავდაპირველად, მართლაც, ეჭვით შეხვედროდა მათ მიწაზე ისტორიულად არცთუ ტკბილი მეზობლის გამოჩენას, მაგრამ, შეუძლებელია, მათ მალევე არ ეგრძნოთ ლექთა დახმარების სურვილი და ამ სურვილის შესრულებისათვის საოცარი მზადყოფნა და შემართება, რის შემდეგაც ყოფილი მოწინააღმდე-

¹ ალ. ბენდიანიშვილი. გლეხთა კლასი... გვ. 40.

გე მათ, ყველა პირობაში, მოკეთედ და თანამებრძოლად უნდა გაეხადათ.

არ არის სწორი იმის მტკიცება, რომ ლეკები ქართველების გვერდით მხოლოდ ქირის გამო იბრძოდნენ. ამის შესახებ, აბსოლუტურად სწორად შენიშნავდა ლ. ებანოიძე, რომ „ლეკები და ქართველები იმ დროს ერთ ბედქვეშ აღმოჩნდნენ. ამიტომ ლეკების მონაწილეობა კახეთის აჯანყებაში მთავრობის ჯარების წინააღმდეგ არ შეიძლება განვიხილოთ, როგორც მხოლოდ დაქირავებული რაზმების ბრძოლა“.¹

მით უმეტეს, რომ ლეკების შემართება და თავგანწირვა, რა თქმა უნდა, მხოლოდ ქართველთა ინტერესებიდან არ გამომდინარეობდა. ისინი აბსოლუტურად სწორად ითვალისწინებდნენ, რომ საერთო დამპყრობლის წინააღმდეგ საერთო ბრძოლა იყო საჭირო და გათიშულობის პრინციპი, რომელსაც ასე გამალებით ავრცელებდა იმპერიის სამსახური კავკასიაში, დაღუპვის მეტს არაფერს მოუტანდა რეგიონს.

სწორედ ამ მოწოდებით დარაზმულმა უამრავმა ლეკმა ეაჟკაცმა, „რომელნიცა გამოხსნისათვის კახეთისა სისხლსა აქცევდნენ“ (დავით ბატონიშვილი), უანგაროდ და უყოყმანოდ მიიტანა თავისი სიცოცხლე დამპყრობლის წინააღმდეგ ბრძოლის სამსხვერპლოზე და ამით საქართველოს თავისუფლებასთან ერთად, კავკასიელ ხალხთა თავისუფლებასაც შესწირა თავი.

ლეკთა სულისკვეთება და განწყობა სხვა ფაქტორებითაც იყო განპირობებული, რომელთა შორის, ვიმეორებთ, უდავოდ დიდია ალექსანდრე ბატონიშვილის დამსახურება.

საქმე ისაა, რომ ალექსანდრე საოცრად დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა დაღესტნელთა შორის, რასაც ერთხმად აღიარებენ ქართული თუ უცხოური წყაროები. მაგალითად, ვ. ალენი აღნიშნავდა, რომ მთაში გავრცელებული ხმებით, ალექსანდრე ბატონიშვილს შამილის მამად თვლიდნენ, რაც მის მიმართ ადგილობრივთა სიყვარულსა და პატივისცემას ადასტურებს.²

ლეკთა თავდაუზოგავი ბრძოლის ძირითადი მიზეზი კი, პირველ ყოვლისა, მაინც მათსავე შორს მიმართულ აზროვნებასა და ამ ხალხში ჩადე-

¹ ლ. ებანოიძე. ნიკოლოზ ბარათაშვილი და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ზოგიერთი საკითხი საქართველოში. გვ. 119.

² W. Allen. A history of Georgian people. London. 1932.* გვ. 216 (ნასარგებლებია ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან).

ბულ გენეტიკურ კოდში უნდა ვეძებოთ, რომელიც მამულის დაცვისთვის იყო მოწოდებული. დაღესტნელები, რომელთაც ძვალსა და რბილში ჰქონდათ გამჭდარი თავისუფლება და მისი დაკარგვის შიში, მინათმექმედი ხალხისგან განსხვავებით, ამის ასაცილებლად ადრევე იღებდნენ თადარიგსაც და იარაღსაც და რაც უფრო ახლოვდებოდა ეს საფრთხე, მათი ბრძოლაც მით უფრო მედგარი და სისხლიანი ხდებოდა. ახლაც, 1812 წლის მოვლენებისადმი მათ მხარდაჭერას განაპირობებდა არა იმდენად თურქეთის მთავრობის დირექტივები, არამედ სასიცოცხლო ბრძოლის აუცილებლობა, რომლის წარმატებაც მხოლოდ ერთიანი, მასშტაბური ომით იქნებოდა შესაძლებელი. სწორედ ამიტომ გამოირჩეოდნენ ომში ასე აქტიურობით ლეკები და მათთან ერთად, ჩერქეზები, ოსები და სხვანი, რომელთაც იქამდის არ შეუწყვეტიათ ბრძოლა, ვიდრე საბოლოოდ არ დარწმუნდნენ მის უიმედობაში.

როგორც ვთქვით, ლეკთა განსაკუთრებული გამოცოცხლება და აზვირთება ბატონიშვილის საქართველოში ჩამოსვლამ გამოიწვია. ამ დროიდან ფეხზე დგება მთელი დაღესტანი.¹ 12 სექტემბერს, როცა ერთი კვირაც არ იყო გასული ალექსანდრეს საქართველოში ჩამოსვლიდან, მას შილდაში ეახლნენ „სრულიად გაღმა მხარი და ანწუხელნი ლეკნი“.²

საერთოდ, ანწუხი, ისე როგორც მთელი დასავლეთი დაღესტანი, ომის მზადებისა და მისი მართვის ერთგვარ ცენტრს წარმოადგენდა. განმათავისუფლებელ ძალთა ხელმძღვანელობას აქ საიმედო თავშესაფარი ეგულებოდა და ძალთა შევსებასაც ძირითადად აქედან ახდენდა.

ბატონიშვილი დაღესტანზე უდიდეს გათვლებს აკეთებდა. მისი გეგმა ითვალისწინებდა 15 ათასი ლეკით დარიალის გადმოსასვლელის ჩაკეტვასა და შემდეგ კახეთში მდგარ რუსთა ჯარების მშვიდად და „დაგემოვნებით“ განადგურებას.

პირველი დიდი ბრძოლაც 20 სექტემბერს ალექსანდრე ბატონიშვილს შილდასთან სწორედ ლეკებთან ერთად გადაუხდია, სადაც მათ სძლიეს „რუსთა შორის ყოველთა უმამაცეს“ გენერალ ტიხანოვსკის, რომელსაც ორასამდე სალდათი და 5 ოფიცერი მოუკლეს. თუმცა, მეორე დღეს გამართულ საპირისპირო ბრძოლაში, ლეკები და კახელები დამარცხებულან. ამ ბრძოლაში დაღუპულა ლეკთა მამაცი ბელადი მისაილი.³

¹ ალ. ბენდიანიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 44.

² ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 192.

³ დავით ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. გვ. 112.

ლეკთაგან მეორე დიდი შეესება, ოცი დროშა, ალექსანდრეს სუზდალის პოლკის ჯარებთან საბრძოლველად 9 ოქტომბერს მოსვლია,¹ მაგრამ დიდი წარმატებისათვის ვერც აქ მიუღწევია.

პოლკის უფროს პოლკოვნიკ ერისთავს ამ ბრძოლაში ძალიან გამოუჩენია თავი – ლეკთათვის 8 დროშა ბრძოლის ველზე დაუტოვებია და ძლიერი შეტევებით მათი და კახელების შეერთებული ჯარებისათვის უკან დაუხვეწინებია.

2000 ლეკის მონაწილეობას ასახელებენ 11 და 13 ოქტომბერს კვლავ შილდასთან გამართულ ბრძოლაში, სადაც მათ გაძლიერებულ რუსის ჯართან მოუხდათ სისხლიანი შეტაკება.²

საერთოდაც, საყურადღებოა, რომ ის ბრძოლები, რომელშიც დაღესტნელები იღებენ მონაწილეობას, ყოველთვის გამოირჩევიან მასშტაბური ხასიათითა და სისხლიანი შედეგებით. რუსები ლეკებისა და ქართველების გაერთიანებულ რაზმებში ყოველთვის ანგარიშგასაწევ ძალას ხედავდნენ და მათ წინააღმდეგ საომრად გამორჩეულად სოლიდურ ძალებს უყრიდნენ თავს.

ამას ადასტურებს ოქტომბრის დასაწყისში სილნალთან განვითარებული მოვლენებიც. როცა აქ ჩამოსულმა 5 ათასმა ლეკმა, რომელნიც ჩალაუბანთან შეუერთდნენ მეომარ კახელებს, კინალამ აიღეს ქალაქი.³

ამ შემთხვევაში ციფრების მიმართ მკითხველს თამამად აქვს ეჭვის გამოთქმის საფუძველი, მაგრამ უდავოა, რომ რუსთა ფალავან, გენერალ დიმიტრი ორბელიანს ამ შემთხვევაშიც ძალზე გაჭირვებია მათ წინააღმდეგ ომი.

ასევე გაუჭირდათ რუსებს ბრძოლა ჩალაუბანთან, სადაც კახელებისა და ლეკების მიერ განხორციელებული შეტევის შედეგად „იძლივნენ რუსნი ორსავე მხარეს და მოსწყდნენ უმეტესად სამასისა რუსნი“.⁴

ალექსანდრე ბატონიშვილის მეთაურობით გაერთიანებული ლეკთა და ქართველთა ლაშქარი მტრისთვის მრისხანე ძალას წარმოადგენდა, რის გამოც რუსი სამხედროები, ყველა საშუალებით შეეცადნენ მათ შორის დაძაბულობისა და დაპირისპირების ჩამოგდებას.

¹ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 203.

² იქვე. გვ. 204.

³ დავით ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. გვ. 113.

⁴ იქვე. გვ. 114.

მანავის ბრძოლის შემდეგ მათ მოახერხეს ბრძოლის უიმედობაში დაერწმუნებინათ ალისკანტე, რომელმაც უღალატა საერთო საქმეს და გადამწყვეტი ბრძოლის წინ, ჩაიღურთან ლეკთა უმეტეს ნაწილთან ერთად მიატოვა ქართველები.

ამ შემთხვევაში, შესაძლოა, სუბიექტურთან ერთად ობიექტური ფაქტორიც მოქმედებდეს. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ რუსებმა ლეკების მხრიდან ბრძოლაზე ხელის აღება მხოლოდ მაშინ მოახერხეს, როცა ამ უკანასკნელთ ომში გამარჯვების ყველანაირი იმედი გადანურული ჰქონდათ და ეს შეტაკება მათ ზედმეტი მსხვერპლის მეტს აღარაფერს მოუტანდა. იმავე მიზეზით, აქ ბრძოლას თვითონ ქართველებიც გაერიდნენ და ამით, როგორც ვიცით, დასრულდა კიდევ საომარი მოქმედებები კახეთში.

ფაქტი ერთია, ძალთა გათიშვის სავალალო შედეგი ძალზე მალე გაცხადდა. დადასტურდა მმართველობისადმი შეწუხებული რუსი სამხედროების განცხადების სისწორე, „ლეკთა დაუხმარებლად ალექსანდრე ვერაფერს გახდებოა“.¹ ბრძოლას გარიდებული ლეკები ფაფრის მინდორზე ამოულიტეს აქ საგანგებოდ დადარაჯებულმა რუსებმა. მარტოდ დარჩენილმა ქართველებმა კი ბრძოლის გაგრძელება ვეღარ შეძლეს და კახეთში წინააღმდეგობა შეწყვიტეს. ხოლო „მხილველი ამისა უღონო ქმნილი კახთაგან ალექსანდრე წარვიდა მთის გზით და ავიდა ფშავეში“.²

თუმცა, ეს არ ნიშნავდა მის მიერ ქართველთა და ლეკთა ძალების გაერთიანების ცდაზე ხელის აღებას. ალექსანდრე ბატონიშვილი, რომელიც ამ ომში დამარცხებას სრულებითაც არ აიგივებდა ქვეყნისა და, თუნდაც, საკუთარ დამარცხებასთან, ნანამები კახეთიდან შატილს გადავიდა, საიდანაც ენერგიულად განაახლა მონოდებები მომავალ ომში მთიელთა დასარაზმად.

ახლა სულ „სხვა ახალს ოცნებას მიეცა ბატონიშვილი, რომელიც მუდამ აღტაცებული იყო კავკასიის ხალხთა სიმამაცით“³ და მისი მონოდებებიც აქედან კვლავ ძალუმად გაისმა კავკასიის ხალხებში.

„ჩვენ ახლა გვიკავია რუსეთთან დამაკავშირებელი გზა“ – სწერდა იგი მირზა ბოზორგს შატილიდან 1813 წლის იანვარში და დასძენდა,

¹ აქტები. ტ. V. გვ. 367.

² იქვე. გვ. 116.

³ დ. ტერ-დავითიანცი. ალექსანდრე ბატონიშვილის ცხოვრება სპარსეთში. რაფის ნაამბობი. „კვალი“. 1893. 41. გვ. 10.

რომ მას უკვე კავკასიის ყველა სამფლობელოდან პყავს ხალხი და მზად არის ომის გასაგრძელებლად.¹

რუსთა მიერ ხევსურეთის დარბევისა და შატილის განადგურების შემდეგ დაუდგარმა ბატონიშვილმა სწორედ დაღესტანში გადაინაცვლა*, საიდანაც „მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა“ აქაური მოსახლეობის აღელვებაზე.² ამასთან, სთხოვდა შაჰს, გაემეტებინა მეტი ფული და საჩუქრები ადგილობრივთა გულის მოსაგებად.³ ეს არ იყო შემთხვევითი; ალექსანდრეს შემდგომი ბრძოლების ოპტიმიზმი და სიძლიერე კვლავ ამ ძალებზე იყო დამოკიდებული და ისიც თავის ერთგულ ლეკებთან ერთად ომის დამარცხების შემდეგაც დიდხანს უშრობდა სისხლს კავკასიაში ძალით მოკალათებულ რუს მმართველობას.

კავკასიელები საერთო ომის მოწყობის იმედებს არ კარგავდნენ. ამ მძიმე პერიოდშიც ყაბარდოელი თავადი არსლან-ბეგი სწერდა ბატონიშვილს, რომ თუკი სპარსელები მოვლენ „ალექსანდრეს დასახმარებლად და იგი დაიკავენ კავკასიის ხაზისაკენ მიმავალ გზებს, ყაბარდოს ბეგები მივლენ მის დასახმარებლად. იგივეს აპირებენ ჩეჩნებიც. დაღესტნელები კი 40 ათას (?) კაციანი ჯარით ჰპირდებოდნენ მათ დახმარებას“.⁴

თავად ალექსანდრე 1813 წელს ორჯერ შემოიჭრა დაღესტნელებთან ერთად საქართველოში. პირველად ეს იყო აგვისტოს თვეში, როცა იგი კორუბულელი ლეკების რაზმით დაესხა თავს კახეთში დაბანაკებულ რუსის ჯარს, მეორედ კი ოქტომბერში დააფეთიანა რუსები 6-ათასიანი ლეკთა ლაშქრით.⁵

თუმცა, ამ ბრძოლებს აკლდა ძველებური შემართება და სიკასკასე. ისინი უკვე ფრაგმენტული შეტაკებები იყო, რომელიც რუსულ მმართველობას დიდად აღარ ანალვლებდა. უმთავრესი შეტევა მათ მოიგერიეს, ქართველობა დამარცხდა, თუმცა არ გატეხილა, წელიწად-ნახევარს გაგრძელებულმა ომმა მას დაანახვა, რომ იგი არ არის ბრძოლაში მარტო და რუსებისათვის ესოდენ თავზარდამცემი, საერთო კავკასიური ფრონტის გაშლაც არ წარმოადგენს მიუღწეველ პერსპექტივას.

¹ Царевич Александр Мирзе Бозергу от 28 января 1813 г*. აქტები. ტ. V. გვ. 370-371.

² შ. ხანთაძე. მასალები ... გვ. 165.

³ აქტები. ტ. V. გვ. 281.

⁴ ნ. დუბროვინი. История войны и владычества Русских на Кавказе. ტ. VI. გვ. 105.

⁵ იქვე. გვ. 157.

ომს უკვალოდ არ ჩაუვლია თვითონ ჩრდილო კავკასიელი მთიელე-ბისათვისაც. „შეიძლება ითქვას, რომ მათ ამ ბრძოლაში გარკვეული გამოცდილება შეიძინეს, რომელიც შემდგომში გამოიყენეს კიდეც, როცა დაღესტანში აზვირთდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა სახელგანთქმული შამილის მეთაურობით“.¹

1812-13 წწ. მოვლენებმა რუსულ მმართველობასაც ჩაუტარა შედეგიანი გაკვეთილი. მათ აშკარად დაინახეს იმ მექანიზმის სისუსტე, რასაც მათი კავკასიური პოლიტიკა ემყარებოდა და ადგილობრივი მოსახლეობის ურთიერთდაპირისპირებასა და ძალთა დაქსაქსვას ითვალისწინებდა. ომმა და მისმა მასშტაბებმა იმპერიას აჩვენა, რომ მისი პოზიციები კავკასიაში სულაც არ არის მყარი და ქვეყანაში, რომელიც ჯერ კიდევ არ იყო ბოლომდე დაპყრობილი და სადაც მას რიგიანი დასაყრდენიც არ გააჩნდა, ყოველთვის მოსალოდნელი იყო მსგავს ბრძოლებს რეგიონში ათწლეულების მისი მონაპოვარი ერთი ხელის მოსმით ჩაეყარა წყალში.

ყოველივე აქედან გამომდინარე, რუსულმა მმართველობამ ჩათვალა, რომ საქართველოში ამ მიმართებით ღონისძიებათა გატარება იყო აუცილებელი და აქ უფრო მყარი დასაყრდენის მოძებნას შეუდგა. საამისოდ კი ყველაზე ხელმისაწვდომ და გამოსადეგ ვარიანტად მან საქართველოში მაცხოვრებელი სომხობა დაინახა.

ეს გარემოება ჯერ კიდევ ამ ერთი საუკუნის უკან შენიშნა დიდმა ქართველმა მოღვაწემ და მამულიშვილმა ალექსანდრე ფრონელმა, რომელიც, ისე როგორც ეროვნულობასთან დაკავშირებულ ყველა საკითხს, სომეხ ხალხთან ურთიერთობასაც მეტად ფაქიზად და ფრთხილად უდგებოდა.

სამწუხაროდ, თვითონ სომხობა არ იჩენდა ასეთივე სიფრთხილესა და დაფიქრებას თავიანთ მასპინძელ საქართველოსა და ქართველ ხალხთან დამოკიდებულებაში, რასაც ისინი ომამდე დიდი ხნით ადრეც საკმაოდ ღიად და შეუფარავად გამოხატავდნენ.

საქმე ისაა, რომ XIX საუკუნის დასაწყისისთვის საქართველოში მცხოვრებ სომეხთა ინტერესები, როგორც ეროვნული, ისე ტრადიციული, სამეურნეო თვალსაზრისით, არ ემთხვეოდა ქართველთა მიზნებსა და ხასიათებს. მათთვის არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონია საქართველოს დამოუკიდებლობას. პირიქით, მათ ხელს არ აძლევდათ და არ

¹ ლ. ებანოიძე. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 119.

სიამოვნებათ აქ მიმდინარე მოძრაობები, რომელიც აზარალებდა მათ ქონებას და მეურნეობას.

ამით შეწუხებული სომხური ჟურნალი „არქაგანდი“ 1882 წელს გულისტკივილით აღნიშნავდა, რომ ქართველთა ბრძოლებისაგან და „განსაკუთრებით ქართველთა ჯარების აკლებისაგან ყველაზე უფრო მომეტებული ზარალი სომხობას ეძლეოდაო“.¹

სამეურნეო თავისებურებებიდან გამომდინარე, ეს ბუნებრივი მოვლენა იყო და როგორც გ. წერეთელი საუკუნე-ნახევრის წინ წერდა, „ამისთანა ბოროტებაში სომხობა და სომხის ხალხის თვისება კი არ არის დამნაშავე, საზოგადოდ ვაჭრობის წესსა აქვს ამაში დანაშაული“.²

ამის მიუხედავად, ათწლეულების განმავლობაში ჩამოყალიბდა ტენდენცია, რომ საქართველოში მცხოვრებ სომეხთა ნებისმიერ ქმედებაზე არანაირ დონეზე კრინტი არ უნდა დაძრულიყო, რამეთუ ეს ეწინააღმდეგებოდა ორი ხალხის მეგობრობისა და ძმური კავშირის პრინციპებს და მაშინ, როცა „გულისყურიან“ საბჭოთა ისტორიკოსებს ქართველთა მცირე ლალატის ფაქტიც კი არ რჩებოდათ ყურადღების მიღმა და მკაცრი განსჯის საგნადაც აქცევდნენ მას, სომეხთა მხრიდან იმავე ლალატის შემთხვევებზე ყოველთვის მკაცრი სიჩუმის დაცვას გვირჩევდნენ.

როგორც შემდგომმა მოვლენებმა ცხადყვეს, ამ ტენდენციას არ მოუტანია რაიმე სიკეთე არც ერთი ხალხისათვის. პირიქით, წარსულის მწარე გაკვეთილების მიჩქმალვა-მიფუჩჩებამ არცთუ დადებითად იმოქმედა ჩვენს შემდგომ კავშირებსა და თანაცხოვრებაზე.

იმავე მიზეზით, სომეხ და ქართველ ხალხს შორის ურთიერთობის მართვის სადავეებს მესამე ძალა, რუსეთი დაეუფლა, რომელმაც ბოლომდე თავის ნებასა და გემოვნებაზე არეგულირა ეს პროცესები.

საქართველოში შემოსელისთანავე რუსობამ აქ მაცხოვრებელ სომეხებში ერთგული მეგობრები დაინახა, რომელთაც ნაკლებად აინტერესებდათ ვინ იქნებოდა მათი „დედინაცვალი“ საქართველოს ბატონ-პატრონი, ქართველი თუ რუსი. მთავარი იყო, არ დარღვეულიყო მათი სიმშვიდე და სამეურნეო ცხოვრება, დარჩენილიყო მეტი მოგება და გამორჩენა. ამ მხრივ კი უფრო ძლიერ და გავლენიან რუსეთთან ურთიერ-

¹ ა. ერიცივი. უკანასკნელი შთამომავალი საქართველოს მეფის სახლისა. „დროება“. 1882. 19 ივნისი. გვ. 126 (გადმოთარგმნილია ჟურნალ „არქაგანდიდან“. 12).

² „დროება“. 1879. გვ. 13-16.

თობა მათთვის „ბუნტოვშიკ“ ქართველობასთან შედარებით ბევრად ხელსაყრელად გამოიყურებოდა.

ამას თვით რუსული წყაროებიც არ მალავდნენ. მაგალითად, ანოსოვი აღნიშნავდა, იმის გამო, რომ „სომხობას უვნებლად და თავისუფლად ეწარმოებინა ვაჭრობა და გულდამშვიდებით განეგრძო მყუდრო, მშვიდობიანი ხელობა, ამიტომ ჩვენ მხარეზე იყვნენო. რადგან სომხები შიშობდნენ, ვაი თუ ძველი საქართველოს დრო დაბრუნდეს და თან მოჰყვეს აურზაურიო, ყოველ ღონეს ხმარობდნენ და მეცადინეობდნენ, რომ მალე ჩაგვექრო აჯანყებაო“. ¹ თუმცა, რუსთა მიმართ სიყვარული და ერთგულება საქართველოში მაცხოვრებელ სომხებს ერთბაშად არ გამოუხატავთ. რთულ სიტუაციებში, დამახასიათებელი აუჩქარებლობისა და დაკვირვებულობის გამო, ისინი ჯერ სიტუაციებს აფასებდნენ, ძლიერსა და სუსტს არჩევდნენ და თავიანთი შემდგომი მოქმედების პრინციპებსაც ამის მიხედვით აგებდნენ.

ამის გამო იყო, რომ ომის დაწყების პირველ დღეებში, თელაველი სომხები ხალისით ჩაებნენ ქართველთა მხარეზე ომში, რაც ძირითადად მალაზიათა ძარცვასა და მათი მეთვალყურეების დარბევაში გამოიხატა.

წინა თავში აღვნიშნავდით, რაოდენ დიდი გაკვირვება და გულისტკივილი გამოუხატავს ამ ფაქტზე მარკიზ პაულუჩის, რომელიც იმპერატორს მოახსენებდა, რომ მათთვის ურთულეს დღეებში თელავის გარეუბანში მცხოვრები სომხობიდან „Ни один не вошел в крепость для защищения оной, ворвались в форштат, разграбили все квартиры российских чиновников, умертвили несколько солдат и расхитили из сельских магазинов податный провиант“*. ²

სამწუხაროდ, ქართველი მეომრებისადმი სომეხი ხალხის მხარდაჭერა ამით ამოიწურა. თუ არ ჩავთვლით რამდენიმე პიროვნებას, რომელთაც თავდადებადვე მისული ერთგულება გამოიჩინეს ქართველთა მიმართ.

ასეთთა შორის, უკვე ნახსენებ აბელ ოპანესიანის გარდა, იყო ალექსანდრე ბატონიშვილის უახლოესი თანამებრძოლი ავეტიკ ბეგი, რომელიც არასდროს მოშორებია მას და მთელი თავისი გონებითა და ენერგიით ყველაფერს აკეთებდა მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ასევე,

¹ Б. аносови. Утверждение Рус. владычества на Кавказе. т. II. გვ. 399.

² Всеподданнейший рапорт маркиза Паулуччи от 26 марта 1812 г.* აქტები. ტ. V. გვ. 572.

აღსანიშნავია ომში კაცო ოხანოვის აქტიური მონაწილეობაც, რომელსაც „მთელი ჯგუფი ჰყავდა და ებრძოდა რუსობას ქართველებთან ერთად“.¹

გულმოდგინე ცდების მიუხედავად, მოვლენისადმი სომეხთა უანგარო ერთგულების სხვა პრეცედენტები ჩვენ ვერ აღმოვაჩინეთ.

საერთო ჯამში, 1812-13 წლების ომის პერიოდში საქართველოში მცხოვრებმა სომეხებმა ქართველთა წინააღმდეგ ბრძოლით უფრო ისახელეს თავი, რითაც გაამართლეს პლ. იოსელიანისეული მძიმე დაბასიათება, რომ „სომეხნი... არიან ყოვლად დაცემულნი ზრდილობითა – უქონელნი სიყვარულისა თვისისა კეთილისა მოქმედთადაჲ მათისა; დამავეინებელნი თვისის ენისა და მოსაუბრენი სხვათა ზედა ენისა, რომელთა იგინი ემორჩილებიან“.²

სამწუხაროდ, 1812 წლის ომის პერიოდში სომხური მოსახლეობის მხრიდან რუსთა ერთგულებისა და ქართველთა წინააღმდეგო განწყობის უამრავი ფაქტი არსებობს, რაც მათ დიდად დაფასებით კიდევ მაღლიერი რუსული მთავრობისაგან.

მთავარმართებელმა რტიშჩევმა „აჯანყების“ ჩახშობისთანავე სიხარულით ამცნო იმპერატორს საქართველოში მცხოვრებ სომეხთა დამსახურების შესახებ, ვინც შეურყეველი ერთგულებით ხელი შეუწყო მათი ჯარის გამარჯვებას.³

ამ საკითხს თავის დროზე ვრცლად და დეტალურად შეეხო ალ. ფრონელი, რომელსაც, თავის მხრივ, უსარგებლია კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტებიდან და ანოსოვის დასახელებული ნაშრომიდან. მაგრამ ჩვენ მისი მნიშვნელობის გამო საჭიროდ ვთვლით, გავიმეოროთ რამდენიმე ნაწყვეტი მის მიერ ერთხელ უკვე გამოქვეყნებული რტიშჩევის მიერ 1813 წ. 13 მაისს იმპერატორისადმი გაგზავნილი მოხსენებიდან, რომელიც თავიდან ბოლომდე ააშკარავებს სომეხთა „საგმირო“ საქმეებს კახეთის ომის პერიოდში:

„ბედნიერად ვთვლი ჩემს თავს – მოახსენებს რტიშჩევი ალექსანდრე I-ს – მოგახსენოთ, რომ სომეხი ერი, რომელიც საქართველოს მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს და რომელნიც დიდად აფასე-

¹ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 191.

² პლ. იოსელიანი. ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა. 1936. გვ. 143.

³ ნ. ანოსოვი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 400.

ბენ თქვენგან მიღებულ უზომო სიკეთეს, უმაგალითო თავდადებასა და შეურყეველ ერთგულებას იჩენენ თქვენს მიმართ...

ბევრჯერ უფეთქია საქართველოში ბოროტ განზრახვას, ბევრჯერ ნაუქეზებით ხალხი სამეფო ოჯახის წევრებს მთავრობის საწინააღმდეგოდ; ქარაფშუტა ერი ხშირად დასდევდა ამაო იმედებით გატაცებულ, ძველი წარსული მმართველობის აღდგენის მოსურნე აქაურ თავადაზნაურობას, მაგრამ სომეხთა ერთგულება მთავრობისადმი სალი კლდესავით უცვლელი და გაუტეხელი იყო.

მაგრამ ყველაზე დიდად მათ თავი ისახელეს კახეთის ამბოხების დროს. სომეხებმა ბრძოლაში გამოიჩინეს სამაგალითო ვაჟკაცობა და გულწრფელი თავდადება თქვენი იმპერატორობითი უდიდებულესობისადმი. მთავრობა სწორედ სომეხებს უნდა უმადლოდეს, რომ წინასწარ და დროულად იგებდნენ, რას აპირებდნენ მეთამბოხეები, სად ჰქონდათ მათ ბინა. კახეთის სხვადასხვა კუთხეებში გაბნეული, ერთმანეთს მოწყვეტილი რუსის ჯარი თუ რამეს იგებდა ერთმანეთისას, ეს მხოლოდ სომეხთა წყალობით, რომელნიც სიამოვნებითა და ხალისით ასრულებდნენ სახიფათო დავალებებს და ხშირად ერთგული სამსახურის შესრულებისას სიცოცხლესაც კი ესალმებოდნენ...

როცა ყველაზე მეტად გაგვიჭირდა და პურის შემოუსვლელობის გამო თბილისში დაბანაკებულ ჯარს შიმშილი მოელოდა, სწორედ მაშინ თბილისის სომეხმა საპატიო მოქალაქეებმა დაგვიხსნეს გაჭირვებიდან... ერთი კი ვუთხარი და მაშინვე გააჩინეს 800 ჩეტვერტი პური... ამგვარად თბილისში დაბანაკებულ ჯარს თავიდან ავაცილეთ დიდი გასაჭირი და პირველ ხანებში მაინც იოლად გავედით".¹

ამის შემდეგ რტიშჩევი თავისი მოხსენების მიზანსაც აუწყებს იმპერატორს:

„დარწმუნებული ვარ, რომ ყოველგვარი ნაქეზება და ნათამამება სომეხი ხალხისა დიდ სარგებლობას მოგვითანს. იგი გააორკეცებს სომეხთა ერთგულებას და ამასთან, თვით ქართველებში გამოიწვევს ჯიბრსა და ნაბაძვას. ამიტომ, გავებდავ და მოგმართავთ თხოვნით, გააბედნიეროთ საქართველოში მაცხოვრები ყველა წოდების სომეხი საზოგადოება თქვენი უდიდებულესობის მონარქიული წყალობით, რო-

¹ აქტები. ტ. V. გვ. 221-222.

მელიც გამოიხატება ამ საზოგადოების სახელზე ბოძებული უმაღლესი გრამოტით".¹

ამით გაოცებული ფრონელი გაკვირვებით კითხულობს, სომეხთა სიკეთე რა მოსატანია ქართველთა გულუხვობასთან, რომელთაც მთელი თავიანთი ქვეყანა უფექაშესო რუსებს, მაგრამ ამაზე გრამოტას და მადლობის გადაცემას ვინ ჩივის, აქეთ „საყვედურით გვახრჩობენ: ჩვენ რომ არ ვიყვეთ, თქვე ქეცინებო, წყალი წაგილებთო“ და დამპყრობლის განზრახვას უფრო ღრმა ფესვებს უძებნის, რომელიც სომეხ ხალხთან ქართველთა დაპირისპირებასა და გადამტერებას ისახავდა მიზნად.²

„ტყუილად ჰგონია მარკიზს, რომ კახეთის დამჩაგრელი მართვა-გამგებლობა სომხისთვის თვალის და გულის გამახარებელ ნალკოტად გადაიქცეოდა. რტიშჩევს უთქვამს, სომხები ერთგულები არიან, ქართველები მაშფოთარნიო“ – დასძენს ალ. ფრონელი, რომელიც დიდ სურვილს ამჟღავნებდა 1812 წლის კახეთის აჯანყების მიმართ სომეხი ხალხის დამოკიდებულება მხოლოდ მესამე ძალის ჩარევითა და ინსპირირებით აეხსნა.³

ამ საქმეში მესამე ძალის მონაწილეობა უდავოა, მაგრამ 1812-13 წლის ომის პერიოდში ქართველთა დამარცხებასა და გაჟლეტაში რომ სომხების „დამსახურებაც“ სოლიდურია, ესეც ფაქტია და იგი, ისე როგორც ნებისმიერი ლალატი, საკმაო დაფიქრებისა და განსჯის საგანსაც წარმოადგენს.

იმპერატორი სიამოვნებით დაეთანხმა ერთგული ხელქვეითის წინადადებას და 1814 წლის 11 ნოემბერს თბილისში ჩამოვიდა 15 სექტემბერს ხელმოწერილი უმაღლესი „გრამოტა“, რომელშიც იმპერატორი გულითად მადლობას მოახსენებდა სომეხ ხალხს ერთგულებისათვის და გადასცემდა მათ ამ სიგელს, „რათა დარჩეს ესე მოწმობა ჩამომავალთა ხსოვნაში მათ სასახელოდ და სადიდებლად“.⁴

იმპერატორის წყალობამ საქართველოში მცხოვრები მთელი სომეხი საზოგადოების უდიდესი აღფრთოვანება და სიხარული გამოიწვია. „ღრამატა მთავარ-მართველის სასახლიდან ისეთის ამბითა, ზეიმითა და ცერემონიით გადაიტანეს ვანქის ტაძარში, რომ უცხო და შორე-

¹ აქტები. ტ. V. გვ. 221-222.

² ალ. ფრონელი. გვ. 233.

³ იქვე. გვ. 98.

⁴ აქტები. ტ. V. გვ. 945.

ულ მაყურებელს ეგონებოდა, ალბათ სომხობას უდიდებულესი ხარ-
ტია მიაქვთ სამლეო ტაძარში სამშობლოს პოლიტიკურად აღდგომისაო
და არა ბობოლა მოხელე გრაფ რუმინანცევის მიერ გაშალაშინებული
რაპორტი რტიშჩევისა, რაპორტი, რომელიც აშკარად ჩირქსა სცხებდა
სომხობის ეროვნულ თავმოყვარეობას და სახელს უტეხდა ისტორიულ
და კულტურულ ერს“.¹

იმპერატორის დაფასებით გაბედნიერებული რტიშჩევი სიხარულით
აღწერს „გრამოტის“ გადაცემის ცერემონიალს. თბილისის ქუჩები აივ-
სო სომეხი საზოგადოებით. ძვირფას ბალიშზე დასვენებული გრამოტა
ოთხ საპატიო სომეხ თავადს და ორ უპირველეს მოქალაქეს ათასობით
მოზიემ თანამოძმის თანხლებით სასოებით მიჰქონდა მთავარმართე-
ბლის სასახლიდან ვანქის ტაძარში, სადაც მათ არქიეპისკოპოსი მანასა
ელოდათ მრავალრიცხოვან სამღვდლოებასთან ერთად. ამ უკანასკ-
ნელმა სათაყვანო გრამოტა არქიეპისკოპოს ასტვაცატურს გადასცა,
რომელმაც იმპერატორისადმი სამადლობელი პარაკლისი აღაველინა.
ყველაფერ ამას მთავარმართებელი და ეგზარხოსი ვარლამიც ესწრებო-
დნენ.

ეს უკანასკნელნი ამშვენებდნენ საზეიმო სადილსაც, რომელიც ამ
„უდიდესი მოვლენის“ აღსანიშნავად გაიმართა.

იმავე საღამოს, როცა სევდას მოეცვა კიდევ ერთხელ დამარცხებუ-
ლი და დათრგუნული ქართველი ერი, როცა მწარედ გლოვობდნენ მამუ-
ლისათვის შეწირულ წამებულ გმირებს, როცა ციმბირის მიწას ალბობდა
განწირულ მამულიშვილთა ცრემლი, სევგამწარებული საქართველოს
დედაქალაქში სომხის საპატიო საზოგადოება საზეიმო ბალს მართავდა.

მაგიდის თავს იმპერიის ღერბი და იმპერატორის უზარმაზარი,
ოქროს წარწერიანი სურათი ამშვენებდა...

◆◆◆

დასკვნის სახით ვიტყვით, რომ, 1812-1813 წლის მოვლენის მნიშვნე-
ლობას დიდად ზრდის ის გარემოება, რომ ამ დროს კავკასიელი ხალხები
შეუდარებლად ახლოს მივიდნენ რუსეთის წინააღმდეგ საერთო კავკა-
სიური ომის გაჩაღების შესაძლებლობასთან. ომმა დაანახა მებრძოლ

¹ ალ. ფრონელი. გვ. 236.

ძალებს, რომ ერთიანი ბრძოლის გარეშე შეუძლებელია ძლიერი დამპყრობლის წინააღმდეგ რაიმე წარმატების მიღწევა. ასევე, დაანახა მათ, რომ მხოლოდ ძალთა გაერთიანება ქმნის იმ უდიდეს პოტენციას, რომელსაც ძალუძს თავისუფალი და დამოუკიდებელი, ძლიერი კავკასიის რეგიონის შექმნა.

ომმა ბევრი რამ ასწავლა დამპყრობელსაც. იგი შეაკრთო მასში სხვადასხვა ხალხთა მონაწილეობამ. მიხვდა, რომ ამ მიმართებით მის მიერ დიდი ხნით ადრე ამოქმედებული მექანიზმი არ იყო ბოლომდე სანდო და საიმედო და იგი სასწრაფოდ საჭიროებდა გაძლიერებასა და გაუმჯობესებას.

ამ მიმართებით რუსულმა იმპერიამ „აჯანყების“ ჩაქრობისთანავე დაიწყო საქმიანობა და საკმაოდ შედეგიანადაც – 1812-13 წწ. ომის შემდეგ მის წინააღმდეგ ამ მასშტაბის პროტესტს კავკასიაში ნამდვილად აღარ ჰქონია ადგილი.

თავი VI

რუსეთ-საქართველოს 1812-13 წწ. ომის დამარცხების მიზეზები, მისი შედეგები და მნიშვნელობა

1812 წლის ომის დამარცხება დიდი დარტყმა იყო XIX საუკუნის ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისათვის.

როგორც ვნახეთ, იგი ქვეყნისთვის უმძიმეს პერიოდში დაიწყო. ამ სიტუაციაში უზარმაზარი რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ სამკედრო-სასიცოცხლო ომში ჩაბმით პოლიტიკურად, ეკონომიკურად და სოციალურად უკიდურესად დასუსტებული ერი სისხლის იმ უკანასკნელ წვეთებსაც ელეოდა, საშინელ ათწლეულებში გადატანილი მუდმივი ბრძოლების, ეპიდემიების, დამცირებისა და გადასახლებების შემდეგ რომ შემორჩენოდა მას.

და მაინც, 1812 წელს ქართველობა წავიდა ამ ნაბიჯზე, რასაც ორი გამართლება ჰქონდა: პირველი, იგი საჭირო იყო რუსეთის მიერ უსწრაფესად განხორციელებულ დაპყრობით პოლიტიკასთან დასაპირისპირებლად და მეორე, როგორც წინა თავშიც აღვნიშნეთ, რუსეთის გარშემო შექმნილი ურთულესი პოლიტიკური მოვლენები არნახულად ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა ძლიერი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ფართოდ და წარმატებით გასაშლელად.

ამ სიტუაციაში კახეთში მასშტაბური ომის დაწყება 1812 წელს ქართველი ხალხის მხრიდან რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლებში ჩაბმულ სახელმწიფოთა მხარდაჭერასა და მოკავშირეობას ნიშნავდა და მისი შედეგიც ძირითადად ამავე სახელმწიფოთა წარმატებულ მოქმედებებზე იყო გათვლილი.

ამიტომ უდიდესი იმედგაცრუება და დარტყმა იყო მეგრძოლი კახეთისათვის დახმარებების მიუღებლობა, რის დიდ იმედსაც იძლეოდნენ ირანი და თურქეთი, რომელთაც გადამწყვეტ მომენტში ვერ (არ) შეძლეს დაპირებული სამხედრო დახმარებისა და ასიგნებების მოშვლება.

საერთოდ, სამწუხაროდ, მოვლენები ყველაზე უარესი გზით წარიმართა. ერთმანეთთან დაპირისპირებულ, მტრულ სახელმწიფოთა გარე-

მოცვაში, რუსეთმა ფაქტობრივად უშეცდომოდ წარმართული საგარეო პოლიტიკითა და ქმედითად განხორციელებული სამხედრო მოქმედებებით თითქმის შეუძლებელი შეძლო – წარმატებას მიაღწია XIX საუკუნის დასაწყისიდან აღმოსავლელ მოწინააღმდეგეებთან წარმოებულ ყველა ომში. ასევე გამარჯვებით დაამთავრა სამამულო ომი ნაპოლეონის საფრანგეთთან და სრულად განიმტკიცა მდგომარეობა დასავლეთისა და აღმოსავლეთის მიმართულებით.

ამდენად, კახეთის 1812-13 წწ. ომის დამარცხების უპირველესი მიზეზიც სწორედ ამავე საგარეო მოვლენებიდან გამომდინარეობდა.

რაც შეეხება დამარცხების საშინაო მიზეზებს, ისინი, ფაქტობრივად იგივე იყო, რასაც აქნობამდელ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ისტორიაში მუდამ ჰქონდა ადგილი.

ამათ შორის უპირველესი ომის გაუვრცელებლობა და მისი არასათანადო დონეზე გაშლა იყო, რის გამოც „მთავრობამ მოახერხა აჯანყების ლოკალიზაცია. ეს იყო მისი დიდი წარმატება და საბოლოო გამარჯვების საწინდარიც“.¹

რა თქმა უნდა, ომის ლოკალიზაცია და დანარჩენ კუთხეებსა და მხარეებში მისი გაუვრცელებლობა მხოლოდ „მთავრობის“ მიერ განხორციელებულ ღონისძიებებს არ უნდა მიენეროს. ამ შემთხვევაში კვლავ მოქმედებდა ისტორიული ფაქტორი, რომლის მიხედვით გადამწყვეტ მომენტში ერთი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხის შვილები შორიდან უცქერდნენ ერთიმეორის სისხლისღვრასა და ომში ჩართვას მაყურებლის როლში ყოფნას ამჯობინებდნენ.

ომი დამარცხების უპირველეს მიზეზთა შორისაც ძალაში რჩებოდა ნ. ბერძენიშვილის მიერ ჩამოყალიბებული აზრი იმის შესახებ, რომ „არსებითად საქართველო ჯერ ისევ ურთიერთთან მცირედ დაკავშირებული ერთეულების კრებული იყო... ქართველ ხალხს „ეკონომიკური ცხოვრების ერთობა“ არ ჰქონდა. აქ სამეფო-სამთავრო-სათავადოების მრავალსაუკუნოვანი პოლიტიკური ტრადიციები შეურყეველი იყო. ქართლის ჭირი იმერეთს არ ესმოდა. მთას ბარისა არ გაეგებოდა... საერთო აჯანყება არ ხერხდებოდა და მთავრობას აჯანყებული კახეთის წინააღმდეგ ძალების მობილიზაციის საშუალება ეძლეოდა“.²

¹ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. ნიგნი II. გვ. 468.

² იქვე. გვ. 447.

დამპყრობელმა კვლავაც შესანიშნავად ისარგებლა ქართველთა ამ ისტორიული ტრადიციით და თავისი ცნობილი და გამოცდილი გათიშულობის ძლიერი რუსული მანქანა სრული სიმძლავრით აამოქმედა.

ამ პოლიტიკის შედეგი, პირველ ყოვლისა, ქართულ თავადობაზე გამოვლინდა.

მმართველობამ, რომელმაც კარგად იცოდა, რომ ქართველი ხალხის აზრი და მოქმედება სწორედ ფეოდალურ არისტოკრატიაზე გადიოდა, ამ მხრივ საქმიანობის ძირითადი აქცენტი სწორედ მათთან ურთიერთობაზე გადაიტანა, გათიშულობისა და დაპირისპირების გაღვივებით მათ საერთო პირის შეკერის საშუალება მოუსპო და უნდობლობისა და გაუცხოების ატმოსფერო შექმნა.

ამით, ნებით თუ უნებლიედ, ქართლის თავადებმა ომის დამარცხებაში რუსულ ხელისუფლებას უდიდესი სამსახური გაუწიეს და „ეს იმიტომ კი არ მოხდა, რომ თავადები, როგორც წოდება, რუსული მმართველობის კმაყოფილი იყო და მას იცავდა, არამედ იმიტომ, რომ ქართლის ამ თავადებს ყველას საკუთარი ანგარიში ჰქონდა და თითოეულისათვის „ხელსაყრელი“ ამ შემთხვევაში სწორედ ის მოღალატური პოზიცია იყო“.¹

სწორედ ამას გულისხმობდა ალ. ორბელიანი, როცა მამამისის, ეპოქის მსხვერპლის, ვახტანგ ორბელიანის ნაამბობს გადმოგვცემდა:

„ჩვენ თავადები ერთმანეთს ველარ ვენდობით, ასე რომ თვითონ ჩვენ ერთმანეთს ასე ვერიდებით, ერთსა და მეორეზედ ასეთი ეჭვი გვაქვს, რომ მითამ ერთმანეთს ვაბეზლებთ რუსებთან, ისე გაფრთხილებული ვართ ყველანი ერთმანეთთან. აი, ასეთი დაუნდობლობა ჩამოაგდეს ჩვენში“.²

ვახტანგ ორბელიანის მაგალითი იმდენად არის ნიშანდობლივი, რომ თავისი განწყობისა და შინაგანი მოწოდების მიუხედავად, რაც მის მიერ ზემოთ განვითარებულ აზრებშიც გამოიხატა, იგი არათუ შეუერთდა მებრძოლ თანამემამულეებს, არამედ იარაღით ხელში იქეთ გამოვიდა მათ წინააღმდეგ და ამ ომში თავისი სიკვდილით მეფე ერეკლეს სიძე რუსთა დანაკარგებს მიენერა.

ომის ბედსა და განვითარებაზე განსაკუთრებულად მძიმედ იმოქმედა მასში ცენტრალური ქართლის ჩაურთველობა და ამ რეგიონში გაუვრცელებლობამ, რასაც წარმატების მისაღწევად უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

¹ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი II.

² ალ. ორბელიანი. მამაჩემისგან ღალატი მეფის ირაკლისა. გვ. 11.

იგივე ითქმის ომისადმი დასავლეთ საქართველოს მაღალი წოდების დამოკიდებულებაზეც. იმერეთის პასიურობა, როგორც ვთქვით, აქ გადატანილი უმძიმესი ეპიდემიებისა და მისი თანამყოლი შიმშილით შეიძლება აიხსნას. თუმცა, უდავოა, სოლომონ მეორისა და აქაურ თავად-აზნაურთა მხრიდან მეტი აქტიურობის გამოჩენა, იმერეთში წინააღმდეგობრივი მოძრაობის თუნდაც მცირე დონეზე გავრცელება ბრძოლას გაუიოლებდა და ფასდაუდებელ დახმარებას მოუტანდა მე-ბრძოლ კახეთს, რამდენადაც, ჯერ ერთი, ამით რუსები აქედან ველარ გადაისროდნენ დამატებით ძალებს და მეორეც, იმერეთში დაწყებული მოძრაობა დიდ სტიმულს მისცემდა სხვა კავკასიელ ხალხებს ომთან შესაერთებლად.

თუმცა, იმერეთისა და დანარჩენი კავკასიელი ხალხების შეერთებას ვინ ჩივის, როცა თვითონ მეგრძოლი კახეთის არისტოკრატიაშიც არ ყოფილა ერთსულოვნება და ომისადმი ერთგვაროვანი დამოკიდებულება. ბევრი აქაური თავადი უკვე შეგუებული იყო რუსულ მმართველობას. იგი არა მარტო გამარჯვებულ დამპყრობლად, ბატონ-პატრონადაც მიაჩნდა და მასთან ბრძოლას ერიდებოდა, საკუთარ ტყავზე ფიქრობდა, ორ ცეცხლს შუა მყოფს ვერ გადაენწყვიტა რა იქნებოდა სწორი – ბრძოლა მამულის დამპყრობლის წინააღმდეგ, თუ უკეთესი მერმისის ლოდინი. ამ ტენდენციას ომის გაგრძელება და გახანგრძლივება კიდევ უფრო აძლიერებდა და დროთა განმავლობაში მერყევთა რიცხვიც მეგრძოლთა შორის სულ უფრო იზრდებოდა.

თავად-აზნაურთა ეს განწყობა მათი აზრებისა და მიდგომების სხვადასხვაობასა და მოქმედების გათიშულობას იწვევდა. „ერთია რომ პატიოსნურად ატარებდა სახელსა და ვაჟკაცურად უხედებოდა მოქნეულ ხმალსა, მეორე მელასავით სოროში ძვრებოდა, კუდს აქიცინებდა და მტრის სარდალს გზასა და კვალს უჩვენებდა მოძმისა და სამშობლოს დასაწიავებლად“.¹

თავად-აზნაურთა ასეთი განწყობა ბუნებრივად გადადიოდა გლეხობაზე, რომელიც, ბევრი ფეოდალის შემყურე, დაბნეულ და გაურკვეველ მდგომარეობაში ვარდებოდა.

ასე რომ, კახეთის ომის დამარცხების საშინაო მიზეზებში ქართველთა არა ერთსულოვნებას, უპრინციპობასა და შინაგან შიშს, „რომელიც თან სდევდა არა მარტო აჯანყების მრავალ მონაწილეს,

¹ ალ. ფრონელი. ამბოხება კახეთისა 1812 წ. გვ. 65.

არამედ მის რამდენიმე ხელმძღვანელსაც",¹ 1812 წელსაც ერთ-ერთი უპირველესი ადგილი უკავია.

განმეორდა კიდევ ერთი, არცთუ იშვიათი, ისტორიული პრეცედენტი – მწარმოებელმა მოსახლეობამ ბოლომდე ვერ გაითავისა წამოწყებული ომის მასშტაბურობა და გრანდიოზულობა. დაღვრილმა სისხლმა მისი ნაწილი რამდენადმე დაამშვიდა, მიწისა და მშვიდობისათვის დაბადებულმა აღმართული მახვილი ბოლომდე ვერ მოიქნია. მტრის სიბრალული გაუჩნდა, რა მიზეზითაც განწირულ რუს ჯარისკაცებსა და ოფიცრებს თანამოძმეთაგან მალავდა, თავშესაფარს უჩენდა, ტყვეებს ათავისუფლებდა და სხვა.

უკანასკნელი მომენტი, ტყვეთა სიმრავლე, კახეთის ომის ერთ-ერთ თავისებურებადაც კი შეიძლება ჩაითვალოს.

ოფიციალური წყაროები მიუთითებენ, რომ მარტო „აჯანყების“ პირველ ეტაპზე კახელებს 510 რუსი სამხედრო დაუტყვევებიათ,² თუმცა, რეალურად ეს ციფრი ბევრად მეტი უნდა იყოს, რადგან იმავე ოფიციალის აღიარებით, კერძოდ, ყაბარდოს ფეხოსანთა პოლკის უფროსის სტეპანოვის გადმოცემით, მარტო მისი პოლკიდან კაკაბეთში დგომისას „აჯანყებულებს“ 478 რიგითი და 10 ოფიცერი აუყვანიათ ტყვედ.³

300 რუსი ტყვე გადაუციათ პაულუჩისთვის „მეამბოხეებს“ ჩუმლაყის ბრძოლის შემდეგაც. „და მოგვარეს გაღმა მხრელთა უმეტეს სამასისა სალდათნი, შეპყრობილნი აფიცრებითურთ, რომელნიცა შეიპყრეს ამბოხსა ამასა, აღპარსულნი თმათანი, მით რამეთუ კახთა აღპარსეს პყრობილთა მათ თავნი კიცხვისათვის“.⁴

248 რიგითისა და 8 უნტერ ოფიცრის „დაკარგვას“ უპატაკებდა უფროსობას სიღნაღის მაზრის უფროსი ივ. ორბელიანი.⁵

ქართველი ადამიანის ჰუმანური ბუნებიდან გამომდინარე ეს გულუბრყვილობამდე მისული ჰუმანიზმი ძალზე ძვირად დაუჯდა კახელ გლეხობას. მისგან გადარჩენილი სალდათები მომავალში აქეთ უშენდნენ მათ ტყვიას, სახელდახელოდ აღმართულ სახრჩობელებზე ჰკიდებ-

¹ ნ. როდონაია. საქართველოს გლეხთა მოძრაობის ისტორიოგრაფია. გვ. 166.

² Рапорт от 28 февр. 1812 г.* ЦГВИА. Ф. ВУА. д. 6164 (69601). л. 182-183.

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 83.

⁴ დავით ბატონიშვილი. მასალები... გვ. 105.

⁵ Рапорт кн. Орбелиани Паулучи от 6 марта 1812 г*. აქტები. ტ. V. 1873. დოკ. 435. გვ. 362.

დნენ და საკუთარ მიწაზე ცხოვრების საშუალებას არ აძლევდნენ თავიანთ გუშინდელ გამამრჩენებს.

ომის კანონის დარღვევა იყო მისი მნიშვნელობის მეორე პლანზე გადატანაც. კახელ გლეხს 1812 წელს ყველაფერი არ გაუღია „ომისა და გამარჯვებისათვის“. მას თოფზე მეტად თოხზე ერჩოდა გული, რის გამოც ბრძოლა სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების კვალად განიცდიდა აღმავლობასა და დაღმავლობას.

მაგალითად, ვ. პოტო 1812 წლის ზაფხულში „აჯანყების“ შენელების ერთ-ერთ მიზეზად ასახელებდა იმ გარემოებას, რომ პური შემოვიდა, მკის დრო დადგა და ხალხს „პოლიტიკისთვის აღარ ეცალა“. იქვე დასძენს, რომ სტალი აფრთხილებდა რტიშჩევს, რომ ეს სინყნარე სექტემბრის დასასრულამდე (ანუ, რთველის დამთავრებამდე) გასტანდა მხოლოდ.¹

ამას ალ. ფრონელი იმით ხსნის, რომ იარაღსხმულ მამაკაცობას არ შეუძლია ხანგრძლივად მოსწყდეს მეურნეობას, რადგან ეს შიმშილის საფრთხეს შეუქმნის ხალხს. აქვე დამატებს, რომ „მოუწყობელ ჯარს დიდხანს არ შეუძლიან ბრძოლა განყობილ მხედრობასთან, რაც არ უნდა სუსტი და უვარგისი იყოს უკანასკნელი, აჯანყებულმა ერმა თუ ერთის შეტევით, პირველშივე ვერ მოახერხა სრულიად განადგურება განწყობილის ჯარისა, აღფრთოვანება ეკარგება და მაშასადამე, ბრძოლის უნარიც ძრიელ უსუსტდება და ხშირად და სამუდამოდ ძალმომრეობის უღელს უმორჩილდება“.²

ყველაფერი ამის შესახებ იტყვის ერთი საუკუნის შემდეგ გულდანყვეტით მიხაკო წერეთელი:

„ეკვეთა მტერს კახეთი, სძლია იგი მრავალჯერ, სათუოდ გახადა მისი ბატონობა, მაგრამ აქაც ღალატმა, რეგულარულმა ჯარმა, საქართველოს ერთიანობის უქონლობამ და მრავალმა სხვა მიზეზმა სძლია იგი და მოახრევინა ისევ ქედი მტარვალის წინაშე“.³

მართლაც, გარეშე ძალებისაგან მიტოვებული ქართველობის სახალხო ლაშქარს შეუძლებელი იყო, ხანგრძლივ ბრძოლაში გაეძლო რუსთა კარგად შეიარაღებული და განვრთნილი რეგულარული არმია-

¹ ვ. პოტო. История 44-го Драгунского Нижегородского полка. ტ. I. გვ. 471.

² ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 166.

³ მ. წერეთელი. ასი წლის წინათ კიდევ კაცნი ეყოფილვართ. „განათლება“. 1908. 3. გვ. 85.

სათვის. მათ თავიანთი შესაძლებლობების მაქსიმუმი გააკეთეს, ამის იქით, კი შეუძლებელი იყო კიდევ რაიმე წარმატების, მით უფრო, გამარჯვების მიღწევა.

ყველაფერი აქედან გამომდინარე, ომის დამარცხების მიზეზების შესახებ ნ. ბერძენიშვილი მკაცრ დასკვნას აკეთებს და მიუთითებს, რომ „კახეთის აჯანყების სისუსტე საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური განვითარების ჩამორჩენილობას ემყარებოდა“.¹

მართლაც, 1812-13 წლების ომმა ქართველი ხალხის ბრძოლისა და მიზანსწრაფვის მრავალი სხვა ნაკლიც გამოავლინა, რამაც, პირველ ყოვლისა, მის შედეგზე იქონია გავლენა.

ომს წინ არ უძღვოდა მოსამზადებელი პერიოდი, როცა ერს უნდა წამოეყენებინა ოფიციალური მოთხოვნები. მიუტყეველ სიჩუმეს კი კარგი არაფერი მოჰქონდა, პირიქით, იგი დიდად უწყობდა ხელს აქ მეფის რუსეთის თავაშეებულ, შეუზღუდავ მოქმედებებს და ომიც ჯიქურად, ყოველგვარი ოფიციალური ულტიმატუმების გარეშე დაიწყო.

მთავრობის მიმართ მოთხოვნები არ დაყენებულა ომის მიმდინარეობის დროსაც და, საერთოდ, როგორც აკ. სურგულაძეც აღნიშნავდა, იგი „არ აღმოჩნდა ისეთი შევსებული და ერთსულოვანი, რომ ქართველობას ცარიზმისათვის სერიოზული დათმობები გამოეძალა“.²

და მაინც, ხალხის აზვირთებამ უკიდურესად შეაშინა მმართველობა, მან კარგად დაინახა, რაოდენ დიდი იყო მათ მიმართ ადგილობრივი მოსახლეობის სიძულვილი და ზიზღი. ამიტომ ომის პირველი ეტაპის დასრულებისთანავე მთავარმართებელმა, რომელმაც კარგად იცოდა, რომ ეს ბრძოლის დასასრული არ იყო, საჭიროდ ჩათვალა, დათმობებზე ნასულიყო და ადგილობრივ ძალთა აზვირთება გარკვეული კომპრომისებით შეეჩერებინა. პაულუჩის მიერ დაშვებული პირველი დათმობა ის იყო, რომ მან სასწრაფოდ აკრძალა სამხედრო ეგზეკუციები. აგრეთვე, „აჯანყების“ მონაწილეთა პატიება და ამნისტია გამოაცხადა და ხალხს სამართლიანობის აღდგენა აღუთქვა, რამაც, როგორც მოსალოდნელი იყო, რუს სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეთა გულისწყრომა და აღშფოთება გამოიწვია.

¹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 448.

² ა. სურგულაძე. ერის ცნებისა და რევოლუციამდელ საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შესახებ. გვ. 240.

ეს განწყობა კარგად ჩანს ნ. მურავიოვის ბოლმითა და ირონიით აღსავსე ფრაზაში, რომელიც მას კახეთის 1812-1813 წწ. ომის პირველი ეტაპის შემდგომ ქართველობის ნაკლები სიმკაცრით დასჯამ წამოაცდენინა:

„Тот, который полковника зарезал, тот сам теперь полковник, который майора зарезал, тот – майор, который капитана зарезал, тот – капитан“*.¹

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, აგრეთვე, 1812 წლის 13 მარტის ბრძანებულებით „აჯანყების მიზეზთა გამომკვლევი კომისიის“ შექმნას.

ცენტრალური კომისია თბილისში მუშაობდა, მას გუბერნატორი მაღლინოესკი თავმჯდომარეობდა და 9 კაცისაგან შედგებოდა. ცენტრს ექვემდებარებოდა 23 მარტს ადგილებზე შექმნილი სამაზრო კომისიები (თელავში, სიღნაღში, ანანურში) ხუთ-ხუთი კაცის შემადგენლობით.

ყველა კომისია წინასწარ იქნა მომარაგებული ინსტრუქციებითა და კითხვარებით (სულ 11 კითხვით).²

თვითონ პაულუჩი დიდად იყო დაინტერესებული აღნიშნული კომისიის საქმიანობით და უშუალოდაც მონაწილეობდა მის მუშაობაში. ხალხის უკმაყოფილების გამომწვევი მიზეზები მან პირადად მოიძია ადგილებიდან და თვითონვე გადასცა იგი ცენტრალურ კომისიას.

კომისიების მუშაობა ბევრ რუს მაღალჩინოსანს არ აძლევდა ხელს, რამდენადაც, ჯერ ერთი, ამით დამპყრობელს თვითონ გამოჰქონდა სააშკარაოზე თავისივე მოწყობილი უბინძურესი საქმეები და მეორეც, „აჯანყების“ მიზეზთა შესწავლის გარდა, მათ ევალებოდათ ადგილებზე პურის შესასყიდად დარიგებული იმ ფულის მოძიება, რომელიც ადგილობრივ მოხელეთა მიერ იყო მითვისებული ან გაფლანგული.

კომისიამ, თავისი ხანმოკლე საქმიანობის განმავლობაში, მართლაც ამოიღო სოლიდური თანხები: ჯუგაანში – 1440 მანეთი, პრასიანში – 720 მანეთი, ყარაღაჯში 1800 მანეთი. სულ – 3960 ვერცხლის მანეთი.³

ასე რომ, 13 ჩატარებული სხდომის შემდეგ, მთავრობამ დაინახა, რომ კომისიას მათთვის კარგი არაფერი მოჰქონდა და იმ მოტივით, რომ უარესად აღელვებდა ხალხს, იგი 9 მაისს დახურა.

¹ ნ. მურავიოვი. Записки 1813 г. Русский Архив.* გვ. 326.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 79-80.

³ Журнал заселений Тифлисской комиссии от 26 марта 1812 г. л. 539* (ნასარგებლებია ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან. გვ. 80).

ამრიგად, ამ კომისიის შექმნა, ამნისტიის მსგავსად, ფორმალური გამოდგა, მაგრამ მან ხანმოკლე პერიოდის განმავლობაში მაინც გამოიღო შედეგი, რომელიც ძირითადად იმაში გამოიხატა, რომ სააშქარაოზე გამოიტანა რუს სამოქალაქო და სამხედრო მოხელეთა ბევრი იქამდის მიჩუმებული ბოროტმოქმედებანი, რაც მხოლოდ და მხოლოდ დამპყრობელთათვის შეიძლებოდა ყოფილიყო დამახასიათებელი.

ომის შედეგად უნდა ჩაითვალოს, აგრეთვე, 1812 წ. გაზაფხულზე განხორციელებული ცვლილებები მმართველობისა და სასამართლო სისტემაში. ამ დროიდან გაუქმდა ადგილობრივი მოსახლეობისათვის საძულველი კაპიტან-ისპრავნიკობა და მათ მაგივრად აღდგა ქართული მოურავობის ინსტიტუტი. ახალი წესით, კახეთის მაზრების უფროსებად მაზრის მოურავები და თავად-აზნაურთა მარშლები უნდა დანიშნულიყვნენ.

იგივე კომისიამ შეიმუშავა პროექტი სასამართლოსათვის, რომლის მიხედვით გაუქმდა სამაზრო და საერობო სასამართლოები, ანუ, როგორც ბაგრატი ბატონიშვილი ხატოვნად აღნიშნავდა, მარკიზმა გააუქმა სასამართლოები, „რომელთაც განერყვნათ კახეთი მოხვეჭითა“,¹ და მათი ადგილი კვლავ საოლქო სასამართლოებმა დაიკავეს, სადაც სამოქალაქო სამართალწარმოება ქართულ ენაზე, ვახტანგ VI-ის სამართლის ნიგნის საფუძველზე უნდა მომხდარიყო. რუსული კანონების მიხედვით კი მხოლოდ სისხლის სამართლის საქმეები წარიმართებოდა.²

ამ წესით შეიქმნა დროებითი სასამართლოებიც თელავში, სიღნაღსა და ელიზავეტოპოლშიც, რომლებზე ზედამხედველობაც მაზრების მარშლებს დაეკისრათ.³

ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, ომის გამოძახილი იყო და ადასტურებდა, რომ დათმობები მხოლოდ ბრძოლით მოიპოვებოდა. ამასთან დაკავშირებით, შ. ჩხეტია შენიშნავდა, რომ „თუ საქართველოს ერთ ნაწილში (თელავისა და სიღნაღის მაზრებში) 1812 წ. აჯანყებით შეშინებულმა მთავრობამ მოურავობის ინსტიტუტი აღადგინა, იმავე მთავრობამ საქართველოს მეორე ნაწილში პირიქით, ეს ინსტიტუტი გააუქმა“.⁴

¹ ბაგრატი ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. გვ. 119.

² ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 449.

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 80.

⁴ შ. ჩხეტია. რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში 1801-1840 წწ. ენიშკის მოამბე. 1940.

პაულუჩიმ ესეც არ ჩათვალა საკმარისად და მიზანშეწონილად მიიჩნია სხვადასხვა ღონისძიებათა გატარება. მან იგრძნო, რომ ადგილობრივ შესაძლებლობათა და თავისებურებათა გაუთვალისწინებლობას შეეძლო, გამოუსწორებელი ზიანი მიეყენებინა იმპერიის პოლიტიკისათვის. იგი განსაკუთრებულად შეუშფოთებია იმპერატორის 1812 წლის 11 თებერვლის მანიფესტს, რომლის მიხედვით მნიშვნელოვნად იზრდებოდა ბეგარა-გადასახადები და იურიდიული დოკუმენტების ფასები. იგი ამის განხორციელებას საქართველოში შეუძლებლად მიიჩნევდა და შეახსენებდა ფინანსთა მინისტრს, რომ „ახლადჩავლილი კახეთის რევოლუცია და მოსახლეობის შეიარაღებული გამოსვლა რუსეთის წინააღმდეგ ჯერ კიდევ არ იყო მივინყებული“, რომ „ამბოხების სული და ხალხის მძვინვარება ჯერ კიდევ არის შემორჩენილი რუსეთის მთავრობის არაკეთილმოსურნეთა შორის“ და, აქედან გამომდინარე, გადასახადის გაზრდასა და ფასიანი ქაღალდების ღირებულებათა მომატებაზე თავის შეკავებას ურჩევდა მას. ასევე მიუთითებდა, რომ, ამის გარეშეც, ადგილობრივი მოსახლეობა არათუ გათანასწორებული იყო რუსეთის მცხოვრებლებთან, არამედ რუსული ასიგნებების კურსით, მის შიდა გუბერნიებში დაწესებულ გადასახადებზე უფრო მეტიც ჰქონდა დაკისრებული.¹

მანვე კატეგორიულად მოითხოვა საქართველოში საგადასახადო ნესებში ცვლილებების შეტანა პოლიციის მინისტრ მ. ახვერდოვისაგან, რომელსაც წინადადებით მიმართავდა, მოსახლეობისაგან ურმების გადასახადი აეკრიფათ არა განვლილი ვერსების, არამედ დღეების მიხედვით.²

იგივე პროექტში პაულუჩი აყენებდა საქალაქო ცხოვრების დანაწარების ხელშემწყობ ღონისძიებათა გატარების წინადადებას, რომლის მიხედვით უნდა მომხდარიყო სოფლად მცხოვრებ გლეხთა აღრიცხვა და მათი თბილისსა და სხვა ქალაქებში ჩასახლება და სხვა.³

გარკვეული დათმობები განხორციელდა ომის მეორე ეტაპზეც, რამდენადაც „Власти вынуждены были обратить внимание на устранение вопиющего произвола и злоупотреблений военных и гражданских властей“.⁴

¹ აქტები. ტ. V. გვ. 23-24.

² ი. ბახტაძე. Подати и повинности после введения в крае. გვ. 51.

³ იქვე.

⁴ გ. ხაჭაპურიძე. К истории Грузии первой половины XIX века. გვ. 117.

მთავარმართებელი რტიშჩევი კახეთის სამხედრო ოლქის უფროსს გენ. სტალს მკაცრად აფრთხილებდა, მუდმივი თვალყური ედევნებინა მოსახლეობაში პურის გადასახადის აკრეფისათვის და ყოველთვიურად, ადგილებიდან მოკრეფილი ცნობების საფუძველზე, პირადად მისთვის გაეკეთებინა ინფორმაცია მოხელეთა მიერ გამოვლენილ ბოროტმოქმედებათა თითოეულ ფაქტზე.¹

1812 წლის კახეთის მოვლენები რომ მართლაც სოციალურ პრობლემათა ნიადაგზე ყოფილიყო წამოწყებული, მის პირველ ეტაპზე ზემოხსენებულ ღონისძიებებსა და დაპირებებს შეიძლება, მართლაც, დაემშვიდებინა ხალხი, მაგრამ, როგორც შევთანხმდით, ეს ქართველთა პოლიტიკური, ეროვნული თავისუფლებისათვის წარმოებული ბრძოლა იყო და მეტბრძოლთა მიზანსაც მოურავობის ინსტიტუტის კი არა, სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა წარმოადგენდა. თუმცა, ომის პირველ და მეორე ეტაპზე მოპოვებული წარმატებები დიდი სტიმული გამოდგა შემდგომი ბრძოლისათვის და მთავრობის უმნიშვნელო სოციალურ დათმობებსა და დაპირებებს ერთხელ აგორებული ძლიერი მოძრაობის შერჩევა აღარაფრით შეეძლო.

მამინ რუსული მმართველობა მოეშვა ქართველობასთან კეთილშეგობრობის თამაშს და გადანყვიტა კელავ ღია ძალისმიერი მეთოდებით გამკლავებოდა მის წინააღმდეგ აღმდგარ ერს. მით უმეტეს, რომ ამ დროისთვის, ყველა მიმართულებით და ყველა ფრონტზე გამარჯვებულ რუსეთის მმართველობას ერთი მუჭა „მოღალატე“ კახელობასთან საბოდიშოდ და „საფერებლად“ საქმე აღარ ჰქონდა. ამიტომ მათ სასწრაფოდ შეაჩერეს „აჯანყების“ მიზეზთა გამომკვლევი კომისიის მუშაობა და უმკაცრეს რეპრესიებზე გადავიდნენ.

ასე რომ, ამ დროიდან მმართველობამ გადანყვიტა ადგილობრივი წინააღმდეგობრივი ძალები ყოველგვარი მიკიბ-მოკიბვის გარეშე, გამანადგურებელი დარტყმებით მოეცილებინა, რითაც, მისი აზრით, ერთხელ და სამუდამოდ მოიპოვებდა საქართველოში მშვიდად ცხოვრებისა და დამკვიდრების საშუალებას.

სწორედ ამ კურსის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა ის სისხლიანი ანგარიშსწორება, რომელსაც რუსული სამხედრო და სამოქალაქო ხელისუფლება მის მფარველობაში „ნებაყოფლობით“ შესული საქართველოსა და მისი შვილების მიმართ იჩენდა. ამ კურსის მიხედვით დედა-

¹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 455.

ბუდიანად უნდა ამოძირკვეულიყო და გადაშენებულიყო ყველა, ვისაც კი შერჩენოდა წინააღმდეგობის განევის სურვილი და ძალა, ვისაც, პირადი გაჭირვების მიუხედავად, ჯერ კიდევ ერჩოდა მამულისათვის გული.

ამ დროიდან დამპყრობელი აღარ ცდილობს რეალური სახის დაფარვას. ახლა „მთავრობის მოქმედება უფრო შეეფერებოდა მტერს, რომელიც დამარცხებულ უცხო ქვეყანაში შურს იძიებდა. დასჯა, ფიზიკური თუ მატერიალური, იყო ერთადერთი ღონისძიება, რასაც მთავრობა იშვიათი გულქვაობით ანხორციელებდა“.¹

„ცარიზმის აგენტები უღმობლად გაუსწორდნენ ქართველებს, ახრჩობდნენ ტყვეებს, სწავდნენ სოფლებს, კაფავდნენ ბალ-ვენახებს, ანადგურებდნენ გლეხთა მეურნეობას... კახეთი გაჩანაგდა, მოსახლეობა დიდად შემცირდა, ათასობით ხალხი ბრძოლაში დაიხოცა, სხვები კიდევ დასჯის შიშით სხვა ქვეყნებში გადაიხევენენ“.²

ალა-მაჰმად ხანსაც კი შეზარავდა ის წარმოუდგენელი სისასტიკე და დაუნდობლობა, რაც რუსებმა ამ დროს საქართველოში გამოიჩინეს. გაგულისებულმა დამპყრობელმა გადანვა და გააჩანაგა უამრავი სოფელი კახეთსა და ხევსურეთში. მარტო სოფელი შილდა 3-ჯერ გადაუნვიათ, რამდენიმეჯერ გადანვეს და დაარბიეს საბუე და ველისციხე.

საშინელი ბედი ეწია „მეამბოხეთა ბუდე“ ახმეტასაც. 1813 წ. რტიშჩევის ერთ-ერთ სტატისტიკურ აღწერაში ეს „ურჩხული“ უკვე დაუსახლებელ სოფლად არის მოხსენიებული.³

დამპყრობლის მიერ განხორციელებული უსასტიკესი, დამანგრეველი სადამსჯელო ღონისძიებების შედეგად კახეთი, „ეს აყვავებული და სამოთხის მსგავსი მხარე ცეცხლმოდებულ საშინელ სანახავ სურათს წარმოადგენდა“.⁴

დიდი ზარალი მიადგა ფშავ-ხევსურეთსაც, სადაც რუსთა ბრძოლები და სადამსჯელო ოპერაციები განსაკუთრებული სისასტიკითა და აგრესიულობით ხასიათდებოდა.

აქაურების და აქაურობის მიმართ თავიანთი ზიზღი და აგრესიულობა რუსებმა განსაკუთრებულად გამოხატეს აქ მონყობილი ლაშქრობის

¹ ნ. ბერძენიშვილი. დასახლებული ნაშრომი. გვ. 455.

² საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. გვ. 929.

³ ЦГВИА. Ф. ВУА. Д. 18480 (ნასარგებლებია ო. მარკოვას დასახლებული ნაშრომიდან).

⁴ ა. აბესაძე. „სახალხო გაზეთი“. 1334.

დროს. მარტო შატილის ბრძოლაში მათ 600-მდე ხევსური ამოუწყვეტიათ,¹ რის შემდეგაც 20 სოფელი დაუნგრევიათ და გადაუნვიათ.

„მაშინ გადაუნვავ სოფლები: ხადუ, წინხადუ, ეისტენი, ხიტალე, ატაბე და ბაცალგო.“²

„გადაუნვავ აკუშო, გაღმა სოფელი ლიქოფი, ყველაზედ დაუნვავ ბოქჩილო, კარნულთა, ქალაისსოფელი“.³

მინდია ჭინჭარაულის გადმოცემით ხევსურეთში მაშინ გადარჩენილა მხოლოდ სოფელი რომა. „დანარჩენ დაუნვავ. ვინაც ხელმწიფეს არ მაუნერა ხელი, იქვე დახოცეს ის ხალხი“.⁴

წვასა და განადგურებას სიკვდილიც სდევდა თან. ჩვეულ ამბად იქცა სოფლებში სახრჩობელების გამართვა და „სხვათა დასაშინებლად“ გლეხთა გაუსამართლებლად ჩამოხრჩობა, მოსახლეობის მასობრივად ამოჟლეტა და წამება.

ყველა ასეთ შემთხვევას რუსი და რუსიფიკატორი ავტორები განსაკუთრებული მონდომებით მალავენ. სამაგიეროდ, დავით ბატონიშვილის ცნობებში შემონახულა გაუგონარი ანგარიშსწორების შემთხვევები, რომელნიც თავისი სისასტიკითა და დაუნდობლით ერთდროულად ინვევენ სიბრალულსა და გაოცებას. აი, როგორ აღწერს იგი პაულუჩის მიერ ხაშმის აოხრებისა და მშვიდობიანი მოსახლეობის აწიოკების სურათს:

„მოაკრეფინა ყოველსა ადგილსა რუსნი, წარემართა და მივიდა ხაშმსა. შეესივა და მოასერევეინა უბრალონი ქრისტიანენი მარკიზმან ვიდრე ასამდე ჩვილითურთ მსგავსად იროდისა. და მუნ მოკლეს მონაზონი აბაშიძის ქალი მარიამ, ოთხმოცისა წლის დედაკაცი“.⁵

წინააღმდეგობის გატეხვასა და ურჩთა ქედის მოდრეკას მთავრობა დარბევებითა და კონტრიბუციებითაც შეეცადა, რომელიც, ისე როგორც მმართველობის მიერ საერთოდ გამოყენებული მატერიალური სასჯელები, აქაური წინააღმდეგობრივი მოძრაობის მიწასთან გასასწორებლად იყო მიმართული.

¹ ალ. ბენდინაშვილი. ეროვნული საკითხი საქართველოში. გვ. 79.

² ალ. ოჩიაურის ჩანაწერი 1937 წ. საპატიმროში „ტროცკისტ“ ხევსურთაგან „თავადაზნაურობისა და გააფიცრებული ქართველების მიერ რუსის ჯარის შემოყვანა მეორედ. ხევსურეთის სოფლების განადგურება და დაწვა“. უკანხადუელი ბეჟიტა ქარაულის მონათხრობი.

³ იქვე. მინდია ლიქოკელის ნაამბობი.

⁴ იქვე.

⁵ დავით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია. გვ. 43.

ომის შემდეგ რტიშჩევი სწერდა ორბელიანს, განსაკუთრებულად აღელვებული სოფლები დაესაჯა „უმკაცრესი წესით, ხმლითა და მახვილით, პურისა და ფულის კონტრიბუციით“, შეენივნა მოსახლეობისათვის, რაც შეიძლება მეტი ხორცი და ღვინო.¹

იგივე რტიშჩევი მოუწოდებდა სიმონოვიჩს, რაც შეიძლება უკომპრომისოდ მოქცეოდა ქართველებს და სწერდა: „არ დაკარგოთ დრო, აჯანყებულებს გადაახდევინეთ რაც შეიძლება მეტი რაოდენობის კონტრიბუცია“.²

წინააღმდეგობის ჩახშობისთანავე კახელებს „კანონის ძალით“ შეენერათ კონტრიბუცია „7159 ჩეტვ. ხორბალი, 2984 ჩეტვ. ქერი და 49909 მანეთი ფული“.³

კმაყოფილი რტიშჩევი, რომელიც დღენიადაგ ამტკიცებდა, რომ მდიდარ საქართველოს ასეთი კონტრიბუცია არ დააქცევდა,⁴ დედაქალაქს საზეიმოდ უპატიჟებდა, რომ „დანესებული კონტრიბუცია იღება ულაპარაკოდ“.⁵

თუმცა, მისდა გასაოცრად, იმპერატორს მისთვის მადლობა არ გადაუხდია. პირიქით, გამარჯვებულმა და ჰუმანიზმისა და დემოკრატიის თამაშის ხასიათზე დამდგარმა ალექსანდრე I-მა მკაცრად უსაყვედურა ერთგულ ყმას გადამეტებული მონდომება და გააფრთხილა: „სამომავლოდ გიბრძანებთ, აღარ დაადოთ კონტრიბუცია რუსეთის ქვეშევრდომთ. დასასჯელად კი იხმართ კანონის ზუსტი ძალა“.⁶

ეს „მზრუნველი“ ბრძანება საქართველოში რომ მოვიდა, კონტრიბუციის 80-85% მოსახლეობიდან უკვე ამოღებული იყო. თუმცა, მომავალში, არც ეს 15-20% შეარჩინეს ქართველობას და მთავარმართებლის პრესტიჟის დასაცავად მინისტრთა კაბინეტმა დაადგინა მისი აკრეფის გაგრძელება.⁷

პარალელურად, მეფის ხარბი მმართველობა შემთხვევას არ უშვებდა ხელიდან, რომ ადგილობრივი მოსახლეობის სადამსჯელო ღონისძიე-

¹ რტიშჩევის 1812 წ. 11 ოქტომბრის წერილი დ. ორბელიანს (ნასარგებლებია ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან).

² აქტები. ტ. V. გვ. 481.

³ ი. ანთელავა. Гос. Крест. Грузини*... გვ. 450.

⁴ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 128.

⁵ Донесение Ртищева Румянцеву от 5 января 1913 г.* აქტები. ტ. V. გვ. 463.

⁶ Указ Александра I Ртищеву от 15 февраля 1812 г.* ЦГВИА. Ф. ВУА. д. 6166. ч. 3. л. 276 (ნასარგებლებია ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან).

⁷ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 129.

ბანი მატერიალურადაც არ გამოეყენებინა და მათი ქონება თვითონვე არ მიეთვისებინა. ამისათვის ხაზინა რუსეთის ხელისუფლების წინააღმდეგ „აჯანყებებში“ მონაწილე თავადაზნაურობისათვის ჩამორთმეული მამულებიდან უმთავრესად ფულით იღებდა გადასახადს.¹

იმავე მიზნით, „მეამბოხეებს ციმბირი არ აკმარეს და საქართველოს უმაღლესი მთავრობის საზოგადო კრებამ რტიშჩევის ბრძანებით მათ მამულ-დედული ჩამოართვა და სახაზინოდ ჩარიცხა. ვისაც მამული გაუყოფელი ჰქონდა სახლიკაცებში, რტიშჩევის ბრძანებით გაჰყვეს მამული და მეამბოხეთა წილი ხაზინამ ჩაიბარა“.²

ამ გზით მმართველობა საკუთარ ხაზინასაც ავსებდა და ადგილობრივ არისტოკრატიასა თუ გლეხობას მორალურად და მატერიალურადაც ანადგურებდა.

თუ რა სოლიდური იყო ამ მხრივ იმპერიის მიერ აღებული „ალაფი“, ამას შემონახული სტატისტიკაც ცხადყოფს. ომის შემდეგ პერიოდში, 1813-1817 წლებში ხაზინამ „აჯანყებებში“ მონაწილე თავად-აზნაურების მიწებიდან ბორჩალოს მაზრიდან მიიღო 383 მანეთი, გორის მაზრიდან – 339 მანეთი, თელავის მაზრიდან კი – 4500 მანეთი (!).³

ომში გამარჯვებისთანავე, მმართველობამ სასწრაფოდ გააუქმა პაულუჩის მიერ აღდგენილი მოურავობის თანამდებობები და მათ ნაცვლად ადგილებზე „სმოტრიტელები“, მეთვალყურეები განაჩინა.

მთავრობის მიერ მმართველობის სისტემაში გატარებული ამ ღონისძიებებით საბოლოოდ და „ერთი ხელის მოქნევით ირღვეოდა და იფუშებოდა ჩვენი საპოლიციო, საადმინისტრაციო და სამსჯავრო დაწესებულებები და მათ მაგიერ შემოდოდა მრავალი სხვა წესი და რიგი, ერთმანეთზე უმსგავსი და შეუფერებელი ხალხის ზნისა და ჩვეულებებისა. ბუნებრივი მიმდინარეობა საქართველოს საზოგადო დაწესებულებათა ხელოვნურად შეწყდა“.⁴

განსაკუთრებით ძლიერი შეტევები მმართველობამ კახეთის მებრძოლ თავადაზნაურობაზე განახორციელა, რითაც მიზნად ისახავდა გაენადგურებინა და ამოეძირკვა მისთვის ესოდენ საშიში ერის დამრავლავი ძლიერი პოტენცია.

¹ ე. ორჯონიკიძე. XIX საუკუნის რეფორმამდელი ხანის საქართველოს აგრარულ ურთიერთობათა ევოლუცია. თბილისი. 1979. გვ. 97.

² ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 218.

³ საქ. ცსსა. ფ. 254. ფნ. I საქ. 483. ფურც. 2.

⁴ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 226.

რეპრესიებით დაშინებულ თავადთა დიდი ნაწილი ომის დამთავრებისთანავე „ბატონიშვილს ალექსანდრეს დალესტანში თან გადაჰყვენენ, ზოგნი ყაზახში გადაცვივდნენ“. „დაჭერილი თავადები ტფილისს ჩამოსხეს შეკრულები და აქედან ციმბირისაკენ გაისტუმრეს“.¹

ასე რომ მალევე დამტკიცდა ბატონიშვილ ალექსანდრეს ლალადისის სინამდვილე: „რუსები ბუნებით მუხანათნი არიან, ჭეშმარიტება მაგათში არა მკვიდრობს, სწორისა და მრუდის გარჩევა არ იციან, ერთგულისა და ორგულის მისაგებებელი ციმბირიანო“.²

დამპყრობლისათვის ესეც არ აღმოჩნდა საკმარისი. ისინი შეეცადნენ ფიზიკურ განადგურებასთან ერთად მორალურადაც მოესპოთ ქართველი თავად-აზნაურები და მაქსიმალურად მიჰყვეს ხელი მათი დეგრადირების პოლიტიკას. ამ მიზნით ყველა ქართველ თავადს (თვით რუსთა ბანაკში მყოფებსაც კი) უმადურებად, უმინაარსოებად, ამბიციურებად და მოღალატეებად ნათლავდნენ, ყოველნაირ დამსახურებას უკარგავდნენ, უსაგნო, ხარბ და უაზრო მასად წარმოადგენდნენ, რასაც შედეგად საკუთარ ხალხში მათი ზიზღი და ქილიკი უნდა გამოენვია (ამის შესანიშნავი იდეოლოგიური მაგალითი მოგვცა XIX საუკუნის რუსმა ავტორმა ა. შიშკოვმა რომანში „ქეთევანი ანუ საქართველო 1812 წელს“).

ეს ქმედებები, როგორც ვთქვით, რუსეთის საერთო დამპყრობლური პოლიტიკის შემადგენელი ნაწილი იყო, რომელიც არა მხოლოდ მათი თანადროულობისთვის, სამომავლოდაც იყო გათვლილი და არცთუ წარუმატებლად;

„1812 წლის აჯანყების დამარცხების შედეგად მძიმედ დაზარალებული ქართული ოპოზიცია გატყდა, ქართლ-კახეთის თავადობა ამიერიდან აშკარა პოლიტიკურ გამოსვლას ვეღარ ბედავდა. დროთა განმავლობაში თანდათან ურიგდებოდა ახალ მმართველობას და „რუსულ ჩინოვნიკობას“ ესწრაფებოდა“.³

იგივე ტენდენცია ვრცელდებოდა ადგილებზე ქართული სამღვდელოების მიმართაც, რომელიც უმეფოდ დარჩენილ ქვეყანაში ერის ზნეობისა და სულიერების წარმმართველად იქცა და თავის მაღალ ავტორიტეტს ხალხის მამულიშვილური საქმისთვის დასარაზმავად იყენებდა. ამით რუსულ მმართველობას ყველაზე მეტად უშლიდა ხელს

¹ ალ. ორბელიანი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 17.

² ალ. ფრონელი. იქვე. გვ. 79.

³ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. გვ. 929.

თავიანთი დამპყრობლური მიზნების განხორციელებაში და ამიტომაც ყველაზე მეტადაც დაისაჯა „ერთმორწმუნე მფარველთა“ მიერ. იმის გამო, რომ ისინი „არ მოერიდნენ თავიანთ წოდებას და ამ წოდებიდან გამომდინარე ვალდებულებებს, მონაწილეობა მიიღეს სამივე აჯანყებაში და სხვადასხვა უბიძგებდნენ უკანონო ქმედებებისაკენ“,¹ მარტო „მღვდელნი ქიზიყისა და კახეთისა რიცხვით 20... გაკრიჭეს და დაჰკაცეს“.²

ნიშანდობლივია, რომ შემდგომში, 1818 წელს გამოცხადებული ამნისტიის შედეგად ყველა ციმბირში ცოცხლად გადარჩენილი გადასახლებულნი, „მღვდლების გარდა, უკან იქნენ დაბრუნებულნი“.³

მამულის სამსახურისა და სიყვარულისათვის უმკაცრესად დაისაჯნენ და აღარ ეღირსათ მისი კიდევ ხილვა მის გულმხურვალე შვილებს, სასულიერო პირებს: შილდელ გიორგი ჩიხტაურს და ექვთიმე ქრისტესიაშვილს, კაჩატურელ (?) ნიკოლოზს, ზემო ხოდაშნელ ზულიაშვილს და სხვებს.⁴

სასტიკად დაისაჯა გლეხობაც, რომელსაც ყოველგვარი გასამართლების გარეშე ადგილებზე ანადგურებდნენ, საცხოვრებელსა და მეურნეობას უშლიდნენ (მარტო თიანეთში 15 ტყვე გლეხიდან 8, სოფლის მოედანზე სახელდახელოდ გამართულ სახრჩოებელაზე ჩამოახრჩეს).⁵

სასამართლო წესით სიკვდილით დასჯაც მხოლოდ გლეხობას გამოუტანეს. 1813 წლის 14 იანვრის განაჩენით ხუთი მათგანი ჩამოახრჩეს. მათ შორის იყო 75 წლის მოხუცი ქალიც, რომელსაც ჩამოხრჩობა მიუსაჯეს იმის გამო, რომ მისი ვაჟი „აჯანყების“ მონაწილე იყო, თვითონ კი ავრცელებდა პროკლამაციებს.⁶

სიკვდილის განაჩენი გამოუტანეს გლეხ ესტატაშვილსაც.⁷

ამ გზით, ამავე დროიდან და ამავე წესით დაიწყო მთლიანად დაუმორჩილებელი რეგიონის, კახეთის სულიერი განადგურებისა და დაკნინების ტენდენცია, რომელიც საკმაო ხანს გრძელდებოდა და, სამწუხაროდ, საკმაოდ წარმატებულადაც.

¹ მ. ბერძნიშვილი. მასალები. XIX საუკუნის I ნახ. ქართული საზ. ისტორიისათვის. გვ. 215.

² ბაგრატ ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. გვ. 135.

³ ს. კაკაბაძე. ქართველი ხალხის ისტორია. გვ. 83.

⁴ მ. ბერძნიშვილი. იქვე.

⁵ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 168.

⁶ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. გვ. 929.

⁷ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 130.

ხანგრძლივმა და სისხლიანმა ომმა, რეპრესიებმა, მუდმივმა ანგარიშსწორებამ, ძარცვამ, გენოფონდის განადგურებამ და გადაკარგვამ უმძიმესად იმოქმედა კახეთზე, რომელსაც უკიდურესად გაუჭირდა როგორც ეკონომიკურად, ისე სოციალურად და დემოგრაფიულად და ეს გაჭირვება წითელ ზოლად დაეტყო მთელ შემდგომდროინდელ, XIX საუკუნის ქართულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას.

საომარ თუ სადამსჯელო ოპერაციებში რუსთა მიერ გამოჩენილი სისასტიკე და დაუნდობლობა, რომელიც ერთდროულად მომდინარეობდა ადგილობრივთა შიშისა და სიძულვილისაგან, პირველ ყოვლისა ქართველთა დიდ დანაკარგებსა და მსხვერპლის რაოდენობაში აისახა. მართალია, ამის შესახებ წყაროებში კონკრეტული ციფრები არ არის მითითებული, რადგან ამით დამპყრობლები აღიარებდნენ მათ მიერ უამრავი მშვიდობიანი მოსახლის ამოუღებლად, რომელთა განადგურებაც, სოფლების დანეასთან, ბალ-ვენახების აჩეხვასთან და ქონების დატაცება-დარბევასთან ერთად, ჩვეულებრივ ამბად იყო გადაქცეული.

ამის გამოისობით, კახეთის ომის პერიოდში დაიღუპა ათასობით ქართველი, რომელთა დიდ ნაწილს მშვიდობიანი მოსახლეობა შეადგენდა.

სწორედ ეს არის ერთ-ერთი მიზეზი იმისა, რომ რუსული წყაროები მაქსიმალურად ზრდიან საომარ ოპერაციებში დაღუპულ ქართველთა რიცხვს, რათა ამ გზით ამოწყვეტილი მშვიდობიანი მოსახლეობა მათ წინააღმდეგ ომში დაღუპულთა რაოდენობაში „გადაქაჩონ“.

ომის შემდეგ გადაღლილ, სისხლისა და ცრემლისგან დაშრეტილ კახეთში ყველაზე საშინელი პროცესები დაიწყო. ფართოდ გაიშალა ბოროტებანი, რომელსაც თვითონ მთავრობა უწყობდა ხელს. ყვაოდა ჯაშუშობა, ჩასაფრება და დასმენა.

ჩვეულებრივი სახე მიიღო სასჯელის ისეთმა ფორმამ, როგორიც იყო ქონების კონფისკაცია, ნოდებათა ჩამორთმევა და სხვა, რაც უშუალოდ „აჯანყებაში“ მონაწილეთა გარდა, სხვა „არასაიმედო“ პირებზეც ვრცელდებოდა. რეპრესია მოდებულ ქვეყანაში შიშმა და უნდობლობამ დაისადგურა.

ქონება, ნოდება, რეგალია და მამულები ერთმეოდა ომის აბსოლუტურად ყველა მონაწილეს, მისი მიმდინარეობის განმავლობაში მათგან შეცვლილი პოზიციის მიუხედავად.

ასე მაგალითად, აბელ ანდრონიკაშვილი, რომლის უშუალო ხელმძღვანელობით 80 კაცით გამაგრებული ქოდალოს ციხე დიდი ხნის გან-

მავლობაში იგერიებდა „მეამბოხეთა“ შეტევებს, გადასახლებულ იქნა ციმბირში იმ მიზეზით, რომ იგი „უკანასკნელი არეულობის დროს ბატონიშვილთან იმყოფებოდა“.¹

ამის შემდეგ, იმის ნიშნად, რომ იმპერია გაუსამართლებლად და უკანონოდ არავის სჯიდა, დაიწყო ცოცხლად გადარჩენილთა სასამართლო პროცესი, რომელსაც ფორმალური ხასიათი ჰქონდა.

სამხედრო სასამართლოს 20 სხდომაზე, რომელიც დაიწყო 1812 წლის 20 ნოემბერს და 1814 წლის 10 მარტამდე გაგრძელდა, გასამართლდა „აჯანყების“ 62 მონაწილე („მთავარი დამნაშავენი“), რომელთაც ვორონეჟის, კურსკის, ტობოლსკისა და პერმის გუბერნიებში გადასახლება მიესაჯათ.²

„დამნაშავენი“ დაყოფილ იქნენ კატეგორიებად.

პირველ კატეგორიაში მოხვდა 29 თავადი, სამღვდლო და აზნაური; მეორე და მესამე კატეგორიის 31 მეამბოხე საქართველოს გარეთ ჯარისკაცებად იქნენ განწესებულნი;^{3*}

მეოთხე კატეგორიაში კი ორი ქალი, დები ეკატერინე ორბელიანი (ჩოლოყაშვილისა) და გულქან ორბელიანი (ნათალიშვილისა) მოხვდნენ, რომელთაც ჩამოერთვათ ნოდებები და კურსკის მონასტერში იქნენ გადაგზავნილები.⁴

გადასახლებულთა ტანჯვისა და უბედურების სურათს შთამბეჭდავად აღწერს ალ. ფრონელი:

„ვისაც საბოლოოდ გადაუწყვიტეს ციმბირი, ისინი რტიშჩევმა გაისტუმრა ცივ ქვეყანაში. სად დააბინავეს ჩვენი, ეს პირველი შეგნებული პოლიტიკური დამნაშავენი, ანუ განმათავისუფლებელი მოძრაობის მოღვაწენი, რომელთაც სიცოცხლე და ქონება არ დაიშურეს დღეს ათვალწუნებულ და მაშინ კი სანეტარო სამშობლოს გულისათვის, იმ სამშობლოსი, რომელსაც უწყალოდ და მხეცურად აოხრებდა და აჩანაგებდა შემოსეული მტერი, არ ვიცით. არც ის ვიცით, თუ როგორ ეპყრობოდა მთავრობა გაციმბირებულ მოღვაწეთ, როგორ ექცეოდნენ ტუსალებს გზაში, ან ბინაზე, რას აჭმევდნენ და ასმევდნენ, ბორკილით თუ უბორკილოთ მიჰყავდათ, ეტლით თუ ფეხით. მართალია, საბუთები

¹ საქ. ცსსა. ფონდი ОБД. საქმე 61. ფურც. 141.

² ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 131.

³ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. გვ. 929.

⁴ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 133.

და მასალა არაა ყველა ამის გასაგებად და შესატყობად, მაგრამ გონების თვალთ ადვილად წარმოვიდგენთ სამშობლოს თავდადებულთა მწუხარებას და ტანჯვა-ვაებას".¹

უმძიმეს დღეში ჩავარდნენ ომის მონაწილე პირების ოჯახის უდანაშაულო წევრებიც. მათ ჩამოერთვათ მამულები და ცხოვრების სხვა საშუალებები. მაგალითად, ტობოლსკს გადასახლებული დიმიტრი თარხნიშვილი (აკადემიკოს ივანე თარხანოვის პაპა), რომელსაც ადრე გარდაეცვალა მეუღლე, 3 მცირეწლოვანი შვილი, მცოვან და უსახსრო ბებიის მათა შალიკაშვილის ანაბარა დარჩა.²

გადასახლებიდან ბევრი თავადი უკან აღარ დაბრუნებულა. სხვადასხვა დროს ციმბირსა თუ მისკენ მიმავალ გზაზე დალიეს სული ჯიშინმა ქართველმა მამულიშვილებმა გიორგი ციციშვილმა, კახეთის მეფის მდივანმა ასლან ვაჩნაძემ, არსენ მაყაშვილმა, სიმონ ანდრონიკაშვილმა, ნინია ჩერქეზიშვილმა, ფილიპე შატბერაშვილმა (ზებედე შატბერაშვილის ძმა), მღვდელმა გიორგი ჩიხტაურმა, ზემოხოდაშნელმა მღვდელმა იოსებ ძულიაშვილმა, დიმიტრი საგინაშვილმა, მამა-შვილმა დიმიტრი და იოსებ ჩოლოყაშვილმა* და სხვებმა.³

გადასახლების ადგილზე ჩაყვანისთანავე გარდაცვლილა ასტრახანიდან ჩაყვანილ 9 ყველაზე საშიშ დამნაშავეს შორის მყოფი დავით ჯანდიერი, 1832 წლის შეთქმულების აქტიური მონაწილის გარსევან ჯანდიერის მამა.⁴ გადასახლებაშივე გარდაიცვალა ომის აქტიური მონაწილე დიმიტრი ჭავჭავაძე და სხვ.⁵

შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ გზაში და გადასახლებაში ჩაყვანილი გარდაცვლილი პირები აჯანყების „პირველი მეთაური“, „პირველი მოთავე“, ან „ყველაზე საშიში დამნაშავენი“ იყვნენ.

45 წლის ასაკში ტყვეობაში დალია ამაყი სული ლეგენდარულმა ქალბატონმა, ომის აქტიური მონაწილისა და ასევე გადასახლებული საგარეჯოს მოურავის, დიმიტრი ორბელიანის დიდი და მეგრძოლი ოჯახის შვილმა, გიორგი ჩოლოყაშვილის მეუღლემ ეკატერინე ორბე-

¹ ალ. ფრონელი. დასახლებული ნაშრომი. გვ. 219.

² მ. ბერძნიშვილი. მასალები XIX საუკუნის I ნახ-ის საზ. ისტორიიდან. წიგნი I. გვ. 23.

³ ნ. ბერძნიშვილი. იქვე. გვ. 185.

⁴ საქ. ცსსა. ფონდი 218. საქმე 272.

⁵ მ. ბერძნიშვილი. დასახლებული ნაშრომი. გვ. 116.

ლიანმა 1817 წლის 29 მარტს¹ (საგულისხმოა, რომ ამ ოჯახიდან თითქმის ყველა წევრი 1812 წლის ომის აქტიური მონაწილე იყო). ეკატერინე ჩოლოყაშვილის სახელი, თავისი მაღალი მამულიშვილური სიცოცხლისა და აღსასრულის გამო, მის და, გულქანთან ერთად, სამართლიანად ელოდება თავისი დამსახურებული ადგილის მიჩენას წამებულ გმირ ქართველ ქალთა დიდ და მდიდარ პლეადაში.

ომში რუსთა მხარეს დაღუპული ვახტანგ ორბელიანის დები (პაპულიას მამიდები) ეკატერინე და გულქან ორბელიანები, როგორც მეოთხე კატეგორიის დამნაშავენი, 1812 წლის თებერვლიდან მამულის უზომო სიყვარულისა და მისთვის თავდადებისათვის კურსკის გუბერნიის ბელოგოროდის დედათა მონასტერში იხდიდნენ სასჯელს.

გადასახლებაში მათ უმძიმეს ყოფაზე მიგვანიშნებს წერილი, რომელიც 1815 წელს კურსკის გუბერნატორს ნელიდოვს გაუგზავნია კავკასიის მთავარმართებლისათვის, სადაც აღნიშნულია, რომ საზაფხულო კაბები, რომლითაც ეკატერინე და გულქან ორბელიანები ბელოგოროდს ჩაიყვანეს, მათ უკვე შემოაცვდათ, რომ უკიდურესად უჭირთ და სთხოვს რტიშჩევს, გაუგზავნოს თანხა მათთვის ტანისამოსის შესაძენად.²

მათ, როგორც საშიშ დამნაშავეებს, არ შეხებიათ არც 1816 წლის 8 მაისს აღექსანდრე I-ის ბრძანებით გამოცხადებული ამნისტია და არც 1818 წ. 16 აგვისტოს გამოსული მანიფესტი, რომლის ის მეამბოხეები, რომელნიც მხოლოდ პირველ გამოსვლაში მონაწილეობდნენ, გათავისუფლდნენ პატიმრობიდან და იმპერატორისგან მხოლოდ 1820 წელს ეპატიათ „დანაშაული“.

ამ „წყალობას“ ეკატერინე ველარ შეესწრო ცოცხალი. გულქანმა კი უმძიმეს სიტუაციაში კიდევ ერთხელ წარმოაჩინა ქართველი ქალის გმირული სული;

იმის გამო, რომ გულქან ორბელიანს სიდუხჭირის გამო არ ჰქონდა საჭირო სახსრები სამგზავროდ და ტანსაცმლის შესაძენად, მას გამოუყვეს საამისოდ თანხა, მაგრამ მაშინ, როცა სხვა თავადები ვერ უძლებდნენ და რუსთა გულის გასახარად ხელს აწერდნენ თბილი საცვლების კოლექტიურ თხოვნაზე, ამაყმა მამულიშვილმა უარი თქვა

¹ მ. ბერძნიშვილი. იქვე. გვ. 110.

² საქ. ცსსა. ფონდი 2. საქმე 272. ფ. 12.

მტრის მიერ შეთავაზებულ დახმარებაზე და კერძო პირებში აგრეთვე-
ლი თანხით გამოემგზავრა სამშობლოში.¹

მკაცრად დაისაჯა მისი ოჯახის თითქმის ყველა წევრიც, რომელნიც
განსაკუთრებული აქტივობით იყვნენ ჩაბმული ომში. მათ შორის გულ-
ქანის მეუღლე, ერეკლე მეორის უერთგულესი თანამებრძოლი, გორ-
ჯასპი ნათალიშვილი, რომელიც, 1812 წლის ომის ერთ-ერთი ძირითადი
ხელმძღვანელი იყო. იგი 1805 წელს ეახლა ალექსანდრე ბატონიშვილს
და სიცოცხლის ბოლომდე არ მოცილებია მას (ომის შემდეგ იგი ჯერ
დალესტანში გაჰყვა ბატონიშვილს, ბოლოს კი სპარსეთში, სადაც 1818
წელს დაამთავრა თავისი წამებული ცხოვრება).

პირნატლად მოიხადეს მამულიშვილური ვალი მისმა ბიძაშვილებმა
ივანე და სამსონ ნათალიშვილებმაც, რომელნიც ამისათვის ციმბირში
იქნენ გადასახლებულნი.²

დიდად ისახელა თავი ეკატერინეს ვაჟიშვილმა, გიორგი სუფრაჯის
ვაჟმა თადია ჩოლოყაშვილმაც, რომელიც, აგრეთვე, „გაერია კახეთის
აჯანყებაში და ძალიანაც გამოიღო ხელი რუსებზე. მერე კი გადავარდა
სპარსეთში და ერმოლოვმა მოაყვანილა საქართველოში“.³

„მთაერობამ“ დააპატიმრა, აგრეთვე, თადიას ცოლი ქეთევან ელიზ-
ბარის ასული ერისთავი, რომელიც მოგვიანებით გაათავისუფლეს მხო-
ლოდ იმ პირობით, რომ „არავითარი კავშირი არ ექნებოდა ქმართან“.⁴

წინააღმდეგობრივ მოძრაობაში აქტიურად მონაწილეობდნენ, აგრე-
თვე, თადიას დები: გიორგი ჩოლოყაშვილისა და ეკატერინე ორბელია-
ნის ქალიშვილები ანა და მარიამ (მაკა) (იოანე მელიქიშვილის მეუღლე,
10 შვილის დედა).⁵

ამ და სხვა უამრავ ქართველ გმირთა მაღალი პატრიოტული და
საბრძოლო შემართებით იყო, რომ დაუმარცხებელმა რუსმა მეომრე-
ბმა არნახული შიში ინვნიეს ძალით შემოერთებულ საქართველოში.
მათ 1812-13 წლების ომის პერიოდში, ქართველთაგან გაუმართლებე-
ლი შეწყნარებების მიუხედავად, საკმაოდ დიდი მსხვერპლი მოუვიდათ,
რაზე საუბარსაც ყოველთვის ერიდებოდნენ, ან ბუნდოვნად და არასწო-
რად წარმოაჩენდნენ ოფიციალური ისტორიკოსები და ავტორები.

¹ შინაგან საქმეთა მინისტრის ცნობა 1820 წ. 17. II. ფონდი 218. საქმე 486.

² ნ. ბერძენიშვილი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 117.

³ ალ. ორბელიანი. მოგონება მამაზე. გვ. 31.

⁴ საქართველოს სახელ. ცენტ. არქივი. ფონდი 2. საქმე 302. ფურც 53, 86).

⁵ იქვე.

ამ მხრივ განსაკუთრებით ფრთხილობდა პაულუჩი, რომელიც, როგორც რუსული იარაღის ძლევამოსილების დადასტურების, ასევე საკუთარი კარიერისტული ბუნებისა და მიდრეკილებების გამო, მუდამ ცდილობდა საკუთარი ღვანლის მაქსიმალურად წარმოჩენასა და თავისივე მოხსენების შემდეგ, რომ „ცოტაც დარჩა კინალამ მთლიანად ამოწყდა რუსის ჯარიო“, ¹ მხოლოდ მოწინააღმდეგის დიდ დანაკარგებსა და საკუთარ საამაყო გამარჯვებებს უპატაკებდა იმპერატორს.

მეტი დამაჯერებლობისათვის, მან დანაკარგების „ზუსტი“ აღრიცხვა საგანგებოდ დაავალა თავის მოხელეებს, რომელთაგან მინვდილი ცნობებით გამაგრებულმა მთავარმართებელმა თავის უქვეშევრდომილეს რაპორტში იმპერატორს ამაყად უპატაკა, რომ „აჯანყების“ პირველ ეტაპზე „საქართველოში მომხდარმა შემთხვევამ ჯარს დაუკარგა 6 შტაბს ოფიცერი, 10 ობერ ოფიცერი და 300 დაბალი ნოდება მოკლულთა და უგზო-უკვლოდ დაკარგულთა სახით“.²

მთავარმართებლის მიერ რუსთა ჯარების დანაკარგების შემცირებულად წარმოჩენას კიდევ ერთი დატვირთვა ჰქონდა – მას, როგორც ნყაროს, მომავალში უნდა დაყრდნობოდნენ შემდგომდროინდელი ავტორები და ასეც მოხდა, პაულუჩის ზემოთ ნახსენები ციფრები რუსთა ზარაღის მაჩვენებელ ოფიციალურ, ყველაზე სარწმუნო პირველწყაროდ იქნა მიჩნეული, რომელსაც ხშირად იშველიებდნენ და იმეორებდნენ საკითხის მკვლევრები.

თუმცა, მთავარმართებლის მონდომებული მცდელობის მიუხედავად, საექსპედიციო რაზმების უფროსთა მოხსენებებში მაინც „გაჟონა“ რეალურთან ასე თუ ისე მიახლოებულმა ციფრებმა, რომელთა მიხედვით, „აჯანყების“ პირველ ეტაპზე დაიღუპა 636 რუსი (151 – თელავში, 212 – ბოდბისხევში, 109 – სილნალში და სხვ.), ტყვედ აიყვანეს 510 კაცი, დაიჭრა – 1352.³

თუმცა, ეს ციფრებიც რეალურზე ნაკლები უნდა იყოს, რამდენადაც ამაზე ვარაუდს თვითონ თავგადაკლული რუსი ისტორიკოსებიც კი გამოთქვამენ.⁴

¹ Рапорт Паулучи Барклаю де Толли от 22 февраля 1812 г.* აქტები.

² აქტები. ტ V. გვ. 80.

³ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 83.

⁴ იქვე.

ასე რომ, რეალობის დაფარვა ბოლომდე მაინც ვერ მოხერხდა და მთელი რიგი წყაროების მეშვეობით რუსთა დანაკარგების მიახლოებითი აღდგენა ასე თუ ისე მაინც გახდა შესაძლებელი;

მხოლოდ ომის დაწყებისთანავე 1812 წლის 1 თებერვალს თიანეთში რამდენიმე სარწმუნო ცნობის მიხედვით, 150 რუსი გამწყდარა.¹

დიდი იყო რუსთა მსხვერპლი ქ. სილნალშიც, სადაც დაღუპულთა შესახებ მოვლენის თანამედროვე ავტორები, აგრეთვე, ჯიუტად გაჩუმებას ამჯობინებენ, მაგრამ იგივე ავტორებს ზოგჯერ აქაც ეპარებათ ზარალის მიმანიშნებელი ფრაზები. მაგალითად, ვ. პოტო წერს, რომ „სილნალში, ნიჟეგოროდელეებიდან იმ საბედისწერო დღეს ყველა არ დაღუპულა (ხაზგასმა ჩვენი. ა. გ.): ერთი ოფიცერი, პორუჩიკი იანეესკი და ცხრა დაბალი ჩინი იქნენ გადარჩენილნი“.² ო. მარკოვას გამოკვლევის მიხედვით ამ დღეს სილნალში იმყოფებოდა 70-კაციანი გარნიზონი, 43 ნიჟეგოროდელი ქვეითი და 4 უნტერ ოფიცერი. იქვე იყო პოლკის უფროსი პოდლოგი, ესკადრონის უფროსი ოზეროვი და კიდევ 4 ოფიცერი. მისივე თქმით, გადარჩა სულ 10 რუსი, მათ შორის 1 ოფიცერი. ასე რომ, სილნალში მინიმუმ 60 რუსი უნდა იყოს დაღუპული. თუმცა, პოტო მაინც დაჟინებით აცხადებს, რომ ამ დღეს რუსებმა სილნალში 5 ოფიცერი, ერთი ჩინოვნიკი და 39 დაბალი ჩინი დაკარგეს.³

ცნობილია, რომ ბოლდისხევე კახელთა შეტევამ აქ მდგომი ნიჟეგოროდის პოლკის 470 ჯარისკაცისა და ოფიცრის სიცოცხლე შეინირა.⁴

საშინელი ხვედრი ერგო ყარალაჯში მდგომ ნიჟეგოროდის პოლკის ორ ესკადრონსაც. აქ „მეამბოხეებმა აჩეხეს 4 უნტერ ოფიცერი და 43 ჯარისკაცი“.⁵

დიდი უნდა ყოფილიყო რუსთა დანაკარგი თელავშიც, სადაც პირველ შეტაკებაში 11 რუსი ჯარისკაცი დაიღუპა. მეციხოვნეთა დასახმარებლად წამოსულ ესიპოვის 250-კაციანი რაზმიდან კი მხოლოდ 148 კაცი გადარჩენილა ცოცხალი.

ომის პერიოდში რუსთა დანაკარგების გადმოცემაში განსაკუთრებით „გულუხვია“ დავით ბატონიშვილი, რომლის მონათხრობი დღე და

¹ ს. კაკაბაძე. საქართველოს მოკლე ისტორია. გვ. 181. ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 35.

² ვ. პოტო. История 44-го Драгунского полка. გვ. 472.

³ იქვე.

⁴ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 129.

⁵ ვ. პოტო. დასახელებული ნაშრომი. იქვე.

ლამესავით განსხვავდება პაულუჩის ცნობებისაგან. მაგალითად, თუ მარკიზი აცხადებს, რომ საგარეჯოზე „აჯანყებულთა“ თავდასხმისას პორტინაგინს ერთი კაციც არ დაუპარგავს, სხვები აქ 35 სამხედრომდე დალუპვას ვარაუდობენ,¹ დავით ბატონიშვილი კი 500 რუსის გაუღეტას მიუთითებს.²

საგარეჯოში რუსთა დიდ დანაკარგებს უნებურად ადასტურებს დ. ბებუთაშვილი, რომელიც ასე გადმოგვცემს აქაურ ამბებს: „დრაგუნები ქვეითად მოდიოდნენ და ცხენები სადავით მოჰყავდათ. რამდენი კაციც ვიყავით, ოთხი იმდენი ცხენი გვყავდა (ხაზგასმა ჩვენია. ა. გ.), რადგან კაცები ზოგი მოგვიკვდა, ზოგი გაგზავნილ-გამოგზავნილი იყო“.³

ანალოგიურად გადმოგვცემს საგარეჯოში დატრიალებულ ამბებს ნ. დუბროვინიც:

„Драгуны шли пешии и вели в поводу лошадей, которых было втрое более, чем людей, за потерями (ხაზგასმა ჩვენია. ა. გ.) и командировками“.⁴

აქ თავისთავად იბადება კითხვა: რა მივლინებებში იყო ერთდროულად ამდენი ხალხი გაგზავნილი, ან რატომ მიდიოდნენ ისინი მივლინებებში მაინცდამაინც ცხენების გარეშე?

სწორი უნდა იყოს ბატონიშვილის ცნობა კობიანთკარში გამართულ ბრძოლაში 150 რუსის დალუპვის შესახებაც,⁵ რასაც ადასტურებს ალ. ფრონელიც.⁶

რუსულ და ქართულ წყაროებში დალუპულთა შესახებ რადიკალური აზრთა სხვადასხვაობა სხვა შემთხვევებშიც აძნელებს რეალური სურათის მიღებას. მაგალითად, ძალზე ძნელია, დადგენა იმისა, თუ რა მოხდა 13 ოქტომბერს შილდის ციხესთან, სადაც ქართველებსა და სამთავრობო ჯარებს შორის განსაკუთრებულად სისხლიანი შეტაკება გაიმართა. რუსების ინფორმაციით, ამ ბრძოლაში ქართველთაგან ჩვეულებრივ „უმრავლესობა დაიხოცა“,⁷ თუმცა, დ. ორბელიანი რატომღაც შესჩივის მთავარმართებელს – უამრავ ხალხს ვკარგავო.

¹ ო. მარკოვა. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 59.

² ა. კიკვიძე. საქართველოს ისტორია. 1979. გვ. 75.

³ დ. ბებუთაშვილი. კახეთში არეულობა 1811-1812. „დროება“. 1868. 12 იანვარი.

⁴ ნ. დუბროვინი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 11.

⁵ დავით ბატონიშვილი. ახალი ისტორია. გვ. 41.

⁶ ალ. ფრონელი. დასახელებული ნაშრომი. იქვე.

⁷ Рапорт Орбелиани Ртищеву от 14 окт. 1812 г.* აქტები.

აქედან გამომდინარე, საფუძველს არ უნდა იყოს მოკლებული ალექსანდრე ბატონიშვილის გორჯასპი ნათალიშვილისადმი მიწერილი წერილი, სადაც მას 13 ოქტომბრის ბრძოლის შესახებ მოუთხრობს: „იმდენი ღმერთი ჩვენ შეგვეწიოს, რამდენიც ჯარისკაცი და ოფიცერი იქნა აქ მოკლული...“ მეორე დღეს გამართული ბრძოლის შემდეგ კი „რუსთა ჯარები საერთოდ მოისრნენ, ისე, რომ იძულებულნი გახდნენ, თავიანთი დაჭრილები წყალში გადაეყარათ. ჩვენს მხარეზე დაიღუპა 2 ლეკი და 4 დაგვეჭრა. სხვა ზარალი არაფერი შეგვემთხვევია“.¹

პარადოქსულ სიტუაციაში ვარდება პოტო ხევსურეთის ექსპედიციაზე საუბრისასაც. მისი გადმოცემით, აქ გამართულ ბრძოლებში, რომელსაც რუსული წყაროების მიხედვით 600 ხევსურის სიცოცხლე შეენირა, ნიჟე-გოროდელებს სულ 4 რიგითი დაღუპვითა და 1-ც უგზო-უკელოდ დაჰკარგვიათ. ამის შემდეგ, ის დასძენს, რომ ექსპედიციის სირთულიდან გამომდინარე, საგრძნობი უნდა ყოფილიყო დაჭრილთა რიცხვიო.²

ნათქვამი გაკვირვებას იწვევს იმის გამო, თუ რატომ მაინცდამაინც რუს დაჭრილთა სიმრავლეში გამოიხატებოდა ექსპედიციის სირთულე, როცა იგივე რთულ პირობებში, მისივე გადმოცემით, დანაკარგები მოკლულ-დაკარგულთა სახით ძალზე უმნიშვნელო იყო.

როგორც ჩანს, ამ თემაზე საუბარს იმთავითვე ძალზე ერიდებოდნენ, რასაც მონშობს ა. აბესაძის საუკუნის წინანდელი წერილიც, სადაც ავტორი მოგვითხრობს:

„რამდენი კაცი დაჰკარგა ხევსურეთში რუსის მხედრობამ, საუბედუროდ, ვერსად ცნობა ვერ ვიშოვე. ერთ ადგილას ნათქვამია, რომ ხევსურეთში 123 ჯარისკაცი და ორი ოფიცერი დაკარგეს რუსებმაო, მაგრამ, რამდენად მართალია, არ ვიცი“.³

რუს სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეთა დიდი სურვილისა და მონდომების მიუხედავად, ყველაფრიდან ჩანს, რომ 1812 წელს რუსების მსხვერპლი საქართველოში ძალზე დიდია და იგი 3000 კაცს უნდა აჭარბებდეს.

სოლიდური დანაკარგები უნდა მიეღო ხაზინასაც, რომლის სრული დადგენა ომის წინა და მის პერიოდში რუს მოხელეთა მიერ გამოვლენილი ტრადიციული სიხარბისა და მექრთამეობის გამო არ ხერხდება.

¹ აქტები. ტ. V. გვ. 364.

² ვ. პოტო. დასახელებული ნაშრომი. იქვე.

³ ა. აბესაძე. „სახალხო გაზეთი“. 1914. 1137.

ეს უკანასკნელნი შეეცადნენ, საქართველოში დაწყებული ომი მოპარულ-გაფლანგული თანხების მისაჩუმათებლად და დასამალად გამოეყენებინათ, რის გამოც ვერც პაულუჩი და ვერც რტიშჩევი ვერ ახერხებდნენ, დაეანგარიშებინათ ხაზინისათვის მიღებული დანაკლისი.

გულმოსული მთავარმართებელი 1812 წლის 28 ივლისს სამხედრო მინისტრ გორჩაკოვისადმი გაგზავნილ მოხსენებაში ჩიოდა, რომ ვერ იღებს ანგარიშებს სასურსათო კომისიისაგან, რადგან მისი წევრების დიდი ნაწილი სასამართლოზე იყვნენ გადაცემული და ითხოვს, გაუგზავნოს ამ კომისიისათვის პატიოსანი ხალხი.¹

საბოლოო ანგარიშით, ოფიციალური ინფორმაციით, სახაზინო ექსპედიციიდან და სასურსათო კომისიისაგან ომის პერიოდში დაკარგულად გამოცხადდა „58 ათასი მანეთი ვერცხლის სახაზინო საქონელი, ბევრი ცხენი, საპოლკო ნივთები, იარაღი“.²

თუმცა, სინამდვილეში ხაზინის ზარალი ბევრად მეტი უნდა ყოფილიყო. ან რა 58 ათას მანეთზეა საუბარი, როცა მარტო ერთ-ერთ მოკლულ გავრილენკოს, 23 741 მანეთი და 79 კაპიკი აღმოაჩნდა, ღმერთმა იცის, ვისგან ანაპნილი.³

♦ ♦ ♦

რაც შეეხება კახეთის 1812-1813 წწ. ომის ისტორიულ მნიშვნელობას, გადაჭარბებული არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ იგი თავისი მასშტაბებით, კავშირებით, მოქმედებითა თუ ხანგრძლივობით, ერთ-ერთი გამორჩეული ბრძოლა იყო საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში, რომელმაც დაამტკიცა, რომ „მაშინ ჯერ კიდევ თურმე კაცები ვყოფილვართ და ქუდი გვხურებია. ვიბრძოლეთ როგორც შეგვეძლო. დამარცხებაში მაინც მოვიპოვეთ საუკუნო სინდისი შთამომავლობის წინაშე, ხოლო მოღალატენი წყევლის ბეჭდითა და ღენერლის ჩინებით გამოვიდნენ ამ ბრძოლიდან“.⁴

როგორც ლ. ებანოიძე წერდა, „ამ აჯანყებამ არა მარტო მატერიალური გაჩანაგება და ზიანი მოუტანა ქვეყანას, არამედ სახელი და დიდებაც, რის გამოც იგი XIX საუკუნეში ქართველი ხალხის ეროვნულ-გან-

¹ Рапорт Ртищева Александру I-го от 30 апреля 1813 г.* (ნასარგებლებია ო. მარკოვას დასახელებული ნაშრომიდან. გვ. 84).

² Рапорт Ртищева Горчакову от 28 июля 1812 г.* იქვე.

³ იქვე.

⁴ მ. წერეთელი. დასახელებული ნაშრომი. გვ. 85.

მათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთ ბრწყინვალე ეპიზოდად უნდა ჩაითვალოს".¹

ერისთვის უკიდურესი შეჭირვებისა და ძნელედობის ჟამს, 1812-1813 წწ. ქართველობამ კიდევ ერთხელ დაამტკიცა, რომ ის არ არის დანებებისა და მორჩილებისათვის დაბადებული ერი და ყველაზე დიდი გაჭირვებისა და უბედურების პერიოდშიც შესწევს ძალა და უნარი, იარაღით ხელში დაიცვას თავისი ეროვნულობა და სახელმწიფოებრიობა, რომ მას ამ ბრძოლისათვის აქვს ძალაც, გონებაცა და სურვილიც.

მაგრამ იგივე ომმა ეროვნული ბრძოლის მრავალი ხარვეზი და ნაკლოვანებაც წარმოაჩინა. ქვეყანამ მიიღო კიდევ ერთი მძიმე გაკვეთილი იმისა, რომ ერთი კუთხე და მხარე, როგორი დიდიც არ უნდა იყოს მისი ბრძოლისუნარიანობა და მიზანმიმართება, როგორი ხელსაყრელი არ უნდა იყოს მის გარშემო შექმნილი პოლიტიკური სიტუაციები და ფაქტორები, ვერ მიაღწევს ვერავითარ წარმატებასა და გამარჯვებას, თუკი მთელი ერი არ აღდგება ერთი მიზნით და ერთი დროშით საერთო გამარჯვების მისაღწევად.

ომმა რუსულ მმართველობასაც ჩაუტარა გაკვეთილი. იმპერია გამოაფხიზლა და შეაშფოთა იმ ამბავმა, რომ ერმა, რომლის პოტენცია მას უკვე მიწასთან გასწორებულად და განადგურებულად მიაჩნდა, ასე ძალუმად გამოამჟღავნა გენეტიკურ კოდში ჩაკირული აზრი და შემართება ბრძოლისა და წინააღმდეგობისა. დაინახა მისადმი საოცარი ზიზღი და სიძულვილი, რომელიც ყველა მხრისა და წოდების ქართველს აერთიანებდა მის წინააღმდეგ და, ამის შემდეგ, რადიკალურად შეცვალა მიდგომები ადგილობრივი მოსახლეობისა და მათი ეროვნული ღირებულებების მიმართ. აქამდე აშკარად გამოხატულ აგრესიულ პოლიტიკას მან ღმობიერი და ნაკლებად გამომწვევი დამოკიდებულება ააფარა და ყველაფერმა ამან დალილ და დასუსტებულ, ყველასგან მიტოვებულ ქვეყანაში გამოიღო კიდევ დამპყრობისთვის სასურველი შედეგი – „კახეთი დიდი ხნით „დანყნარდა“. ის ისე მკაცრად დაისაჯა, რომ იძულებული იყო, დიდი ხნით გაჩუმებულიყო".² და არა მარტო კახეთი, 1812-13 წწ. ომი გამოდგა უკანასკნელი აქტიური პოლიტიკური გამოსვლა მთელ აღმოსავლეთ საქართველოში.³

¹ ლ. ებანოიძე. ნ. ბარათაშვილი და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ზოგიერთი საკითხი საქართველოში. გვ. 99.

² ფ. Махарадзе. Грузия в XIX столетии. გვ. 29.

³ ი. ბახტაძე, ლ. ციხისთავი, დ. ლორთქიფანიძე. კლასთა ბრძოლის ისტორია. გვ. 217.

თარგმანები და განმარტებები

- * გვ. 6. (რუს.) Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией (АКАК) კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტები. 1843 წ. შეიქმნა ჯგუფი, რომელსაც უნდა შეესწავლა და წარმოედგინა კავკასიაში რუსული მმართველობის 50 წელი. ამ მასალათა მიხედვით, 1864-1918 წწ. კავკასიის არქ. კომისიამ გამოსცა აქტების 12 ტომი;
- * გვ. 12. (რუს.) Чавчавадзе А. Краткий исторический очерк. Положение Грузии 1801-1831 гг. – ა. ჭავჭავაძე. მოკლე ისტორიული ნარკვევი. საქართველოს მდგომარეობა 1801-დან 1831 წლამდე;
- * გვ. 13. (რუს.) „Кавказский сборник“ – ჟ. „კავკასიური კრებული“, კავკასიის სამხედრო ოლქის შტაბის ყოველწლიური გამოცემა. გამოდიოდა 1876-1912 წწ.
- * გვ. 13. (რუს.) Князь Давид Осипович Бебутов – თავადი დავით ოსეფის ძე ბებუთოვი;
- * გვ. 13. (რუს.) Биографический очерк с воспоминаниями/«Кавказский сборник» т. 23. Тифлис. (ბიოგრაფიული ნარკვევი მოგონებებით). „კავკასიური კრებული“ ტ. 23. ტფ.;
- * გვ. 15. (რუს.) Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе – ი. დუბროვინი. რუსული ომების და მფლობელობის ისტორია კავკასიაში;
- * გვ. 15. (რუს.) В. Потто. История 44-го Драгунского нижегородского полка. Т. I – ვ. პოტო. ნიჟეგოროდის დრაგუნთა 44-ე პოლკის ისტორია;
- * გვ. 16. (რუს.) Был менее всех виноват – ყველაზე ნაკლებად იყო დამნაშავე;
- * გვ. 17. (რუს.) Аносов Н. С. Утверждение русского владычества на Кавказе – ნ. ანოსოვი, რუსული მმართველობის დამყარება კავკასიაში;
- * გვ. 17. (რუს.) Н. Н. Муравьев. Записки 1813 г. Русский Архив Москва – ნ.ნ. მურავიოვი, 1813 წ. ჩანაწერები. რუსეთის არქივი. მოსკოვი;
- * გვ. 17. (რუს.) И. Бахтадзе. Подати и повинности после введения в крае. Свод материалов по изучению экономического быта государственных крестьян Закавказского края. Т. I – ი. ბახტაძე, გადასახადები და ვალდებულებები რეგიონში მმართველობის დამყარების შემდგომ. მასალების კრებული ამიერკავკასიის რეგიონის სახელმწიფო გლეხთა ეკონომიკური ცხოვრების შესახებ. ტ. I;

- * გვ. 18. (ფრ.) *Lettres d'e le Caucase at La Ccorcie Suivis d'arie relation d'un voyage en Perse en 1812.* Hamburg – წერილები კავკასიიდან და საქართველოდან, რის საფუძველზეც შედგა მოხსენება 1812 წ. სპარსეთში მოგზაურობის შესახებ. პამბურგი;
- * გვ. 18. (ფრ.) *Le col Rottiers, Mcmore sur la Georgie.* 1815 – პოლკოვნიკი როტიერ-სი. მოგონებები საქართველოზე. 1812 წ.;
- * გვ. 18. (ინგ.) *Badlar. The Russion Conquest in Georgia.* London. 1888. – ბადლერი, რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობა. ლონდონი;
- * გვ. 19. (ინგ.) *W. Allen. A history of Georgian people.* London. 1932. ე. ალენი. ქართველი ხალხის ისტორია. ლონდონი;
- * გვ. 21. (რუს.) *И. Джавахов. Политическое и социальное движение в Грузии в XIX веке – и. ჯავახიშვილი. პოლიტიკური და სოციალური მოძრაობა XIX საუკუნის საქართველოში*;
- * გვ. 22. *С. Авалиани, Крестьянский вопрос в Закавказье. т. I. Одесса – ს. ავალიანი. გლეხთა საკითხი ამიერკავკასიაში. ოდესა*;
- * გვ. 27. (გერ.) *M. Lashauri. "Cureent Soviet Interretations of XIX-XX centery Georgian history – მ. ლაშაური, „XIX-XX საუკუნეების საქართველოს ისტორიის საბჭოური ინტერპრეტაციები*“;
- * გვ. 28. (რუს.) *Ф. Махарадзе. Грузия в XIX столетии. Краткий исторический очерк – ფ. მახარაძე, საქართველო XIX საუკუნეში. მოკლე ისტორიული მიმოხილვა*;
- * გვ. 29. (რუს.) *Ф. Махарадзе. Г. Хачапуридзе. Очерки по истории рабочего и крестьянского движения в Грузии – ფ. მახარაძე, გ. ხაჭაპურიძე, ნარკვევები მუშათა და გლეხთა მოძრაობის ისტორიიდან საქართველოში*;
- * გვ. 31. (რუს.) *Г. Хачапуридзе. К истории Грузии первой половины XIX века. – გ. ხაჭაპურიძე, XIX ს. პირველი ნახევრის საქართველოს ისტორიისთვის (გვ. 37).*
- * გვ. 37. (რუს.) *Восстания в Кахетии 1812 г. – აჯანყება კახეთში 1812 წელს*;
- * გვ. 37. ამ მონოგრაფიის საფუძველზე ო. მარკოვამ 1955 წ. მოსკოვში დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია;
- * გვ. 41. ისტ. ინსტიტუტში დაცულია აკად. მარიკა ლორთქიფანიძის მონათხრობი ამ საკითხზე მოსკოვში მარკოვასთან მისი კონფლიქტის თაობაზე;
- * გვ. 44. (რუს.) *„Вопросы истории“ – ჟურნალი „ისტორიის საკითხები“. გამოდიოდა მოსკოვში 1945 წლიდან*;

- * გვ. 44. (რუს.) А. В. Фадеев. Вопросы истории – ა. ვ. ფადეევი. ისტორიის საკითხები;
- * გვ. 45. (რუს.) И. Г. Антелава. Государственные крестьяне Грузии в первой половине XIX века. (до крестьянской реформы 1864 г.) სახელმწიფო გლეხები XIX ს. პირველი ნახევრის საქართველოში (1864 წ. საგლეხო რეფორმამდე);
- * გვ. 49. აქ (ისე, როგორც ალ. ბენდიანიშვილის დას. ნაშრომში გვ. 68) გაუგებრობასთან გვაქვს საქმე, რამდენადაც ოფ. დოკუმენტებში (სცსა. ფ-2/8, საქ. 272. ფ. 14) ოდესლაც ბატონიშვილის ერთგული ადამ ბებურიშვილი აჯანყების ჩამხშობთა შორისაა მოხსენიებული;
- * გვ. 56-160. (რუს.) А. С. Грибоедов. Путевые записки. Полное собрание сочинений. – ა. ს. გრიბოედოვი. საგზაო ჩანაწერები. თხზულებათა სრული კრებული;
- * გვ. 56. (რუს.) В. Шадури. Друг Пушкина А. А. Шишков и его роман о Грузии – ვ. შადური. ა. ა. პუშკინის მეგობარი ა. ა. შიშკოვი და მისი რომანი საქართველოს შესახებ;
- * გვ. 57. (რუს.) А. А. Шишков. „Кетевана, или Грузия в 1812 г.“ Сочинения и переводы. СПб. – ა. ა. შიშკოვი, „ქეთევანი, ანუ საქართველო 1812 წ.“ თხზულებანი და თარგმანები. სნკ. პეტერბურგი;
- * გვ. 60. (რუს.) Глухой ропот черни, предвестник гибельного взрыва – მასების მოგუდული, აფეთქების წინა ავისმომასწავებელი ხმა;
- * გვ. 65. (რუს.) А. Р. Ионенесян. Присоединение Закавказья к России и международные отношения в начале XIX столетия. Ереван. – ა. რ. იონენესიანი. ამიერკავკასიის შეერთება რუსეთთან და საერთაშორისო ურთიერთობანი XIX ს. დასაწყისში. ერევანი;
- * გვ. 67. (რუს.) Экономическое и духовное развитие грузинского народа проходило в мучительно трудных условиях национально-колониального гнета самодержавия – ქართველი ხალხის ეკონომიკური და სულიერი განვითარება ხდებოდა თვითმპყრობელობის ეროვნულ-კოლონიური უღლის მტკივნეულად რთულ პირობებში;
- * გვ. 67. (რუს.) О. К. Жордания. К вопросу о революционной ситуации в Грузии в конце 50-х 2 нач. 60-х гг. XIX в – ო. კ. ჯორდანი. XIX ს, 50-60-იანი წლების საქართველოს რევოლუციური სიტუაციის საკითხისთვის;
- * გვ. 71. (რუს.) Письмо ген.-м. Лазарева ген -л. Кноррингу, от 5-го августа 1802 года. АКАК. Тифлис – გენერალ-მაიორ ლაზარევის წერილი გენერალ-ლეიტენანტ კნორინგს. აქტები. ტფილისი. 1802 წ. 5 აგვისტო;

- * გვ. 71. (რუს.) Письмо майора Алексеева Лазареву от 3 авг. 1801 г. АКАК. т. I. – მაიორ ალექსეევის წერილი ლაზარევს 1801 წ. 3 აგვისტო. აქტები. ტ. I;
- * გვ. 72. (რუს.) С. Эсадзе. Историческая записка об управлении Кавказом – ე. ესადე. ისტორიული წერილი კავკასიის მმართველობის შესახებ;
- * გვ. 73. (რუს.) Рескрипт Александра I Цицианову от 7 марта 1803 г. АКАК. – ალექსანდრე I-ის 1803 წ. 7 მარტის წერილი ციციანოვს. აქტები;
- * გვ. 78. (რუს.) Письмо Лазарева Кнорингу от 2 марта 1801 г. АКАК. – ლაზარევის წერილი კნორინგს 1801 წ. 2 მარტი. აქტები;
- * გვ. 78. (რუს.) Рапорт Карнаева к Кнорингу от 31-го июля 1802 г. – კარნაევის 1802 წ. 31 ივლ. მოხსენება კნორინგს. აქტები;
- * გვ. 78. (რუს.) Рапорт Солениуса Лазареву от 26 июля 1802 г. АКАК. – სოლენიუსის 1802 წ. 26 ივლისის მოხსენება ლაზარევს. აქტები;
- * გვ. 78. (რუს.) Письмо Симоновича от 15 янв. 1803 г. АКАК. – სიმონოვიჩის 1803 წ. 15 იანვრ. წერილი. აქტები;
- * გვ. 79. (რუს.) Рапорт Лазарева Кнорингу от 29 июля 1802 г. Рапорт Лазарева Кнорингу от 29 июля 1802 г. – ლაზარევის 1802 წ. 29 ივლ. წერილი კნორინგს;
- * გვ. 79. (რუს.) С какой ужасной, бессмысленной жестокостью обращались с грузинским населением видно из того, что маленькая Грузия доставляла ежегодно даже в мирное время до 112 000 суточных волами и до 100 000 почных лошадей с погонщиками. И то повинность отбывалась почти бесплатно – თუ როგორ საშინლად, უაზროდ მკაცრად ექცეოდნენ ქართველებს იქიდანაც ჩანს, რომ მშვიდობიან დროსაც კი პატარა საქართველოს ევალებოდა 112 000 დღიური ხარისა და 100 000 ცხენის გამოყვანა მეურმეებით. და ამ ვალდებულებას მათ თითქმის უფასოდ ასრულებინებდნენ;
- * გვ. 79. (რუს.) В. И. Иваненко. Гражданское управление Закавказьем. – ვ. ი. ივანენკო. სამოქალაქო მმართველობა საქართველოში;
- * გვ. 84. (რუს.) ЦИАЛ (Центральный государственный исторический архив Ленинграда) Военно-истор. архив, Ф. Канц. воен.мин-ства – ლენინგრადის ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი. სამხედრო ისტორიული არქივი. სამხედრო სამინისტროს კანცელარიის ფონდი;
- * გვ. 87. (რუს.) „Наличность политической интриги в так называемом, кахетинском бунте не подлежала никакому сомнению* – ეგრეთ წოდებულ კახურ ამბოხში ეჭვს არ იწვევს პოლიტიკური ინტრიგების არსებობა;

- * გვ. 90. (რუს.) А. Я. Панцхава. „Вопросы аграрной истории Грузии первой половины XIX в.“ – ა. ი. ფანცხავა. „XIX ს. პირველი ნახევრის საქართველოს აგრარული ისტორიის საკითხებისათვის“;
- * გვ. 97. (რუს.) А. Цагарели. Грузия, энциклопедический словарь. Т. XIX. 1843 г. изд. Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – საქართველო, ენციკლოპედიური ლექსიკონი. ტ. XIX. 1843 წ. ფ. ა. ბროკჰაუზის და ი. ა. ეფრონის გამოცემა;
- * გვ. 102. ეს წერილი შეთქმულების გამცემმა თავადმა 1832 წ. წარუდგინა მთავარმართებელს;
- * გვ. 102. (რუს) ЦГВИА. (Центральный государственный военно-исторический архив) ცენტრალური სახელმწიფო სამხედრო-ისტორიული არქივი;
- * გვ. 105. (რუს.) Кахетинскому бунту были причиной Русские – კახეთის ამბოხის მიზეზი (საბაბი) იყო რუსებში;
- * გვ. 118. (რუს.) „Под собою власть правления российского и отвлечь его от мысли своеволия“. „გათავისუფლებულიყო თავისუფლებაზე ფიქრებისგან და შეეგრძნო რუსული მმართველობის ძალა“;
- * გვ. 125. (რუს.) „С высокой моралью, долженствующей отличать офицера, характеризует быт царского офицерства на Кавказе“ – მაღალ ზნეობასთან, რითიც უნდა გამოირჩეოდნენ მეფის ოფიცრები კავკასიაში;
- * გვ. 131. ამას ადასტურებს ო. მარკოვაძე. დას. ნაშრომი. გვ. 57
- * გვ. 138. (რუს.) Широкое следствие, произведенное вслед за подавлением мятежа, дало случай всем классам населения от митрополитов до крестьян, с редким единодушием и откровенностью указать на невыносимый гнет злоупотреблений чинов нашей администрации – ამბოხების ჩახშობის შემდეგ ჩატარებულმა ფართო საგამოძიებო სამუშაოებმა ცხადყო, რომ იშვიათი გამონაკლისების გარდა, მიტროპოლიტიდან გლეხამდე მოსახლეობის ყველა ფენა ერთსულოვნად ბოროტადაა განწყობილი ჩვენი ადმინისტრაციის მიმართ;
- * გვ. 138. (რუს.) Предписание Ртищева общему собранию Верховного Груз. Правительства от 15 января 1813 г. АКАК – რტიშევის 1813 წ. 15 იანვრის განკარგულება საქართველოს უმაღლესი მმართველობისადმი. აქტები;
- * გვ. 153-156-157. (რუს.) Всеподданнейший рапорт маркиза Паулучи 1812 г. 12 марта – მარკიზ პაულუჩის 1812 წ. 12 მარტის უქვეშევრდომესი მოხსენება;
- * გვ. 160. (რუს.) В Сигнахи русских загнали в крепость. Потом они заперлись в монастыре. Их выпустили на переговоры, раздели, голыми пустили бежать в разные стороны и перестреляли как дичь – სიღნაღში რუსები შერეკეს ციხე-

სიმაგრეში. შემდეგ ისინი შეიფარა მონასტერმა, იქიდან მოსალაპარაკებლად გამოსულები გააშიშვლეს, შიშვლები გაუშვეს სხვადასხვა მხარეს და ინადირეს მათზე, როგორც გარეულ ფრინველებზე;

* გვ. 161. სვიმონ პაპას ძე ბებურიშვილი – ერეკლე II-ს უახლოესი თანამებრძოლის, პაპა ბებურიშვილის (ვაჩნაძე) შვილი;

* გვ. 161. ოთარ ასლანის ძე ონანაშვილი – ომის აქტიური მონაწილე იყო მისი მამა ასლან ონანაშვილიც, რომელიც ამის გამო ციმბირს იქნა გადასახლებული;

* გვ. 171. ეს ის ქრისტესია კეჟერაშვილია, რომელმაც რამდენიმე ბერთან ერთად შეასვენა მეფე ერეკლეს ცხედარი ჭირით დაავადებულებით სავსე სვეტიცხოველში და წესიც აუგო მას;

* გვ. 172. (რუს.) Рапорт Ушакова Портнягину от 19 февр. 1812 г. ЦГВИА. Ф. ВУА, д. 6164 (69601), л. – უშაკოვის 1812 წ. 19 თებერვლის მოხსენება პორნი-აგინს. ცენტ. სახ. სამხედრო არქივი;

* გვ. 176. (რუს.) Рапорт Тихановского Паулуччи от 16 марта 1812 г. – ტიხანოვსკის 1812 წ. 16 მარტის მოხსენება პაულუჩისადმი;

* გვ. 178. (რუს.) Предписание Паулуччи Портнягину от 21 февраля 1812 г. „О потере вещей и прочего“ – პაულუჩის 1812 წ. 21 თებერვლის ბრძანება პორტ-ნიაგინს. ... „ნივთებისა და სხვა დანაკარგების შესახებ“;

* გვ. 180. (რუს.) Письмо царевича Григория в Казах от 27 февр. 1812 г. – გრიგოლ ბატონიშვილის 1812 წ. 27 თებერვლის ყაზახში გაგზავნილი წერილი;

* გვ. 181. (რუს.) По влиянию своему на всех вообще татар, Грузию населяющих, и по силе своей могли бы произвести важные замешательства, пристав в сообщество мятежников – თავიანთი გავლენით შეეძლოთ მნიშვნელოვანი გავლენა მოეხდინათ საქართველოში მცხოვრებ თათრებზე და მათი დაბნეულობა გამოენციათ;

* გვ. 187. (რუს.) Злейшие бутновшики – ბოროტი მემბოხეები;

* გვ. 187. (რუს.) Покровительствующему оружию В. И. В. потеряна гордыня и дерзость безумных. Мятежный дух истреблен в Кахетии, устройство восстановлено и вся Грузия приведена в спокойствие – თქვენი იმპერატორობითი უმაღლესობის იარაღით ჩაკლულია უგუნურთა ქედმაღლობა, აღდგენილია მმართველობა და დამყარებულია სიმშვიდე მთელ საქართველოში;

* გვ. 188. (რუს.) Рапорт от 28 февр. 1812 г. – ... 1812 წ. 28 თებ. მოხსენება;

* გვ. 190. (რუს.) Ничуть не должны удивиться тому, что я не поступал сурово с мятежниками, коих главные зачинщика не были известны, ибо в противном

случае неизбежно должно было бы потерять много солдат только для того, чтобы покорить край, совершенно разоренный и такой, который был бы всегда добычей разбойников, потому весьма естественно, что жители, убежавшие в горы, всякую минуту делали бы набег для возвращения своих жилищ – არაფერია გასაკვირი იმაში, რომ მე არ მოვექეცი მკაცრად მემამოხეებს, რამდენადაც მთავარი წამქეზებლები არ იყვნენ ცნობილნი. წინააღმდეგ შემთხვევაში, დავკარგავდით უამრავ ჯარისკაცს მხოლოდ და მხოლოდ იმიტომ, რომ მიგველო ისეთი აოხრებული მხარე, რომელიც მუდამ იქნებოდა ყაჩაღური თავდასხმების ადგილი და მთას შეფარებული ხალხიც ხშირად მოაწყობდა თავდასხმებს საკუთარი საცხოვრებლების დასაბრუნებლად;

* გვ. 190. (რუს.) Письмо маркиза Паулучи ген. Ртищеву от 20 марта 1812 г. – მარკიზი პაულუჩის 1812 წ. 20 მარტის წერილი გენ. რტიშჩევს;

* გვ. 190. (რუს.) ... Рапорт от 18 мая 1812 г. – ... 1812 წ. 12 მაისის მოხსენება;

* გვ. 192. (რუს.) Предписание Паулучи Шматову от 13 апр. 1812 г. – პაულუჩის 1812 წ. 13 აპრილის წერილი შმატოვს;

* გვ. 198. (რუს.) Письмо царевича Александра «Князьям, дворянам, чиновникам и вообще народу, живущему ниже Телава в имениях князей Андрониковых и Вачнадзе» от 16 мая 1812 г. – ალექსანდრე ბატონიშვილის 1812 წ. 16 მაისის წერილი „თელავს ქვემოთ ანდრონიკაშვილებისა და ვაჩნაძეების სათავადოებში მცხოვრებ თავადების, აზნაურების და საერთოდ, მოსახლეობისამდმი“;

* გვ. 199. (რუს.) Рапорт Ртищева Горчакову от 6 июля 1812 г. – რუმიანცევის 1812 წ. 6 ივნ. მოხსენება გორჩაკოვისადმი;

* გვ. 202. (რუს.) Рапорт Симоновича Ртищеву от 6 октября 1812 г. – სიმონოვიჩის 1812 წ. 6 ოქტომბრის მოხსენება რტიშჩევს;

* გვ. 204. (რუს.) Государственному командиру Румянцеву от 11 марта 1812 г. – სახელმწიფო მეთაურს რუმიანცევს 1812 წ. 11 მარტი;

* გვ. 209-211. (რუს.) Рапорт Орбелиани Ртищеву от 14 октября 1812 г. – ორბელიანის 1812 წ. 14 ოქტომბრის წერილი რტიშჩევს;

* გვ. 220. ბედის ირონიით, მოღალატე ელეფთარ ზუკაკაშვილის ვაჟს, იოანე ზურაბიშვილს ცოლად გაჰყვა 1812 წლის ომის აქტიური მონაწილის, დიმიტრი ვახვახიშვილის ქალიშვილი მალანია ვახვახიშვილი. მათი ვაჟი იყო ცნობილი ბელეტრისტი ილია ზურაბიშვილი (ელეფთარიძე) (1877-1955):

* გვ. 222. (რუს.) Человек религиозный и высокочестный – უაღრესად რელიგიური და პატიოსანი პიროვნება;

- * გვ. 222. (რუს.) „Кавказский сборник“ – „კავკასიური კრებული“ კავკასიის ოლქის შტაბის სამხედრო-ისტორიული დეპარტამენტის ყოველწლიური ჟურნალი (1876-1912 წ.);
- * გვ. 222. (რუს.) Рапорт главнокомандующего войсками в Грузии и на Кавказской линии генерал-лейтенанта Н.Ф. Ртищева Александру I об экспедиции русских войск против общества хеврусов и кистинцев, давших приют беглому грузинскому царевичу Александру. 11 июля 1813 г. – საქართველოსა და კავკასიის ხაზის ჯარების მთავარსარდლის, გენერალ-ლეინტენანტ ნ. ფ. რტიშჩევის 1813 წ. 11 ივლისის მოხსენება ალექსანდრე I-ს ხევსურებისა და ქისტების წინააღმდეგ მოწყობილი ექსპედიციის შესახებ, რომელთაც შეიფარეს გაქცეული ალექსანდრე ბატონიშვილი;
- * გვ. 224. (რუს.) Удивительные хевсурские мечи-калданы перерубили наш штык как хворосту – საოცარი ხევსური ხმლები – ქალდანები – ჩვენს შუბებს ფიჩხივით ჭრიდა;
- * გვ. 224. (რუს.) В. Потто. История Кабардинского полка. – ვ. პოტო. ყაბარდოს პოლკის ისტორია;
- * გვ. 227. (რუს.) Русский Архив – „რუსული არქივი“. საისტორიო-ლიტ. ჟურნალი. გამოდიოდა მოსკოვში 1863-1917 წწ.
- * გვ. 230. (რუს.) Предписание Тормасова Симоновичу от 4 июля и 27 сент. 1810 г. АКАК. т. IV – ტორმასოვის 4 ივლისის და 27 სექტემბრის ბრძანება სიმონოვიჩს. აქტები. ტ. IV;
- * გვ. 231. (რუს.) От Будберга Гудовичу от 1806 г. – ბუდბერგი გუდოვიჩს. 1806 წ.
- * გვ. 232. (რუს.) Донесение Паулуччи военному министру от 7 ноября 1811 г. – პაულუჩის 1811 წ. 7 ნოემბრის მოხსენება სამხედრო მინისტრისადმი;
- * გვ. 234. (რუს.) Ф. Мартенс. Собрание трактатов и конвенций – ფ. მარტინესი. ტრაქტირებისა და კონვენციების კრებული;
- * გვ. 236. (რუს.) Письмо к Шампаньи от 26 августа 1808 г. А. Р. Ионасян. Из истории франко-русских отношений на Востоке. – 1808 წ. 26 აგვისტოს წერილი შამპანს... ა. რ. იონასიანი, საფრანგეთ-რუსეთის ურთიერთობები აღმოსავლეთში;
- * გვ. 236. (რუს.) Письмо Гардена к Шампаньи от 8 и 26 ноября 1808 г – გარდენის 1808 წ. 8 და 26 ნოემბრის წერილები შამპანს;
- * გვ. 237. (ფრ.) De las-Cases. Memorial – დე'ლ კასეს მოგონებები;

* გვ. 240. (რუს.) ... Но чрез посредство многочисленных соседей Грузии, возбуждая их против нас, которые теперь могут еще жалить, а не умерщвлять, но если со временем усилятся и соединятся вместе, то могут такую произвести на теле опухоль, что трудно будет оную и излечить – ... არამედ მრავალრიცხოვანი მეზობლების ნაქეზებითაც. კვლავ ამხედრებენ ისეთ ხალხს ჩვენ წინააღმდეგ, რომელთაც შესაძლებელია ოდესმე ინანონ კიდეც თავიანთი საქციელი, მაგრამ ახლა ერთობლიობით გაძლიერებულებმა შესაძლოა, უსაშველო რამ ჩაიდინონ;

* გვ. 240. (რუს.) Отношение Тормасова к Румянцеву от 9 марта 1811 г. – ტორმასოვის 1811 წ. 9 მარტის მიმართვა რუმიანცევს;

* გვ. 241. (ინგ.) R. Adair. The negotiations for the peace of the dardaneles in 1808-1809, vol. II, London – რ. ადაირი. 1808-1809 წლების მოლაპარაკებები დარდანელის რეგიონში მშვიდობის დამყარების შესახებ. ტ. II. ლონდონი;

* გვ. 243. (რუს.) – Письмо Теимураза Левану от 18 мая 1810 г. – თეიმურაზის 1810 წ. 18 მაისის წერილი ლევანს;

* გვ. 243. (რუს.) ЦГИАЛ. – Центральный государственный исторический архив Ленинграда – ლენინგრადის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი; Журнал ком-та мин-ров. 11 января 1811 г – მინისტრთა კომიტეტის ჟურნალი. 1811 წ. 11 იანვარი;

* გვ. 244. (რუს.) – Персидский шах и Александр всегда получают от французов как людей, так и письма с тем, чтобы они прибыли с войсками, и что французы могут русских прогнать из Грузии – ირანის შაჰი და ალექსანდრე მუდმივად იღებენ დახმარებას ფრანგებისგან როგორც ხალხით, ისე წერილებით ჯარისკაცების გაგზავნის და იმის შესახებ, რომ მათ შეუძლიათ გარეკონ რუსები საქართველოდან;

* გვ. 244. (რუს.) Донесение Пугуева ген. Несветаеву из Тавриза 1806 г. ЦГВИА – პუგუევის 1806 წ. მოხსენება გენ. ნესევეტიევს.

* გვ. 244. Турецкое правительство теперь уверено в отводе русских войск не только из владений по черноморскому побережью, но и из Грузии – თურქეთის მთავრობა ახლა უკვე დარწმუნებულია რუსული ჯარების არა მხოლოდ შავი ზღვისპირეთიდან, არამედ საქართველოდან გაყვანაშიც;

* გვ. 244. (რუს.) Отношение Ртищева Румянцеву от 15 мая 1813 г. АКАК, – რუმიანცევს 1813 წ. 15 მაისის მიმართვა რტიშჩევს. აქტები;

* გვ. 244. (რუს.) Дешеша Гор-Оузли из Тавриза Кастельри от 19 июля 1813 г. АКАК – გორ-ოუზლის 1813 წ. 19 ივნ. დეპეშა თავრიზიდან;

- * გვ. 244. (ფრ.) Rottiers. Memore sur la Georgie – როტიერი. მოგონებები საქართველოზე;
- * გვ. 245. (რუს.) Письмо царевичу Александру от Заза Цицишвили, Хасана и Мола Мамеда от 24 марта 1813 г. – 1813 წ. 24 მარტის წერილი ალექსანდრე ბატონიშვილს ზაზა ციციშვილისგან, ხასანასა და მოლა მამედასაგან;
- * გვ. 247. (რუს.) Царевич Александр Хулат беку от 28 января 1813 г. – ბატონიშვილი ალექსანდრე ხუდად-ბეგს 1813 წ. 28 იანვარს;
- * გვ. 249. (რუს.) Рапорт Паулулчи Александру I от 26 марта 1812 г. – პაულუჩის 1812 წ. 26 მარტის მოხსენება ალექსანდრე I-ს;
- * გვ. 250. (რუს.) Донесение Тормасова Румянцеву от 31 октября 1809 г – ტორმასოვის 1809 წ. 31 ოქტომბრის მოხსენება რტიშჩევს;
- * გვ. 251. (რუს.) Фирман Фетх Али Шаха владельцу Табасарана от января 1811 г. АКАК – ალი-შაჰის 1811 წ. იანვრის ფირმანი ტაბასარანის მფლობელს;
- * გვ. 252. 1815 წ. 31 ივლისს, ტობოლსკის სამოქალაქო გუბერნატორი ატყობინებს რტიშჩევს, რომ დამნაშავე იპ. თუხარელი მოიყვანეს ტობოლსკს და რომ მან ტობოლოლსკის „გოროდნიჩის“ დაავალა მკაცრი მეთვალყურეობა გაენია მისთვის (ფონდი 2/8, საქმე 272, ფ. 46-47);
- * გვ. 253. (რუს.) Деятельно старались поднять против не только все Закавказье, но и заручиться содействием турок и персиян. Мятежники призывали к себе на помощь лезгин... Посылали письма и депутации в Езазах, Борчало и Памбах... Подобные же письма посылались и в Карталинию, где князь Симон Мачабели успел даже привести в колебленность в несколько деревень, лежащих по правому берегу р. Куры – მონდომებით ცდილობდნენ აემხედრებინათ ჩვენ წინააღმდეგ არამხოლოდ მთელი ამიერკავკასია, მოეპოვებინათ თურქებისა და სპარსელების დახმარება. მეამბოხეებმა მოუწოდეს დასახმარებლად ლეკებს... გააგზავნეს წერილები და დეპუტაციები ყაზახში, ბორჩალოსა და ბამბაკში... ასეთივე წერილები დაგზავნეს ქართლში, სადაც თავადმა სიმონ მაჩაბელმა მოასწრო კიდეც მდ. მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე მდებარე რამდენიმე სოფლის გადაბირება;
- * გვ. 253. (რუს.) Показание дворянина Тухарели от 15 сентября 1813 г. Канц. Воен. мин-ва. – აზნაურ თუხარელის 1813 წ. 15 სექტ. ჩვენება. სამხედრო სამინისტროს კანცელარია;
- * გვ. 254. (რუს.) Письмо царевича Александра Кучук Джанхоту от 1812 г. – Письма Кучук Джанхота царевичу Александру от мая 1813 г. – ალექსანდრე ბატონიშვილის 1812 წ. წერილი ქუჩუკ ჯანხოთს, – ქუჩუკ ჩანხოთის 1813 წ. მაისის წერილი ალექსანდრე ბატონიშვილს;

* გვ. 255. (რუს.) Грамота Александра I кабардинским владетцам, агаларам, кадым, эфендиям и всему народу от 20 января 1812 г. АКАК. – ალექსანდრე I 1812 წ. 20 იანვრის -ს სიგელი ყაბარდოს მფლობელებს, აგალარებს, ყადებს, ბატონებს და ხალხს;

* გვ. 256. (რუს.) Междоусобное воровство – ურთიერთძარცვა;

* გვ. 257. (რუს.) В трудное для России время Отечественной войны, когда Грузии угрожала неминуемая опасность, и лезгины с одной стороны, Персы, сопровождаемые чумой, с другой – подходили почти к Тифлису; когда казна была истощена, на столько, что чиновники даже не получали жалования, когда об усилении войск на Кавказе нечего было и думать, в это трудное время существенную и, можно сказать, незаменимую услугу правительству оказали те же ханы и владетели – русეთისთვის მძიმე, სამოქალაქო ომის პერიოდში, როცა საქართველო აღმოჩნდა გარდაუვალი საფრთხის წინაშე, როცა, ერთი მხრივ, ლეკები და სპარსელები, მეორე მხრივ კი შავმა ჭირმა თითქმის თბილისამდე მოაღწია, როცა ხაზინა იმდენად დაიცლა, რომ მოხელეები ანაზღაურებას ვერ ღებულობდნენ და კავკასიაში მდგომი ჯარების მოქმედებაზე ფიქრიც კი ზედმეტი იყო, ამ რთულ დროს მმართველობას, შეიძლება ითქვას, შეუდარებელ ერთგულებას უწევდნენ იგივე ხანები და მფლობელები;

* გვ. 258. (რუს.) Рапорт камандующего войсками в Карабаге П. С. Котляровского маркизу Паулуччи от 28 февр. 1812 г. – ყარაბაღის სამხედრო მეთაურის პ. ს. კოტლიარევის 1812 წ. 28 თებ. მოხსენება მარკიზ პაულუჩის;

* გვ. 259. (რუს.) Письмо Паулуччи Махти Кули Хану карабагскому от 5 декабря 1811 г. – პაულუჩის 1811 წ. 5 დეკემბრის წერილი ყარაბაღის ხან მახტი ყული ხანს;

* გვ. 260. (რუს.) Кахетинские мятежники прислали к борчалским татарам несколько человек для возбуждения их к бунту – კახელმა მეამბოხეებმა გაუგზავნეს ბორჩალოელ თათრებს რამდენიმე კაცი „ასაბუნტებლად“;

* გვ. 261. (რუს.) Что таковые труды мои и усердие на пользу службы будут представлены от него на высочайшее воззрение – რომ ჩემი ასეთი შრომა და გულმოდგინე სამსახური უმაღლესად იქნება აღიარებული;

* გვ. 261. (რუს.) Записки Иосифа Васильевича Бебутова о своей служебной деятельности, составленные в 1812 г. – იოსიფ ვასილის ძე ბებუთოვის ჩანაწერები თავისი სამსახურებრივი მოღვაწეობის შესახებ. შედგენილი 1812 წ.;

* გვ. 265. (ინგ) W. Allen. A history of Georgian people. London. – ვ. ალლენი. ქართველი ხალხის ისტორია. ლონდონი;

* გვ. 269. ალ. ბატონიშვილს მრავალი თავადი გაჰყვა თან. მათ შორის ომის აქტიური მონაწილე, 2008 წ. ომში მოკლული ეროვნული გმირის, გიორგი ან-ნუხელიძის დიდი პაპა, დიმიტრი ვახვახიშვილი (ანნუხელი), რომელიც 3 წელი ცხოვრობდა ანნუხში და იქვე გარდაიცვალა 1816 წელს...

* გვ. 269. (რუს.) Царевич Александр Мирзе Бозергу от 28 января 1813 г. АКАК. – ბატონიშვილი ალექსანდრე მირზა ბოზერგს 1813 წ. 28 იანვარი. აქტები;

* გვ. 272. (რუს.) Ни один не вошел в крепость для защищения оной, ворвались в форштат, разграбили все квартиры российских чиновников, умертвили несколько солдат и расхитили из сельских магазинов податный провиант – არცერთი არ შესულა ციხეში მათ დასაცავად. შევარდნენ გალავანში, გაძარცვეს ყველა რუსი მოხელის ბინა, მოკლეს რამდენიმე ჯარისკაცი და დაიტაცეს პროდუქტი სოფლის მალაზიებიდან;

* გვ. 272. (რუს.) Всеподданнейший рапорт маркиза Паулуччи от 26 марта 1812 – მარკიზ პაულუჩის 1812 წ. 26 მარტის უქვეშევრდომილესი მოხსენება;

* გვ. 282. (რუს.) Рапорт от 28 февр. 1812 г. – 1812 წ. 28 თებერვლის მოხსენება;

* გვ. 282. (რუს.) Рапорт кн. Орбелиани Паулуччи от 6 марта 1812 г. – თ-დ ორ-ბელიანის 1812 წ. 6 მარტის მოხსენება რტიშჩევს;

* გვ. 285. (რუს.) Тот, который полковника зарезал, тот сам теперь полковник, который майора зарезал, тот – майор, который капитана зарезал, тот – капитан – ის, ვინც პოლკოვნიკი დაჭრა, დღეს თვითონაა პოლკოვნიკი, ვინც მაიორი დაჭრა – მაიორი, ვინც კაპიტანი დაჭრა – კაპიტანი;

* გვ. 285. (რუს.) Журнал заселений Тифлисской комиссии от 26 марта 1812 г. – თბილისის კომისიის 1812 წ. 26 მარტის სხდომის ჟურნალი;

* გვ. 287. (რუს.) Власти вынуждены были обратить внимание на устранение вопиющего произвола и злоупотреблений военных и гражданских властей – ხელისუფლება იძულებული იყო, მიექცია ყურადღება აშკარა თვითნებობის და სამოქალაქო და სამხედრო მმართველობის ბოროტად გამოყენების შემთხვევებით;

* გვ. 291. (რუს.) Донесение Ртищева Румянцеву от 5 января 1913 г. – რტიშჩევის 1913 წ. 5 იანვრის მოხსენება რუმიანცევს;

* გვ. 291. (რუს.) Указ Александра I Ртищеву от 15 февраля 1812 г. – ალექსანდრე I-ის 1812 წ. 15 თებერვლის განკარგულება რტიშჩევს;

* გვ. 296. ციმბირს გადასახლებული I, II და III კატეგორიის „დამნაშავეთა“ შორის იყვნენ: „სიღნაღის მარშლად ნამყოფი ივანე ანდრონიკაშვილი შვილი-

თურთ, ზურაბ ანდრონიკაშვილი ძმითურთ, რევაზ, აბელ, დინიტრო, სიმონ და დავით მზეჭაბუკის ძე ანდრონიკაშვილები, კაკაბეთის მოურავად ნამყოფი ნინია ჩერქეზიშვილი, ბარძიმ ჩერქეზიშვილი, სოლომონ და პეტრე ავალიშვილები, დიმიტრი გლახას ძე თარხნიშვილი, ნიკოლოზ აბაშიძე, ნინია ონანაშვილი, დიმიტრი გურგენიძის ძე ვაჩნაძე, გორჯასპი ალათოშვილი, სარიდან ალათოშვილი, ერასტი ანდრონიკაშვილი, ნინია მაღალაშვილი, გიორგი თუხარელი, დიმიტრი საგინაშვილი, ზებედე მღვდლის ძმა ფილიპე შატბერაშვილი, დავით ჩოკაშვილი (ჩოლოყაშვილი), დიმიტრი ჩოლაყაშვილი კალაურიდან, კოლეჟსკი ასესორი ნიკოლოზ ჩოლაყაშვილი, იოსებ და ომან ჩოლაყაშვილები, გრიგოლ, სიმონ, ნინია, ჭანდარ და ედიშერ ჯანდიერი; დიმიტრი ქობულაშვილი, დიმიტრი ჭავჭავაძე, პაატა ჭავჭავაძე, ნოდარ, დიმიტრი და დავით ჯორჯაძეები, არსენ მაყაშვილი, იოსებ მაყაშვილი, რევაზ ვახვახიშვილი, ნოშრევან ჯორჯაძე, ივანე ჯორჯაძე-ენისლელი მოურავი, ნინია რუსიშვილი, დიმიტრი აბელაშვილი, პაატა აბულაშვილი, დავით აბაშიძე, სახელმწიფო ექსპედიციის სოვეტნიკად ნამყოფი, ასლან ონანოშვილი; ერასტი ანდრონიკაშვილი, ნინია გურგენიძე და თადია ჩოლაყაშვილი (ესენი გაქცეულან სპარსეთს), დავით კალატოზიშვილი, ჩერქეზ ჩერქეზიშვილი, ეკატერინე ჩოლაყაშვილი ყარაბულაღელი, გორჯასპი ნათალიშვილის მეუღლე გუქა.

– ამ სიას მოსდევს მეორე დამატებითი სია, რომელშიც შედიან: იოსებ ერისთავი, რევაზ საგინაშვილი, იასე მაყაშვილი, ომან მაყაშვილი, სიმონ ჭავჭავაძე, გლახა საგინაშვილი, დიმიტრი ჯანდიერი, დიმიტრი ჭავჭავაძე, ედიშერ ამილახვარი, ნინია ალათოშვილი, დიმიტრი ვახვახიშვილი, პაატა სულხანიშვილი, გოგია მუშრიბიშვილი, პაატა ტუსიშვილი, სიმონ ნათალაშვილი, გლახა სულხანიშვილი; ტაპია-ნინია ჩაპარაძე, გლახა აბულაშვილი, პაატა მგალობლიშვილი, გორჯასპი ნათალაშვილი, იოსებ კოდოლაშვილი, ზებედე შატბერაშვილი.

ბოლოს აღმოჩნდა, რომ ზოგიერთი სამხედრო სამართალს მიცემული, უდანაშაულო ყოფილა და ამბოხებაში მონაწილეობა არ მიუღიათ. მეზობლური შურისა და მტრობის გამო გულისხეთქა და ვარამი ბევრი ნახეს, მაგრამ ამას ვინღა ინალვლიდა, რაკი ციმბირი აიცდინეს თავიდან და მამული დაიბრუნეს. აი დაბეზლებისა და ჯაშუშობის წყალობათ ტანჯულთა სახელი და გვარები:

დიმიტრი ქობულაშვილი; პაატა ჭავჭავაძე; ნოდარ, დიმიტრი და დავით ჯორჯაძენი; იოსებ მაყაშვილი; რევაზ ვახვახიშვილი; ნოშრევან ჯორჯაძე; ნინია რუსიშვილი; ასლან, ყაფლან, ნინია, ზაქარია და ქაიხოსრო ვაჩნაძენი; ზაალ აბაშიძე; ნიკოლოზ, მერაბ, ესტატე და მიხეილ ანდრონიკაშვილები; გოგია ქობულაშვილი; ჩერქეზ ჩერქეზიშვილი; თავადნი ბებურიშვილები სავსებით. საქმის გარჩევის დროს ბრალდებულებმა დაასახელეს მეზობლები, ესენიც მონაწილეობას იღებდნენ აჯანყებაში. სიმონოვიჩსა და ორბელიანს ებრძა-

ნა ამათი დაჭერა და ტფილისში გამოგზავნა. დიდხანს იმალეობდნენ, მაგრამ მაინც შეიპყრეს.

ესენი ყოფილან: ასლანი, ყაფლანი, ნინია, ზაქარია და ქაიხოსრო ვაჩნაძენი; ზაალ, ნიკოლოზ, მერაბ, მიხეილ, ანდრონიკ და ალექსანდრე ანდრონიკაშვილები; გოგია ქობულაშვილი" (ალ. ფრონელი. ამბობება კახეთისა. 1907 წ.);

* გვ. 297. ასევე გადასახლებაში მყოფი მისი მოსახელე იოსებ დურმიშხანის ძე ჩოლოყაშვილი 1818 წ. 16 ნოემბერს დაბრუნდა საქართველოში;

* გვ. 300. (რუს.) Рапорт Паулуچی Барклаю де Толли от 22 февраля 1812 г. – პაულუჩის 1812 წ. 22 თებერვლის მოხსენება ბარკლაი დე ტოლს;

* გვ. 302. (რუს.) Драгуны шли пешии и вели в поводу лошадей, которых было втрое более, чем людей, за потерями и командировками – დრაგუნები ფეხით მიდიოდნენ და მარჯაფად მიჰყავდათ ცხენები, რომლებიც დანაკარგებისა და მივლინებების გამო ორჯერ აღემატებოდნენ მათ;

* გვ. 302 (რუს.) Рапорт Орбелиани Ртищеву от 14 окт. 1812 г. – ორბელიანის 1812 წ. 14 ოქტ. მოხსენება რტიშჩევს;

* გვ. 304. (რუს.) Рапорт Ртищева Александру I-го от 30 апреля 1813 г. – რტიშჩევის 1813 წ. 30 აპრილის მოხსენება ალექსანდრე I-ს;

* გვ. 305. (რუს.) Рапорт Ртищева Горчакову от 28 июля 1812 г. – რტიშჩევის 1812 წ. 28 ივლ. მოხსენება გორჩაკოვს;

* ფოტო. მარიამი, (1808-1882 წწ.) ერევნის მელიქის, ისააკ აღმალიანის ასული, ალექსანდრე ბატონიშვილს მისთხოვდა 14 წლის ასაკში, 1820 წელს;

* აღნიშნული ფოტოები ეკუთვნის საქართველოს ეროვნულ ბიბლიოთეკას.

პირთა სახელები

- აბას-მირზა 11, 181, 192, 198, 221, 224, 230, 231, 236, 237, 239, 249, 252, 253
 აბაშიძე მარიამ 290
 აბდულ ფაშა 233
 აბელაშვილი პაპოა 202
 აბესაძე ა. 21, 198, 217, 303
 ავალიანი სიმონ 22, 23, 111
 ავალიშვილი 85, 219
 ავალიშვილი ნიკოლოზ 201
 ავალიშვილი პავლე 201, 202
 ავალიშვილი სოლომონ 192
 ავეტიკ ბეგი (ავეტიკ) 149, 192, 272
 ალენი ვ. 265
 ალექსანდრე I 66, 72, 73, 189, 273, 291, 298
 ალექსანდრე ბატონიშვილი 11, 12, 16, 21, 24, 36, 37, 46-49, 52, 54, 55, 60-62, 70, 128, 130-136, 140, 147, 149, 150, 177, 181, 192, 197-199, 201-204, 206-212, 214, 216-224, 226, 230, 231, 234, 238, 240, 241, 243-246, 252-256, 262, 265-269, 272, 293, 299, 303
 ალისკანტე 214, 217, 218, 221, 268
 ალი-შაჰ-ზადე 230
 ამილახვარი ოთარ 75
 ანდრონიკაშვილი 194
 ანდრონიკაშვილი აბელ 295
 ანდრონიკაშვილი ზაზა 175, 186, 243
 ანდრონიკაშვილი იოსებ 30, 107, 116, 117, 121, 156, 183, 214, 220
 ანდრონიკაშვილი ნინია 49, 85, 155, 158, 186
 ანდრონიკაშვილი სვიმონ 182, 297
 ანდრონიკაშვილი სოლომონ 182
 ანთელავა ირაკლი 45-47
 ანოსოვი 17, 20, 41, 163, 213, 253, 272, 273
 არსლან ბეგი 269
 ასტვაცატური 276
 აფხაზიშვილი ნინია 214
 ალა-მაჰმად ხანი 289
 ახვერდოვი მ. 287
 ახმედ ხან ავარიელი 259
 ახმედი 221
 ბაბა-ხანი 11, 230, 236, 245
 ბაგრატ ბატონიშვილი 10, 11, 71, 100, 157, 286
 ბაგრატიონი გრიგოლ იოანეს ძე 177, 178, 180, 185, 186
 ბაგრატიონი დავით 172
 ბაგრატიონი თეიმურაზ გიორგის ძე 243
 ბაგრატიონი პეტრე 75
 ბაგრატიონ-მუხრანსკი 170
 ბანანაშვილი 122
 ბარათაშვილი ივანე 176
 ბარსოვი 169, 175
 ბალაშვილი 122
 ბახტაძე ილია 17, 31, 87, 119
 ბებუთაშვილი 261
 ბებუთაშვილი დ. 302
 ბებუთოვი აბესალომ 176
 ბებუთოვი იოსებ 12, 13, 221, 260, 261
 ბებურიშვილი ადამ 49, 129, 143, 155
 ბებურიშვილი სიმონ 49, 129, 143, 155, 156, 158, 161

- ბებურიშვილი სოლომონ 177
 ბედლი 18
 ბენდიანიშვილი ალექსანდრე 51-53, 129, 134
 ბერიძე ზაზა 199
 ბერძენიშვილი მაქსიმე 51
 ბერძენიშვილი ნ. 14, 25, 35-37, 43, 50, 67, 69, 93, 109, 129, 132, 145, 188, 197, 206, 231, 239, 251, 279, 284
 ბოზორგი მირზა 268
 ბუდბერგი 231
 ბურდული 173
 ბუტკოვი 15
 ბუხვასტოვი 163
- გაბიდაური ხახო 221
 გაბრიელი 123
 გავერილენკო 159, 304
 გაიანე 159
 გარდენსი 235, 236
 გიორგი XII 64, 177, 205
 გიორგი ბატონიშვილი 13, 118
 გიჟიაური ხადილა 199
 გოგოლაძე დ. 54, 55
 გორდონი რობერტ 240, 242
 გორელაური 62
 გორჩაკოვი 304
 გრიბოედოვი ალექსანდრე 159
 გრიბოედოვი ს. 56
 გრიგოლ ბატონიშვილი 21, 53, 130, 133, 136
 გულიაკოვი 78
 გურგენიძე ნინია 154, 224
- დავით ბატონიშვილი 10, 42, 97, 102, 110, 119, 128, 155-157, 161-163, 171, 174, 181-183, 201, 207, 208, 216, 220, 245, 290, 301, 302
 დანილევსკი 159
 დანილოვი 180
 დარეჯან დედოფალი 70, 72
 დელპოცო 168, 169, 175, 212, 213
 დენისოვი 125
 დიაკონოვი ნ. 171
 დოლჟიკოვი 119
 დუბროვინი ნ. 15, 32, 41, 178, 302
- ებანოიძე ლ. 106, 138, 265, 304
 ელენი 18, 19
 ეჟოვი 200
 ერასტიშვილი ალექსანდრე 207
 ერასტიშვილი ნინია 220
 ერეკლე II 12-14, 70, 73, 100, 118, 131, 132, 143, 156, 171, 176, 183, 200, 203-205, 221, 260, 280, 299
 ერისთავი (პოლკოვნიკი) 212
 ერისთავი 50, 260, 267
 ერისთავი ბეჟან 173
 ერისთავი გიორგი 59
 ერისთავი ელიზბარ 205
 ერისთავი თორნიკე 168
 ერისთავი იოსებ 173, 177
 ერისთავი რაფიელ 30, 192, 194, 195
 ერისთავი ქეთევან ელიზბარის ასული 299
 ერისთავი შანშე 205
 ერმოლოვი 299
 ესიპოვი 156, 157, 301
 ესტატაშვილი 294
- ვარლამი (ეგზარხოზი) 146, 220, 276
 ვასილიევი 175
 ვაჩნაძე ასლან 297
 ვაჩნაძე დიმიტრი 194, 214
 ვაჩნაძე მ. 47
 ვახტანგ VI 106, 107, 286
 ვახტანგ ბატონიშვილი 70
 ვახუშტი ბატონიშვილი 42

ველიამინოვი ალ. 227

ერონსკი 156, 157

ზაგრაჟსკი 13

ზისერმანი არნოლდ 224

ზუკაკიშვილი ელფუთარ 178, 179, 219, 220

ზულიაშვილი 294

ზურაბისშვილი ნინია 183

თარხანოვი ივანე 197

თარხნიშვილი დიმიტრი 297

თაყაიშვილი ექვთიმე 13

თეიმურაზ ბატონიშვილი 42, 70, 234

თეკლა ბატონიშვილი 97, 176

თემურ-ლენგი 125

თუხარელი იპოლიტე 252

იანევსკი 301

იარკოვი 175

ივანენკო ვ. 32

ილარიონი (არქიმანდრიტი) 192

იოანე (მიტროპოლიტი) 146

იოანე ბატონიშვილი 42, 59, 71

იობაშვილი გ. 47

იოსები 174

იოსელიანი პლატონ 273

იულონ ბატონიშვილი 70, 73, 80

კაკაბაძე სარგის 23, 24, 104, 135, 200

კარნაევი 78

კაჩატურელი ნიკოლოზ 294

კაჭარავა იური 15

კეჟერაშვილი ქრისტესია 171

კიკვიძე აბელ 32-35, 50, 93, 179

კლდიაშვილი დავით 59

კლოდტი 162, 164, 165, 175, 178

კნორინგი 71, 72, 78

კობიაშვილი 50, 174

კობიაშვილი დავით 193

კოვალენსკი 80

კოლენკური 243

კრაბე 200, 209

კრუპიანსკი 128, 153-155

კრუჟკოვი 173, 178

კუზმიჩი 123

კუზნეცოვი 162

კუჭუხიძე ილია (მინდია ლაშაური) 27, 53, 54, 94

ლადინსკი 227

ლაზარევი 71, 72, 78

ლაშქარა 199

ლევან ბატონიშვილი 70, 243

ლისანოვიჩი 165

ლიქოკელი აპარეკა 61

ლიქოკელი გიორგი 61

ლიქოკელი მინდია 61

ლორთქიფანიძე დ. 31, 88

მალინოვსკი 285

მალცევი დ. 57

მამანაშვილი იოსებ 207

მამედ-ალი-ხანი 239

მამედი (მოლა) 252

მანასა 276

მაყაროვი 123

მარგიანი გ. 25, 53, 54

მარიამ დედოფალი 73

მარკოვა ოლლა 32, 37, 39-45, 49, 50, 53, 56, 57, 85, 90, 93, 125, 141, 149, 160, 188, 189, 225, 258, 261, 301

მარკოზიშვილი 176

მარტინოვი 163

მასაილ 207

მაფილაშვილი ეფრემ 172

მაღალაშვილი სოლომონ 171

მაყაშვილი არსენ 297

მაყაშვილი ზურაბ 195
 მაყაშვილი ივანე 129, 156, 158, 219
 მაჩაბელი ივანე 176
 მაჩაბელი სიმონ 176, 182, 262
 მაჩხო 61
 მახარაძე ფ. 28, 50, 88, 93
 მელიქიშვილი იოანე 299
 მირიან ბატონიშვილი 71
 მისაილი 266
 მიხეილ ბატონიშვილი 71
 მურავიოვი ნ. 6. 17, 105, 285
 მუსტაფა 165, 258-260
 მუხრანბატონი ერმილე სვიმონ ნასა-
 ციხბაშის ძე 218
 მუხრანბატონი იოანე 174
 მუხრანბატონი კონსტანტინე 168, 169,
 172, 174, 175

ნათალიშვილი ივანე 299
 ნათალიშვილი სამსონ 299
 ნათალიშვილი გორჯასპი 129, 177, 202,
 209, 212, 246, 299, 303, 318
 ნანობაშვილი იოზ 126
 ნაპოლეონ ბონაპარტი 11, 43, 55, 65, 131,
 189, 197, 200, 215, 221, 228-230, 234-
 237, 240, 242-246, 279
 ნაცრიძე 169
 ნელიდოვი 298
 ნიკოლსკი 212

ოგანესიანი აბელ 252, 272
 ოზეროვი 159, 301
 ონანაშვილი ოთარ ასლანის ძე 161
 ონოფრე 179
 ორბელიანი 171, 193
 ორბელიანი ალექსანდრე 13, 97, 143,
 183, 205, 280
 ორბელიანი გულქან 296, 298, 299
 ორბელიანი დიმიტრი 16, 194-196, 200,

205-220, 267, 291, 297, 302
 ორბელიანი ეკატერინე 202, 296-299
 ორბელიანი ვახტანგ 14, 143, 176, 183,
 280, 298
 ორბელიანი თამაზ 166
 ორბელიანი ივანე 183, 195, 282
 ორბელიანი ლურსაბ 176
 ორბელიანი ყაფლან 214, 215
 ორჯონიკიძე ეთერ 55
 ოჩიაური აღ. 61
 ოხანოვი კაცო 149, 273

პაველე I 65, 161
 პაულუჩი 10, 12, 16, 23, 49, 84, 85, 103,
 107, 115, 126, 127, 153, 157, 166, 171,
 176, 178, 180-183, 185-187, 189-192,
 194, 204, 243, 249, 257, 259, 261, 272,
 282, 284, 285, 287, 290, 292, 302, 304

პეტროვი 161, 162
 პეჩორსკი 200, 212, 213
 პოდლოპოდლოგი 301
 პონაროვსკი 168
 პოპოვი 165
 პორტინაგინი ა. გ. 13, 112, 125, 156, 162-
 164, 170, 178, 206, 302
 პოტლოგი 159
 პოტო ვ. 15-17, 41, 87, 105, 160, 194, 207,
 283, 301, 303
 პუშკინი ა. 56, 57

ჟორდანია ნ. 50, 67
 ჟუნიენი 237

რაბინინი დ. 57
 რეხვიაშვილი მიხეილ 55
 რეხვიაშვილი ნუგზარ 55
 როდონაია ნ. 25, 93
 როტერეი ბ. 18, 244

რტიშვილი 16, 18, 103, 135, 148, 153, 175,
189-191, 194-196, 199, 200, 206, 212,
213, 219, 221, 222, 225, 240, 244, 245,
260, 273-275, 276, 283, 288, 289, 291,
292, 296, 298, 304
რუმიანცევი 239, 244, 250, 276

საგინაშვილი დიმიტრი 297
საგინაშვილი ზურაბ 171, 173
საეარსიმაძე თ. 233
სარაჯიშვილი დავით 149
სვიმონიშვილი გლაზა 126
სიდამონიშვილი იოსებ 49, 155, 167, 173,
175

სიმონოვიჩი 206, 213, 216-219, 223, 291
სობოლევსკი 157
სოკოლოვი (სოკოლოვსკი) 114, 125
სოლენიუსი 78
სოლომონ II 70, 205, 230, 238, 263, 281
სოროკინი 159
სოსიაშვილი დიმიტრი 176
სპანდერაშვილი ნინია 125
სტალი 16, 44, 118, 162, 170, 194-196, 213,
219, 223, 226, 262, 283, 288

სტეფანე (მიტროპოლიტი) 146
სტეფანე 157
სტეფანოვი (სტეპანოვი) 160, 161, 182, 282
სუფოროვი ალ. 72, 226
სულტან ილურსკი 259
სულტან-ბუდა 240
სურგულაძე აკაკი 48-51, 91, 132, 141,
249, 284
სუფრაჯი გიორგი 299

ტალეირანი 236
ტიხონოვსკი (ტიხანოვსკი) 175, 176, 178,
180, 182, 183, 187, 206-209, 215, 217,
219, 223, 226, 266
ტორმასოვი 239, 250

ტუსაშვილი 153

უზელი პორ 241, 242
უშაკოვი 171, 172, 175, 178, 181, 182, 186,
195, 205, 206
უშკოვი 174

ფადეევი ა. ვ. 44, 45
ფაზადაშვილი ზაალ 193
ფათალი შაჰი 65
ფალავანდიშვილი ნიკოლოზ 102
ფარნაოზ ბატონიშვილი 70, 73
ფეტ-ალი-ხანი 251
ფრეიგანი 18

ქართველიშვილი ოთარ 49, 155
ქერული ბეჟიტა 61
ქვარიანი სიმონ 23, 125
ქობულაშვილი დავით 159
ქობულაშვილი ოთარ დავითის ძე 142,
155, 156, 158, 160, 191, 216
ქობულაშვილი 163
ქობულაშვილი ევგენი დავითის ძე 142
ქრისტესაშვილი ექვთიმე 294

ყაზბეგი მიხეილი 204
ყაზბეგი ალექსანდრე 204, 205
ყაზბეგი გაბრიელ (ჩოფიკაშვილი) 48,
50, 168, 169, 175, 203, 204, 212, 213,
223
ყაზბეგი გიორგი 62
ყაზბეგი გრიგოლ 203
ყარაბეგი 232
ყარალაშვილი ნინია 123
ყარალაშვილი სოლომონ 125
ყაფლანიშვილი 62
ყაფლანიშვილი ყაფლან 161
ყიფშიძე ალექსანდრე (ფრონელი) 19,
20, 23, 32, 50, 97, 98, 101, 124, 127, 138,

- 147, 149, 155, 174, 179, 185, 188, 204,
270, 273, 275, 283, 296, 302
- შადური ვანო 56, 58-60
შალიკაშვილი მაია 297
შამილი 265, 270
შატბერაშვილი ზებედე 201, 205, 297
შატბერაშვილი ივანე 201
შატბერაშვილი ფილიპე 297
შახ-ალი-ხანი 251
შაჰ-აბასი 125
შერიფ-ფაშა 230, 233, 240
შიშკოვი 56-60, 125, 293
შმატოვი 192
შჩეგოლოვი პ. 57
- ჩერქეზიშვილი 115, 216
ჩერქეზიშვილი ბარძიშ 218
ჩერქეზიშვილი გივი 124
ჩერქეზიშვილი ნინია 130, 297
ჩიხტაური გიორგი 294
ჩიხტაური გიორგი 297
ჩოლოყაშვილი აბელ 154, 220
ჩოლოყაშვილი ანა 299
ჩოლოყაშვილი გიორგი 297, 299
ჩოლოყაშვილი გრიგოლ 61, 62
ჩოლოყაშვილი დიმიტრი 195, 297
ჩოლოყაშვილი ედიშერ 201
ჩოლოყაშვილი თადია 129, 177, 202, 219,
299
ჩოლოყაშვილი იოსებ 297
ჩოლოყაშვილი მარიამ 299
ჩოლოყაშვილი ომან 129, 195, 202, 213,
216
ჩოლოყაშვილი ს. 30
ჩოლოყაშვილი ქაიხოსრო 220
ჩოფიკაშვილი ყაზბეგ 203
ჩხეტია შალვა 31, 92, 93, 124, 286
- ცაგარელი ა. 97
ცამციშვილ-ფიცხელაური ამირან 55
ცარია 199
ცინცაძე დ. 47
ცინცაძე ზ. 61
ციციანოვი პავლე 72-74, 109
ციციშვილი 219
ციციშვილი გიორგი 297
ციციშვილი ელიოზ 202
ციციშვილი ზაზა 252
ციციშვილი ზაქარია 202
ციცკა 171
ციხისთავი ლ. 31, 88
- ძულიაშვილი იოსებ 297
- ნერეთელი გიორგი 59, 271
ნერეთელი მიხაკო 20, 283
ნიკლაური იმედა 61
- ჭავჭავაძე ალექსანდრე 12, 42, 44, 46, 86,
87, 90, 111, 119, 178, 181, 183
ჭავჭავაძე დიმიტრი 297
ჭავჭავაძე ილია 59
ჭინჭარაული მამუკა 61
ჭინჭარაული მინდია 61, 290
- ხანთაძე შოთა 47, 48
ხასან მაჰმად-ყული 259
ხაჭაპურიძე გ. 28-30, 44, 50, 80, 88, 93,
140
ხუდად-ბეგი 219, 246
ხუნაშვილი 122
ხუნდაძე სიმონ 27, 28, 141
ხუსიკვაძე თ. 21
- ჯავახიშვილი ივანე 21, 22, 50, 77, 119
ჯავახიშვილი ნიკო 56
ჯალიაშვილი ჯალია 219

ჯანდიერი 194
 ჯანდიერი გარსევან 297
 ჯანდიერი დავით 30, 297
 ჯანდიერი პაატა 157
 ჯანდიერი როსიბ 142
 ჯანდიერი სიმონ 142
 ჯანხოთოვი ქუჩუკ 254

ჯიყაშვილი გლაზა 124
 ჯორჯაძე 157, 194, 195
 ჯორჯაძე არ. 50, 69, 98, 138
 ჯორჯაძე ი. 21, 30, 191, 192
 პასანი 252
 პუსენი 240

გეოგრაფიული სახელები

ავარიის სახანო 221
 აეჭალა სოფ. 170
 აზია 63, 230, 234
 აკუშო 290
 ალავერდი 206, 219
 ალაზანი მდ. 167, 195, 209, 219, 253
 ამიერკავკასია 64-66, 172, 229, 238, 240,
 248, 250, 254, 259, 260
 ანაგა 162
 ანანური 168, 169, 171-173, 198, 203, 206,
 208, 213, 253, 285
 ანუხი 186
 არაგვის ხეობა 168-171, 173, 174, 182,
 197, 199, 202, 206, 210, 253
 ართანა 192, 264
 არტანი 187, 193
 ასლანდუზი 241
 ასტრახანი 255, 297
 ატაბე 290
 აღ. ამიერკავკასია 254
 აღ. საქართველო 17, 20, 48, 49, 66, 84,
 95, 96, 102, 134, 167, 222, 235, 253, 263,
 305

ანჟური 205
 ახალქალაქი 233
 ახალციხე 115, 227, 240, 241, 249, 263
 ახლო აღმოსავლეთი 232, 234, 247
 ახმეტა 128, 153, 155, 195, 205, 206, 223,
 240, 289
 ბამბაკი 193, 261
 ბარისახო 225
 ბასორი 236
 ბაქო 174, 233, 260
 ბაღდადი 236
 ბაცალგო 290
 ბელგოროდი 298
 ბოდბისხევი 16, 122, 160, 161, 187, 300,
 301
 ბორჩალო 165, 206, 209, 253, 260, 292
 ბოქჩილი 290
 ბულაჩაური 173, 201, 206, 212
 ბუქარესტი 241, 257
 გაეაზი 217
 განჯა 115, 117, 252

- გარეჯი 106
 გერგეტი 203
 გოგრა (ტბა) 198
 გომბორი 195, 216
 გორი 47, 160, 170, 201, 205
 გრემი 192
 გუდამაყარი 168, 223
 გულისტანი 241
 გუმრი 115, 117
 გური 225
 გურჯაანი 107, 116, 121, 207

 დარილის ხეობა 203, 266
 დას. საქართველო 233, 263, 281
 დალესტანი 61, 167, 226, 233, 250-254, 256-258, 266, 269, 271, 293, 299
 დერბენდის სახანო 233
 დუშეთი 168, 171, 172, 174, 176

 ევროპა 63, 229, 230, 238, 246
 ეისტენი 290
 ელბა მდ. 245
 ელიზავეტოპოლი 286
 ენისელი 192, 195
 ერევანი 117, 177, 192, 239, 241, 245, 249, 252
 ერზრუმი 236

 ვანქის ტაძარი 275, 276
 ვარშავა 71
 ვაქირი 115, 214, 215
 ველისციხე 194, 207-209, 214, 217, 219, 289
 ვეჯინი 107, 116, 121
 ვლადიკავკაზი 168, 175
 ვორონეჟი 296
 ზეგანი (სოფ.) 108, 113, 121

 თაგაური 168, 252
 თავრიზი 18, 192, 243
 თბილისი 13, 23, 52, 123, 129, 149, 156, 162-166, 169, 171, 175, 178, 191, 193, 195, 199, 202, 203, 206, 209, 212, 213, 215, 220, 222, 224, 227, 233, 242, 253, 260, 261, 274-276, 285, 287, 293
 თეირანი 227
 თელავი 10, 49, 56, 111, 149, 153, 154, 156-158, 161, 178, 179, 183, 186-188, 191-195, 205, 211, 216, 219, 272, 285, 286, 292, 300, 301
 თიანეთი 10, 61, 153-155, 182, 201, 202, 206, 213, 216, 219, 223, 226, 294, 301
 თურქეთი 15, 18, 39, 41, 45, 64, 65, 113, 195, 228-236, 241, 242, 244, 246, 248, 257, 262, 266, 278
 თუშეთი 201, 252

 ივერია 178
 იმერეთი 70, 115, 165, 193, 194, 199, 206, 209, 230, 238, 263, 279, 281
 იმიერკავკასია 248
 იმიერკავკასიის მთიანეთი 64
 ინგლისი 18, 45, 60, 65, 99, 131, 228-232, 235, 237-239, 241, 242, 262
 ინგლის-საფრანგეთი 63, 99
 ინდოეთი 234, 236, 237
 იორი მდ. 176, 194
 ირან-თურქეთი 18, 63, 99
 ირანი 18, 19, 24, 39, 41, 45, 49, 60, 64, 76, 113, 127, 128, 130, 131, 133, 166, 177, 199, 219, 226-238, 240-244, 246, 248, 250-252, 257, 259, 262

 კავთისხევი 201, 202, 262
 კავკასია 9, 11, 17, 18, 26, 37, 66, 69, 70, 72, 79, 82, 85, 86, 91, 96, 98, 99, 103, 148, 166, 168, 169, 172, 175, 188, 193,

- 196, 212, 221, 223, 228-232, 238, 240-242, 244, 247, 248, 250, 251, 253, 255, 256, 258-260, 262, 265, 269, 270, 273, 276, 277, 298
- კაკაბეთი 107, 116, 124, 130, 162, 163, 182, 188, 217, 282
- კალაური 142
- კარდენახი 116
- კარნეულთა 290
- კახეთი 10-13, 15-20, 24, 27, 29, 31, 32, 35, 37, 40, 44, 45, 47-51, 54-56, 58, 60, 69, 78, 80-84, 86-88, 90, 93-97, 99, 103, 105, 112-114, 127, 129, 133-135, 138, 141, 146, 148, 152, 155, 156, 158, 160, 162-164, 167, 170, 171, 173, 175-179, 181, 184-186, 189-192, 195-198, 201, 202, 205, 206, 213, 219, 220, 222, 226, 228, 233, 239, 340, 244, 249, 251-258, 260-264, 266, 268, 269, 273-275, 278, 279, 281-289, 292, 294, 295, 297, 304, 305
- კელმეჩური 69, 129, 216
- კისისხევი 219
- კობი 208
- კობიანთკარი 174, 302
- კოლაგირი 116, 121
- კონსტანტინეპოლი 244
- კრწანისი 105
- კუის წყარო 208
- კურსკი 296, 298
- ლაბაისკარი 226
- ლაკბე მდ. 80, 182, 216, 219
- ლარსი 169, 212
- ლებაის კარი 224
- ლენქორანი 240
- ლიქოფი 290
- მანავი 124, 163, 182, 217, 268
- მარილისი 153
- მარტყოფი 116, 175, 176, 183, 219
- მატაანი 153
- მაღარო 108, 116, 182, 215
- მაღრანი 193
- მაშნაარი 113, 116
- მაჩხაანი 108, 122, 215
- მელაანი 215
- მთიულეთი 12, 21, 81, 168, 170, 198, 212, 253
- მიგიზბერდი 233
- მირზაანი 116, 123
- მიუნხენი 53
- მოსკოვი 9, 11, 37, 48, 244, 245
- მტკვარი 201
- მუხრანი 171
- მცინვარწვერი 204
- მცხეთა 171, 201, 205, 206
- მჭადიჯვარი 172
- ნაოზი 193
- ნარვი 156
- ნიჟეგოროდი 16, 159, 195, 206, 209, 223, 301
- ნიჩბისწყლის 201
- ნორჩები 207
- ნუკრიანი 108, 116, 207, 214, 215
- ოდესა 22
- ოსეთი 230, 238, 253
- ოსმალეთი 19, 64, 65, 198, 230-234, 239, 244, 246, 250, 251, 254
- პატარძელი 163
- პერმი 142, 296
- პეტერბურგი 9, 16, 21, 65, 69, 71, 184, 189, 212, 255
- პრასიანი 116, 215, 285
- როშკა 290

- რუსეთ-თურქეთი 18, 99
- რუსეთი 10, 12, 15, 18, 19, 21-23, 27, 29, 35, 37-39, 45, 46, 51, 52, 63-69, 71, 73-75, 79, 80, 82-84, 88, 92, 94, 97-100, 102, 103, 105, 129, 131-133, 135, 140, 141, 146, 148, 166, 168, 186, 197, 201, 203, 212, 215, 225, 227-236, 241-250, 252-259, 262, 263, 265, 268, 271, 276, 278, 279, 284, 287, 291-293
- რუსეთ-ირანი 99
- რუსეთ-საქართველო 56, 82, 278
- საბუე 192, 208, 289
- საგარეჯო 155-157, 162-164, 178, 182, 188, 195, 202, 302
- საგურამო 202
- საგურამო-ხაშმი 213
- სამაჩაბლო 170
- სამეგა 176
- სანავარდო 209, 210
- სართიჭალა 176, 208
- საფრანგეთი 18, 45, 65, 99, 131, 189, 197, 215, 221, 228-232, 234-238, 241-243, 245, 246, 262, 279
- საქართველო 8, 9, 11-16, 18, 22, 25-29, 31, 35, 36, 38, 40, 42, 45, 46, 48, 49, 52-55, 57, 63-74, 77, 79, 81-85, 88, 92-94, 97, 98, 102, 104-106, 110, 122, 124, 125, 128-136, 138, 140, 141, 143, 146-149, 151, 153, 157, 162, 164-166, 168, 177, 178, 179, 181, 184-186, 189, 190, 193, 196-199, 201-205, 217, 219, 223, 224, 227-230, 232-243, 245-250, 256, 258-261, 265, 266, 269-276, 279, 283, 284, 286-289, 291, 292, 299, 300, 303, 304
- საშაბურო 169, 171, 175
- საცხორი 262
- სიღნაღი 10, 56, 108, 110, 111, 149, 158-160, 178, 182, 183, 187, 193, 194, 195, 208, 214, 215, 219, 267, 282, 285, 286, 300, 301
- სპარსეთი 12, 21, 23, 47, 64, 65, 70, 131, 133, 177, 197, 198, 221, 231, 235-239, 244, 247, 252, 253, 299
- სპარსეთ-ოსმალეთი 65, 240
- სტეფანწმინდა 203, 204, 212, 223
- ტაბსარანი 251
- ტალიშის სახანო 252
- ტილზიტი 234-236
- ტოგნიანის ფონი 209
- ტომბოლსი 296, 297
- ფასანაური 168, 169, 175, 198, 199, 212, 213
- ფაფრის მინდორი 217
- ფაშანის ფონი 209
- ფინკენშტაინი 242
- ფიხიანი 193
- ფშავი 61, 176, 193, 198, 219, 253, 268
- ფშავ-ხევსურეთი 142, 155, 165, 167, 202, 253, 289
- ქართლი 19, 162, 165, 170, 177, 182, 197, 201, 202, 205, 206, 209, 219, 253, 261-263, 280
- ქართლ-კახეთი 23, 65, 66, 73, 97, 114, 133, 181, 203, 205, 263, 293
- ქეიტირი 61
- ქიზიყი 11, 80, 131, 151, 162, 192-194, 202, 207, 209, 213, 214, 219, 220, 261, 294
- ქისტაური 193
- ქისტეთი 226
- ქობი 212
- ქოდალოს ციხე 158, 159, 182, 295
- ქურთისტანი 131
- ლართისკარი 162, 170, 173, 206, 213

- ყაბარდო 16, 119, 160, 161, 188, 194, 206,
 224, 254-256, 269, 282
 ყაზახი 166, 253, 293
 ყაზახის ოლქი 12, 13, 205, 246
 ყაზბეგი 212
 ყანდაური 116, 182
 ყარაბალი 11, 24, 206, 213, 223, 239, 240,
 250, 252-254, 258, 259
 ყარაღაჯი 16, 117, 158, 159, 161, 182, 188,
 263, 285, 301
 ყვარელი 209
 ყვარლის ციხე 209
 ყიზიყუმანი 257
 ყიზლარი 255
 ყუბის სახანო 238, 251
 შამქორი 207
 შამშადილუ 246
 შატილი 61, 225, 226, 268, 269, 290
 შეკის სახანო 233, 258
 შიდა ქართლი 170, 193, 219
 შილდა 192, 206-209, 211, 212, 219, 266,
 267, 289, 302
 შირვანი 165, 167, 239, 252, 253, 258
 შუა აღმოსავლეთი 64
 შულავერი 193
 შუშის სახანო 233, 259
 ჩაილური 268
 ჩალაუბანი 116, 121, 215, 216, 267
 ჩერქეზეთი 252
 ჩრდ. აზერბაიჯანი 240
 ჩრდ. კავკასია 252
 ჩუმლაყი 116, 183-186, 282
 ციმბირი 76, 219, 276, 292-294, 296, 297
 ნინდაუ 290
 ქალაისსოფელი 290
 ქარ-ბელაქანი 16, 254, 258
 ქარი 258
 ქერამის ხევი 217
 ხადუ 290
 ხაშმი 116, 163, 164, 176, 178, 182
 ხევი 168, 204, 212
 ხევსურეთი 61, 176, 198, 221, 223, 224,
 252, 253, 269, 289, 290, 303
 ხერსონი 223
 ხიტალე 290
 ჯიმიტი 116
 ჯუგაანი 285
 ჰამბურგი 18

ავტორისაგან.....	3
წინასიტყვაობა.....	5
თავი I. ისტორიოგრაფია.....	8
თავი II. XIX საუკუნის დასაწყისის საქართველოს სოციალურ- ეკონომიკური და პოლიტიკური მდგომარეობა	63
თავი III. 1812-1813 წწ. რუსეთ-საქართველოს ომის ხასიათი, მიზეზები, მიზნები და მამოძრავებელი ძალები	82
თავი IV. რუსეთ-საქართველოს 1812-1813 წწ. ომის დაწყება და მიმდინარეობა.....	153
თავი V. 1812-1813 წლების ომისადმი აზიური და დასავლეთ ევროპული სახელმწიფოების დამოკიდებულება და მისი საერთო კავკასიურ ომში გადაზრდის ცდები	228
თავი VI. რუსეთ-საქართველოს 1812-13 წწ. ომის დამარცხების მიზეზები, მისი შედეგები და მნიშვნელობა	278
თარგმანები და განმარტებები	306
საძიებელი	320

წიგნში გამოყენებული ფოტოები ეკუთვნის:
საქართველოს ლიტერატურის ინსტიტუტს,
გამომცემლობა პალიტრა L-ს,
საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკას